

V. MÄLK

Õesti
Kirjameeste
Seltsi

osa
eesti
folklo-
ristika
arengus

V. MÄLK

esti
kirjal-
meeste
seltsi
osa
eesti
folklo-
ristika
arengus

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUDI
UURIMUSED VII

• II V

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

KEELE JA KIRJANDUSE
INSTITUUDI UURIMUSED

VII ·

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1963

A-213216

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

VAINA MÄLK

EESTI KIRJAMEESTE SELTSI OSA
EESTI FOLKLORISTIKA
ARENGUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1963

$\frac{8E}{M87}$

Toimetaja
A. ANNIST

Kunstiliselt kujundanud
V. VARE

TKN nr. 436

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

«... millist tänu on teeninud need tagasihoidlikud, omakasupüüdmatud töömehed, kes väsimatu järjekindlusega, hiilgava töö ja ohvrimeelsusega koguvad rahvaluule rikkusi ja päästavad neid hävimast unustusehõlmas.»

V. G. BELINSKI

EESSÕNA

Folkloristika marksistliku ajaloo loomine on nõukogude rahvaluuleteaduse üks peamisi ülesandeid. Eesti nõukogude folkloristikas puudub veel täiesti eesti rahvaluule kogumise ja publitseerimise ajalugu käsitlev ulatuslikum monograafiline uurimus. Sellise laiahaardelise ülesande lahendamiseks on kõigepealt vajalik asuda selle ajaloo üksikute perioodide kriitilisele läbitöötamisele, et välja selgitada kõik see väärtuslik, mida võib pakkuda mineviku kultuuripärand. Sealjuures tuleb juhinduda leninlikust tõest: «mitte unustada põhilist ajaloolist seost, vaadelda iga küsimust sellelt seisukohalt, kuidas teatud nähtus ajaloos on tekkinud, millised peamised etapid see nähtus on oma arenemises läbi teinud, ja sellelt tema arenemise seisukohalt vaadata, milliseks antud asi on muutunud nüüd.»¹

Käesolev töö on esimeseks katseks jälgida üksikasjalikumalt eesti folkloristika arengut ühe kindla ajavahemiku ulatuses, nimelt Eesti Kirjameeste Seltsis (EKMS) aastatel 1872—1893. EKMS-i rahvaluule-alane tegevus moodustab meie kultuuriloos kahe aastakümne pikkuse ajajärgu. Seltsi asutamiskäik algas juba XIX sajandi 60-ndatel aastatel, millal Eesti oli asunud kapitalistliku arengu teele. Viimasega kaasnes pärisorjuse igandite vastu suunatud rahvusliku liikumise tekkimine, mis järgneva aastakümne jooksul arenes laiuti, süvendades rahvuslikku teadvust ja kandudes rahvahulkadesse mitme suure ühisürituse kaudu. Elades üle kulminatsiooni 70-ndate aastate lõpul ja 80-ndate aastate algul, hakkas rahvuslik liikumine viimati mainitud aastate keskpaiku, seoses rahvusesisese diferentseerumise ja klassiantagonismi süvenemisega, allamäge minema. Seega ulatus EKMS-i tegevus rahvusliku liikumise algusaastatest selle taandumise ajajärku välja.

XIX sajandi 70-ndatel aastatel kandus rahvuslik teadvus rahva hulka eelkõige rahvusliku liikumise kultuurialaste suurürituste kaudu, millest üheks väljapaistvamaks kujunes EKMS. Tema pea-

¹ V. I. Lenin, Riigist, Sverdlovi ülikoolis 11. juulil 1919 peetud loeng. Teosed, 29. kd. Tallinn 1954, lk. 437.

miseks ülesandeks sai rahvusliku kultuuri taseme tõstmine eesti keele ja kirjanduse arendamise, eestikeelsete raamatute kirjastamise ja eesti rahvaluule ulatusliku kogumise ning publitseerimise teel.

Kui kõneleme rahvusliku liikumise ajajärgul kujunenud alustest eesti kirjanduse, kunsti ja teaduste arengule, siis ei saa unustada ka eesti folkloristikat, mille tekkimine on seotud Fr. R. Kreutzwaldi nimega 1860-ndatel aastatel. Eesti nõukogude folkloristid on teinud hinnatavat tööd Fr. R. Kreutzwaldi rahvaluule-alase tegevuse käsitlemisel, näidates kätte Fr. R. Kreutzwaldi õige koha eesti rahvaluuleteaduse rajajana.¹ Rahvaluuleteaduse ajaloo edasine uurimine võis sellelt aluselt jätkuda tähelepanu keskendamisega järgnevale lõigule. Eesti folkloristika uuest arenguastmest, väljajõudmisest teadusliku arengu teele tulebki rääkida ühenduses EKMS-iga 1870—80-ndatel aastatel. Just EKMS-i folkloristliku tegevuse kaudu hakkas teadmine rahvaluule tähtsusest ja selle kogumise vajadusest kanduma rahva teadvusse. Sel perioodil loodi alus süstemaatilisele, kihelkonna-printsipiilisele kogumistööle, millesse lülitusid kümned isikud. Algas juba oluliselt teaduslikule tasemele jõudnud rahvalaulude publitseerimine, jätkati rahvajuttude rahvalike väljaannetega rahva lugemisvara rikastamist, astuti esimesi samme rahvaluule üksikküsimuste lähemal läbitöötamisel ja populariseerimisel. Kõik see mõjutas omakorda tunduvalt käsitledava ajajärgu kultuurielu.

EKMS-i ja selle folkloristliku tööga oli tihedalt seotud rida selliseid silmapaistvaid kultuuritegelasi, nagu J. Hurt, M. Veske, C. R. Jakobson, J. Kunder, J. Jõgever jt., kes esindasid rahvusliku liikumise erinevaid suundi. Kõigi nende folkloorialane tegevus tervikuna vajab üksikasjalikku, monograafilist uurimist, mida seni pole veel tehtud ühegi osas. Eriti paelub meie tähelepanu J. Hurt kui eesti rahvaluule kogumise ja publitseerimise ajaloo tähelepanuväärsem kuju XIX sajandil. Tema rahvaluule-alase töö põhjalikum käsitus eesti nõukogude folkloristikas on vajalik eriti seetõttu, et J. Hurta on eesti kodanlus püüdnud rakendada kodanliku natsionalismi teenistusse, isikukultuse ajajärgul on aga Hurda tähtsust püütud eitada. Igatahes pole meil seni marksistliku metodoloogia seisukohtadelt lähtuvat üksikasjalikku hinnangut tema folkloorialasele tööle. J. Hurda kui pastori ja kodanlik-klerikaalse suuna esindaja folkloristliku tegevuse vaagimisel, sellele objektiivse hinnangu andmisel on vaja seda diferentseeritult vaadelda üksikute etappide kaupa, tuginedes ammen-datud materjalile ja silmas pidades igale etapile omaseid ühiskondlik-poliitilisi tingimusi. Käesolevas töös tuleb vaatluse alla

¹ E. Laugaste, Fr. R. Kreutzwald folkloristina. Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952, lk. 43—78; R. Viidalepp, Kreutzwald — eesti folkloristika rajaja. Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik. Tallinn 1953, lk. 93—129.

Hurda rahvaluule-alane töö EKMS-is 1870-ndatel aastatel. Nende aastate lõpul teravnes rahvusliku liikumise kahe tiiva vaheline võitlus, kandudes üle ka rahvuslikesse organisatsioonidesse. Sellega seoses huvitab meid ühtlasi küsimus, kuidas suhtusid erinevate suundade esindajad rahvaluulesse, selle tähtsusse ja kogumisse kaasaja antifeodaalse võitluse seisukohalt. Hurda käsitlus kõrvu tema kaasaegsete — M. Veske, C. R. Jakobsoni jt. folkloristliku tegevusega lubab tõmmata objektiivseks mõistmiseks vajalikke paralleele.

Silmapaistvate juhtide kõrval, kes väärivad organiseerijate ja innustajatena tõsist tähelepanu, ei tohi aga unustada neid, kes olid meie rahvaluule rikkuste tegelikeks kokkukandjateks. Sellele paljude kohalike isikute ennastsalgavale tööle pole meil seni veel vajalikku tähelepanu pööratud. Just EKMS kujunes keskuseks, mis koondas enda ümber kõik tollaegsed rahvaluulest huvitunud isikud, kelle entusiastlik töö lõi tugeva aluse praegu maailma ühele suuremale rahvaluulekogule.

Kõige selle tõttu pakub EKMS-i kui eesti esimese ülemaalse kultuurilise organisatsiooni rahvaluule-alase tegevuse üksikasjalik tundmaõppimine erilist huvi. Käesolevas töös vaadeldakse üksikasjalikumalt mitte ainult rahvaluule kogumist, vaid ka publitseerimist ja uurimist. Sealjuures on püütud lähtuda marksistlik-leninliku historismi printsiibist, mis nõuab, et «iga seisukohta käsitletaks ainult (α) ajalooliselt; (β) ainult seoses teistega; (γ) ainult seoses konkreetsete ajalookogemustega».¹ Et selgemini mõista, milliselt pinnalt algas EKMS-i tegevus rahvaluule alal, mida uut see andis juurde võrreldes eelnenuga, on sissejuhatuses tagasihaaravalt lühidalt käsitletud eesti folkloristika arengu põhijooni enne EKMS-i. Seltsi folkloristliku töö vaatlus ise jaguneb kahte ajajärku: 1872—1881 (esimene pool) ja 1881 (teine pool) kuni seltsi sulgemiseni 1893. a. Need olid oma ajalooliselt ilmelt erinevad perioodid. Esimene haarab rahvusliku liikumise 70-ndad aastad ja ühtlasi selle liikumise kulminatsiooni. Neil aastatel juhtis seltsi tööd J. Hurt, kes a. 1881 lahkus seltsist seoses kodanlik-demokraatliku suuna võiduga. Teise perioodi algul võib veel kõnelda rahvusliku liikumise kulminatsioonist, kuid 80-ndatel aastatel on eelmise perioodiga võrreldes tegemist muutunud ühiskondlik-poliitiliste tingimustega, millega kaasnes kriis ka rahvuslikus liikumises ja kogu EKMS-i tegevuse allakäik. Sel ajajärgul ei juhi seltsi folkloristlikku tööd enam J. Hurt, vaid M. Veske, J. Kunder ja J. Jõgever.

Mainitud kahe perioodi ulatuses jälgitakse esiteks kogumistöö arengut, kogumismeetodite järkjärgulist kujunemist. Selgitatakse kogumistöö ulatus, kogujate ja läbikogutud kihelkon-

¹ V. I. Lenin, Kiri I. Armandile 30. XI 1916. Teosed, 35. kd. Tallinn 1954, lk. 207.

dade arv ning kogutud materjali hulk. Lähemalt käsitletakse üksikuid silmapaistvamaid kogujaid ja antakse hinnang nii nende kui teiste kogujate tööle. Teiseks vaadeldakse seltsi tegevuse kahel erineval perioodil publitseeritud rahvaluule-väljaandeid, nende koostamisprintsipe, rahvapärasuse astet, kirjanduslikku töötlust, redigeerimist jm. On mõistetav, et käesoleva uurimuse raamides pole igal teosel võimalik peatuda monograafilise põhjalikkusega. Kolmandaks lõiguks on seltsis peetud rahvaluule küsimusi käsitlevate ettekannete lähem vaatlus. Iga peatüki lõpul on antud kokkuvõtlik ülevaade ka sellest folkloorialasest tööst, mis toimus väljaspool EKMS-i, ja on mõningaid võrdlusjooni tõmmatud meie lähemate naabermaade folkloristikaga.

Uurimuse põhiliseks allikmaterjaliks on ENSV TA Fr. R. Kreuzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Rahvaluule ja Käsikirjade Osakonna käsikirjalised kogud. Eelkõige on läbi töötatud EKMS-i 10-köiteline rahvaluulekogu (EKS 4° ja 8°), samuti M. Veske kogu ja KO Kurgja fondis leiduvad C. R. Jakobsoni käsikirjalised rahvaluulematerjalid. Kuna Hurt tollal ei teinud kindlat vahet selles, mis läks seltsi, mis tema isiklike materjalide hulka, siis on läbi vaadatud Hurda kogu registrid ja sealt välja selgitatud a. 1872—1881 pärinevad rahvaluulesaadetised, mis kui EKMS-i tegevuse ajal kogutu on arvestatud käesoleva töö allikmaterjalideks. Aeganõudev oli Hurda ulatusliku kogu lehekülgedelt nende saadetiste väljaselgitamine, mis puuduvad köitest EKS 4°5. Samuti osutus möödapääsematuks läbi vaadata EKÜ ja OES-i (EK ja SK) käsikirjalised rahvaluulekogud. Käsikirjade osakonnast on eelkõige kasutatud neid fonde, mis sisaldavad materjale EKMS-i ja sellega seotud tegelaste kohta (J. Hurt, M. Veske, C. R. Jakobson, J. Kunder, J. Kõrv, J. Jõgever), samuti vastavat kirjavahetust. Peale käsikirjaliste allikate on läbi töötatud muidugi ka EKMS-i folkloristlikku tegevust valgustavad trükimaterjalid.

On püütud selgitada ka anonüümsete saadetiste taga peituvate kogujate nimesid. Mõnel juhul on see õnnestunud peamiselt käekirjade võrdlemise teel, kusjuures tuleb arvestada siiski teisigi tõestavaid momente (näit. kirjavahetuse andmeid). Võrdlemisi vaearikas on olnud materjali kogumine silmapaistvamate kogujate elulugude kohta. Peale olemasolevate käsikirjaliste allikate ja teatmeteoste kasutamise on tulnud teha ka kirjalikke või suulisi järelepärimisi kohtadel, mis tihti on jäänud aga tulemusteta.

Kasutatud allikate loetelu on antud koos uurimuses tarvitata-vate lühenditega. Väljajätet tekstist on märgitud nelja punktiga (...), autoripoolsed lisandused on antud nurksulgudes [].

Käsikiri on läbi arutatud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektoris. Käesolevaga avaldab autor ühtlasi tänu kõigile neile, kes oma nõuannete ja märkustega on aidanud kaasa töö valmimisele.

SISSEJUHATUS

I. PROBLEEMI SENINE KÄSITLUS

Eesti rahvaluuleteaduse ajaloo küsimusi käsitlevaks esimeseks tähelepandevaks kirjutiseks oli V. Reimani «Kullakaevajad» 1889. a.¹ Pastor V. Reiman kuulus 80-ndate aastate lõpul EKMS-is kodanlik-klerikaalse suuna juhtivate jõudude hulka, kelle ideoloogia oli kujunemas kodanlik-natsionalistlikuks. Nimetatud kirjuti- ses vaatles Reiman üsna üksikasjalikult eesti rahvaluule kogumise ja publitseerimise küsimusi kronoloogilises järjestuses J. Guts- laffist alates üksikute tähtsamate isikute kaupa kuni 80-ndate aastate lõpuni. Esile on tõstetud kaks arenguetappi, mis on seostatud Fr. R. Faehlmanni — Fr. R. Kreutzwaldi ja J. Hurda nime- dega. Käsitlus on lahti rebitud ühiskondliku elu arengust, on lähtunud isikust ja selle tähtsusest. EKMS-i folkloristliku tegevuse lühike ja üldsõnaline vaatlus on seotud J. Hurdaga, kelle suurt organiseerivat tööd nii kogumisel kui publitseerimisel V. Reiman on küll õigustatult esile tõstnud, kuid on ka üksnes sellega piir- dunud. Peatudes selliste nimede juures, nagu J. Kunder, M. Veske, J. Kõrv, ei leia autor aga mingit vajadust käsitleda nende tege- vust EKMS-is, kellega nad tihedalt seotud olid, kõnelemata koha- like kogujate töö iseloomustamisest.

Seltsi teise perioodi rahvaluule-alase tegevuse käsitlemisel 1880-ndatest aastatest alates, millal Hurta EKMS-is enam polnud, ilmneb selgesti Reimani kui kodanlik-klerikaalse suuna esindaja halvustav suhtumine nimetatud ajajärgu saavutustesse. Tähele- panu on väärinud vaid J. Jõgeveri kui «ainsa õhutaja ja osavõtja» tegevus. See seisukoht, et seltsi teisel perioodil kogumise ja pub- litseerimise alal peaaegu midagi ei tehtud, levis ka hilisematesse käsitlustesse ja on õieti püsinud kuni viimase ajani, ilma et seda tegevust oleks lähemalt vaadeldud.

¹ Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht. Tartu 1889, lk. 4—64. 1907. a. ilmus see väheste redaktsiooniliste parandustega V. Reimani raamatus Kivid ja killud I, lk. 1—81. Ühtlasi märkigem, et seltsi esimeste aastate rahva- luule-alase töö tutvustavaks kokkuvõtteks oli juba 1878. a. Soomes ilmunud J. Krohni kirjutis, nagu käesolevas töös lk. 130 on näidatud.

Samal 1889. aastal esines Pariisis «vanaaja uurijate kongressil» kõnega eesti rahvaluule kogumisest ja publitseerimisest H. Carnoy.¹ Vastavad materjalid on ta saanud soome folkloristilt K. Krohnilt.² Viimane omakorda sai konkreetseid andmed kogumistöö kohta J. Hurdalt endalt.³ Seoses sama Pariisi kongressiga koostas ka K. Krohn artikli «Histoire du traditionisme en Esthonie».⁴ H. Carnoy ettekande peamine tähelepanu oli keskendatud J. Hurdale. EKMS-i folkloorialasel tegevusel peatus ta väga põgusalt, mainides vaid, et kümne aasta jooksul jõuti koguda 3000 laulu. Mõnevõrra pikemalt käsitles eesti folkloristika ajaloo küsimusi K. Krohn nimetatud artiklis. EKMS-i aegsest tööst kõneldes tõi ta esile silmapaistvamate kogujate — R. Kalda, J. Peedi, J. M. Sommeri, H. Krickmanni, J. Orgusaare, Kr. Grau ja J. Bergmanni nimed ning märkis ka seltsi rahvaluule-alaseid väljaandeid. Siinkohal olgu tähelepanu juhitud sellele, et EKMS-is 70-ndatel aastatel kogutud laulude arvu suhtes oldi üsna erinevatel arvamistel. Kui V. Reiman ja H. Carnoy kõnelesid 3000-st laulust, siis K. Krohn oma kahes siin mainitud kirjutises tõi ära arvud 7300 ja 6000. 1904. a. rääkis ta üle 8000 ulatuvast laulust.⁵

Ülevaade eesti rahvaluule kogumisest ilmus 1891. a. ka soomlaselt V. Forsbergilt.⁶ Lühidalt peatus ta EKMS-il kui eestlaste endi esimesel rahvaluule kogumise keskusel, kuhu koondus palju entusiaste, kes enamuses töötasid tasuta, ainult armastusest asja vastu. V. Forsberg nimetas nagu K. Krohngi seltsi tähtsamaid kogujaid ning loetles ka rahvaluule-väljaandeid. Seltsi rahvaluule-alase tegevuse seostas ta aga ainult J. Hurdaga, kelle lahkumisele olevat järgnenud kogumistöö «äkiline seisak».

Järgmiseks ulatuslikumaks käsitluseks oli O. Kalda «Übersicht über das Sammeln estnischer Runen».⁷ Selles vaadeldakse eesti rahvalaulude kogumist ja publitseerimist Chr. Kelchist alates kuni XIX sajandi lõpuni, kuid möödaminnes on puudutatud ka teisi

¹ Kõne ilmus ajakirjas «La Tradition» 1889, lk. 236—239; eestikeelses tõlkes «Olevikus» 1890, nr. 4: V. R(eiman), Eesti rahvateaduse uurimine. (Le Folk-lore Esthonien.)

² Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IV (1911). Tartu 1912, lk. 68.

³ 15. IV 1889 kirjutab J. Hurt K. Krohnile: «Die ergänzenden statistischen Notizen über meine Volksüberlieferungen-Sammlung werde ich nach Ostern zusammenstellen.» KM RO.

⁴ Ilmus ajakirjas Suomalais-Ugrilainen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsingissä 1892, lk. 101—110. Lühendatult esitas K. Krohn selle kirjutise seisukohti oma uurimuse «Die Geographische Verbreitung Estnischer Lieder» sissejuhatuses. Separat Abdruck aus den Berichten der Geographischen Gesellschaft in Finland. Kuopio 1892.

⁵ Krohn, K., Übersicht über die wissenschaftliche Thätigkeit des Pastors Dr. Jakob Hurt. (Отд. оттискъ изъ Отчета Императорскаго Русскаго Географическаго Общества за 1904 г.) [С-Петербургъ 1904.]

⁶ V. Forsberg, Virolaisen kansanrunouden keräyksestä. Valvoja 1891. Helsingissä 1891, lk. 405—414.

⁷ FUF II, 1902, lk. 8—41.

liike. Nagu autor märgib, toetub tema töö rahvaluule eelnenud kirjutistele, eriti aga Reimani «Kullakaevajatele». Tõepoolest, ka Kalda käsitus ei lisanud olemasolevale midagi oluliselt uut, välja arvatud tähelepanu juhtimine mõnede käsikirjalistele rahvalaulukogudele. EKMS-i töö osas kordab ta Krohni ja Reimani andmeid, seostab nagu nemadki seltsi tegevuse J. Hurdaga, peatudes vaid põgusalt M. Veskel ning J. Jõgeveril.

Järgnevatest käsitlustest võime kõnelda alles kodanliku Eesti ajal.¹ Märkimisväärseks sündmuseks oli F. Tuglase 1932. a. ilmunud ulatuslik ja põhjalik monograafiline uurimus EKMS-ist.² Kasutanud rikkalikku materjali, on autor andnud üksikasjaliku faktirohke käsitluse seltsi tekkest, selle edasisest arengust ja ideoloogilise võitluse käigust. Uue vahepeal juurdetulnud (eriti ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakonnas Kurgja fondis leiduva) materjali põhjal on võimalik nii mõningaidki lünki uurimuses täiendada või ebatäpsusi korrigeerida, nagu sellele juba on tähelepanu juhitud.³ Teosele on vaja kriitiliselt läheneda ka mõnede omaaegsete seisukohtade ja hinnangute osas, kuid ulatuslikule materjalile tugineva monograafia näib jääb Tuglase «Eesti Kirjameeste Selts» selle ajaloo ja tegevuse uurijatele asendamatuks teoseks.

Väga vähe tähelepanu on aga autor omistanud seltsi peamistele tegevusaladele, nende hulgas ka folkloorialasele tööle. See piirdub oluliselt ainult kogumise üsna põgusa käsitlusega seltsi raamides.⁴ Siin on esile tõstetud Hurda algatav ja õhutatav osa, on märgitud ka 11-liikmelise rahvaluulekomisjoni olemasolu, kogumise organiseerimist kihelkonniti ning stipendiaatide väljasaatmist. Pikemalt on peatutud rahvaluulekogude tagasinõudmisel Hurdalt. Olukorda pärast Hurda lahkumist EKMS-ist on käsitlenud lühidalt, on piirdutud vaid märkusega, et tema puudumine andis end seltsis peagi tunda. Ainsa nimena Hurda kõrval on mainitud J. Jõgeverit.

Muidugi ei suuda selline põgus käsitus anda ligilähedastki ettekujutust seltsi folkloristlikust tegevusest.

Kodanlikus Eestis tegeldi eesti rahvaluule kogumise ja publitseerimise ajaloo uurimisega vähe. Märkigem kõigepealt, et 30-ndate aastate algul jagas Eesti Rahvaluule Arhiivi tolaegne juhataja O. Loorits «meie senise rahvaluulega tegelemise» viide ajajärku, millest kolm esimest olid järgmised: 1) balti-saksa estoofiilide (Rosenplänter, Knüpffer, Neus, Holzmayer, Wiedemann,

¹ Siinkohal pole peatutud EKMS-i folkloristliku tegevuse vaatlusel kirjanduslugudes, kuna neis puudutati seda väga lühidalt ja üldsõnaliselt, seoses J. Hurda folkloorialase tööga.

² F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tegevusolud. Tegelased. Tegevus. Tartu 1932. Uustrükk ilmunud 1958. a.

³ R. Põldmäe. Peatükk rahvusliku liikumise ajaloo. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 57—61.

⁴ F. Tuglas, EKMS, lk. 393—399.

Schroeder); 2) Faehlmanni ja Kreutzwaldi ja 3) Hurda ning Eiseni ajajärk.¹ Jaotus on antud laias laastus, ainult kontuure piiritledes ja kodanlikule teadusele iseloomulikult isikutest lähtudes, ühes sujuvas joones. Kust algab eesti rahvuslik folkloristika — Kreutzwaldist, Hurdast või juba estofiilidest —, sellele olulisele küsimusele Loorits vastust ei anna. Sama jaotuse alusel on ta kirjutanud oma teose «Etnische Volksdichtung und Mythologie» kogumise ja uurimise ajalugu käsitleva osa,² milles EKMS-i folkloristlikust tegevusest on juttu vaid üsna põgusalt seoses J. Hurdaga.

Kogumistöö organiseerijatest omistati J. Hurdale kodanlikus Eestis kõige suuremat tähelepanu. Nagu tollaegset suhtumist «vanavarassegi», mida vastavalt kodanlikule «rahvusühtsuse» kontseptsioonile hinnati kui üht «eestluse» avaldust, tuleb pidada liialdavalt ülehindavaks, idealiseerivaks, nii muutus ülistatuks ka selle «vanavara» silmapaistvaima talletaja J. Hurda folkloristlik tegevus. Pealegi ei tulenenud see hinnang tema töö detailsest käsitlemisest, vaid piirdui kokkuvõtlike iseloomustustega.³ Nii ei leia me neist senivaadeldule lisaks midagi uut ka EKMS-i osas, mida nähti ainult J. Hurda folkloristliku tegevuse ühe lõiguna.

Esimesteks katseteks käsitleda J. Hurda rahvaluule-alast tööd detailsemalt olid R. Viidalepa lühiuurimused.⁴ Esimeses neist huvitab meid eelkõige see, et selles on kõige varasemate kaastööliste nimede kõrval antud ka esmakordne ülevaade EKMS-i aegsetest kogujatest. On esile toodud nende arv (ligi 100 isikut), tõstetud esile saatjate-rikkamaid kihelkondi ja tähtsamaid kogujaid ning kõneldud seltsi tegevuse ajal avaldatud üleskutsetest. Kõik see lisas senisele uusi fakte.

Teises kirjutises, milles muide ilmneb kodanlikule folkloristika iseloomulikku tagasihoidlikku suhtumist Kreutzwaldi rahvaluule-alasesse tegevusse ja peamise tähelepanu keskendamist Hurdale, tuleb EKMS-i osas märkida mõnede uute momentide esiletõstmist (korrespondentide võrk, stipendiaadid).

Uue ajajärgu rahvaluuleteaduse ajaloo käsitlemisel tõi endaga kaasa eesti nõukogude folkloristika. Nagu märgitud, on mõndagi hinnatavat selles osas juba tehtud, kuid ulatuslikumate ülesannete lahendamisele pole veel jõutud asuda. EKMS-i folkloristlikku tegevust on seni käsitletud vaid üsna lühidalt eesti nõukogude rahva-

¹ O. Loorits, Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Vanavara vallast. OES-i Kirjad I. Tartu 1932, lk. 7.

² O. Loorits, Etnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu 1932, lk. 5—19.

³ A. Mohrfeldt, Jakob Hurt, Tartu 1934; J. Roos, Jakob Hurt. Eesti vanavara kuningas. Eesti Rahvuslikud Suurmehed. III sari, nr. 17. Tallinn 1936.

⁴ R. Viidalepp, Jakob Hurda kaastöölistest. ERMA IX—X, lk. 231—254; R. Viidalepp, Jakob Hurt — geniaalne rahvaluule koguja. EKirj. 1939, lk. 293—312.

luuleteaduse esimeses rahvaluule ülevaates.¹ Selles on piiratud kogumistöö põgusa iseloomustamisega kuni 1881. aastani, kusjuures ekslikult suurena on toodud mõnede kogujate poolt kirjapandud laulude arv («kuni 1000 laulu»). Mõnevõrra pikemalt peatus EKMS-il Ü. Tedre artiklis «Eesti rahvaluule kogumisest XIX sajandi teisel poolel».² Siin pole nähtud ainult J. Hurta, vaid on toodud esile ka teised tähtsamad tegelased — M. Veske ja J. Kunder, on lähemalt käsitletud nende rahvaluule-alast tööd ja vaadeldud selleaegseid kogumisüleskütseid. Esmakordselt on siin üksikasjalikumalt juttu ka J. Kunderi 1886. a. kogumiskavast.

EKMS-i folkloristlikku tegevust seoses J. Kunderiga valgustas lähemalt K. Laigna oma 1956. a. ilmunud uurimuses J. Kunderist.³ Selles esitatud uute andmete põhjal kujuneb küllalt terviklik pilt J. Kunderist mitte ainult kui rahvaluule kogujast, vaid ka publitseerijast ning rahvaluule-alaste kõnede pidajast. Kui kirjanduslugudes on seni Kunderi «Eesti muinasjuttudest» üle libisetud vaid paarilauseiselt, siis K. Laigna on sellel pikemalt peatunud, ehkki ka tema piirdub vaid temaatika vaatlusega.

1957. a. eesti kirjandusloo õpikus on EKMS-i folkloristliku töö käsitlemisel aga peaaegu täielikult mööda mindud J. Hurdast.⁴ Sealjuures on kogumise organiseerimise keskse kujuna esile tõstetud J. Kunder. Selline ühe isiku liigne alahindamine ja teise ülehindamine ei võimalda muidugi luua õiget ettekujutust kogumistöö tegelikest saavutustest.

Üsna põgusalt puudutavad EKMS-i tegevust rahvaluule alal ka J. Hurda tähtpäevade puhul kirjutatud ajaleheartiklid⁵ ja 1961. a. ilmunud kirjandusõpik.⁶

Lühikäsitluse EKMS-i rahvaluule-alasest tööst annab käesoleva uurimuse autori koostatud vastava peatüki osa teoses «Eesti rahvaluule ülevaade».⁷ 1880-ndatel aastatel EKMS-is toimunud rahva-

¹ E. Laugaste, Eesti rahvaluule. Eesti kirjanduse ajalugu I. Toimetanud K. Taev. Tartu 1946, lk. 29.

² Edasi 1953, nr. 79 ja 80.

³ K. Laigna, Juhan Kunderi osast eesti kultuuriloos. Looming 1956, lk. 1620—1646. Hiljem ilmunud täiendatult iseseisva teosena sarjas «Eesti kirjamehi»: Juhan Kunder. Mitmekülgne kultuuritegelane. Lühimonograafia. Tallinn 1959.

⁴ Eesti kirjanduse ajalugu I. Toimetanud E. Sõgel. Tallinn 1957, lk. 200.

⁵ E. Laugaste, Jakob Hurt — suurim eesti rahvaluulekoguja. Postimees 1947, nr. 13; R. Viidalepp, Jakob Hurt. Sirp ja Vasar 1947, nr. 3; Ü. Tedre, Vanavara aidamees Jakob Hurt. Sirp ja Vasar 1957, nr. 2; E. Laugaste, Jakob Hurt eesti rahvaluule kogujana ja väljaandjana. Rahva Hää 1957, nr. 11; E. Laugaste, Jakob Hurda osa eesti rahvaluuleteaduses. Edasi 1957, nr. 9; R. Viidalepp, Väljapaistev «vanavara» uurija. Ohtuleht 1957, nr. 11; R. Viidalepp, Jakob Hurda osa eesti folkloristika arengus. Nõukogude Opetaja 1959, nr. 30.

⁶ K. Mihkla, Ü. Tedre, Eesti kirjanduse õpik VIII—IX klassile. Tallinn 1961, lk. 66—67.

⁷ Eesti rahvaluule ülevaade. Toim. R. Viidalepp. Tallinn 1959, lk. 46—56.

luule kogumist, millest seni on täiesti mööda mindud, vaatleb üksikasjalikumalt sama autori artikkel¹, mis on ühtlasi käesoleva töö üheks osaks.

1961. a. ilmus E. Laugastelt «Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu» I², milles rahvaluule kogumist, publitseerimist ja uurimist on vaadeldud isikuti. Seega on ka EKMS-i tegevusest juttu vaid niivõrd, kui see oli seotud peamiselt J. Hurdaga,³ vähem C. R. Jakobsoni, M. Veske, J. Kunderi, J. Jõgeveri jt. Üsna lühidalt on antud seltsi folkloristliku tegevuse iseloomustus 1880-ndatel aastatel. On märkimisväärne, et autor pole piirdunud ainult kogumistöö mainimisega, vaid loetleb ka mõningaid seltsis peetud rahvaluule-alaseid ettekandeid ja kõneleb ka paarist seltsi toimetistena ilmunud väljaandest.

Sellega piirduvadki senised käsitlused. Järelikult pole meil veel olemas ühtki üksikasjalikumalt uurimust, mis valgustaks EKMS-i kogu folkloristlikku tegevust tervikuna. Kuna siiani on seda käsiteldud peamiselt vaid üldistes kogumisajaloo ülevaadetes, siis on ka tähelepanu olnud suunatud kogumistööle. Seltsi toimetistena ilmunud väljaandeid (J. Hurda «Vana Kannel», M. Veske «Eesti rahvalaulud», J. Kõrvi «Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned», J. Kunderi «Eesti muinasjutud» ja J. Jõgeveri «Eesti muinasaeg») on kirjanduslugudes seni vastavate autorite all puudutatud väga lühidalt. Nende detailsem, allikakriitiline käsitlus puudub veel eesti folkloristikas. Erandiks on mõningal määral vaid J. Hurda «Vana Kannel», mille koostamise mõtte tekkimisel ja publitseerimisprintsipiidel on kokkuvõtlikult peatunud H. Tampere.⁴ Samuti puudub veel ülevaade EKMS-is peetud ettekannetest, milles kõneldi folklooriküsimustest.

Seega on käesolev töö esimeseks katseks vaadelda lähemalt EKMS-i rahvaluule-alast tegevust tervikuna.

II. FOLKLORISTIKA ARENGU PÕHIJOOINI ENNE, EESTI KIRJAMEESTE SELTSI

1. Eesti rahvusliku folkloristika tekke eelduste kujunemine

Eesti rahvaluule vastu tärganud kunstilise, poetilise huvi algusest võib kõnelda alles XIX sajandi esimestel kümnenditel, mis kujutasid endast senise feodaal-pärisorjusliku korra süveneva

¹ V. Mäik, Rahvaluule kogumine Eesti Kirjameeste Seltsis aastail 1882—1891. ENSV TA Toim. ÜS. 1960, nr. 1, lk. 64—88.

² E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu I. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Tartu 1961. (Rotatsioonitrükk.)

³ Sealsamas, lk. 157—160.

⁴ H. Tampere, Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest 1, lk. 131—142.

kriisi aastaid.¹ Põhiliselt samasse aega kuulub ka folkloristika kui teaduse, kui teoreetilise distsipliini tekkimine üldse. See oli seotud XVIII sajandi viimasel ja XIX sajandi esimestel kümnenditel paljude maade kirjanduses, maalikunstis ja muusikas avaldunud uue suuna — romantismiga. Viimase teket, olemust ja arengut omakorda «tuleb käsitleda ja vaadelda otseses ning lahutamatus seoses nende sügavate sotsiaal-ajalooliste ja poliitiliste nihetega, mis olid toimunud tollel ajajärgul ning tähistasid feodaalsüsteemi kokkuvarisemist ja kodanliku ühiskonna kujunemist».² Nii on romantismi, sellega seoses aga ka folkloristika teke ja areng vaadeldav majandusliku ja poliitilise struktuuri suurte muutuste, feodalismi lagunemise ja kodanlike ühiskonnasuhete kasvu tagajärjena.

Esmase huvi tärgamine rahva suulis-poetilise loomingu vastu on kõigepealt seostatav Inglismaaga XVIII sajandi II poolel, millal J. Macphersoni teosed «Fingal, an Ancient Epic in Six Books» (1762) ja «The Works of Ossian» (1765), samuti T. Percy publitseeritud inglise ja šoti rahvalaulud äratasid suurt tähelepanu ning avaldasid mõju sellelaadse huvi sünnile ka teistes maades. Selle mõju vahetust avaldumisest võime kõnelda XVIII sajandi 70—80-ndate aastate noore saksa kodanluse demokraatlike ja rahvuslike huvide esindajale J. G. Herderile (1744—1803), kes oli saksa romantismile eelnenud kirjandusliku liikumise «tormi ja tungi» väljapaistev juht. Tema tegevus pani folkloristika tekkele aluse mitte ainult Saksamaal, vaid mõjustas oluliselt, kuigi tunduvalt hiljem, paljude sotsiaalselt ja rahvuslikult allasurutud rahvaste, nende hulgas ka eesti folkloristliku mõtte ärkamist.

J. G. Herder oli nimelt see, kes XVIII sajandi 70-ndatel aastatel tõstis tollal veel küllalt mõjusale klassitsistlikule, rahvapõlglikule kunstikäsitusele vastukaaluks teravalt ja julgelt üles mõtte luule rahvalikust olemusest ja päritolust. Aastail 1778—1779 avaldas ta kahekõitelise rahvalaulukogu «Volklieder nebst untermischten andern Stücken».³ Sellesse oli koondatud paljude rahvaste laule ja ka tuntud autorite (Shakespeare'i, Goethe jt.) rahvapärastel motiividel kirjutatud luuletusi, kuna ka need mahtusid tollal rahvalaule mõistesse. Eesti rahvalaule esindasid selles kogus Põltsamaa pastori A. W. Hupeli saadetud 8 näidet koos mõningate väljavõtetega (nende hulgas oli ära toodud ka 9 eesti vanasõna)

¹ Kuni selle ajani olid valitseva feodaalklassi esindajad, esmajoones pastoriid, juhuslikult tegelnud eesti rahvalaule ülesmärkimisega ja avaldamisega — eelkõige selleks, et hukka mõista rahvas sügavasti juurdunud «paganlikke» uskumusi ja tavasid (J. Gutsclaff, J. W. Boecler) — või publitseerinud vanasõnu ja mõistatusi keelenäidetena esimestes eesti keele grammatikates (H. Göseken, A. Thor Helle).

² M. Jelizarova, S. Giždeu, B. Kolesnikov, N. Mihhalskaja, Väliskirjanduse ajalugu. XIX sajand. Tallinn 1960, lk. 5.

³ Hiljem (peale Herderi surma) J. v. Mülleri poolt välja antud 2. trüki pealkirjaga «Stimmen der Völker in Liedern».

tema teose «Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland» teisest köitest. Herder suhtus saadetud materjalisse sügava tähelepanuga, kõneles korduvalt ja tungivalt rahvalaulude kiire kogumise vajadusest ning märkis selles osas mahajääjate hulka ka eestlased.¹

Herderi hinnangud ei ulatunud XIX sajandi esimesel veerandil veel eestlaste endini. Tollal puudus meil täiesti oma rahvusest intelligents, kes oleks võinud asuda rahvusliku teadvuse äratamisele, rahvusliku kultuuri loomisele, võitlusesse pärisorjusliku ideoloogia vastu. Sellepärast võib tollal kõnelda ainult saksa ja baltisaksa intelligentsi esindajatest kui Herderi ja kogu ajajärgu valgustuslike ideede innustunud järgijatest.

Üheks selliseks silmapaistvaks kujukaks oli sakslane Chr. H. J. Schlegel (1755—1842), kes koduõpetajana ja hiljem palju ringi reisiva postiametnikuna pani XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul kirja rohkesti eesti rahvaluulet, mida ta avaldas oma reisekirjas.² Selles leidub rahvalaule, arvukalt vanasõnu ja mõistatusi ning mõned muinasjutudki, samuti rahvamuusika näiteid, tantsude ja kommete kirjeldusi. Oma artiklites³ hindas Schlegel kõrgelt eesti rahvalaulude lihtsat ilu, kõneles töö ja laulu lahutamatumust seosest ja pühendas erilist tähelepanu lauludes esinevale satiirile. Temalt pärineb ka eesti rahvalaulude esimene temaatiline jaotus (lõikus-, pulma- ja kiigelaulud).⁴

Eesti rahvaluule esiletõstmine lihtsa, looduslähedase ja meeldiva poeesiana ning selle tutvustamine saksa publikule on Schlegeli vaieldamatuks teeneks.

Ka kohaliku saksa intelligentsi liberaalsemalt mõtleivate esindajate juures võis XIX sajandi esimestel kümnenditel märkida senisest erinevat, elavat ja süvenenumat huvi nii eesti keele küsimuste kui ka rahvaluule vastu. Tolleaegse kultuurielu tähelepanuväärsemaks sündmuseks oli ajakirja «Beiträge zur genauern Kenntniss der estnischen Sprache» ilmuma hakkamine Pärnus 1813. a. Seda andis välja Pärnu pastor ja kirjamees J. H. Rosen-

¹ J. G. v. Herder, Stimmen der Völker in Liedern. Neu herausgegeben durch J. v. Müller. Upsala 1815, lk. 65—66.

² [Chr. H. J. Schlegel,] Reisen in mehrere russische Gouvernements. I—X, 1819—1834. Kõige rohkem sisaldavad rahvaluulet I, V ja X kd., vähem VI, VII ja VIII. Laulude enamik on saadud Simuna pastorilt Pauckerilt ja Kadrina pastorilt Knüpfferilt.

³ S. [Chr. H. J. Schlegel,] Volksgedichte der Esthnischen Nation. Bruchstück einer grössern Abhandlung über Sprache, Poesie, Charakter und Geist dieser Nation. Der Teutsche Merkur. December 1787, lk. 232—255. Sisaldab 13 rahvalaalu; [Chr. H. J. Schlegel,] Etwas über Form, Geist, Charakter, Sprache, Musik und Tanz der Esthnischen Nation. Beyläufig etwas über die Schönheit der teutschen Damen in Ehistland. An einen Freund im Jahr 1783. Der Teutsche Merkur 1788, lk. 331—347, 404—433.

⁴ [Chr. H. J. Schlegel,] Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 1801, 1807 u. 1815. Fünftes Bändchen. Mit Musikbeilagen. Meinungen 1830, lk. 112.

plänter (1782—1846). «Beiträge» ilmus kahekümnes vihus aastail 1813—1832 ja oli kohalikele sakslastele parema eesti keele oskuse õppimise vahendiks. Sellisena pakkus see häid võimalusi ka eesti rahvaluule avaldamiseks.

«Beiträge» vihkudes avaldati 150 rahvalaulu, 24 rahvajuttu, 39 mõistatust ja 132 vanasõna.¹ Rahvaluulesse suhtumist iseloomustavad siin ühelt poolt põlglik-halvustavalt kirjutatud read², teiselt poolt aga juba Herderi seisukohtadele tuginemine ja nende tsiteerimine. Nii näiteks esitas Rosenplänter ühes anonüümses kirjutises³ avaldatud halvustavatele väidetele vastukaaluks tsiitaadi Herderilt, milles naeruvääristati senist «klassitsistlikku silpe lugevat kirjandust» ja nõuti julgelt eluõigust rahvast lähtuvale luulekunstile.

Rosenplänter koondas oma ajakirja ümber terve hulga isikuid, kellest suurem osa olid küll pastorid, kuid kes tegelesid innukalt ka rahvaluule kogumisega. Silmapaistvaks kogujaks oli Rosenplänter ise. Tema käsikirjalised kogud sisaldavad väärtuslikke kirjapanekuid: rahvalaule, -jutte, vanasõnu.⁴ Ka tema kaastööliste pastorite Bochmanni, Offe, Everthi ja mõisnik Ditmari kogutud materjalid (peamiselt laulud, avaldafud «Beitrages») kuuluvad meie vanimate, rahvaehtsate ülestähenduste hulka.⁵

Erilist tähelepanu Rosenplänteri kaastööliste hulgas pälviv Kadrina pastor A. Fr. J. Knüpfner (1777—1843). Kavatsetava eesti keele sõnastiku jaoks materjali kogudes pani ta kirja ka rahvaluulet, peamiselt rahvalaule. Ulatuslikum osa kogutust on koondatud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (EKÜ) kogus säilitatavasse 2-osalisse käsikirja, milles on häid vanu lüürilisi ja lüro-eevilisi rahvalaule, -jutte ja rahvamängude kirjeldusi.⁶ Knüpfneri ulatuslikus rahvaluulekogus on tähelepanuväärivad just laulud (kokku ca 600, seega oma aja tingimustes lausa hiigelkogul!), mis oma rahvaehtsa kirjapaneku ja vanuse poolest on meie kultuuripärandi hinnaliseks

¹ [J. J. Ögever,] Saja aasta eest. Rosenplänteri «Beiträge». EKirj. 1906, lk. 130—136, 163.

² Frey, Ueber die Ehstnische Poesie. Beiträge II, lk. 16. Kuid oleks ebaõige jätta märkimata, et samas kirjutises rõhutas autor ka eestlaste kõneluse vaimukust ja väljapaistvat luuleannet, mille puhkemist pole võimaldanud vabadusekaotus.

³ Etwas über die ehstnische Poesie, hauptsächlich in Beziehung auf die erste Abhandlung im vierten Hefte dieser Beiträge. Von einem Ungenannten. Beiträge VI, lk. 11—38.

⁴ KM RO OES EK 101, 80, 71; KM RO OES SK 281, 60. «Beiträge» VII vihus (1817) oli avaldatud 56 rahvalaulu. Neusi järgi olid need kogutud 1809.—1816. a. — KM RO EKÜ, F 232 m¹.

⁵ Näiteks Audru pastori üleskirjutusi dateerib Neus aastaist 1807—1813, Kodavere pastori Everthi omi aastaist 1809—1816. — KM RO EKÜ, F 232 a 1.

⁶ KM RO EKÜ, F 232 a 1, 2. A. F. J. Knüpfner's von St. Katharinen in Wierland Sammlung Ehstnischer Volkslieder und Märchen. Erster Band. Zweiter Band. Selles on rohkesti ärakirjutusi ka teistelt kogujatelt, nagu pastoritelt Glanströmilt, Pauckerilt, Schüdloffelilt, Fickilt, samuti Rosenplänterilt, Neusilt jt. Knüpfneri rahvalaule leidub ka KM RO OES EK 62.

osaks. Kogumisandmete juurdemärkimisest me tollal (ja palju aega veel hiljemgi) muidugi kõnelda ei saa, kuid tuleb esile tõsta, et Knüpfferi kogus olid esmakordselt ära toodud juba mõnede Virumaa laulikute nimed.¹

XIX sajandi 20-ndate aastate algul võib aga juba kõnelda eesti rahvusliku folkloristika esimestest algetest. Need olid seotud eesti mütoloogia kujundamise esmakordse katsega, milles ilmnesid selgesti rahvusliku teadvuse elemendid. Teravneva pärisorjusevastase võitluse aastail kerkis nimelt rõhutatud talurahva hulgast esile esimene oma rahvale truuks jäänud eesti haritlane — Kr. J. Peterson (1801—1822), kelle sulest ilmus 1821. a. soomlase Chr. Gananderi rootsikeelse teose «*Mythologia Fennica*» (1789) saksakeelne tõlge-töötlus.²

Selle töö ilmumisega seoses tuleb tähelepanu juhtida mõningatele ajajärgu mõistmiseks olulistele nähtustele. Ei piisa ainult rahvalaulude vastu tärnanud poeetilise huvi mainimisest, on tingimata vaja meenutada XVIII—XIX sajandi vahetusel kujunenud pärisorjusevastast ühiskondlikku mõtet ja sellega seoses tekkinud muinsuseülistust kui üht feodaalse ideoloogia vastu suunatud avaldust. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul ilmusid nimelt pärisorjusliku korra silmapaistvate kriitikute G. Merkeli ja J. Chr. Petri teosed³, milles autorid tõid konkreetselt esile orjastatud eesti ja läti talurahva raske elu, nende viha oma rõhujate vastu, kuid ühtlasi ka oma vankumatu usu nende rõhutatud rahvaste võimetesse ning tulevikku. Eriti äratas Merkel oma teoses «*Liivimaa esiaeg*» idealiseeritud valguses ellu eestlaste kui põlatud pärisrahva muinasaja, rõhutas selle suurust ja ilu, peatudes veel ülistavamalt lätlaste ja soomlaste muinaskultuuril ning luulel.⁴ Merkeliga algas muistse nn. priiuse- ning õnneaaja mälestuse heroiseerimine, mis avaldas suurt mõju eesti XIX sajandi muinsusekäsitusele.

Teiseks ei tule unustada, et oli tegemist romantismi valitsusajaga, millele oli iseloomulik taoline muinasaja idealiseerimine ja sellega seoses ka eriline huvi mütoloogiaküsimuste vastu. On mõisteta, et eesti tolleaegses mütoloogia käsituses tulid eelkõige arvesse vastavad soomepoolsed eeskujud, soome mütoloogia kasutamine, mis Merkeli alustatud muinsuseharrastusele andis konk-

¹ Haljala Leenu, Nagala Mai, Ann, Redraia Mai, Ratasmäe Mai, Kadri. — KM RO EKÜ, F 232 a 2.

² Christfrid Ganander, *Finnische Mythologie*. Aus dem Schwedischen übersetzt, völlig umgearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Christian Jaak Peterson. Beiträge XIV (1822).

³ G. Merkel, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*. Ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde. Leipzig 1797; *Die Vorzeit Lieflands*. Ein Denkmal des Pfaffen- und Rittergeistes. Berlin, I 1798, II 1799; J. Chr. Petri, *Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland*. I—II. Gotha 1802.

⁴ A. Annist, *Kalevipoeg* II, lk. 39.

Kristjan Jaak Peterson

reetse sisu.¹ Kr. J. Petersoni tähelepanu paelus Chr. Gananderi teos. See oli tegelikult mütoloogiliste nimede alfabeetilises järjeshuses esitatud loetelu, mõeldud täienduseks soome-rootsi sõnaraamatule «Nytt Finskt Lexicon». Lisatud kommentaarides ei tõusnud Ganander soome muinasaja tolleaegse uurimise tasemele, vaid lähtus vananenud ja ebakriitilistest seisukohtadest soomlaste ja nende keele päritolu selgitamisel, samuti paljude soome haldjate ning jumalate nimede tuletamisel antiikmütoloogiast või skandinaavia allikaist. Teose väärtuslikema osa moodustasid arvukad näited soome rahvalauludest.²

Mõlema rahva laulude sisuline ja vormiline sarnasus oligi see, mis viis Petersoni kindlale veendumusele, et ka soome ja eesti mütoloogia peavad olema sarnased ja et eesti oma on võimalik rekonstrueerida soome mütoloogia abil.³ Kujundanud Gananderi

¹ A. Annist, Kalevipoeg II, lk. 40.

² J. Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus. Helsinki 1954, lk. 80—82.

³ Et eesti lauludes pole säilinud jälgi jumalatest, tuleneb Petersoni arvates unustamisest, mida soomlaste juures ei olevat esinenud, kuna need olevat tund-

nimede loetelu suvaliselt ümber viide suuremasse jaotusse, esitas ta kohati soome materjalidega paralleelselt ka eesti omi.¹ Nende seos esimestega oli aga suures osas põhjendamatu ja meelevaldne.² Kr. J. Peterson tõi eesti mütoloogiasse seega senitundmatuid jumalusi, luues pseudomütoloogia alged, mille tähelepandavast mõjust tuleb kõnelda kogu XIX sajandi jooksul.

Kr. J. Petersoni käsituses avaldus ilmekalt kaasaegne romantiline teaduslik mõte, mida iseloomustas ebakriitiline suhtumine käsiteldavasse faktilisse materjali, selle veel puudulik analüüsimine, lähtumine subjektiivsetest otsustustest, valmiskontseptsioonidest, fakte meelevaldselt seostavast ja juhuslikke (näilisi) kokkusaatuvusi määravaks pidavast meetodist.

XIX sajandi kolmanda kümnendi lõpul leiame ka esimese kirjutise (küll anonüümse) rahva lauludest eestlastele endile.³ Eesti keeles polnud seni veel keegi lähemalt rääkinud «riggiwersidest», nende ilust ja väärtusest. Autor kõneles ka tollal veel nii iseloomulikust halvustavast suhtumisest rahvalaulu, püüetest «need loud kõlvatumaks laita», tuues just selliste vaadetele vastukaaluks ära viis rahvalaulu, mis «süddant pannevad liikuma, ehk üht teist õppetusse ja maenitsusse ivvikest külvavad».

Kõnesoleva sajandi esimestel kümnenditel hakkasid kujunema ühiskondlik-poliitilised tingimused eesti oma esimeste haritlaste esiletõusuks, kellela polnud mõeldav rahvusliku folkloristika teke. Viimase kujunemiseks olid olemas juba vajalikud tähtsamad eeldused, nagu rahvaluuleteaduse sünn Lääne-Euroopas, eesti rahvaluule elavnev kogumine ning Kr. J. Petersoni loodud eesti pseudomütoloogia, rahvaluule ajaloolis-mütoloogiliste elementide rõhutatud esiletõstmine.

nud ruunikirja, mis aitas nende jumalatest kõnelevaid laule säilitada järelpõlvetele. — Beiträge XV, lk. 70—71.

¹ Peamisteks eestipoolseteks allikateks on tal olnud J. W. Boecleri «Der Einfältigen Ehsten Abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten» (1684) ja rahvalaulud. Kr. J. Petersoni käsikirjades leidub 24 rahvalaulu (KM KO OES M. A. 16, lk. 59—104), mis on ära kirjutatud Knüpfertilt (KM RO OES EK 62) Rosenplänteri kaudu. M. Lepik, Kristian Jaak Petersoni käsikirjad ja kirjad. Paar sammukest I, lk. 263.

² Nii näiteks olid rahvalaulud «Venna kannel» ja «Laulu mõju» talle ainsaks tõestusmaterjaliks Vainemoise tundmisest ka eestlaste juures; Thori nime tundmaõppimisega olevat eestlased andnud endisele äikesejumalale Koukele uue nime Turris, kes oli ühtlasi ka sõjajumal; laulus «Arg kosilane» esinevatest külaneidudest said müütilised nümfid, jne.

³ Marahva loud. Eesti-ma rahva Kalender, ehk Tähtamat 1829 aasta peäle, pärrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tallinnas, trükkitud Greseli kirjadega.

2. Eesti rahvusliku folkloristika teke

Eesti rahvusliku folkloristika tekkimisest võib seega kõnelda alles feodaalsuhete lagunemise, uude ühiskondlikku formatsiooni ülemineku perioodil, põhiliselt XIX sajandi teisel veerandil, millal eesti talurahva hulgast kerkisid esile esimesed haritlased, välja paistvad valgustajad-demokraadid ja kirjanikud — Fr. R. F a e h l m a n n (1798—1850) ja Fr. R. K r e u t z w a l d (1803—1882). Kogu nende tegevus teenis eesti rahvusliku kultuuri loomise eesmärki, olles suunatud pärisorjusliku ideoloogia vastu. Selles võitluses toetusid mõlemad rahvaluulele kui rahva sajanaditepikkusele kunstiloomingule.

1830-ndail aastail jõudis meieni mujal maailmas sajandi algul elavnenud romantiline huvi rahvaluule, selle kogumise, uurimise ja publitseerimise vastu, olles kõige otsesemalt seotud rahvuslike taotlustega. Märkigem siin näiteks nn. Heidelbergi romantikute ringi Saksamaal, kelle silmapaistvamatest esindajatest A. v. Arnim ja C. Brentano olid 1805.—1808. a. avaldanud rahvalaulude kogu «Des Knaben Wunderhorn», J. Görres «Die deutschen Volksbücher» (1807), vennad J. ja W. Grimmid muinasjutukogu «Kinder- und Hausmärchen» (1812—1815) ja J. Grimm mütoloogia uurimises põhjajapaneva teose «Deutsche Mythologie» (1835). Vene maal tegelesid rahvaluule kogumisega innukalt slavofiilid P. V. Kirejevski, N. M. Jazōkov jt., Soomes nn. Turu romantikud (Becker, Sjögren, Gottlund jt.) ning E. Lönnrot, kelle töö elavnes eriti 1831. a. asutatud Soome Kirjanduse Seltsi (SKS) raamides.

Neil aastail võib kõnelda ka folkloristika esimese teadusliku teooria, nn. mütoloogilise koolkonna tekkest, mille põhjendajateks olid vennad J. ja W. Grimmid Saksamaal. Mütoloogilise teooria põhimõtete kujunemisel, nagu juba öeldud, oli eriline tähtsus J. Grimmi teosel «Deutsche Mythologie».¹ Selle Lääne-Euroopas kui ka vene folkloristikas XIX sajandi keskel ja teisel poolel valitsenud, idealistlikul filosoofial baseeruva teooria tähelepanu keskuseks oli müütide uurimine. Viimaseid pidasid mütoloogid folkloori aluseks; rahva luuleteosed olid nende arvates vaid kunagiste müütide killud. Uurimisel kasutati tolelaegse võrdleva indoeuroopa keeleteaduse meetodit, ja nii nagu see seletas keeleliste nähtuste sugulust ühistest esivanematest põlvnemise tulemusena, niisamuti seletati ühesuguseid nähtusi folklooriski. Lähtumine sellisest «algrahva» teooriast võimaldas kergesti rekonstrueerida pildi vanimatest uskumustest, muistsest rahvuslikust kultuurist, mida vajas «tendentslikult häälestatud, natsionalistlikult suunatud teaduslik mõte».² Sellega kaasnes rahvusliku mineviku ja

¹ Mütoloogilise koolkonna kohta vt. lähemalt J. M. Sokolov, Folkloori olemus, lk. 45—69.

² Sealsamas, lk. 48.

kõige patriarhaalse idealiseerimine, diferentseerimatu suhtumine rahvasse, ühtse «rahva vaimu» idee rõhutamine. Ei tule unustada, et need iseendast reaktsioonilised jooned seostas romantiline rahvaluulekäsitus tollal kõige tihedamalt võitlusega rahvusliku vabanemise eest, rahvusliku iseteadvuse äratamisega; rahvaluule oli poliitika relv ja rahvusliku väärikuse tõestamise vahend.

See oma olemuselt idealistlik ja natsionalistlik teooria lähtus subjektiivsetest, meelevaldsetest otsustustest, motiivide ja sõnade juulislikust välisest sarnasusest, sest ammendatud faktilise materjali objektiivne analüüs polnud romantilisele teaduslikule mõttele iseloomulik, nagu juba eespool märgitud. Sealjuures on aga õigustatult hinnatud J. Grimmide vaieldamatuid teeneid rahvasuus elavate pärimuste kokkukogumisel ja nende esimesel teaduslikul süstematiseerimisel, samuti on rõhutatud seda üldist suurt mõju, mis J. Grimmide mütoloogiakäsitusel oli rahvaste huvi aktiveerimisel oma rahvaluule kogumise ja kasutamise vastu.¹

Tõepoolest, mütoloogilise koolkonna mõju ulatus suuremal või vähemal määral paljudesse maadesse ja sellest ei jäänud puudutamata ka eesti kujunev folkloristika, nagu käesolevas töös allpool näeme. Vendade Grimmide õpetuse silmapaistvateks edasiarendajateks olid A. Kuhn ja W. Schwartz, kes arendasid välja nn. «meteoroloogilise» ehk «äikese»-teooria, mis enamiku müütide tekke aluseks pidaš stiihiliste loodusjõudude, nagu müristamise, välgu, tuule, pilvede jumaldamist.² Ka see teooria leidis järgijaid ja sellegi mõju leiame eesti folkloristikas.

Ule oma maa piiride ulatuv tähtsus oli samuti vendade Grimmide muinasjutukogul «Kinder- und Hausmärchen», mis kujunes järgimist väärivaks eeskujuks teiste maade folkloristikas rahvajuttude väljaandmisel. Sellega seoses kerkib ühtlasi esile oluline küsimus, kuidas mõisteti romantismi ajajärgul üldse rahvaluuletekstide ülesmärkimise ja publitseerimise täpsust. On teada vendade Grimmide seisukoht, et muinasjuttude sisu tuleb edasi anda nii, nagu seda kuulnud, ilma omapoolsete lisanduste ja ilustusteta. Muinasjuttude üleskirjutamisel nad nii tõepoolest toimisidki, kuid oma kogus esitasid need ometi stiliseeritult, detaile lisades, sobivaid variante omavahel liites, halvemat paremaga asendades.³ Grimmid ei eitanud, et iga jutustaja lisab variandile juurde midagi uut, kuid olid veendunud, et muinasjuttude olemus jääb sellest hoolimata muutumatuks, kuna sajandite vältel on muu-

¹ J. Hautala, Suomalainen kansanrunodentutkimus. Helsinki 1954, lk. 90.

² Vt. lähemalt J. M. Sokolov, Folkloori olemus, lk. 49—50. M. K. Азатовский lähemalt J. M. Sokolov, «История русской фольклористики» (Moskva 1958, lk. 28) on nimetanud A. Kuhni ja W. Schwartzi «nooremateks mütoloogideks», kellega algas uus etapp mütoloogilise koolkonna arengus.

³ Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm. Jubiläumsausgabe. Eingeleitet u. herausgegeben von Dr. Rob. Riemann. Dritte Auflage. Marburg [1907], lk. XXV—XXVI. Vrd. Д. Коккьяра, История фольклористики в Европе. Москва 1960, lk. 244—246.

tunud ainult nende kirjanduslik kujundus. Seda olid nad endi arvates ka õigustatud parandama, ümber töötama, mida nad nimetasid esialgse, algupärase teksti taastamiseks. Selle nimel toimus siis rahvajutu kunstiline töötlus, stiliseerimine. Võime kõnelda kunstiteose tekkest, mis suuremal või vähemal määral, olenevalt autorite oskusest tabada rahvalikku jutustamisviisi ja keelt, lähenes ehtsale rahvapärasele üleskirjutusele.¹

See oli rahvajuttude teaduslikule publitseerimisele eelnev aste, mis polnud iseloomulik ainult ühele maale (Venes näiteks A. N. Afanasjevi, Soomes E. Salmelaineni rahvajutukogud), vaid oli publitseerimisprintsipi kujunemises üheks arenguetapiks.

Kuid ei tohi unustada, et nii ei toimitud romantismi ajajärgul mitte ainult muinasjuttudega, vaid ka rahvalaule «rekonstrueeriti», täiendati ja muudeti. Ajajärgule iseloomuliku joonena tuleb alla kriipsutada folkloori üldist kirjanduslikku kasutamist ja imiteerimist kui romantismiga kaasnenud nähtust. Ka meil süvenes 30—40-ndail aastail rahvaluule omapoolne ilustamine ning täiendamine ja rahvaluuleainete romantiline ümberluulendus ballaadvormis.²

Faehlmanni ja Kreutzwaldi kui valgustajate-demokraatide rahvaluule-alast tegevust iseloomustas algusest peale püüe rahvaluule abil tõestada eesti rahva arenguvõimelisust, näidata tema muistse mineviku suurust ja ilu, et kummutada käibivaid seisukohti alaväärtuslikust «rassrahvast». Sealjuures oli folkloori kirjanduslik edasiarendamine nende arvates täiesti loomulik.

Muinasaja heroiseerimise eesmäärke teenisid kõik Faehlmanni esinemised kõnes ja kirjas, mis olid veel saksakeelsed, olles määratud valitsevale rahvusele. 1839. aastaks oli ta tervikuks liitnud idealiseerivalt stiliseeritud lood Kalevipojast, millega oli antud juba suur osa hilisema «Kalevipoja» temaatilisest luustikust koos ideoloogilise suunitlusega.³ Selle kõne esitas Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis (ÕES). See teaduslik organisatsioon oli asutatud 1838. a. Faehlmanni enda ja mõnede teiste progressiivsete haritlaste poolt, et «edendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest kui ka eestlaste poolt asustatud maast».⁴ Üksteise järel ilmusid a-il 1840—1852 trükist ÕES-i

¹ Д. Коккьяра, tsit. teos, lk. 246—248.

² A. Annist, Kalevipoeg II, lk. 47—48.

³ Sealsamas, lk. 55—56. Kõne käsikiri KM RO OES SK 214, ära trükitud E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 77—88.

⁴ Verh. GEG I, 1, lk. 11. Eesti rahvaluule kogumise ajaloos oli enne ÕES-i oma osa ka J. W. L. v. Luce ja tema kaaslaste poolt 1817. a. asutatud Kuresaare Eesti Seltsil (Arensburgische Ehstnische Gesellschaft). Kogutud materjali hulgas oli ka rahvaluulet: vanasõnu, mõistatusi, rahvalaule, -jutte jm. Ainult väike osa sellest avaldati Rosenplänteri «Beiträges», kuna suurem osa on kaduma läinud. — M. Lepik, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asustamisest. EKirj. 1938, lk. 50—51.

väljaannetes kunstmuistendid «Emajõe kaevamine», «Vanemuise laul», «Keelte keetmine»,¹ «Koit ja Hämarik»,² «Vanemuise kosjakäik», «Endla järv ja Juta» ning «Vanemuise lahkumine».³ Ühes oma kirjutises⁴ käsitles Faehlmann eesti mütoloogia küsimusi ka teoreetiliselt, tuues selles Petersoni pseudomütoloogilistele jumalustele lisaks veel teisigi (esitatud «Loomise» nime all tuntud müüdis).

Kirjanduslikult väljaarendatud, kunstiliselt nauditavate paladena, millele tihti oli lisatud varjamatu teravusega saatesõnu sakslastest anastajate aadressil, olid Faehlmanni muistendid eelkõige eestlaste loomisvõimet imetlema kutsuvateks teosteks. Faehlmanni enda osa nende muistendite loomisel oli kõige olulisem.⁵ Ometi ei toiminud ta rahvaluuleainete teadliku võltsijana, kelleks teda mõned reaktsioonilised ringkonnad (eriti 50-ndatel aastatel) tahtsid tembeldada, lähtudes umbusust ja kahtlustustest eestlaste loomisvõime kohta üldse. Oma aja arusaamade kohaselt toimis ka Faehlmann lihtsalt kord täielikult rahvasuus kõlanud juttude taastajana, püüdes neile tagasi anda nende esialgset arvatavat kuju.⁶

Faehlmanni kõrval asus rahvaluule loovale edasiarendamisele ka Fr. R. Kreutzwald, keskendades 1840-ndatel aastatel oma peamise tähelepanu just rahvalauludele. Tema kõige varasemad rahvalaulude üleskirjutused, eriti 1828. a. Peetri kihelkonnast Viisust kirjapandud kogu,⁷ paistavad silma ülesmärkimise täpsuse

¹ Verh. GEG I, 1, lk. 38—47.

² Verh. GEG I, 3, lk. 84—86. — On huvitav märkida, et juba 1857. a. said «Koit ja Hämarik» ning «Emajõe kaevamine» tuttavaks ka lätlastele Kr. Baroni artiklis «Iggaunu tautas dseemas» («Mājas Viesis» 1857, nr. 7 ja 8). Samuti populariseeris neid eesti rahvaluule kaunimate näidetena inglise kirjaniku Charles Dickens'i poolt väljaantud ajakiri «All the Year Round» 1860. a., nr. 80, lk. 80—83. 1842. a. avaldati «Suomis» rootsi keeles kolm Faehlmanni muistendit («Emajõe kaevamine», «Vanemuise laul», «Keelte keetmine»), 1847. a. Mikkelis ilmunud teoses «Viron satuja» «Koit ja Hämarik», «Vanemuise laul» ja «Keelte keetmine» (Sulo Haltsonen, Eero Salmelainen satujenulkaisutyön historiaa. Virittäjä 1934, lk. 322—328.)

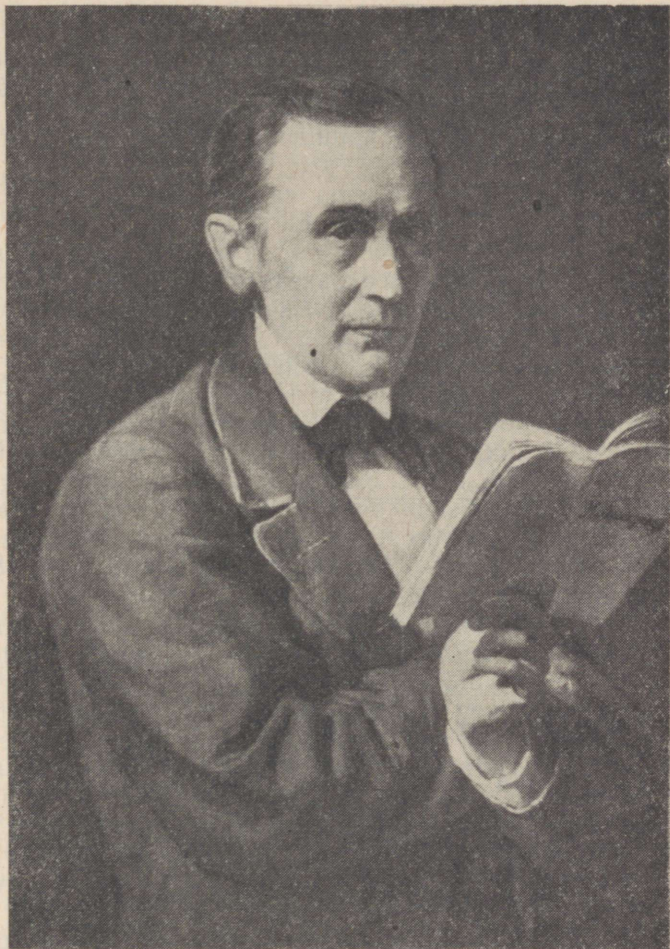
³ Verh. GEG II, 4, lk. 72—76.

⁴ Verh. GEG II, 2, lk. 63—68.

⁵ Nende rahvapärasure kohta vt. M. J. Eisen, F. R. Faehlmann folkloristina. Friedr. Rob. Faehlmann'i album. Tartu 1929, lk. 66—88.

⁶ Tollele ajale iseloomulikke seisukohti rahvaluule ülesmärkimise osas käsitles lähemalt J. S. Boubrig, Faehlmanni ja Kreutzwaldi demokraatlike püüete innukaid toetajaid, kirjutises «Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck» (Verh. GEG II, 3, lk. 50—73). Tema arvates puudus sõnasõnaliseks ülesmärkimiseks igasugune vajadus, kuna rahvaluuleteose edasiandmisel väljenduslik külg iga uue esitusega paratamatult muutub — juttudel enam, lauludel vähem. Täpne üleskirjutus olevat vajalik ainult leksika ja grammatika huvides.

⁷ KM RO OES EK 72, lk. 17—44. Sisaldab 28 rahvalaulu. Sama kogu koopia: KM RO EKU, F 232 m(f).

Friedrich Reinhold Kreutzwald. J. Köleri õlimaal a. 1864

poolest.¹ Rahvaehtsate tekstide hulka kuuluvad ka teised Viisu lauludega koos samas käsikirjas esinevad rahvalaulud (Viisu lauludega kokku 59 teksti).² Mingisuguseid kogumisandmeid neile juurde pole lisatud, välja arvatud ainult märkus käsikirja kolman-

¹ Vrd. R. Viidalepp, Kreutzwald — eesti folkloristika rajaja. Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik. Tallinn 1953, lk. 101.

² E. Laugaste, Fr. R. Kreutzwald folkloristina. Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952, lk. 56.

dal osal, et need 14 rahvalaulu ja 2 muistendit on pärit Laiuse kihelkonnast. Üldse on Kreutzwaldi käsikirjaline kogu (K. Krohni loetelu järgi) sisaldanud 598 laulu, mille hulgas oli laule ka teistelt kogujatelt.¹ On märgitud, et tema kirjapanekute üldarvust osutub ligi kümnendik kirjanduslikult töödeldud tekstideks.²

Enne kui kõnelda tema rahvalaulu-tööstlustest, märkigem, et rahvaluule kirjapanekuga paralleelselt avaldas ta 1830-ndatel aastatel peamiselt ajakirjas «Das Inland» (alustas ilmumist 1836. a.) oma esimesed saksakeelsed lühiuurimused eesti müto- loogiast ja kombestikust. Neis esitas ta esmakordselt huvitavaid, rahvaelu vahetule vaatlusele tuginenud andmeid pulma-, kosja-, tähtpäevade ja matmiskommetest ja mitmesugustest uskumustest.³ Kui seni oli eestlaste kommetest kõneldud kui rahva rumaluse ja tooruse tõendusest, siis nüüd esitas Kreutzwald neid kui päeva- korrale kerkinud eestlaste ajaloo ja muinasusundi uurimise vaja- likke lisandeid. Tema esimeses lühikeses mütoлогия-uurimuses⁴ kõlasid väljendused «õnnelik eelaeg», «mälestus endisest vaba- dusest ja iseseisvusest», «suur minevik», «vana mütoлогия jäl- jed». See rahvuslik põhiheli tugevnes Kreutzwaldi 1840-ndate aas- tate folkloristlikus tegevuses.

Nimetatud aastate esimesel poolel on ta asunud ka rahva- laulude kirjanduslikule töötlemisele — edasiarendamisele. 1845. a. saatis Kreutzwald Faehlmanni kaudu OES-ile esimese sellise luu- letuse «Vaṅa aeg oli vaeno-aega»,⁵ mis kujutas eestlaste muistset vabadusvõitlust sakslaste vastu ja rahva langemist orjusse. Kreutzwald ise nimetas seda katkeks eestlaste nn. saagalauludest, mida rahvas iga võõra eest hoolega varjavat (Kreutzwald sai ta oma famuluselt Märt Mohnilt, kes muretsenud selle kirja teel oma kodukihelkonnast Laiuselt⁶). Nagu laulu lähem vaatlus näitab, on see Kreutzwaldi enda looming, kuigi on viidatud ka teatava rahvaliku aluse olemasolu võimalusele.⁷

Siitpeale on Kreutzwald rahvalaulude kirjanduslikku edasi- arendamist jätkanud. 1847. a. avastas ta Setu lauluala, mis andis omapoolset materjali rahvalaulu-laadiliste imitatsioonide või

¹ O. Kallas, Die Wiederholungslieder, lk. 70—71.

² E. Nirk, Kreutzwaldi rahvalaulutööstlustest 1840-ndail aastail. Keel ja Kirjandus 1958, lk. 594.

³ Inland 1837, nr. 12, 18, 25, 27, 41, 42.

⁴ Inland 1838, nr. 9.

⁵ KM RO OES EK 142.

⁶ Fr. R. Kreutzwald Fr. R. Faehlmanni 6. apr. 1845. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 61. M. Mohn oli OES-i rahalise toetusega tei- nud hiljem ka rahvaluule kogumise reisi. Seega võib teda nimetada eesti rahva- luule kogumise ajaloos esimeseks stipendiaadiks.

⁷ A. Annist, Kalevipoeg II, lk. 110—113. Vrd. ka E. Nirk, tsit. art., lk. 597—598.

täiesti isikupäraste töötluste loomiseks.¹ On õigustatult tähelepanu juhitud põhiliselt kahelaadilistele rahvalaulu-arendustele Kreutzwaldi loominguks: 1) tekstid, milles avaldub selgesti väljakujunenud rahvuslik ajalookontseptsioon, teravdatud orjuse- ja rõhumisevastane sisu ja 2) rahvalaulu arendava töötlemise katsed, ilma et iga kord otseselt oleks sisse viidud täiesti uusi, literaarset päritoluga motiive.²

Kreutzwaldi juhtis selle tegevuse juures ennekõike patriootiline soov leida ürgvana sisuga «saagalaule», et tõestada eesti mütoloogia rikkust. Tuleb arvestada tollal valitsenud mütoloogilise teooria vaieldamatut mõju. Nägi ju mütoloogiline koolkond teaduse ülesannet selles, et olemasolevatest fragmentidest taastada kunagised arvatavad terviklikud müüdid, ürgsed religioossed kujutelmad. Muidugi mõjus siin kaasa kogu toleaeagne romantiline kirjanduslik atmosfäär kui ka 1840-ndatel aastatel juba üsna selgesti väljakujunenud mõte eesti algupärase luule loomisest toetuda rahvaluulele.³

Olulise tähtsusega Kreutzwaldi süvenemisel eesti rahvalaulude küsimustesse oli 1847. a. alanud sisutihe kirjavahetus tollal Tallinnas elava pensioneeritud kooliõpetaja A. H. Neusiga (1795—1876). Viimane oli 1842. a. Tallinnas asutatud Eestimaa Kirjandusliku Ühingu⁴ «Kodumaateaduse» osakonna juhatajaks (a-il 1842—1857) ja tegeles innukalt eesti rahvaluule kogumise organiseerimisega, uurimisega ning publitseerimisega.

Juba 1836. a. oli Neus avaldanud pikema kirjutise eesti rahvalauludest⁵, milles peatus mõningatel vormi, leviku, kollektiivsuse, laulutradsiooni püsivuse ja erinevate rahvaste rahvalaulude sarnasuse küsimustel ning rõhutas eesti rahvalaulu omapära ja ilu. Oma järgmises kirjutises arendas ta juba Knüpfferi poolt 1817. a. ülestõstetud mõtet võtta eestikeelse kunstluule aluseks eesti rahvalaul.⁶

Pikemat aega kestnud tutvumine eesti rahvalauludega ja sügav huvi nende vastu viis A. H. Neusi mõttele anda välja eesti rahvalaulude kogu. 1847. a. oli ta selle koostamisel jõudnud sellisesse staadiumi, et vajas mitmesuguste tekkinud lünkade täit-

¹ Kreutzwaldi arvates oli eesti rahvalaulude päriskodumaaks Põhja-Eesti rannik, kust nad hiljem rännanud Setusse. Seetõttu olevat ka setu laulude keeleliseks rüüks «tallinna murre», milles nad Kreutzwaldi poolt enamasti on ka esitatud. — Verh. GEG II, 2, lk. 43—61.

² E. Nirk, tsit. art., lk. 658.

³ Sealsamas, lk. 596—598.

⁴ See seadis oma eesmärgiks kohaliku kirjandus- ja kunstielu arendamise ja kodumaa ning selle elanike mineviku kui ka oleviku täpsema tundmaõppimise. P. Jordan, Geschichte der ehstländischen literarischen Gesellschaft für die Zeit von 1842 bis 1892. Reval 1892, lk. 2.

⁵ H. Neus, Ueber die Volkslieder der Esthen. Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands. Fünfter und letzter Band. Leipzig 1836, lk. 217—232.

⁶ Inland 1840, nr. 35.

Aleksander Heinrich Neus

miseks Kreutzwaldi nõu ja abi. Uhtlasi andis Kreutzwald Neusile avaldamiseks rahvalaule (kokku 74 laulu või teisendit, 2 laulu tema vahendusel ja 6 vanasõna)¹, mis ilmusid H. Neusi kolmevihulises kogus «Ehstnische Volkslieder» (1850—1852).²

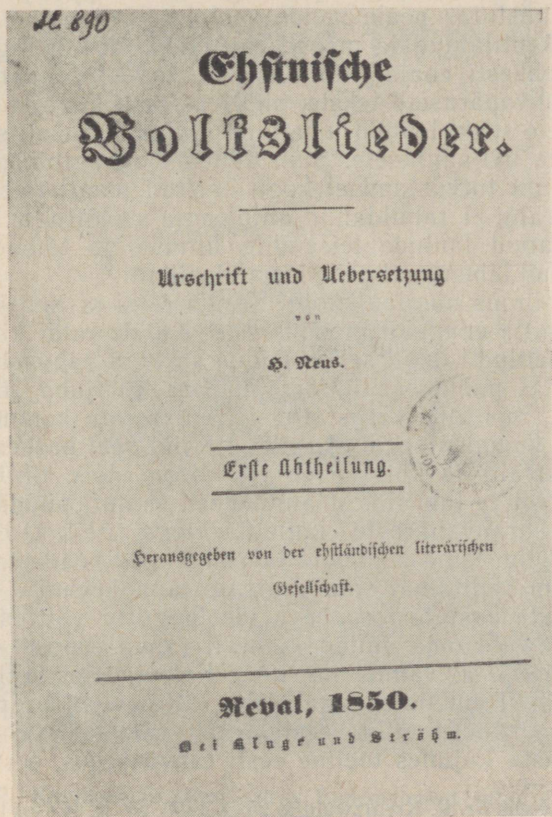
Neusi eesmärgiks oli koostada teaduslik, eestlaste kogu rahvalaulu-repertuaarist ülevaadet andev antoloogia. Tal oli kasutada suur hulk teiseid (ca 1300). Laulud olid esitatud 14 suuremas temaatilises rühmas, paralleelselt saksakeelse tõlkega. Iga laul oli varustatud andmetega (kellelt ja kust saadud), samuti sisulist ja vormilist külge puudutavate kommentaaridega ning viidetega samadele nähtustele teiste maade (eriti soome) folklooris. Ulatus-

¹ E. Nirk, tsit. art., lk. 651.

² H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. I—III. Reval 1850—1852.

likus sissejuhatuses käsitleti asjalikult eesti rahvalaulude sisulist ja vormilist külge.

Laulude temaatilisel rühmitamisel on selgesti märgata müto-
loogilise koolkonna mõju. Neus oli nimelt natuurmütoloogiliste
vaadete esindaja, kes lähtus teooriast, et müütide tekkel on olnud
aluseks erilised ja jõulised loodusnähtused, et jumalad on sündi-
nud stiihiliste loodusnähtuste personifitseerimisest.

H. Neusi «Ehstnische Volkslieder»

Rühmitamisel on esikohale asetatud need laulud, mis Neusi arvates sisaldasid kunagise mütoлогия pärimusi.¹ Mis puutub teistesse laulurühmadesse, siis, arvestades sellise katse esma-

¹ Siin on palju suvalist, sest oma natuurmütoloogilistest seisukohtadest lähtudes nägi ta näiteks tavalises lüro-epilises laulus «Suisa suud» esinevas Kalevis põhja kaljulooduse jumalustamist, «Salme laulu» Salmes veejumalat jne.

kordsust, tuleb positiivselt hinnata Neusi tööd laululiikide õige rohkearvulisel esiletoomisel. Nii on ta oma antoloogias esitanud nõiduslaule, kadri-, mardi- ja vastlalaule, vaeslapse ja lese kurtmisi, laule laulust, looduslaule ja orjus- ning töölaule, armastus- ja kosjalaule, pulma- ja abielulaule, sõjalaule (uuemate sõjalaulude hulka kuuluvaiks luges ta ka «nekrudilaulud»), pilke- ja naljalaule, kiige-, joogi- ja tantsulaule, mängu- ja mõistatuslaule ning lastelaule. Tsensor kärpis kogu eriti kupja- ja orjuslaulude osas ning kustutas peale nende veel ka «mitmed — kõige paremad — nekrutilaulud ja mõned eleegiad».¹ Kuigi liigitamisel esines veel rohkesti ebajärjekindlust ja terve väljaande ulatuses palju ebarahvapäraseid tekste, oli Neus oma koguga laulude publitseerimisele siiski loonud juba kindla aluse, mis oli suureks toeks järgnevatele väljaannetele. Suur tähtsus oli antoloogial eestlaste laululoomingu tutvustamisel kogu haritud maailmale.

Kreutzwaldi ei rahuldanud antoloogia seetõttu, et Neus polnud silmas pidanud laulude teisendite liitmise ja täiendamise põhimõtet, polnud lähenenud neile kirjanduslikult.²

1854. a. ilmus uus laulukogu Kreutzwaldi ja Neusi ühise väljaandena³, mille enamiku moodustasid Kreutzwaldi kirjanduslikult töödeldud laulud⁴, kuid selles leidis ka häid rahvaehtsaid tekste. Samal aastal publitseeriti Forselius-Boecleri juba 1684. a. ilmunud teos⁵, mis oli varustatud Kreutzwaldi kommentaaridega. Kuigi need kommentaarid ei saanud tollal veel baseeruda ammen-datud materjalil ja kuigi Kreutzwald on neis tihtigi lähtunud ebakriitilistest ja juhuslikest andmetest, samuti püüdnud mõndagi tõestada ebarahvapäraste laulunäidete, näitavad nad ometi eesti rahva elu, tema kommete ja uskumuste head tundmist, mille tõttu teos on säilitanud oma väärtuse tänapäevani.

1850-ndate aastate teravneva ideoloogilise võitluse õhkkonnas asus Kreutzwald oma elutöö — eesti rahva eepose «Kalevipoeg» loomisele. 1853. a. valmis nn. «Alg-Kalevipoeg», a-il 1857—1861 ilmus OES-i Toimetistes aga juba «Kalevipoja» puhtteaduslik väljaanne ja 1862. a. ka eestikeelne rahvaväljaanne Kuopios. «Kalevipojast» kujunes tõeline eesti rahvusepos, eesti kirjanduse

¹ A. H. Neus Fr. R. Kreutzwaldile 25. X 1850. Fr. R. Kreutzwald, kirjavahetus II, lk. 119.

² Fr. R. Kreutzwald Fr. R. Faehlmannile 29. I 1850. Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, lk. 168.

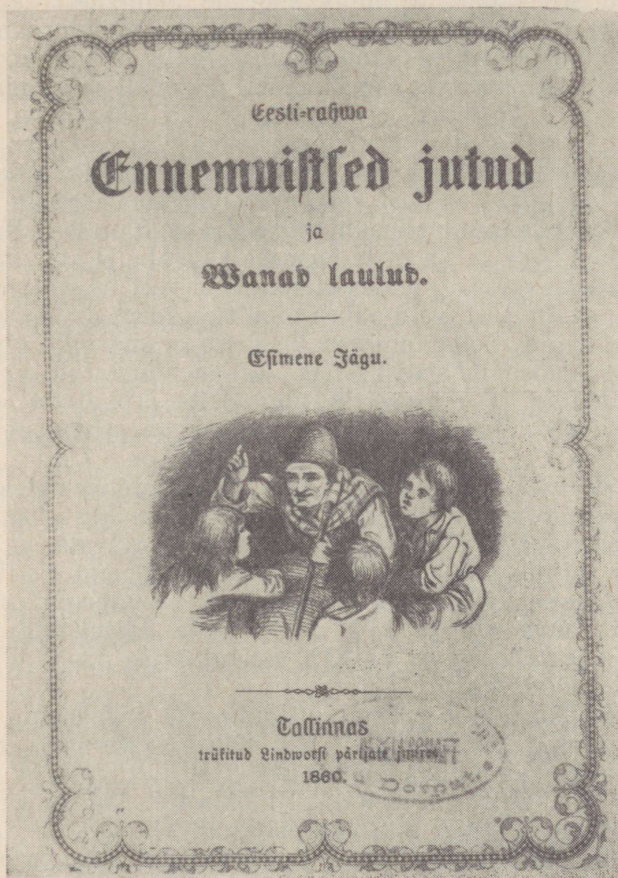
³ Mythische und magische Lieder der Ehsten. Gesammelt und herausgegeben von Fr. R. Kreutzwald und H. Neus. St. Petersburg 1854.

⁴ Neis esinesid näiteks pseudomütoloogilised Kungla ja Vanemuine, Tuuslar, rootsi kandle kõlistaja ja Taara tütreid — kõik Kreutzwaldi tahtel pandud tõestama «eesti müütilise luule» olemasolu. Laule kommenteeris natuurmütoloogilistest seisukohtadest lähtuv Neus.

⁵ Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von Johann Wolfgang Boecler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg 1854.

esimene suurteos, millel oli vaieldamatu mõju eesti rahvuse kujunemisele ja 60-ndatel aastatel alanud rahvuslikule liikumisele.

Paralleelselt «Kalevipoja» koostamisega tegeles Kreutzwald 50-ndatel aastatel ka eesti muinasjuttudega. Esimese muinasjutu

Fr. R. Kreutzwaldi «Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud»

(«Der dankbare Fürstenson») , kirjutatud veel saksa keeles, avaldas ta 1850. a.¹ Kreutzwaldi huvi oli äratanud H. Neusi poolt 1847. a. avaldatud muinasjutt² (saadud Knüpfferilt), mis

¹ Verh. GEG II, 3, lk. 74—93.

² Inland 1847, nr. 14, vg. 307—310.

Kreutzwaldi arvates oli konspektiivse noteeringuna kaugel rahvalikust jutustamisviisist.¹

1854. a. oli Kreutzwaldil olemas juba kenake hulk rahvajutte, kuid nende avaldamiseks eesti keeles puudusid tollal veel reaalsed väljavaated. Alles 1860. a. ilmus sõprade Schiefneri ja Russovi abiga esimene tagasihoidlik eestikeelne muinasjuturaamat, mis sisaldas 2 muinasjuttu ja 3 rahvalaulu.² Selle väikese kogu «Eeskõnes» püüdis Kreutzwald esmakordselt pikemalt selgitada mõningaid rahvaluule küsimusi eestlastele endile. Märkigem, et juba 40-ndatel aastatel taotles Kreutzwald oma eestikeelsetes kirjutistes (näiteks jutus «Viinakatk», teoses «Maailm ja mõnda...») sisendada lugejatele austust eesti rahvapärimate vastu ja astus vastu klerikaalide taunivale suhtumisele rahvaluulesse.³ Samuti oli ta avaldanud 1843. a. ka meie esimese rahvaluule kogumise üleskutse «Üks küssimine»⁴, milles ei kõneldud veel tekstide üleskirjutamisest ja saatmisest, vaid paluti ainult «teadust anda», kus võiks rahvaluulet leida. Selle lühikese kirjutise eesmärgiks oli juhtida rahva enda tähelepanu seni «vanaks loriks» nimetatud «enne muistestele juttudele ja reggevärsi luggudele», rõhutada «targema rahva» huvi nende vastu ja kasvatada sellega rahva lugupidavat suhtumist.

60-ndate aastate künnisel polnud midagi olulisemat kui selgitada vennastekoguduse ja kiriku mõjul oma suulisse loominguusse sageli halvustavalt või kartusega suhtuvale rahvale, et «vanade laulude ja juttude laulmine või lugemine kellelegi ristiinimesele patuks ei tõuse», vaid et see «halvaks peetud vanemate pärandus meie eesti rahva au ja ilu on».⁵ Seda seisukohta kordasid hiljem ikka ja jälle uuesti ka XIX sajandi teise poole folkloristid, Kreutzwaldi töö jätkajad.

Folkloristliku töö algpäevil piirduti veel tähelepanu juhtimisega rahvaluule põhiliikidele. Nii kõneles Kreutzwald samas «Eeskõnes» kui ka hiljem ennemuistsetest juttudest ja vanadest lauludest.⁶ Esmakordselt seletas Kreutzwald, kuidas rahvajutud ja -laulud tekivad, tuues piltlikult esile rahvaluule kollektiivse loomisprotsessi, selle individuaalse ja kollektiivse loomingu ühtsuse

¹ Neid seisukohti selgitas Kreutzwald lähemalt muinasjutu eessõnas. — Fr. R. Kreutzwald, *Maailm ja mõnda*. Tallinn 1953, lk. 335.

² [Fr. R. Kreutzwald,] *Eesti-rahva Ennemuistset jutud ja Vanad laulud, noore põlvele mälestuseks korjatud ja kirja pandud*. Esimene Jägu. Tallinn 1860. Esimene eestikeelne muinasjutt «Ärjapõlvelaste riid» oli Kreutzwaldilt ilmunud 1855. a. «Maarahva Kasulises Kalendris».

³ E. Nirk, tsit. art., lk. 590—591.

⁴ [Fr. R. Kreutzwald,] *Sippelgas*. Essime jäggo. Tarto linnas 1843, lk. 38.

⁵ Fr. R. Kreutzwald, *Maailm ja mõnda*. Tallinn 1953, lk. 335.

⁶ See ei tähenda muidugi, et Kreutzwald vaid neid kogus. Nagu eespool märgitud, pani ta kirja ja avaldas mitmesugust kombeloolist ainekku, samuti oli tal olemas oma aja suurim vanasõnade ja kõnekäändude kogu, milles oli 1038 punkti. — KM KO, F. 63, M. 4 : 23.

(«Ja niisamuti kui metsas üks lind häält tõstab, teine kohe järele laulab ja pea kõik mets laulust kõlab, nõnda on ka üks inimene laulu või jutu hakatust teinud ja teised on aegamööda omad sõnad juurde pannud . . . »).

Muinasjuttude teine ja kolmas vihk ilmusid 1864. ja 1865. a.¹ 1866. a. ilmus A. Schiefneri vahendusel Soome Kirjanduse Seltsi kirjastusel Helsingis Kreutzwaldi rahvajuttude täielik väljaanne, milles oli 43 muinasjuttu ja 18 muistendit² (Kreutzwaldi terminoloogias «ennemuistsed jutud» ja «paiklikud ennemuistsed jutud»).

Oma kogu koostamisel polnud Kreutzwaldil muidugi kasutada sõna-sõnalt ülesmääritud rahvaehsaid tekste. Nagu osalt ta rahvalaulude, nii ka -juttude puhul oli tegemist isikupärase ümberloominguga rahvapärase ainestiku alusel. Tuleb rõhutada, et tollal oli üldiseks kombeks rahvajutte kirja panna «mälestuse järgi», mis tähendas sageli mitmekümne aasta eest kuulnud jutusüzee taastamist.³ Kreutzwald arvas, et jutte tuleb avaldada nii, «nagu nad rahva suus elavad»,⁴ mõistes selle all aga juttude kirjanepikut sellistena, nagu neid oleksid võinud esitada kõige paremad rahvajutustajad, rahvalikule jutustamisviisile kõigi iseloomulike joontega, talupoegliku kujutus- ja esituslaadi säilitamisega. See on Kreutzwaldil põhiliselt ka õnnestunud. Tema rahvajuttudekogu rahvalikkuse aluseks oli arusaamine rahvaluulest kui lihtsa töötava inimese elu ja maailmavaate peegeldusest, kui tema ootuste ja lootuste väljendusest.⁵ See kogu jäi suureks eeskujuks XIX sajandi teise poole folkloristidele (J. Kõrv, J. Kunder), kes oma rahvajuttudega jätkasid, muidugi neile omasel viisil, rahvaliku väljaande printsiipe.

Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsete juttude» lähem detailne analüüs koos juttude algupära selgitamisega puudub veel. Selle teose puhul ei tohi unustada, et Kreutzwaldi esmaseks eesmärgiks polnud mitte folklooritekstide täpne fikseerimine, vaid sootuks suurem ülesanne⁶ — eesti rahvuslikule kirjandusele alusmüüri

¹ [Fr. R. Kreutzwald,] Eesti-rahva Ennemuistsed jutud ja Vanad laulud, noore põlvele mälestuseks korjatud ja kirja pandud. Teine jägu. Tartu 1864. (Sisaldab 4 juttu.) Kolmas jägu. Tartu 1865. (Sisaldab 5 juttu.)

² Eestirahva Ennemuistesed jutud. Rahva suust korjanud ja üles kirjutanud Fr. R. Kreutzwald. Helsingi 1866. Teist korda avaldati nad Kreutzwaldi eluajal 1875. a.

³ Rahvajuttude üleskirjutamise kohta oli oma ajale vägagi iseloomulik Kreutzwaldi 1850. a. avaldatud seisukoht: «Koguja teeb sagedasti märkusi, mil muud eesmärki pole kui tema mälu toetada . . . » Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn 1953, lk. 314.

⁴ Sealsamas.

⁵ Pikemalt on Kreutzwaldi rahvajutte käsitleanud H. Niit «Eesti rahva ennemuistsete juttude» 1953. a. väljaande järeلسõnas.

⁶ E. Nirk, Fr. R. Kreutzwald võitluses eesti rahvusliku kirjanduse loomise eest oma varasemal tegevusjärgul. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. ENSV TA KKI. Tallinn 1959, lk. 383. (Käsikiri TA rmtk-s.)

rajamine rahvaluuleainestikust lähtudes. «Kalevipoja» kõrval sai ka see teos eesti rahvusliku kirjanduse aluseks, nagu Kreutzwald seda ise ette oli näinud.¹

Raamatu eessõnas jätkas Kreutzwald rahvaluule, eriti -juttude olemuse ja tähtsuse selgitamist. Kreutzwald nägi õigesti ka juttude põhilist realistlikku olemust ja suurt kasvatustlikku väärtust. Uudse momendina oli esile toodud rahvajuttude internatsionaalse ja rahvusliku olemuse ühtsus ja aklimatiseerumine. Juba 1849. a. kirjutatud eessõnas muinasjutule «Tänulik vürstipoeg» oli Kreutzwald avaldanud arvamist, et «meie ei tarvitse muinasjuttude hälli mitte idamail otsida, sest et igal rahval oma isiklik häll on, kus ta oma fantaasia sünnitused suureks kasvatab».² See oli vastukajaks juba 1840-ndate aastate lõpul kujunema hakanud uuele folkloristlikule koolkonnale, nn. laenamistooriale (mida on nimetatud ka «rändavate süzeede teooriaks», «rändjuttude teooriaks», «migratsiooniteooriaks», «idateooriaks»). Selle teoreetilised alused formuleeris saksa teadlane Th. Benfey küll alles 1859. a. saksa keelde tõlgitud india jutustuste kogu «Pantšatantra» eessõnas.³ Sealjuures ei eitanud Kreutzwald ometi muinasjuttude rändamist.

Peale eessõnade käsitles rahvaluuleküsimesi pikemalt 1861. a. ilmunud artikkel «Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest».⁴ Nagu varem, nii kõneles Kreutzwald ka nüüd rahvaluule kahest põhiliigist — lauludest ja juttudest. Esmakordselt selgitas ta siin eestlastele endile rahvalaulu mõistet. Ta tegi seda värvika piltlikkusega, näidates, kuidas ühesuguse töö ja orjuse tingimustes tekkinud laul mõjub kuulajale oma sisuga sedavõrd, et see järgmisel päeval oskab kuulnud sõna-sõnalt järele laulda. Nii tekivadki rahvalaulud, «kelle tegijad tundmata jäävad». Seega mõistis Kreutzwald juba tollal õigesti tähelepanu juhtida rahvaluule kollektiivsusele, anonüümsusele, suust suhu levimisele, tema vahe-

¹ Fr. R. Kreutzwald, kirjavahetus III, lk. 165.

² Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda, Tallinn 1953, lk. 313.

³ Benfey eelkäijateks olid prantsuse teadlased S. de Sacy ja A. Loiseleur — Deslongchamps, kelle vaateist võis olla kuulnud ka Kreutzwald. Benfey välja arendatud ja XIX sajandi teisel poolel paljude maade folkloristikas tähtsat kohta omanud laenamistooria seletas mitmesuguste rahvaste muinasjuttude süzeede arnanust rahvastevaheliste kultuurilis-ajalooliste sidemetega, laenamisega, mida arvati kindlail etappidel olevat toimunud Indiast. Kuigi migratsiooniteooria oli mütolooilise koolkonnaga võrreldes kahtlemata sammuks edasi, tõstes esile rahvastevahelised sidemed, muinasjuttude rahvusvahelise olemuse ja laenamisprotsessi, oli selle teooria peamiseks puuduseks see, et ta ignoreeris rahvuslikke ja ajaloolisi tegureid, ei huvitunud muinasjuttude ideelis-kunstilisest sisust, piirdudes formalistlik-statistilise lähenemisega. See viis positivistliku meetodi kujunemisele ja tõi kaasa kosmopoliitliku kummardamise välismaise kultuuri ees. Vt. lähemalt Д. Коккьяра, История фольклористики в Европе, lk. 316 jj.; В. И. Чичеров, Русское народное творчество. Москва 1959, lk. 79—86.

⁴ [Fr. R. Kreutzwald,] Sippelgas. Teine jagu. Tartu 1861, lk. 23—33.

tule seosele elu tegelikkusega. Kreutzwaldi suhtumine rahvalauluse oli teadlikum ja diferentseeritum kui paljudel hilisematel folkloristidel.¹

Tähelepanu väärib selles Kreutzwaldi kirjutises ka eesti rahvalaulude vormiküsimuste käsitus. Nii andis autor esmakordselt eesti keeles seletuse algriimile («igas värsis hakkavad kõige vähemalt kaks sõna ühesuguse pookstaviga»), samuti parallelismile («arvast leitakse meie rahva lauludes üks mõtte, mis üksi seisab, vaid mõttel on ika kõige vähemalt üks, mõnikord kaks ja veel enam teisi tugiks kõrvas»).

Rahvalaulude kõrval kõneles Kreutzwald lühidalt rahvajuttude («ennemuistsed jutud») väärtusest. Eriti rõhutas ta «Kalevipoja» rahvuslikku tähtsust, esitades samas üleskutse talle neist lugudest teatada. Sellega pöördus Kreutzwald teistkordselt rahva poole otseste palvega rahvaluule kohta teadete saamiseks.

Kogu kirjutist läbis punase joonena rahva veenmine, et «niisugust vanavara»,² s. t. laule ja jutte, tuleb usinasti «koguda ja korrale seada» ning seda kui varandust, mis «talupoja-põlve otseku kullaga üle tõmbab», kalliks pidada.

Kreutzwaldi folkloristlikus tegevuses võis niisiis 60-ndatel aastatel, millega algab ka Eesti ajaloo järgnev periood, kõnelda uuest kvaliteedist — otsestest pöördumisest eestikeelsete kirjutistega rahvaluule tähtsuse ning väärtuse selgitamiseks, samuti esimese rahvajuttude koguga rahva enda poole. Küllaltki huvipakkuv on, et 60-ndate aastate keskpaiku mõtles Kreutzwald juba ka ulatuslikumast, ÕES-i toetusel teostatavast rahvaluulekogumisest. «Paari kuu eest kirjutasin ma Tartusse Õpetatud Eesti Seltsi presidendile, kuidas see Selts miskit tänuväärsemat ei võiks ette võtta, kui et ta mitmest maanurgast korrespondeerivaks liikmeks kutsutud koolmeistrid üles kutsuks, et igauks oma lähemas ümbruskonnas veel siin-seal rahva mälestuses elavaid fragmente korjaks ja need Seltsile teatavaks teeks.»³ Seega avaldas Kreutzwald juba enne EKMS-i tegevusse asumist väga vajaliku mõtte rakendada kogumistöole kaastöölisi mitmelt poolt üle maa. Kuid alles EKMS-is avanes võimalus selle mõtte teostamiseks.

Kreutzwaldi käsitlust lõpetades olgu tähelepanu juhitud veel ühele olulisele faktile. Fr. R. Kreutzwald oli nimelt see, kes esimesena tõstis üles eesti rahvusliku kultuuri arenguks hädavajaliku seltsi asutamise mõtte. 50-ndate aastate teisest poolest oli ÕES üha rohkem minetanud oma tähtsuse eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule edendamisel, asudes 60-ndatel aastatel otsestelt toetama eesti rahva germaniseerimise programmi, kultuurtreegerluse õigus-

¹ R. Viidalepp, Kreutzwald — eesti folkloristika rajaja. Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik. Tallinn 1953, lk. 107.

² Vanavara-termin, mille folkloori tähenduses võttis hiljem kasutusele J. Hurt, esines seega juba Kreutzwaldil 1861. a.

³ Fr. R. Kreutzwald, kirjavahetus IV, lk. 351.

tamist. Uha selgemini ilmnes, et ÕES-ilt pole eesti rahva kultuurilise taseme tõstmiseks midagi oodata. Selle küsimuse täit teravust mõistis hästi Kreutzwald, kes avaldas arvamist, et rahvale on vaja hoopis teistsugust, rahvuslikest taotlustest lähtuvat seltsi — midagi taolist, nagu seda oli «Soome Kirjanduse Selts Helsingis, kes elab ja nõudleb rahva heaks». ¹ Pisut hiljem avaldas ta sama mõtet juba otsustava resoluutsusega, kirjutades Y. Koskinenile: «Erilise seltsi asutamine ainult eesti keele ja kirjanduse jaoks poleks meile mitte ainult vajalik, vaid selle peab tingimata elusse kutsuma, kui elatakse lootusele, et 100 aasta pärast eesti rahvast veel midagi eksisteerimas võib näha...» ²

1870-ndate aastate algul realiseeruski see mõte Eesti Kirjameeste Seltsi näol.

EKM*S*-i tegevusele oli seega eelnenud küllaltki innukas töö rahvaluule kogumise, publitseerimise ja uurimise alal. Rahvusliku intelligentsi puudumise tõttu XIX sajandi esimestel kümnenditel võisime vasttärkanud huvist eesti rahvaluule kui kunstilise loomingu ja selle kirjapaneku ning publitseerimisega vastu kõnelda seoses kohalike sakslaste tegevusega. EKM*S*-i eelsesse perioodi kuulub aga ka eesti rahvusliku folkloristika kujunemisele aluse loomine, mis on seotud Fr. R. Kreutzwaldi nimega.

Nagu mujal maailmas, nii ka meil oli folkloristika arengu esimeseks perioodiks rahvaluule romantilise käsituse ajajärk, milal folkloor oli veel peamiseks allikaks eelkõige ajaloole ning kirjandusele ja millal temas nähti rahva ürgse muinasluule väljendust. Sellisena käsitasid teda Faehlmann ja Kreutzwald, kes rahvaluuleainestiku omapoolsel ümberloomisel pidasid ju silmas rahva muistse mineviku suuruse esiletoomist, et tõestada valitsevale klassile seni põlatud «maarahva» arengu- ja kultuurivõimelisust ja teha sellest teadlikuks ka rahvast ennast. Seoses Kreutzwaldi eestikeelsete töödega võime aga kõnelda ka juba nii mõnegi eesti rahvaluule küsimuse spetsiaalsemast käsitlusest. Nägime, et Kreutzwald tõi oma kirjutistes selgesti esile rahvaluule põhiliikide — rahvalaulude ja -juttude erineva olemuse, et ta seletas juba küllalt diferentseeritult rahvalaulu mõistet ja vormiküsimusi, oli põgusalt peatunud teistelgi küsimustel ja rõhutanud rahvaluule kogumise viivitamatut hädavajalikkust.

Kogumistöös oli tegemist tekstide kahesuguse kirjapanekuga. Ühelt poolt kuulusid siia Faehlmanni ja Kreutzwaldi vabad töötused (muidugi pole siin mõeldud, et Kreutzwaldil polnud üldse ka usaldatavaid üleskirjutusi), teiselt poolt kohalike sakslaste täpsed, rahvaehtsad ülestähendused, sest neil polnud põhjust süveneda eesti muinasluule rekonstrueerimisse ega käsitanud nad rahvaluulet ka ehitusmaterjalina eesti rahvusliku kirjanduse loomiseks.

¹ Fr. R. Kreutzwald J. Hurdale 17. I 1865. KM KO F. 43, M. 10 : 27.

² Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda. Tallinn 1953, lk. 380.

Kogumistöö iseärasuseks tol perioodil oli, et sellest võtsid osa alles vähesed, üksikud asjasthuvitatud, kuna laiemad hulgad seidsid veel eemal. Kogumismõte polnud jõudnud rahvahulkade teadvusse. Samuti ei saa me tollal kõnelda mingist kogumistöö teaduslike nõuete fikseerimisest ega leia ka (välja arvatud mõned harvad juhtumid) mingeid kogumisandmeid üleskirjutatud tekstide juurest. Oma ajale iseloomulik oli käsikirjaliste kogude liikumine kogujalt kogujale ja koopiaste valmistamine.

Enne EKMS-i kogutud rahvaluule on põhiliselt koondatud kahte suurde käsikirjalisse kogusse — ÕES-i ja EKÜ nimelistesse kogudesse.¹ Esimesse kuulub 3022 lk., teise — 2161 lk. rahvaluulet (punktides vastavalt 1742 ja 2067 p.). Rahvalaule on kummaski kogus kokku 2622 punkti, rahvajutte — 344.² Rahvalaulude rohkuse poolest paistab silma EKÜ kogu.

Publitseerimistööst kõneldes tuleb rõhutada, et EKMS-i eelsesse perioodi kuulub meie esimeste tähelepandavate rahvaluulekogude ilmumine: H. Neusi rahvalaulude antoloogia ja Kreutzwaldi rahvajutud. Kumbki neist oli teostatud erinevatel printsiipidel, esimene teadusliku antoloogia (muidugi oma ajale iseloomulike puudujääkidega), teine kirjanduslikult töödeldud rahvajuttude rahvaliku väljaandena. Mõlemal oli määrav tähtsus hilisematele publitseeringutele. Neusi koguga oli loodud silmapaistev alus eesti rahvalaulude liigitamisele (võib kõnelda ka esimestest sammudest rahvalaululiikide terminoloogia kujunemisel).

Uurimistööst selle mõiste tegelikus tähenduses ei saa veel kaugeltki juttu olla. Võib ainult rääkida esimestest tutvustav-ülevaatlikest, peamiselt rahvausundit ja kombestikku puudutavatest kirjutistest. Neist olid silmapaistvamad Kreutzwaldi esimesed vaod eesti rahvakommete ja uskumuste avaral väljal ja rahvaluule mõningate teoreetiliste küsimuste esmasel käsitlemisel, samuti Neusi artiklid rahvalaulude vormiküsimuste kohta. Tuleb ühtlasi rõhutada, et käsiteldavasse perioodi kuulub eesti pseudomütoloogia kujunemine, mille loojaks oli kaasaegne romantiline teaduslik mõte, mis lähtus järelduste ja üldistuste tegemisel vähestest faktilisest materjalist, tihtipeale juhuslikest ja meelevaldselt valitud faktidest ning subjektiivsetest otsustustest. Pseudomütoloogia peamiseks tähtsuseks oli tema rahvuslikku teadvust kujundav mõju.

Lõpuks toonitagem, et käsiteldav periood andis veel väga vähe teaduslikus aspektis. Sootuks suurem oli selle osa rahvaluule kui ideoloogilise, rahvusliku väärtuse esiletoomisel, rahvaluule tähtsuse selgitamisel eestlastele endile, otseses väljaastumises klerikaalide kitsarinnalise, halvustava suhtumise vastu ja rahvaluule

¹ Siia juurde tuleb veel arvata Fr. R. Kreutzwaldi käsikirjaline kogu (KM KO, F 63, M 3:1, M 4:1—23), mis sisaldab laule, jutte, vanasõnu, uskumusi, kombeid jm.

² R. Viidalepp, Statistilisi andmeid, lk. 74, 81.

kasutamisel eesti rahvusliku kirjanduse loomisel. See kõik on seotud Fr. R. Kreutzwaldi tegevusega. Need seisukohad said jõudsalt arenema hakata uutes, 1860-ndate aastatega alanud ühiskondlik-poliitilistes tingimustes eesti uue haritlaspõlve juhtimisel.

Selliselt pinnalt algas Eesti Kirjameeste Seltsi folkloristlik tegevus.

I PEATÜKK

EESTI KIRJAMEESTE SELTSI TEGEVUS RAHVALUULE KOGUMISE, PUBLITSEERIMISE JA UURIMISE ALAL a. 1872—1881

I. EKMS-i TEGEVUSE ÜLDISELOOMUSTUS a. 1872—1881

XIX sajandi 60-ndad ja 70-ndad aastad kujutasid endast murrangulist aega eesti ühiskondlik-poliitilises, majanduslikus ja kultuurilises elus. Võidule pääsenud kapitalistlike tootmissuhete intensiivne areng ja 60-ndate aastate kodanlikud reformid põhjustasid maa majanduslikus ilmes suuri muudatusi, mis viisid lõpptulemusena ühise majanduse tekkimiseni. Sel pinnal arenev eesti rahvuslik kultuur ja juba eelmiste sajandite jooksul kujunenud territoriaalne ühtlus, samuti ka ühise kirjakeele moodustumine ja rahvusliku teadvuse ärkamine aitasid XIX sajandi kolmandal veerandil lõpule viia nimetu maarahva konsolideerumise ühiseks eesti rahvuseks.

Eesti rahvuse kujunemise seaduspärasest protsessist ei suutnud peatada balti-saksa mõisnikkonna jätkuv majanduslik, poliitiline ja ideoloogiline võimutsemine, mille vastu oli suunatud 1860-ndatel aastatel alanud laialdane, suuri talurahva hulki haaranud ülddemokraatlik liikumine — rahvuslik liikumine. «Rahvuslikkuse põhimõtte on kodanlikus ühiskonnas ajalooliselt paratamatu, ja marksist, arvestades seda ühiskonda, tunnustab täiesti rahvuslike liikumiste ajaloolist seaduspärasust. Kuid et see tunnustamine ei muutuks natsionalismi apoloogiaks, on tarvis, et ta piirduks kõige rangemalt ainult sellega, mis neis liikumistes on progressiivset . . . Progressiivne on rahvahulkade ärkamine feodaalsest tardumusest, nende võitlus igasuguse rahvusliku rõhumise vastu, rahva suveräänsuse, rahvuse suveräänsuse eest.»¹

Kõik see on täiel määral kehtiv ka eesti rahvusliku liikumise iseloomustamisel. Majanduslik-poliitilise võitluse kõrval omandas selles liikumises tähtsa koha võitlus eesti rahvusliku kultuuri

¹ V. I. Lenin, Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. Teosed, 20.kd. Tallinn 1953, lk. 17.

arenguõiguse eest. Sellega seoses kerkis möödapääsmatult esile eesti oma esimese ülemaalse keskse kultuurilise organisatsiooni rajamise mõte, mis sai teoks 1872. a. Eesti Kirjameeste Seltsina, millel oli suur osa täita ka eesti folkloristika ajaloos.

Rahvusliku liikumise selle silmapaistva suurürituse tekkelugu ulatub tagasi 1860-ndate aastate teise poole. Selleks ajaks oli kujunenud juba rida eesti intelligentsi rühmitusi Peterburis, Tartus, Viljandimaal, kes püüdsid luua laiemat sidet rahvahulkadega ja panid aluse rahvusliku liikumise esimestele ettevõtetele. Rahvusliku teadvuse äratamisel etendas neil aastail suurt osa tärkav ja arenev rahvuslik kirjandus, eriti selle alussammas «Kalevipoeg», mille sügav mõju avaldus L. Koidula, M. Veske, A. Reinvaldi, Fr. Kuhlbari jt. isamaalüürikas, C. R. Jakobsoni koolilugemikes, kogu aastakümne üldises feodalismivastases mentaliteedis. Rahvuslik liikumine hakkas haarama rahva elu kõiki alasid, rakendades laiemate hulkade tärkava tegevustungi eelkõige mitmete ühisürituste läbiviimisse, seltside loomisse. Viimaste hulgast pälvib tähelepanu 1865. a. asutatud lauluselts «Vanemuine» kui esimene kultuuriline keskus Tartus, mis eelnes vahetult EKMS-ile ja mille aktiivsest tegelaskonnast seisis mitmed ka EKMS-i hälli juures.

Tekkinud meestelauluseltsina, kelle peamise ülesandena oli põhikirjas fikseeritud pealegi vaimuliku koorilaulu arendamine, avardus «Vanemuise» tegevusala peagi üldhariduslike kõnede pidamise ja näitemängude esitamise suunas.¹ Tema ümber koonduisid mitmed tolaeagsed rohkem või vähem tuntud ja hiljem EKMS-iga seotud tegelased, nagu J. Hurt, C. R. Jakobson, R. Kallas, A. Kurrikoff, G. Köhler, H. Treffner jt., kellele 70-ndate aastate algul lisandusid veel M. Veske, J. Kunder jt., kes kõik esinesid seltsi nn. kuuõhtutel mitmesuguste kõnedega.² Kuulsaks said nimetatud kuuõhtutel «Vanemuises» C. R. Jakobsoni peetud võitlevasisulised kõned, mis 1870. a. ilmusid eri raamatuna «Kolm isamaa kõnet».

Ei puudunud ka rahvaluulet käsitlevad teemad.³ Eriti tuleb selles osas esile tõsta 1871. a. «Vanemuise» kuuendal aastapäeval J. Hurda pikemat peokõnet sellest, «mis rahva mällestustest pidada on ja mikspärrast neid holega korjada tarvis on».⁴

Eri profiili omava seltsina ei saanud «Vanemuine» ometi kuju-

¹ Vanemuine 1865—1925. Tartu 1925, lk. 76.

² EPm 1871, nr. 45; EPm 1873, nr. 41.

³ Märkigem näiteks üliõpilase Mielbergi kõnet «Eestimaa ennemuistsete juttude ja laulude üle, nende tähtsusest» 1867. a. (Vanemuine 1865—1925, lk. 79), E. Luick'i «Mõnni sõnna kuust ja rahva ebbajuttudest temma ülle» (EPm 1871, nr. 45), J. Kunderi «Regilaulude meetrikust» (EPm 1873, nr. 41) jt.

⁴ EPm 1871, nr. 27. Sellel eesti rahvaluule kogumise ajaloos tähtsal kõnel, mis avaldati samal aastal ka EPm lisalehes, on käesolevas töös hiljem pikemalt peatutud.

neda kõiki toleaegseid kultuurilisi püüdlusi keskendavaks organisatsiooniks. Kui 60-ndate aastate teisel poolel kerkis eriti teravalt üles eestikeelse kirjanduse väljaandmise küsimus, hakkasid mõtted üha enam liikuma uue seltsi asutamise suunas. Vastavat eeskuju pakkusid nii Riia Läti Selts kui ka Soome Kirjanduse Selts Helsingis. Esimese tööd ja tegevust kui järgimist väärivat tutvustas oma veergudel lühisõnumites «Eesti Postimees».¹ Soome Kirjanduse Seltsi eeskujust oli 60-ndatel aastatel teatavasti kõneldud juba Fr. R. Kreutzwald. Tema kõrval mõlgutasid samaaegselt uue seltsi asutamise mõtteid ka eesti noore haritlaspõlve silmapaistvamad esindajad — J. Hurt ja C. R. Jakobson.² Mõlemad alustasid ühiskondlikku tegevust 60-ndatel aastatel. J. Hurt sõnastas oma rahvuskultuurilise programmi 1869. a. eesti esimesel üldlaulupeol peetud kõnes. Asunud rahvusliku kultuuri arengu eest võitlejate esiritta, ilmnes aga juba samas kõnes selgesti ta poliitilise palge lähedus J. V. Jannsenile, ta kokkuleplikkus, mis 70-ndatel aastatel süvenedes viis Hurda lõplikult kodanlik-klerikaalse suuna ridadesse.³

Järjekindla võitlejana feodalismi igandite vastu astus samal ajal eesti avalikkuses esile C. R. Jakobson, kes 1865. a. lõpust alates kuulus progressiivsesse nn. Peterburi patriootide rühmitusse, kujunedes eriti J. Köleri mõjul aktiivseks poliitiliseks ja rahvuslikuks tegelaseks. C. R. Jakobsoni tegevust iseloomustas algusest peale kompromissitu võitlus koos teiste demokraatlikult meelestatud rahvusliku liikumise esindajatega eesti talurahva olukorra otsustava parandamise, pärisorjuslike privileegide hävitamise, eesti rahvusliku kultuuri arengu eest.⁴

Nende kahe tegelase — J. Hurda ja C. R. Jakobsoni ümber hakkasid seltsi asutamiskäigust peale keskenduma rahvusliku liikumise sellal juba üsna selgesti eralduvate suundade esindajad, kelle vahel võitlus järgnevatel aastatel järjest süvenes.

Seltsi tegelikul asutamisel astus esimesed otsustavad sammud C. R. Jakobson. 60-ndate aastate teisel poolel oli tema tegevus rahvusliku kultuuri arendamisel, lähtudes tollal eriti teravalt päevakorrale kerkinud rahvakoolide olukorra parandamise eesmärkidest, seotud suurel määral emakeelse kooli ja hariduse, senise kooliõpetuse sisulise külje parandamise küsimustega. Tuli tõsiselt mõelda eestikeelse koolikirjanduse soetamisele. Kirjastamis-

¹ EPm 1869, nr. 25, 35, 52; EPm 1870, nr. 1, 10, 17, 26.

² Vt. lähemalt F. Tuglas, EKMS, lk. 40—42.

³ E. Janssen, Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndatel aastatel. C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 48—49.

⁴ C. R. Jakobsoni kohta vt. E. Janssen, R. Põldmäe, Carl Robert Jakobsoni elukäik ja tegevus. Carl Robert Jakobson. Valitud teosed I. Tallinn 1959, lk. 11—46.

raskused sundisidki mõtlema vastava organisatsiooni loomisele.¹

EKM*S*-i tegeliku loomise käik algas 27. ja 28. juunil 1868. a. Viljandis toimunud koolmeistrite konverentsil, kus esitati seltsi asutamise plaan.² Selts oli Jakobsoni poolt mõeldud eelkõige kirjastusliku ettevõtte, mille juhtijatena ja liikmetena ta tahtis näha eesti koolmeistrite kitsast, ent rahvuslikule üritusele ustavat ringkonda. Kuid 1869. a., millal Jakobson ise elas Peterburis, haarasid initsiatiivi enda kätte tollal juba küllaldase selgusega eristuma hakkava kodanlik-klerikaalse suuna esindajad (H. Wühner, J. Hurt jt.). Pärast korduvaid paranduste tegemisi põhikirjas ja seltsi nimetuse muutmisi³ kinnitati põhikiri lõpuks 25. XI 1871 ja saadeti asutajatele kätte 1872. a. algul.⁴

Põhikirjas oli seltsi ülesandena fikseeritud eestikeelsete «kasuliste raamatute» väljaandmine sel eesmärgil, et «rutemine, kergemine ja kindlamine vaimuharimise tööd Eestlaste seas edasi aidata, kui se ühel võõral keelel võimalik on».⁵ Seega oli selts seadnud enda ette ülesande asuda emakeelse kirjanduse kaudu tõstma rahva kultuuritaset. Põhikirja teine paragrahv täpsustas lähemalt seltsi tegevust raamatute väljaandmisel, auhindade määramisel, uurimisreiside organiseerimisel, raamatukogu ja muuseumi asutamisel, teiste seltsidega kontaktipidamisel.⁶ Mis puutub seltsi liikmetesse, siis oli põhikirjas ette nähtud, et «seltsi liikmeks võib igaüks saada, kes soovib Seltsi kasuks midagi teha ja kes valmis on Seltsi liikmete kohusid täitma».⁷ Liikmemaksuks, mis oli seltsi põhiliseks sissetulekuallikaks, määrati kaks rubla hõbedat, välja arvatud vallakoolmeistrid, kellelt võeti üks rubla. Põhikirja kahes viimases paragrahvis määrati kindlaks seltsi

¹ F. Tuglas, EK*M*S, lk. 41—42.

² Sealsamas, lk. 43—65.

³ «Eesti õppetuse raamatute laiali lautamise selts», «Vaimuvaranduse ehk Eestikeele õppetuse raamatute laiali lautamise selts», «Vaimuvaranduse selts», «Vaimuvaranduse ehk Eesti Kirjameeste Selts», «Eesti Kirjameeste Selts». — F. Tuglas, EK*M*S, lk. 63.

⁴ Tõsisit tähelepanu väärrib R. Põldmäe märkus, et EK*M*S-i asutamiskäigu uurijatel tuleb tingimata lahus vaadelda kahe eri seltsi (koolmeistrite seltsi ja EK*M*S-i) asutamist. (R. Põldmäe, Peatükk rahvusliku liikumise ajaloost. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 59—60.) Siin olgu märgitud nii palju, et Hurt ise kirjutas EK*M*S-ile 22. II 1872 koolmeistrite seltsi põhikirja olemasolust: «Et suurem hulk Seltsi asutajaid seisuse poolest koolmeistrid on, siis võib ka selle üle arutamist sünnitada, kas ja mispärast ja missuguse iseäralise sihiga meile koolmeistrite Seltsi tarvis. Teatav on, et meil niisuguse Seltsi tarbeks jo põhjuskiri valmis.» (KM KO F. 15, M. 3 : 1.) Nii näivad vastuolud põhikirja projekti tõe poolest seletatavad olevat kahe eri põhikirja olemasoluga.

⁵ EK*M*SA 1873, lk. II.

⁶ Sealsamas, lk. II, IV. Sidemed sõlmiti viie seltsiga: Soome Kirjanduse Seltsiga Helsingis, Opetatud Eesti Seltsiga Tartus, Eestimaa Kirjandusliku Ühinguga Tallinnas, Läti Kirjanduse Seltsiga ja Läänemeremaakondade Ajaloo ja Muinsuse Seltsiga Riias. — F. Tuglas, EK*M*S, lk. 81.

⁷ EK*M*SA 1873, lk. IV.

eestseisuse koosseis ja valimine ning koosolekute pidamise kord.¹

Nii oli siis loodud eesti rahvusliku kultuuri arendamiseks keskne organisatsioon — Eesti Kirjameeste Selts, kelle esimehiks presidendiks sai J. Hurt, abideks pastor Eisenschmidt ja C. R. Jakobson. Viimane langes 1875. a. toimunud valimistel juhatusest hoopiski välja. Esialgu oli seltsis pääsenud juhtima «möödukas, konservatiivne suund, kuna radikaal-demokraatlik suund eesotsas C. R. Jakobsoniga ja Peterburi patriootidega on taga plaanile surutud».² Kuni 1878. a. võib kõnelda suhteliselt rahuliku arenemise perioodist nii ideelises kui ka majanduslikus ja poliitilises mõttes, erinevate suundade vahelise koostöö tihenemisest ja viljakast tööst rahvuslikes organisatsioonides.³ Ka kodanlik-klerikaalse suuna esindajad tegid neil aastatel ära palju hinnatavat rahvusliku kultuuri arendamisel.

Kuid erinev suhtumine säilinud feodaalkorra iganditesse, mille likvideerimise küsimus oli seoses kapitalismi arenemisega muutunud järjest teravamaks, tegi paratamatuks ja vältimatuks võitluse senisest ägedama puhkemise rahvusliku liikumise eri suundade vahel 70-ndate aastate lõpul. Feodaalsete tõkete vastu suunatud võitluse etteotsa asus C. R. Jakobson oma 1878. a. ilmuma hakanud ajalehega «Sakala».

Tekkinud avalik konflikt rahvuslikus liikumises kandus kõigisse ühisüritustesse ja muidugi ka EKmS-i. Seal kulmineerus võitlus ajaloolisel 1881. a. 28. augusti koosolekul.⁴ Demokraatlik suund saavutas täieliku võidu; senine eestseisus J. Hurdaga eesotsas oli sunnitud taanduma. Presidendiks valiti C. R. Jakobson. Esimene periood EKmS-i töös oli lõppenud.

Seltsi tegevus äratas rahva laiades hulkades tähelepanu juba algusest peale. 1873. a. lõpuks oli liikmete arv (koos eestseisusega, ilma kolme auliikmeta) tõusnud 82-le, näidates pidevat kasvutendentsi. Liikmeskonna kindla enamiku moodustasid koolmeistrid, kes olid talurahva hulgast võrsunud eesti rahvusliku intelligentsi põhiosaks ja rahvusliku teadvuse kandjaks ja levitajaks. Aastati oli pilt EKmS-i liikmetest ja nende hulgas olevatest koolmeistritest arvuliselt järgmine:⁵

¹ EKmSA 1873, lk. VI, VIII.

² K. Siilivask, Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil. Looming 1957, lk. 280.

³ E. Jansen, Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndatel aastatel. C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 54—55.

⁴ Vt. lähemalt F. Tuugas, EKmS, lk. 140—150.

⁵ Lihtliikmetele on juurde arvestatud ka eestseisus. Arvud on võetud aasta- raamatute lõpus avaldatud nimekirjadest (see puudub ainult 1876. a. aasta- raamatus). Kooliõpetajate hulka on arvestatud nii rahvakooliõpetajad kui ka kodu-, kihelkonnakooli- ja gümnaasiumiõpetajad. Liikmete nimestikus pole osal elukutset märgitud, kuid nende hulgas teadaolevad kooliõpetajad on kaasa arvestatud.

Aastad	Liikmete arv	Neist kooliõpetajaid
1873	82	45
1874	112	54
1875	164	78
1877	197	98
1878	294	142 ¹
1879	371	172 ²
1880	431	197 ³
1881	869	223

Võrreldes liikmete arvu 1873. ja 1881. a. näeme, et kaheksa aasta jooksul oli see suurenenud üsnagi jõudsalt — üle kümne korra.⁴ Koolmeistrid moodustasid liikmetest kõigil aastatel (excl. 1881. a.) umbes poole, olles seltsi tegevust kandvaks oluliseks jõuks. Teistest erinev ilme oli 1881. a. Demokraatliku suuna võit tõi kaasa uute liikmete massilise seltsi astumise; mõne kuuga oli liikmete arv kasvanud kahekordseks, täites mitmevõrra selle lünga, mille oli põhjustanud Hurda pooldajate lahkumine.

EKMS-i tegevus kujunes tegelikkuses põhikirjas ettenähtust sootuks avaramaks. Aastail 1872—1881 toimus töö peamiselt kolmel alal: 1. käsikirjade läbivaatamine, et sobivuse korral anda seltsi soovitus kirjastamiseks⁵; 2. ettekannete pidamine; 3. «vana-vara» kogumise organiseerimine.

Nimetatud aastatel ilmus seltsi toimetistena 54 raamatut.⁶ Üle poole neist moodustasid mitmesugused õpikud. Nende publitseerimine, arvestades koolikirjanduse olukorra kiire parandamise vajadust, oli seltsi esimesel perioodil peamise tähelepanu objektiks. Ka ettekannetest oli võrdlemisi suur osa määratud koolmeistritele, et tõsta õpetamise taset. 1876. a. moodustati seltsis pealegi nn. koolmeistrite osakond, kes pidi hakkama igal suvel kord koos käima, et arutada koolitöösse puutuvaid küsimusi.⁷

Seltsi koosolekul⁸ kuulati mitmeid teisigi ettekandeid. Kõnepidajatena figureerisid näiteks sellised isikud, nagu J. Hurt, M. Veske, K. A. Hermann, R. Kallas, J. Kapp, J. Kurrik,

¹ Neist kümme küsimärgiga.

² Neist seitse küsimärgiga.

³ Neist viis küsimärgiga.

⁴ Muidugi ei tähenda see, et kõik nad seltsi koosolekutest ka osa võtsid, samuti ei tasunud paljud liikmemaksu. Esimestel aastatel piirdus koosolekutest osavõtivate liikmete arv mõnekümnega, viimastel aastatel tõusis see umbes 100 ringi.

⁵ Ühtlasi anti seltsi ettepanekul ilmunud raamatutele seltsi toimetiste number.

⁶ EKMSA 1881, lk. 57—58 (protokollide osa).

⁷ EKMSA 1877, lk. 68. See «koolmeistrite jauskond» käis paaril suvel ka koos.

⁸ 1872. a. toimus 3 koosolekut, 1873 — 1, 1874—1877 — igal aastal 2, 1878—1881 — igal aastal 4.

A. Grenzstein, J. Kunder, A. Kurrikoff jt. Kõneldi keelekõnne-
test, sest ka «keele ja kirja harimine» oli edasilükkamatuks üles-
andeks, loodusteadusest (seda teemat käsitles mitmes ettekandes
J. Kunder), astronoomiast, puudutati eetika-alaseid probleeme,
esitati reisikirjeldusi ja räägiti «elajakaitsemisest» ja «turnimisest».
Ei puudunud kõned usuõpetusest ja piiblistki.

1873. a. hakkas ilmuma regulaarne EKMS-i aastaraamat (see
oli käsitledaval perioodil ainuke seltsi kirjastatav väljaanne), mil-
les toodi ära paremad ettekanded, mõnikord üht-teist ka tolle-
aegsest ilukirjandusest, esitati koosolekute protokollid ja liikmete
nimekirjad. Pandi alus seltsi oma raamatukogule ja «asjade muu-
seumile».

Seltsi üheks tähelepandavamaks tegevusliiniks sai «vanavara»
kogumise organiseerimine. 1860-ndatel aastatel esilekerkinud
eesti oma uus haritlaspõlv, kelle aktiivse rahvusliku teadvuse
kujunemisele avaldas suurt mõju Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg»,
nägi rahvaluules õigesti seda olulist jõuallikat, mis oli vajalik
rahva feodaalsest tardumusest äratamiseks. Fr. R. Faehlmanni ja
Fr. R. Kreutzwaldi alustatud minevikukultuuri suuruse tõesta-
mine, rahvaluule käsitlemine selle mineviku peegeldusena, ime-
pärase ja hinnalise Kungla-varandusena jätkus nüüd uutes aja-
loolistes tingimustes. Rahvusliku liikumise noorte haritlaste ees-
märgiks oli lai rahvahulki endid teadlikuks teha selle varanduse
olemasolust, õpetada seda vääriliselt hindama ja koguma. Kuid
veel enam. Nagu hiljem näeme, ilmnes 70-ndate aastate eesti folk-
loorialases töös juba uus kvaliteet: rahvaluule polnud enam ainult
mineviku suuruse tõestusmaterjaliks ja rahvustunde ergutajaks,
vaid uurimismaterjaliks. Siitpeale võime kõnelda eesti folkloris-
tika teadusliku aluse kujunema hakkamisest.

Eesti rahvaluuleteaduse äärjoonte selgemaks piiritlemiseks
pole ülearune siinkohal märkida, et kodanliku folkloristika teoreet-
tilise mõtte areng rahvusvahelistes raamides vaadatuna oli 70-nda-
teks aastateks mütolooogiliselt ja migratsiooniteoorialt, millel
peatusime juba eespool ja mis paljude maade rahvaluuleteaduses
endiselt omasid tähtsat kohta, jõudnud nn. antropoloogilise kool-
konnani. Selle teooria¹ rajajaks oli inglane E. Tylor, kes erinevate
maailmajagude rahvaste materiaalses ja vaimses kultuuris (muidugi ka folklooris) leiduvaid sarnasusi seletas mitte enam laena-
misega, vaid inimliku loomuse, psüühika ja mõtlemise ühtsusega
ja inimliku kultuuri arenemisteede sarnasusega. Ta rõhutas, et iga
rahvas läbib kultuuri arengu kindlad staadiumid ning loob oma
kunstiteosed iseseisvalt. Juhtides küll õigesti tähelepanu inim-
konna kultuuri arengu seaduspärasustele, puudus antropoloogide

¹ Lähemalt vt. J. M. Sokolov, Folkloori olemus, lk. 82 jj.; В. И. Чи-
черов, Русское народное творчество. Москва 1959, стр. 86—87.

õpetusel ometi materialistlik'alus ja pealisehitistlike nähtuste jälgimine oli lahutatud ühiskondliku elu arenemisest. Kuidas ja mil määral üldse kajastusid folkloristlikud koolkonnad käsiteldava perioodi eesti folkloristikas, see selgub alljärgnevas käsitluses.

EKM*S*-i esimese perioodi folkloristliku töö keskseks, teistest sootuks kõrgemale ulatuvaks kujukse oli J. Hurt. Tema kõrval oli küllaltki suur tähtsus M. Veskel ja C. R. Jakobsonil. Avaliku elu tuntud tegelastest kohtame seoses rahvaluule-alase tööga tol perioodil veel seltsi kirjatoimetaja R. Kalda ja A. Grenzsteini nimesid. Vahetevahel vilksatas koosolekutel ka J. Kõrvi nimi seoses rahvajuttude kogumisega. Hilisem silmapaistev folklorist M. J. Eisen võttis juba tollal seltsi tegevusest osa, esinedes mõne (siiski veel mitte folkloorialase) ettekandega. Ka J. Kunder, kelle õlgadel lasus suur osa seltsi teise perioodi folkloristlikust tööst, esines mitugi korda koosolekutel, kuid loodusteaduslike ettekangetega. Et teda aga tollal juba ka rahvaluulekõsimused huvitasid, seda tõendab ta 1872. a. peetud kõne «eesti rahva luuletusest».¹ Samuti esitas R. Kallas ühel koosolekul «Eesti regilaulu: «Laula, laula suukene, liigu linnu keelekene,» n. n. e. seletuse, mis seminarist Cunder kirja pannud . . . »²

Seltsi juhtivate tegelaste organiseerimisel koonduski seltsi ümber rohkesti (nii liikmete kui mitteliikmete hulgast) asjahuvilisi, kes tegid ära hindamatu töö kadumisohus oleva «vanavara» usinal kokkukandmisel. Kavatsmata mingil määral üle hinnata J. Hurda osa, tuleb selleks, et õigesti mõista seltsis 70-ndatel aastatel toimunud kogumistööd, kõigepealt peatuda J. Hurda folkloristliku tee esimestel aastatel, mis eelnesid tööle seltsis.

II. J. HURDA FOLKLORISTLIK TEGEVUS KUNI 1872. a.

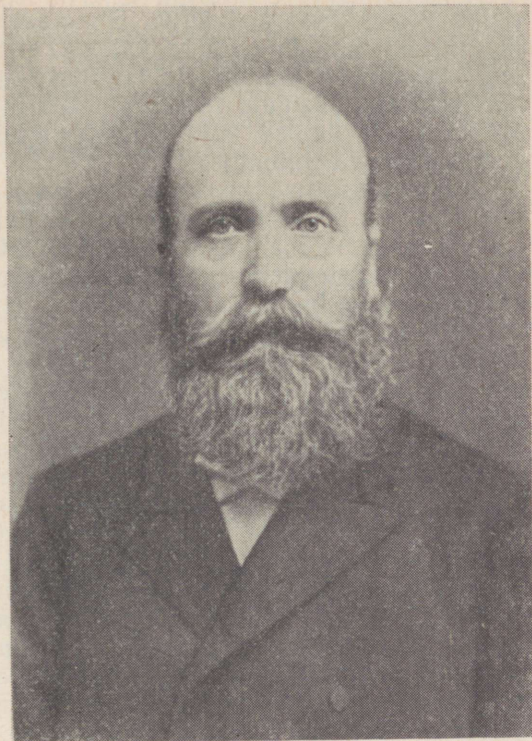
Nagu sissejuhatuses võisime jälgida, oli Fr. R. Kreutzwald see, kes 1860-ndate aastate algul pöördus esimesena eestikeelsete kirjutistega rahvaluule tähtsusest ja väärtusest eestlaste endi poole. Mainitud aastate kultuuri- ja hariduselu elavnemise tingimustes hakkasid need kirjutised üha enam kõlapiinda leidma laiemate hulkade teadvuses. Kerkisid esile juba mitmed eesti rahvaluule kirjapanijad rahva enda hulgast, nagu näiteks J. Weitzenberg Alatskivilt³, L. Kase Hallistest⁴, J. Peterson Vänd-

¹ Sellega esines J. Kunder Viljandi Põllumeeste Seltsis. Kõnest on lähemalt juttu hiljem.

² EK*mSA* 1873, lk. 73.

³ KM RO OES SK 348, EK 178. Kogutud 1861. a., sisaldavad rahvalaule ja nõiasõnu.

⁴ «Sore laulu. Halliste ja Karksi kihelkonnast kohalise keelemurde järele üleskirjutama hakanud 1868 aastal L. Kase» (H. Kase). Sisaldab 295 laulu, vanasõnu ja mõistatusi, linnulaulutähendeid, rahvausundilist ja kombestikulist materjali. 1872. a. oli Halliste kihelkonnast Kaubi vallast Kõrgemäe talust

Jakob Hurt

rast¹, J. Ruhs Suure-Jaanist². Nende kõrval on 60-ndatel aastatel tegemist veel terve rea teistegi kogujatega, nagu hiljem näeme, kuid need on juba otseselt seotud Jakob Hurdaga, kes neil aastail tegeles intensiivselt rahvaluule-küsimustega.

J. H u r d a (1839—1907) esimesed kokkupuuted rahvaluulega pärinevad tema varasest lapsepõlvest. Möödunud sajandi kesk-

pärinev peretütar Leena endast seitse aastat noorema õe Annega üles kirjutanud veel 36 Karksi pulmalaulu (ja ühe kadrilaulu), mis EKMS-i sattusid alles 1888. a. (seetõttu on need ka arvestatud nimetatud aasta saadetiste hulka. Vt. tabel 6). Leena ja tema isa Annus kuulusid nimelt C. R. Jakobsoni tuliste pooldajate hulka; ka EKMS-i astusid nad alles peale Hurda lahkumist sealt. L. Kase kui eesti esimese naisrahvaluulekogu kohta vt. V. M ä l k, Uhest ärksast naisest. Nõukogude Naine 1961, nr. 2.

¹ Kogus a. 1868—1869. Et ta selle materjali saatis 1876. a. EKMS-ile, siis vaadeldakse seda ka hiljem seltsi kogumistööd käsitlevas peatükis.

² J. Ruhs, «Eestlaste vanadsõnad, laulud, muistsed jutud ja mõned sündinud asjad» (H. Ruhs). Kirja pandud 1871. a. Sisaldab 920 tähestikuliselt järjestatud vanasõna. — Kolme viimase kogu kohta vt. ka Ü. T e d r e, Eesti rahvaluule kogumisest XIX sajandi teisel poolel. Edasi 1953, nr. 79.

paiku võis Hurda kodukülas Hiimastes Põlva kihelkonnas veel küllaldaselt kuulda eesti rahvalaule, eriti aga pulmades ja talgutel. Lapsepõlves kuulnud ja lauldud laulud säilisid Hurda mälus veel hiljemgi üksikute katkenditena. Pidurdavalt mõjus laulmisele kodus J. Hurda isa kui vennastekoguduse liikme rahvalaulusse hukkamõistev suhtumine.¹

Saanud esimese koolihariduse oma isalt, jätkas Hurt kooliteed 1849. a. Põlva kihelkonnakoolis. Seal oli kujunenud kombeks igal õhtul enne magama jäämist jutustada kordamööda muinasjutte ja muistendeid. «Sää! kuhjus mägedena muinasjutte ja rahvapäraseid lugusid,» meenutab J. Hurt.²

Eesti regivärsilise rahvalaulu vastu tuntava huvi teise astmena märgib J. Hurt oma gümnaasiumiaega a. 1855—1858, mis järgnes kreiskoolile (1853—1854).³ Tegelemine antiikklassikute ja saksa kirjandusega, tutvumine J. G. Herderi koguga «*Stimmen der Völker in Liedern*» olid aluseks Hurda juba teadlikuma rahvaluuleharrastuse kujunemisele. On arusaadav, et erilist huvi pidi Hurdas tollal äratama H. Neusi «*Ehstnische Volkslieder*» kui meie esimene rahvalaulude kogu, mille ta sai kasutamiseks kreiskooli-inspektori dr. C. Oetteli raamatukogust.⁴

«Kalevipojaga» tutvus gümnaasiumis õppiv noor J. Hurt 1857. a., mil ilmus teose esimene anne, mis sisaldas kolm esimest laulu. Oma rahva suulis-poeetilise loomingu vastu sügavat huvi tundvale noorukile avaldas see teos määratud mõju. «Kunagi polnud mind minu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud «Kalevipojast,» märgib J. Hurt.⁵ «Kalevipoeg» kui eesti rahvusliku kirjanduse esimene teos äratas temas eelkõige rahvuslikku uhkust, armastust rahva kangelasliku mineviku vastu, oli oluliseks teguriks tema rahvusliku teadvuse äratamisel.

«Kalevipoja» mõju Hurda folkloristlike harrastuste kujunemisele, tema juhtimisel rahvaluule kui väärtusliku minevikuvaranduse hindamisele oli murranguline. «Minu huvi eesti rahvalaulu vastu omandas «Kalevipoja» kaudu päris uue elu ja täiesti uue jõu, ehkki see huvi minu tolleaegse haridus- ja arenemisastme juures võis peamiselt ja oluliselt ainult esteetiline olla.»⁶ «Kalevipoja» innustava mõju otseseks tagajärjeks võibki pidada Hurda juba 60-ndate aastate algul tärkavat huvi rahvaluule kogumise vastu.

¹ VK I, lk. X.

² J. Hurt, *Meine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen im Jahre 1888*. St. Petersburger Zeitung 1888, nr. 353.

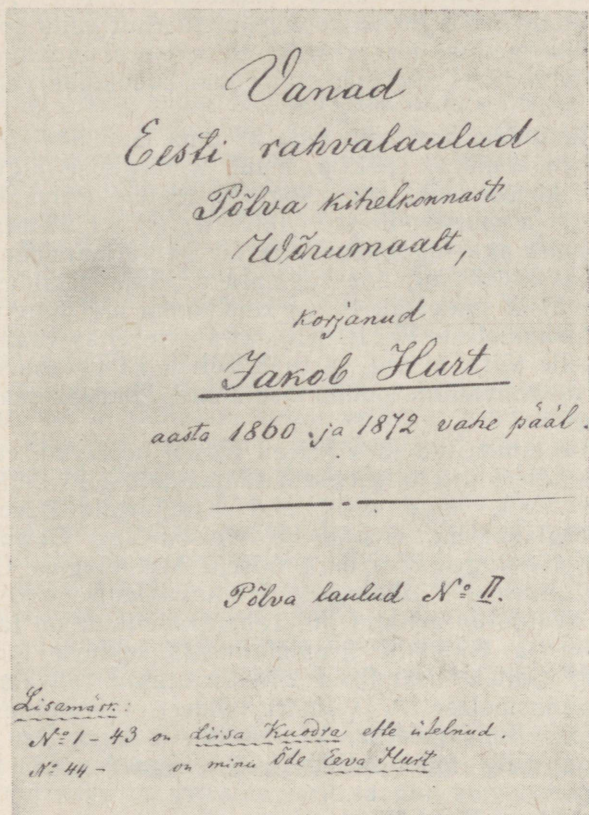
³ VK I, lk. X—XI.

⁴ VK I, lk. X—XI. C. Oetteli majanduslikul toetusel võimaldus kitsastest oludest tulnud J. Hurdal lõpetada gümnaasium ja ülikoolgi. Hiljem sai C. Oettelist J. Hurda äi.

⁵ VK I, lk. XI.

⁶ VK I, lk. XII.

Aastail 1859—1864 õppis J. Hurt ülikoolis. Teoloogiaõpingute kõrval pühendas ta iseõppijana tähelepanu ka keeleteadusele.¹ Ülikooli-perioodil hakkas tema huvi rahvaluule vastu süvenema.² Rahvalauludes nägi Hurt keeleteadusest huvitatuna eelkõige vana eesti keele vanimaid ja usaldatavamaid tunnistusi, kufid ka rahva elu kroonikat, rahva hinge selget peeglit.³

J. Hurda Põlva laulude käsikiri

Hurda ülikooliaegne folkloristlik tegevus oli seotud ÕES-iga, kelle liikmeks ta astus 1859. a.⁴ Samal aastal on tal valminud seltsile üleandmiseks ka «Kalevipoja» kahe esimese laulu sõnas-

¹ VK I, lk. XII.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. XII—XIII.

⁴ 1862. a. nimetati Hurt ÕES-i korrespondeerivaks liikmeks. Inland 1862, nr. 15, vg. 239.

tik, mis oli mõeldud lisamaterjalina eesti keele leksikoni väljaandmisel.¹ Sõnastik oli järjestatud alfabeetiliselt, lõppedes u-tähega.²

1860. a. alustas Hurt üliõpilasena esimesi rahvalaulude kirja-panekuid. Üleskirjutusi on ta teinud ajavahemikul 1860—1866 ja 1868—1872 oma õelt Eevalt ja Liisa Koodralt.³ Hurda neist aastatest pärinev rahvalaulude käsikiri sisaldab 50 laulu.⁴ Tema kogumistööd takistavate teguritena on põhjendatult esile toodud ven-nastekoguduse-meelset isa ja seda, et ta ise ei pidanud tulevase kirikuõpetajana päris sobivaks käia oma kodukülas rahvalaulude jahil.⁵

Lisaks lauludele huvitasid teda ka oma kodukihelkonna Põlva uskumused ja kombed. 1862. a. lõpul ja järgmise algul esitaski Hurt ÕES-i koosolekutel enda kogutud teateid Põlva kihelkonna mütoloogiast ja muistenditest.⁶ 1863. a., ÕES-i 25-ndaks aastapäevaks, jõudis aga lugejateni juba ÕES-i väljaandena J. Hurda tagasihoidlik 30-leheküljeline raamatuke⁷, mis sisaldas väärtuslikku rahvaehtsat materjali Põlva kihelkonna muistenditest, uskumustest ja kommetest. Fr. R. Kreutzwald tervitas raamatu ilmumist eriti selle tõttu, et see, vastupidiselt tema arvamusele Tartu-maa eestlaste rahvaluule puudumise kohta, kinnitas sealse rahvaluule olemasolu.⁸

Raamatus tsiteeritud ja viidatud teosed näitavad, et juba üliõpilasena tundis Hurt tolleaegseid tähtsamaid töid mütoloogia ja kombestiku alalt, nagu seda olid Kreutzwaldi-Boecleri «Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten», Castréni «Vorlesungen über die finnische Mythologie», Gananderi-Petersoni «Finnische Mythologie», Grimmi «Deutsche Mythologie», «Inlandis» avaldatud artiklid jm. Tähelepanelikult on ta tutvunud ka Gösekeni ja Gutsloffii grammatikates leiduva folkloristliku materjaliga.⁹ Sellele lisandusid väljakirjutused rahvalaulu kohta saksa kirjandusloolase A. Vilmari töödest, tutvumine Schlegeli reisikirjades, «Beiträge'des», «Inlandis», kalendrites avaldatud rahvaluulega ning folkloristlike kirjutistega.¹⁰ 1863. a. oli ka

¹ Inland 1859, nr. 39, vg. 770.

² KM KO ÕES M. A. 172 : 5.

³ VK I, lk. XX—XXI.

⁴ «Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Jakob Hurt aasta 1860 ja 1870 vahe pääl.» — KM RO H, Põlva 2.

⁵ R. Viidalepp, Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja. EKirj. 1939, lk. 299.

⁶ Inland 1862, nr. 53; Inland 1863, nr. 2.

⁷ J. Hurt, Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen (Aus dem Kirchspiel Pölwe). Schriften der gelehrten estnischen Gesellschaft Nr. 2. Dorpat 1863.

⁸ Fr. R. Kreutzwald A. Schiefnerile 23. II 1863. Fr. R. Kreutzwald, kirjavahetus III, lk. 295.

⁹ KM RO H, R 3, 487—494.

¹⁰ KM KO, F. 45, M. 15 : 2

J. Hurt ise «Maarahva Kalendris e. Tähtraamatus» (lk. 44—45) avaldanud 5 rahvalaulu ja 1865. a. «Tarto Kalendris» (lk. 46—47) 2 rahvalaulu.

Peale ülikooli lõpetamist töötas Hurt 1865. ja 1866. a. Rõngu kihelkonnas Hellenurmes silmapaistva loodusteadlase akadeemik A. v. Middendorffi mõisas kodukooliõpetajana. Pingsa töö ja loodusteaduslike harrastuste kõrval jätkas Hurt ka seal tegelemist rahvaluulega. 1865. a. suvel on ta alustanud eesti rahvalaulude ülesmärkimist vihikusse, mis kannab pealkirja «Estnische Volkslieder. Gesammelt von J. Hurt».¹ Laule on ta sellesse kirjutanud kuni 1869. a. Siin leidub 21 rahvalaulu, mis on varustatud ka andmetega, kust ja kellelt laul saadud, ning raskemate sõnade ja vormide seletustega. Laulud on Hurt üles kirjutanud peamiselt 1865. ja 1866. a. oma Himmastes elavalt õelt Eevalt, kes neid on omakorda kuulnud ühelt Mammaste küla laulikult. Samuti leidub seal laule, mis olid 1869. a. saadud Kaarmast R. Kaldalt, kellega Hurt tutvus Saaremaal töötamise ajal.² Viimaselt sai Hurt samal aastal veel teisigi kirjanekuid.³ Ainult ühe laulu on Hurt ise üles kirjutanud 1867. a. Vastseliinas Obramilt, kelle nimi esineb hiljem veel ta teisteski kogudes.

Hellenurmes on Hurt 1866. a. ühel ja samal kuul alustanud ja järgnevalgi aastal jätkanud kolme erinevat rahvaluulevihku, mis sisaldavad kombeid, uskumusi, muistendeid.⁴ Kõik need materjalid on ta saanud ühelt ja samalt isikute ringilt. Sii kuuluvad eelkõige Hurda õed Eeva ja Ann, sõber Jaan Piho Mammastest, Otepää koolmeister Peeter Anton, Laiuse Vaimastverest pärinev G. Zimmermann, Nõo koolmeister Muhly, C. Pahl Võru mõisast, juba mainitud Oram ja R. Kallas. Jaan Piho, Hurda hea sõber kodukihelkonnast, on saatnud Põlva pulmakommete kirjelduse 1865. a.⁵, kuuludes seega Hurda õdede kõrval Hurda esimeste kaastöölise hulka.⁶ Osa materjali on ka Hurt ise Põlvast üles kirjutanud.

Samal ajal on Hurt kontaktis olnud Saaremaa usundi- ja kommetekoguja ning -uurija J. B. Holzmayeriga. Hurda käsikirjade hulgas leidub 1867. a. Holzmayerilt saadud kombestikulist mater-

¹ KM RO H, R 4, 201—235.

² On huvitav märkida, et paar laulu on Kallas saanud «Der Verein zur Kunde Oesel's in Arensburg» arhiivist. See selts, kes tegeles ka rahvaluule kogumisega, valis Hurda 1868. a. oma korrespondeerivaks liikmeks.

³ KM RO H, R 4, 224—235.

⁴ «Altestnische Sitten und Gebräuche. Beschrieben von J. Hurt. 12. I 1866.» — KM RO H, R 2, 63—74; «Der Aberglaube der Esten. Bruchstücke, gesammelt von J. Hurt. 18. I 1866.» — KM RO H, R 2, 1—49; «Estnische Localsagen & Ueberlieferungen. Gesammelt von J. Hurt. 21. I 1866.» — KM RO H II 45, 121—137.

⁵ KM RO H II 45, 91—113.

⁶ Vrd. R. Viidebaum, Jakob Hurda kaastöölisest. ERMA IX—X, lk. 234.

jali, mida viimane kogus oma «Osiliana» jaoks.¹ Veel leiame Holzmayeri daatumita rahvalaulude saadetise Hurdale.²

Rahvaluule ülesmärkimist on Hurt jätkanud 1867. a. teisel poolel, pannes kirja Vanapagana ja Kaval-Hansu lugusid,³ uskumusi, kombeid, laule, mõistatusi⁴, vanasõnu⁵ ja mõningaid mälestusi rahva muistsest elu-olust, mida ta on nimetanud «Eesti rahvaelu joonteks».⁶ Kõik nimetatud on enamasti üles märgitud juba eespool mainitud isikutelt. Saadud materjali põhjal on Hurt esinenud ettekandega Kaval-Hansu lugudest ka ÕES-is.⁷

Siinkohal olgu märgitud, et Hurt võttis tollal pidevalt osa ÕES-i tööst, esinedes seal mitmesuguste ettekannetega ja esitades näiteid kogutud rahvaluulest.⁸ Ühtlasi juhtis ta tähelepanu rahvalauludele kui keeleliste harulduste säilitajaile, kui muistse keele dokumentidele, mida tuleb koguda ja avaldada, õhutades sellega ka ÕES-i sakslastest liikmete huvi eesti rahvalaulude kogumise vastu.⁹

Nähtavasti on Hurdal 1867. a. olnud kavatsus enda kogutud ja juba žanriti koondatud rahvaluulematerjale ka välja anda. Kuidas ja millises ulatuses ta seda mõtles teha, pole teada. Igatahes oli tal olemas kavatsetava kogu pealkiri. Nimelt märgib ta: «Der Titel des zu veranstaltenden Sammelwerks über estnische Volksüberlieferungen kann heissen: Materialien zur estnischen Alterthumskunde. Gesammelt u. herausgegeben v. J. H.»¹⁰ Sellest kavatsusest ei teostunud aga midagi.

1867. a. on Hurdale saadetud ka 7 pikemat lõppriimilist laulu.¹¹ Need on mõisniku- ja pastorivastased laulud, millest viis kuuluvad tsüklisse «Eesti mehe kaebus». Lõppriimilisi laule Hurt ega ka teised rahvalauludeks ei pidanud. Ta nimetas neid pamflettideks («Estnische Pamphlete») ja iseloomustas «uuema aja viletsa vaimulapsena» või «lorina».¹² Rahvalauluna käsitleti ainult ajaliselt vana ja traditsioonilist regivärssi.

Hurda esimeste kaastööliste arv ei piirdunud siiski ainult eespool nimetatud isikute ringiga. Oli veel mitmeid teisigi, kes kuni 1871. a. olid talle lähendanud rahvaluulet. Need olid 1869. a. Vastse-

¹ KM RO H, R 2, 70—72.

² KM RO H I 4, 299—309.

³ «Estnische Märchen. Gesammelt von J. Hurt 28. VIII 1867 Võru ja Tartu maalt.» (KM RO H IV 4, 653—681.)

⁴ KM RO H, R 6, 405—473. Siin leidub 69 mõistatust.

⁵ «Estnische Sprichwörter. Gesammelt von J. Hurt 1. IX 1867.» (KM RO H, R 6, 543—549). Sisaldab 27 vanasõna.

⁶ «Züge aus dem estnischen Volksleben.» KM RO H II 45, 79—82.

⁷ Sb. GEG 1867, lk. 23.

⁸ Sb. GEG 1867, lk. 30—31; Sb. GEG 1870, lk. 31—32; Sb. GEG 1871, lk. 65 ja 74.

⁹ Sb. GEG 1870, lk. 31—32.

¹⁰ KM KO, F. 45, M. 15 : 2, lk. 41.

¹¹ KM KO, F. 43, M. 32 : 4.

¹² KM RO H, Põlva 1, lk. 58 ja 60.

liina õpetaja G. Masing¹, Hurda koolivend ja Vändra kurtumadepooli õpetaja J. Eglon² Vändrast ja A. Neus Tallinnast.³ 1870. a. saatsid Hurdale rahvalaule eespool märgitud R. Kallas⁴ ja H. Ainson⁵ (viimane tõenäoliselt Paistust). Veel on Hurt samal aastal laule saanud Paistu kihelkonnast⁶ ja rahvajutte J. Kaljolt ning R. Parremalt Saaremaalt.⁷ Nende kõrval võis tõenäoliselt olla teisigi saadetisi, mis praegu asuvad EKMS-i kogus dateerimata üleskirjutuste hulgas. Arvamus, et suurem osa sellistest daatumita saadetistest «kuulub kõige vanemasse kogumisjärku, kui kogutud ainese hulk oli veel väike ja kui sellekohased täpsused polnud veel kujunenud kindlaks», on ilmselt paikapidav.⁸ Ei saa muidugi unustada Hurda õde Eevat ja õemest Mihkel Härmsi, kes Hurda teate järgi kogusid «aasta 1870 ümber».⁹

Seega nägime juba 1860-ndatel aastatel J. Hurda elavat huvi eesti rahvaluule vastu, samuti võisime märkida ta osavõttu ka seltside elust eelkõige ÕES-i ja «Der Verein zur Kunde Oesel's in Arensburg» kirjavahetajaliikmena. Ühtlasi valiti ta tollal «Vane-muise» auliikmeks. Nimetatud aastad olid mitmeti märkimisväärsed Hurda elukäigusi. 1867. a. pidas ta Otepääl oma pastori-prooviaastat, kandideerides pisut enne selle lõppu Äksi pastori kohale. Konsistoorium ei kinnitanud teda, tuues takistava põhjusena ette prooviaasta mittelõpetamise. Tegelikult seisis takistus hoopis selles, et kirikuringkonnad ei pidanud Hurta tollal tema üha elavamaks muutuva rahvusliku tegevuse tõttu sugugi sobivaks kandidaadiks.¹⁰ Sel ajal polnud veel selge, kumba rahvusliku liikumise leeri Hurt kaldub. Peale seda ebaõnnestumist oli Hurdal kindel kavatsus «teoloogiat maha jätta ja keeleteaduse juure üle minna».¹¹ Ta plaanitses end täielikult pühendada «Soome keeltele ja Eesti vanavara uurimisele», hellitades mõtet stuudiumist Peterburis või Soomes¹², mis jäi aga tagajärjeta. 1867. a. oli kavatsus rakendada Hurta eestikeelse ajakirja «Eesti Koit» toimetajana, kuid ajakiri ei saanud ilmumiseks luba.¹³ Hurt asus tööle gümnaa-

¹ KM RO EKS 4°, 175—187.

² KM RO EKS 4°, 635—645; EKS 4°, 541—566.

³ KM RO H, R 1, 71—76. Vrd. R. Viidebaum, Jakob Hurda kaastöolis-test. ERMA IX—X, lk. 234. Viimati nimetatud artiklis lk. 234 on ekslikult märgitud R. Neus. Tegemist on siiski tuntud folkloristi A. H. Neusiga, kes saatis Kadriina pastorilt Knüpfferilt saadud laule.

⁴ KM RO EKS 8^o1, 11—95. Vrd. R. Viidebaum, tsit. art., lk. 234.

⁵ KM RO H, R 6, 253—256. Vrd. R. Viidebaum, tsit. art., lk. 234.

⁶ KM RO EKS 8^o2, 305—338.

⁷ KM RO EKS 4^o2, 161—192.

⁸ R. Viidebaum, tsit. art., lk. 234.

⁹ VK I, lk. VI.

¹⁰ Vrd. H. Koppel, Dr. J. Hurda poliitilist seisukohta ja tegevust mõju-tavaist asjaoludest. EKirj. 1939, lk. 291.

¹¹ J. Hurt J. Kölerile 31. VIII 1867. KM KO F. 70, M. 1 : 5.

¹² Sealsamas.

¹³ O. Urgart, Jakob Hurt ajakirjanikuna. EKirj. 1939, lk. 322—323.

siumiõpetajana, algul Kuressaarde, 1869. a. Tartu, omandades siitpeale väljapaistva koha selliste suurürituste juhina, nagu 1870. a. alates Eesti Aleksandrikooli peakomitee ja mõned aastad hiljem EKM*S*-i presidendina. 1871. a. sai J. Hurt ka «Eesti Postimehe» lisalehe toimetajaks. Samal aastal avaldas ta Jakobsoni 1870. aastal ilmunud «Isamaa kõnedele» vastukaaluks oma lepitava tooniga «Pildid isamaa sündinud asjust».¹ Lisalehe toimetaja kohalt lahkus Hurt aga peatselt, ilmselt seetõttu, et ta ei suutnud selles töölõigis nii palju anda, kui seda temalt oodati.² Võttes 70-ndatel aastatel aktiivselt ja tulemusrikkalt osa rahvuslikust tegevusest, hakkas samal ajal, nagu eespool juba mainitud, üha selgemini ilmnema ta kaldumine paremale, mida muidugi kiirendas ka see, et ta 1872. a. asus tööle pastorina. Selleks talle enam takistusi ei tehtud.

Lülitumine avalikku ellu tõi uusi jooni ka Hurda folkloorialasesse töösse. Kuni 70-ndate aastateni oli ta rahvaluule-küsimustega tegelnud omaette, oma sõprade-tuttavate väikeses ringis. Asunud rahvusliku kultuuri arengu eest võitlejate esiritta, tõstis ta rahvaluulekogumise vajaduse üles juba laiade hulkade ees, selgitades väsimatult selle väärtust ja kogumise tähtsust. Seepärast võib 1870-ndatest aastatest alates kõnelda uuest ajajärgust Hurda folkloristlikus tegevuses.³

Oma esimeses avalikus rahva poole pöördumises rahvaluule kogumise vajalikkuse selgitamiseks rõhutas J. Hurt eelkõige seda, et «rahva vana aja mälestusi» on tarvis koguda ajalooraamatu kirjutamiseks⁴. See ülesanne kerkis eriti olulisena üles 1860-ndate aastate lõpul seoses rahvusliku teadvuse virgutamisega.⁵ Nagu juba märkisime, ilmus 1871. a. J. Hurda kirjutatud eesti rahva ajalugu «Eesti Postimehe» lisalehe veergudel⁶. Selle esimese peatüki lõpul kirjutaski ta: «Aga et pilt meie esivanemate elost täielisemaks saaks, seks on väga soovida, et äratatud vaimuga Eestlased igal pool Eesti vanema rahva suust kõige hoolega vana aja mälestusi korjaks ja paberi pääle üles paneks. Vanad rahva laulud, vanad sõnad, ennemuistsed jutud, vanad veel nüüd leitavad

¹ E. Jansen, Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndatel aastatel. C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 70—71.

² O. Urgart, tsit. art., lk. 325.

³ Vrd. R. Viidalepp, Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja. EKirj. 1939, lk. 301.

⁴ EPM lisaleht 1871, nr. 2, lk. 11.

⁵ Juba 1839. a. oli G. Schultz-Bertram oma kõnes rõhutanud: «Andke rahvale eepos ja ajalugu ja kõik on võidetud.» (KM KO OES M. A. 172 : 4.) 30 aastat hiljem tõstsid ajaloo kirjutamise küsimuse uuesti üles «Peterburi patrioodid» eesotsas J. Köleriga. — J. Köler J. Hurdale 31. XII 1869. KM KO F. 43. M. 12 : 16.

⁶ J. Hurt, Mõni pilt isamaa sündinud asjost. EPM lisaleht 1871, nr. 1—6, 8—10, 15—19. — 1879. a. ilmus see eri raamatuna: J. Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu 1879.

kombed ja viisid ja sellesarnatsed asjad on meie ainus hallikas, kust peenem vana aja tundmine välja keeb.»¹

Nõnda alustas siis Hurt rahvaluule kogumise vajaduse avalikku selgitamist 1871. a. rahvaluule kui ajalugu valgustava materjali, kui «elava ajaraamatu» tähtsuse esiletõstmisega. Selle tõttu nimetas ta ka rahvaluulet, millist terminit tollal veel ei tuntud, «vana aja mälestuseks», «rahva mälestuseks». Samal aastal avaldas ta «Eesti Postimehe» lisalehes veel pikema kirjutise sellest, mis siis õieti need «rahva mälestused» on ja milline on nende tähtsus ja väärtus. See oli «Vanemuise» aastapäeva eespool mainitud peokõne, mis ilmus lehes pealkirja all «Mis lugu rahva mälestustest pidada».²

1861. a. «Sipelgas» avaldatud Kreutzwaldi artikli «Eesti rahva lauludest ja ennemuistsetest juttudest» järel oli Hurda kirjutisjärgmiseks oluliseks sammuks eesti rahvaluule tähtsuse selgitamisel, aga ka ühtlasi üleskutseks kogumisele. Kogumisega olid siiani tegelnud siiski ainult üksikud. Rahvaluule tähtsusest ja väärtusest polnud laiemad hulgad veel teadlikud. Tugevasti oli juurdunud kiriku ja vennastekoguduse poolt sisendatud hinnang rahvaluulele kui «tühjale lorile» või kui «kuradi kuulutustele». Neid seisukohti tuli hakata väärama rahva suulis-poeetilise loomingu tähtsuse igakülgse selgitamisega.

Hurt alustas oma kirjutist seletusega sellest, «mis rahva mälestused ise on». Kui Kreutzwald oma nimetatud artiklis esmakordselt selgitas, mida nimetatakse rahvalauluks, kuidas see tekib ja levib, millised vormilised iseärasused sel on, ja juhtis tähelepanu ka ennemuistsetele juttudele, siis Hurt püüdis oma kirjutises eelkõige ja meie folkloristika ajaloos esmakordselt piiritleda, mis üldse kuulub folkloori, Hurda tolleaegse termini kohaselt «rahva mälestuste» mõistesse.

Silmas pidades oma tollast kõige olulisemat eesmärki — kirjutada eesti rahva ajalugu — asetas Hurt rahvamälestuste esiritta kõigepealt «jutustused mitmesugustest sündimustest ja juhtumistest esivanemate ajal, nagu sõdadest, katkudest, mõne mehe vägevaist, ausaist ehk muido tähelepanemise väärt tegodest ja muist niisugusist asjost.» Teise rühmana tõstis ta esile «kõik mälestused vana rahva kodosest elust, nende pruukidest, kombetest, pidodest, töötegemise viisist ja korrast, nende seadustest ja valitsusest», järelilikult tavandilise ainestiku kui ka etnograafilised ja olustikulised teated. Kolmanda jaotuse moodustas rahvausund — «tunnistused vana aja usust ja vaimu elost». Alles neljanda rühmana märkis ta ennemuistseid jutte, rahvalaule e. regivärsse, mõistatusi, vanasõnu, kõnekäände kui «märgoandeid esivanemate vaimuharimise järjest ja nende mõistuse ja meele teravusest» —

¹ EPm lisaleht 1871, nr. 2, lk. 11.

² EPm lisaleht 1871, nr. 26 ja 27.

seega rahva suulis-poeetilist loomingut. Viiendas rühmas tõi ta esile «ebausu kombed ja kõrvalised toimetused töö ja ameti tallituste juures».

Nii haaras Hurda «rahva mälestuste» mõiste rahva suulis-poeetilise loomingu kõrval veel usundilis-kombestikulist, ajaloolis-olustikulist ning etnograafilist ainekku.¹ Ilma eelneva isikliku kogumistegevuseta ja rahvaluule erinevate liikidega tutvumiseta poleks Hurdal kindlasti võimalik olnud tollal esineda nii süvenenud kirjutisega. Sellisena sai see juba iseenesest ka esimeseks põhjalikumaks juhiseks rahvaluule kogumisel.

Kirjutise järgmises osas peatus autor pikemalt rahvamälestuste väärtuse selgitamisel. See oli tingimata vajalik veel üsnagi laialt säilinud eelarvamusliku ja halvustava suhtumise vääramiseks, aga ka rahvaluule tähtsuse selgitamiseks üldse. Peatunud Faehlmanni ja Kreutzwaldi rahvaluulekogumisel ja märkinud «rahva mälestuste» unustusest päästmise vilgast tööd nii Soomes, Saksamaal kui ka «igal tõisel haritud maal Euroopas», võttis Hurt oma artiklis neljas punktis kokku, mispärast on rahvaluule väärtuslik ja miks seda on vaja koguda.

Muidugi seisis esimesel kohal «rahva mälestuste» tähtsus «suure ja elava ajaraamatuna», seega rahvaluule teaduslik väärtus. Rõhutades, et me leiame sakslaste kirjutatud ajalugudes «vähe teadusi Eestirahva pagana ajast», samuti sellest, mis hiljem «Eestirahva seas sündis ja juhtus», märkis Hurt, et on eriti oluline õppida oma rahva minevikku tundma veel üleskirjutamata rahvamälestustest. Üksikasjaliselt selgitas ta, et vana äega õpitakse tundma rahva jutustustest mitmesuguste «sündinud asjade» kohta, millest «kasvab kuiva kuulutuste kontidele... nagu liha ümber ja pilt vanast ajast tõuseb igapidi nägusamaks ja selgemaks»; vanast usust ja kommetest, mille kogumine ei tähendavat hoopiski seda, et «jälle rahvale pagana usku õpetada ehk mõnd ebakombet pruugitavaks soovida»; ennemuistsetest juttudest ja regivärssidest, mis on «meie esivanemate vaimu ja südame peegel» ja on «meile ühtlasi palju auu teinud ja kiitust toonud»; vanasõnadest ja mõistatustest. Samas rõhutas ta ka fragmentide (kui kasutada praegust mõistet) kirjapaneku vajadust, võrreldes neid kiiludega («Tükid, mis mõnikord iseenesest väga väikesed ja hinnatumad, on vana aja uurijatel niisamati tulosad, kui müürseppadel kiilud.»). Eesti folkloristikas oli see fragmendimõiste esmakordne seletus. Hiljem juhtis ta sellele korduvalt tähelepanu.

Edasi tõstis artikli autor esile rahvaluule esteetilise väärtuse, peatudes siin just rahvalauludel ja -juttudel. «Mõned meie vana rahva lauludest ja juttudest, mis senni tuttavaks saanud, on oma

¹ Võrdluseks olgu märgitud, et Hurda kaasaegsetest kõneles J. Kunder 1872. a. «rahva luuletuse» kolmest liigist: rahvalauludest, ennemuistsetest juttudest ja vanasõnadest. — J. Kunder, Rahva luuletuse üle. Villandi «Põllumeeste-Seltsis» peetud, sel 19-mal Aprillil 1872. KM KO, F. 55, M. 4 : 22.

sisu ja koore poolest nii täielised, et neid igas paigas, kus haritud ja mõistja rahvas elab, imestatakse.» Taolise hinnangu andmine oli tollal tingimata vajalik, et õigesse valgusse seada rahvalaule ja -jutte, mis, nagu Hurt samas kirjutises märkis, olid «iseäranis põlatud loomad», mille «kuulmine olla lori kuulmisega ühearvoline, nende kirjapanemine pea pat». Esteetilise väärtuse rõhutamisega koos kriipsutas Hurt ühtlasi alla eesti rahvalaulude ja -juttude rahvuslikku teadvust virgutavat tähtsust. «Nii on meie vanad jutud ja laulud muu haritud rahva seas igapidi tähelepanemise väärt asjad ja meile enestele ei peaks nemad mitte olema? Ei, meile peavad nemad veel kaksikord kallimad olema ja võivad ka olla,» püüdis Hurt nagu Kreutzwaldi süvendada rahva usku oma loovasse jõudu ning õhutada rahvuslikku uhkust.

Kolmandaks märkis Hurt rahva laulude ja juttude suurt pedagoogilist väärtust. Ka selles jagas ta täiesti Kreutzwaldi seisukohti, kes teatavasti oma «Eesti rahva ennemuistsete juttude» eessõnas tõstis keskele kohale rahvajuttude kasvatusliku, laste vaimset arengut virgutava tähtsuse. Nii rõhutas ka Hurt eesti lastele juttude ettelugemise vajadust, et arendada neid vaimselt erksateks.

Neljanda ja viimase punktina nägi Hurt «rahva mälestuste igapoolise tundmise» vajadust selles, et ebausuga põhjalikult tutvudes astuda sellega võitlusse ja hävitada see, ja «et . . . inimesed iho hädas mõistliku tohtri juure läheksivad . . .». Tuleb tunnustavalt märkida Hurda taunivat suhtumist ebausku kui rahva kogu vaimset arengut pidurdavasse tegurisse. Ka selles osas jagas ta Kreutzwaldi vaateid.

Hurda kirjutisel, mis oli oluliselt mõjustatud Kreutzwaldi seisukohtadest, oli suur tähtsus eesti rahvaluule kogumise vajaduse ja rahvaluule väärtuse kõigekülgsel selgitamisel. See kirjutis oli virgutavaks üleskutseks edasisele kogumistöele, oluliseks teguriks, et EKMS-i asutamise esimestest päevadest alates võis rahvaluulekogumine seal hakata hoogsalt edenema.

Selle kirjutise otsese jätkuna tuleb vaadata samas lisalehes avaldatud Hurda üleskutset «Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad».¹ Seal kordas Hurt veelkordselt, et tal on kavatsus asuda ajalooaamatu kirjutamisele, koguni kahe vastava väljaande koostamisele², milleks ta paluski saata «igasugusid rahva mälestusi». Mida saata, sellest oli kõneldud Hurda esimeses kirjutises.

Eriti oluline ja tähtis selles üleskutses oli see, et siin väljendas

¹ EPM lisaleht 1871, nr. 27. 1872. a. ilmus samasisuline üleskutse Tartu- ja Võrumaa rahvale Hurda toimetatud «Tarto Kalendris», lk. 51–52. Vrd. R. Viidalepp, Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja. EKirj. 1939, lk. 303.

² Üks oli mõeldud «koolmeistritele ja muu täiskasvanud inimestele», teine «koolide tarbeks ja lastele».

Hurt esmakordselt oma kavatsuse hakata välja andma rahvalaulule «Vana Kandle» nime all. Sellepärast paluski ta «iseäranis . . . vana laulusid ja regevärsisid korjata». Tolleks ajaks, nagu ta märkis, oli tal endal olemas juba 100 laulu, «mis osast ise korjasin, osast jälle sõbrade läbi mitmest paigast sain». Siitpeale muutuski rahvalaulude kogumise ja avaldamise mõte Hurda folkloristliku tegevuse keskseks osaks.

Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad.

Kõikmisi peeti su unid paljud, liht raamatut «Manna sündinud asjost» Eesti rahvale kirjutada. Kusas Eesti rahva sõnad on sul ja võne läti neisi asjost sinu ja liht raamatus kirki pöunud, aga läiklemal ja püüemal jutudast liiget seft, mis raamat ajast tavalis püüvamai Eesti rahva sündinud, ei ole meil veel. Oma tahumise ja sõbrate soovimise järel olei ma nõuaks nõuand, läbi mitmugust raamatut väija anda, ehk õigemine ütelda, last raamatut: üht lauremat loomeliseid olei ma läis- kaks andi inimkõide, kes meie sündinud asjo läiklemal tuubma tahavad õppida, läbi püüemal soolide tavalis ja tavalis. Et haavad olei ma jo aastat laste ette mõistatunud ja isama tavalis läbi läiklemal õpetatunud, mis meil on.

Vana Kannel.

Mitugune laulude kogu on äle kallis müüdnis ja terav tunnetus meie ebraanemate vanima elõsi. Kes sile oma ebraanemad aunistab ja vana aja tavalisid teobasi seigunaks teha tahab, see õrga pöunä rookete, nõkse raatava näha ja läte kirjoinda ja muile laata, mis ta vana lauludest laigi läte haab. Nõuati ei ole itsestest fül lauri mögu nõuagi, aga läiste hõlguks nõuik ta siiski paljo mõnet oita.

Soopet, Põltsa ja mitmed muud maal armetalite mitugust korjamist õuudjate ja mehed korjavad sebitu. Soomaste ja jedavilisi suure raatava vana aja lauludest kofko kaanub ja an fül läiklil Soome raamatul «Kanteletar» nimi. Peaks meil see mõistata võrma? Vä ei nja. Kui läte neetega korjame, nõuine auniste uis- jomahuguse kogu mõimati trükkil pöuna. Mõgu pöhyaste on maal jo armetal joda laulu läte, mis õlast ite kor- jaste, õlast jälle sõbrate läbi mitmest paigast sain. Pää joga vana Eesti laulusid on jo trükkilud. Herra Kene Tallinnes on mitme asise mehe abiga meid kofko korjama ja Eesti rahvale läiklilga Eesti rahvale mõija õu- und. Tähter Kruusimõid on ka mõne rahvalõulõ trükkil tõimatanud; pääle selle, mis ta Kantelepojo raamatul läiklanõud. Kui mõimati kofit läte kofko laab, mis joga trükkilud ja mis meil korjastest, sile mõis mõistatama sile mitugune «Vana Kannel» mõija taata, kofil feni ja lõma läigiti tavalis. —

See on muna palve. Eepetusest soobas kiribaste, et aentatund mõimuga Eesti rahvale teha läiklilga kaarvad ja muile nii paljo vana aja müstifilisi laadõmad, fül neil mõimamat. Mõgu fergitusest õrga fultistõte ja raatava nõhõst õrga see, et meid õsjo jo muna hõõle ei korjate, vaid Eesti rahva õuutõ ja tavalis.

J. Elken
 Väinäkannu lauludest
 Tartõs.

J. Hurda «Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad» 1871. a.

Milline oli Hurda kirjutiste kõlapind rahva hulgas, kuidas neile reageeriti?

Hurda palvele reageeris kohe, umbes nädal peale üleskutse ilmumist, Kadrina Palmse koolmeister J. Rezold, kes ütleb endal korjatud olevat juba 60 laulu ja saadab Hurdale prooviks 10 rahvalaulu.¹

Üleskutsesele on reageerinud 1871. a. ka koolmeister J. Elken

¹ KM RO EKS 4^a, 543—554. 30. I 1872. a. on temalt veel teinegi saadetis, mis sisaldab ühe rahvajutu ja 3 rahvalaulu (KM RO H I 4, 29—32).

Kodaverest, kes saatis oma laulud koguni pealkirja all «Üks tükkene Wanast kannlest».¹ Põltsamaa Nõmaverest saatis 1871. a. neljas vihus rahvaluulet, peamiselt rahvalaule, kaupmees C. Hanson.² Samal aastal on Suure-Jaanist saatnud 13 rahvalaulu kooliõpetaja J. Ruhs³, kellel, nagu eespool märkisime, oli 1871. a. algul olemas ka mahukas vanasõnade kogu. 1872. a. veebruaris, enne EKMS-i rahvaluulekogumise tegelikku algust, saatis üksikuid rahvalaule meile juba Hurda varasema kaastöölisena tuntud taluperemees G. Zimmermann Laiuse Vaimastverest.⁴ Samal kuul on 40-st rahvalaulust koosnev saadetus tulnud ka kihelkonnakoolmeistrilt P. Abelilt Paistust⁵ ja 14 rahvalaulu vallakooliõpetajalt J. Adamsonilt samuti Paistust.⁶ Peale selle oli aastail 1871—1872 veel paar väiksemat saadetist.⁷

Need on esimesed Hurda üleskutsele järgnenud saadetised, mida on võimalik dateerida. Peale selle võis siia kuuluda veel daatumitagi kirjapanekuid, milliseid EKMS-i kogus on hulgaliselt. Kiire reageerimine näitab, et huvi rahvaluule kogumise vastu olid äratanud juba 1860-ndad aastad, millal rahva hulka jõudsid Kreutzwaldi «Kalevipoeg», tema kirjutised rahvaluulest, ja et kogumistöö hakkas üha laiemat kõlapinda leidma.

Kui teha tabelikujuline kokkuvõte enne EKMS-i tegevuse algust a. 1869—1872 kogutud rahvalaulude kohta⁸, siis kujuneb järgmine pilt (vt. tabel lk. 62).

Seega oli tegemist 15 kogujaga, kes on kirja pannud 341 rahvalaulu. Suurem osa neist (274) asub EKMS-i kogus.⁹ J. Hurt on ka ise märkinud, et 1872. a. veebruaris, enne seltsi tegevuse algust, oli tal eelmisel aastal olemas olnud 100 rahvalaulu asemel juba «umbes arvata 300»¹⁰

Neist varasematest kaastöölisest kohtame enamikku hiljem ka seltsi liikmetena. Rahvaluulekogumist jätkasid EKMS-i ajal neist R. Kallas, P. Anton, J. Muhly, J. Eglon, P. Abel, J. Ruhs, esimene kõige silmapaistvamalt.

Kui J. Hurt 1872. a. alustas EKMS-is rahvaluule kogumise innukat organiseerimist, siis oli ta juba umbes aastakümne vältel koondanud enda ümber kogujateringi, mis algul koosnes küll pea-

¹ KM RO EKS 8^o2, 803—811.

² KM RO EKS 8^o2, 563—666.

³ KM RO H I 4, 651—660.

⁴ KM RO EKS 4^o3, 627—650.

⁵ KM RO EKS 4^o3, 451—492.

⁶ KM RO H I 4, 637—642.

⁷ KM RO EKS 4^o2, 243—246; H I 4, 787—793.

⁸ Siin esitatule tuleb veel juurde arvestada 21 rahvalaulu aastail 1865—1869 Hurda kirjapandud kogust (KM RO H, R 4, 201—235). 1872. a. osas on muidugi arvestatud ainult neid kogujaid, kelle kohta on teada, et nad on oma rahvalaulud kogunud enne seltsi esimest koosolekut.

⁹ Nii on Hurt oma kogude korraldamisel mingil põhjusel arvestanud seltsi kogusse mitmedki varasemad saadetised.

¹⁰ J. Hurt EKMS-ile 22. II 1872. — KM KO F, 15, M. 3 : 1.

Tabel 1

Aasta	Jrk. nr.	Koguja	Kogumiskoht	Rahvalaule	Kus asub
1869	1.	G. Masing	Vastseliina	9	EKS 4 ^o , 175—187
	2.	J. Eglon (2X)	Vändra	47	EKS 4 ^o , 541—566; EKS 4 ^o , 635—645
	3.	A. Neus	Tallinn	14	H, R 1, 71—76
	4.	R. Kallas	Kaarma, Väike-Maarja	11	H, R 4, 224—26, 227—35
1870	1.	R. Kallas	Väike-Maarja ja Simuna	60	EKS 8 ^o , 11—95
	2.	J. Till, J. Varblane	Paistu	32	EKS 8 ^o , 305—338
	3.	H. Ainson	[Paistu]	11	H, R 6, 253—256
1871	1.	J. Rezold	Kadrina	10	EKS 4 ^o , 543—554
	2.	J. Elken	Kodavere	6	EKS 8 ^o , 805—811
	3.	C. H(anson)	Põltsamaa	57	EKS 8 ^o , 563—666
	4.	J. Ruhs	Suure-Jaani	13	H I 4, 651—660
1872	1.	P. Abel	Paistu	40	EKS 4 ^o , 451—492
	2.	J. Adamson	Paistu	14	H I 4, 637—642
	3.	J. Rezold	Kadrina	3	H I 4, 29—32
	4.	J. Uussaar	[Saaremaa]	1	H I 4, 787—793
	5.	J. Zimmermann	Laiuse	6	EKS 4 ^o , 627—650
	6.	?	Saaremaa	7	EKS 4 ^o , 243—246

Kokku: 341

miselt sugulastest ja lähematest sõpradest-tuttavatest, kuid oma koosseisult järk-järgult avardus. Samal ajal oli ta rahvusliku liikumise ühe juhtiva tegelasena jõudnud arusaamisele «rahva mälestuste» rahvuskultuurilisest väärtusest. Ta oli avaldanud oma esimese rahvaluule tähtsust selgitava kirjutise ning üleskutse laiematele hulkadele «rahva mälestuste» kogumiseks. Samuti oli tal kujunenud kavatsus alustada rahvalaulude publitseerimist «Vana Kandle» nimelises kogus.

Nii oli J. Hurt oma eeldustelt tollal kahtlemata sobiv EKMS-i folkloristliku tegevuse juhtimiseks. Seltsi asutamine andis talle soodsa võimaluse asuda teostama oma kavatsusi rahvaluule kogumise ulatuslikumal populariseerimisel ja organiseerimisel ning kogutud materjalide publitseerimisel.

1. Kogumistöö J. Hurda juhtimisel a. 1872—1875

Aastad 1872—1875 moodustavad rahvaluule kogumise esimese ajajärgu EKMS-is. Need olid sissejuhatavad aastad järgnevale etapile, 1876. a. alanud süstemaatilisele kihelkonnaprintsiibilisele kogumistööle.

Juba neil esimesil aastail koondus seltsi ümber terve hulk rahvaluulekogujaid. Aastail 1872—1875 oli 35 nimeliselt teadaolevat ja 5 tundmatut kogujat. Nende hulgas oli 17 koolmeistrit (seega enamus), 6 kooli- ja üliõpilast, 1 sulane, 1 puusepp, 2 koduperenaist (esimesi naiskogujaid, üks nendest oli J. Kunderi täditütar Els Raudsep, teine R. ja Ed. Kalda õde Ida Niggol) ja 13 teadmata elukutsega kogujat. EKMS-i liikmeid oli nende hulgas vähe. Nii oli 1872. a. 9-st kogujast EKMS-i liikmeid vaid 1, 1873. a. 3-st — 1, 1874. a. 16-st — 5, 1875. a. 13-st — 3.

Seltsi toleaegsete koosolekute protokolle lehitsedes ja tege likku tööd jälgides selgub, et kogumistööd oli kindlakäeliselt organiseerima asunud J. Hurt, seltsi esimene president. Tema kõrval tegelesid organiseerimisküsimustega vähesel määral veel mõned teisedki isikud (R. Kallas, J. Kapp, A. Grenzstein), nagu hiljem näeme.

Esimesele koosolekule (sellelt puudus Hurt tervislikel põhjustel) saadetud programmilises kirjas tõstis Hurt seltsi esimese ülesandena «teaduse asjade» osas esile rahvaluule kogumise. Toome kirja vastava osa ära tervikuna:

«Teaduse asjade poolest peaks Seltsi esimene püüdmine olema, igal pool ja kõige jõuga vanu Eestirahva mälestusi, iseäranis aga vanu Eestirahva laulusid ja regevärsisid rahva suust korjata ja kirja panna. Neil on, nõnda kui teame, oma suur hind ja tähendus, kui vana aega uurime ja Eestirahva vaimu loomu sügavamine tundma tahame õppida. Kül ei saa igal Seltsi liikmel enesel võimalik olema, külasid ja talusid pidi käia ja laulusid korjata, aga iga liige võib keelamata teravaid noorimehi ehk muido sündsaid inimesi korjama kihutada. Kus ja millal tarvis, saagu teadmata inimestele ära seletatud, mis pärast vana rahva mälestusi kirja pannakse. — Mul on osast enese korjatud, osast muilt saadetud vanu laulusid praegu umbest arvata 300 ja olen mina neis palju tähtsat sisu leidnud. Neist lauludest on ligi 60 aina üksi minu sündimise kihelkonnast, Põlvast, ja ommeti on jut ja tunnistus ilma saanud, et Võru rahval vana aja mälestusi ei olevatki. Kui hoolsaste ja teravaste otsitakse võib minu arvates igast kihelkonnast läbistikku 100 laulu veel saada ja see oleks üks ütlemata kaunis vara ja abi, vana aja tundmiseks. Püüdgu siis iga Seltsi

liige teha, mis võimalik, et need esivanemate vaimu õiekeseid unustuse kartusest päästetud saaksivad.»¹

Nagu sellest nähtub, aetas Hurt peamise rõhu «laulude ja regevärside» kirjapanekule, jätkates seega 1871. a. algatatud rahva laulude kogumise mõtte edasist esiletõstmist ja propageerimist. Seega kerkis nüüd ajalooraamatu asemel kesksele kohale «Vana Kannel», mille jaoks materjali kogumise organiseerimine muutus seltsi folkloorialase tegevuse esmaseks ülesandeks.

Kogujateks ja kogumise organiseerijateks pidas ta enesestmõistetavalt seltsi liikmeid, kelle ülesannete hulka pidi kuuluma kogumismõtte kandmine laiemate hulkade teadvusse ja kogumise vajalikkuse selgitamine. Seltsi liikmete osatähtsus, nagu nägime, oli neil esimesil aastail kogumistöösi siiski veel väike. Siinkohal tuleb märkida, et ilmselt eeskuju rahvaluule kogumist organiseerida seltsi liikmete ja teiste sobivate isikute abil, kes oleksid käinud «külasid ja talusid pidi», pakkus Soome Kirjanduse Selts. 1871. a. oli Hurt kõnelnud Soome «terastest suurekooli õppijatest», kes küll käisid suviti maal rahvaluulet kogumas.² Aastail 1845—1861 rändas Soome Kirjanduse Seltsi väikeste (ca 60-rublaliste) stipendiumidega kui ka omal kulul Soomes ringi 28 üliõpilast, kellest mõned (nagu näit. D. Europaeus, H. A. Reinholm, A. Ahlquist) saavutasid rahvaluule kirjapanekul silmapaistvaid tagajärgi.³

Juba seltsi tegevuse algul on Hurdal hakanud kujunema kavatsus alustada laulude kogumist kindlate üksuste — kihelkondade kaupa («... kui hoolsaste ja teravaste otsitakse võib minu arvates igast kihelkonnast läbistikkü 100 laulu veel saada...»). Kihelkonnaprintsipiilise kogumistöö tegeliku organiseerimiseni jõudis ta aga alles mõned aastad hiljem.

Hurda arvamus, et igast kihelkonnast võiks «terava» otsimisega veel umbes 100 laulu saada, oli muidugi liiga tagasihoidlik. Nagu hiljem näeme, ületati see arv mitme kihelkonna osas paljukordselt. Ilmselt tulenes Hurda tagasihoidlikkus sellest, et ta ise, nagu ta ka kirjutas märgib, oli Põlvast kirja pannud 60 rahvalaulu, mida pidas küllaldaseks.

Laulude kogumisele õhutamise süstemaatiline propaganda seltsi liikmeskonna hulgas algas esimesest koosolekust peale. Aastail 1872—1875 polnud peaaegu ainsatki seltsi koosolekut, millel poleks rõhutatud rahvaluule kogumise vajadust. Hurt algatas ühtlasi tava nimetada koosolekutel nimeliselt kogujaid, märkida, mida nad on saatnud, ja tõsta esile silmapaistvamaid. Juba teisel koosolekul kõneles ta reast isikutest, kes küll olid «enamiste jo enne Kirjameeste Seltsi sündimist... enam ehk vähem vanu

¹ J. Hurt EKmS-ile 22. II 1872. KM KO F. 15, M. 3:1.

² J. Hurt, Mis lugu rahva mälestustest pidada. EPm lisaleht 1871, nr. 26.

³ M. Haavio, Kansanrunouden keruu, lk. 31—49.

laulusid saatnud».¹ Enamik nendest kuulus Hurda 1871. a. üleskutsele reageerinute hulka. Niisugust moodust jätkas ta peaaegu igal koosolekul. Pöördumises kogujate poole avaldus ühtlasi Hurda lugupidav ja tähelepanelik suhtumine oma kaastöölisesse, mis oli oluliseks teguriks kogumisele innustamisel.

Eesti
Kirjameeste Selts
Tartus

Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuralle
Helsingissä

26 Augustel 1876

N: 4

Ülematelt kinnitatud „Eesti Kirjameeste Selts Tartus“ kelle pääpüüdnud on, häid rahwaraajajid ja mitmesuguseid õpetus-vaamatud Eesti keel wälja anda, pääle selle Eesti kirjandusest häida ja Eesti rahwa wana aega ja riisidist ole uurenda, tennetab jellest naitte sõnumituga auustatud, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura "auparlikult kui wenda ja kaastöötajid Soome keelte põllul, ja palub teada, noore Eesti Seltsiga edespidi kõiki kirju ja raamatuid wahetada, mis mõlemad seltsed wälja annawad Eesti Kirjameeste Seltsil saab kaasa jagu trükisidena olema „1. ja 2. raamat“, mis igo aastat wälja tuleb, ja 2. „Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused“, mis jedaunf wälja tulewad, kudas kord ja aeg

EKMS-i presidendi J. Hurda kiri (algus) Soome Kirjanduse Seltsile
26. VIII 1872

EKMS-i koosolekute kirjeldused ilmusid trükituina mitte ainult seltsi aastaraamatutes, vaid ka ajakirjanduses. Nii kandus kogumispropaganda trükisõna kaudu väljapoole seltsi liikmeskondagi.

Üldiseks kogumisjuhiseks EKMS-i esimestel tegevusaastatel (kuni 1876. a.) oli 1871. a. avaldatud Hurda artikkel, millele ta sageli tähelepanu juhtis. Kuidas aga koguda, kuidas läheneda laulikutele ja jutustajatele, kuidas märkida üles materjali, seda tollal nii olulist ja vajalikku küsimust veel ei käsitletud. Selles

¹ EKMSA 1873, lk. 73.

osas ilmús ainult mõningaid esimesi märkmeid 1872. a. R. G. K. initsiaalide all (Rudolf Gottlieb Kallas) ilmunud kirjutises rahvaluule kogumisest Saaremaal¹. See käsitles Karja kihelkonnakoolmeistri C. Allase kogumistegevust, kes saavutas sel alal juba algusest peale silmapaistvaid tagajärgi. Kalda kirjutises on ära toodud C. Allase kiri, mille ta saatis Hurdale ja milles ta kõneles oma kogumistöö mõningatest kogemustest.²

C. Allas peatus esmakordselt küsimusel, kuidas koguda rahvaluulet. Kõigepealt juhtis ta tähelepanu sellele, et kõige väärtuslikumateks objektideks on vanad taadid-eided. Ta andis näpunäiteid esimese kontakti loomiseks, soovitades alustada küsitlemist mitte kohe, vaid esialgu esitada ise rahvalaule või vanasõnu, mis «kisub teise meele äratusele». Ta rõhutas vajadust selgitada inimestele tingimata rahvaluule tähtsust, astuda välja rahvaluule kaitseks, veenda selles, et rahvalaulude laulmine pole patt. Uhtlasi juhtis C. Allas tähelepanu sellele, et tuleks äratada laiemat huvi rahvaluule kogumise vastu, abistada soovijaid kirjutusvahenditegagi ja kogutud materjal võtta vastu kogujasse tähelepanelikult suhtudes, «kõige suurema tänuga». Võib arvata, et need esimesed mõtted, avaldatud tegeliku koguja enda poolt, suutsid kogumistööd siiski juba mõnevõrra abistada.

1872. a. lõpul on ka EKmS-is nõu peetud «Eesti vana vaimuvara korjamise viisi üle».³ Nagu lakooniline teade protokollist selle kohta ütleb, otsustati, et «korjamise viis muudab ennast aja, asja, inimeste, koha, ameti ning korrajaga» ja jääb seepärast «iga mõistliku oma määrata».⁴ Seega ei esitatud ka siin veel mingeid üldisi juhiseid, mis oleksid algavas kogumistöös olnud nii vajalikud.

Rohkem suutsid juba anda 1873. a. J. Kapi pikema kirjutise «Vana-sõna»⁵ lõpul esitatud kogumisjuhised. Autor on rahva hulgas tihti liikuvate koolmeistrite tähelepanu juhtinud kõigepealt väga olulisele momendile kogumistöös: kanda alati kaasas märkmikku, et igal sobival hetkel võiks «kas rahva laulu või vanasõna j. n. e. sinna sisse hoolega ülesse märkida».⁶ Edasi esitas ta kaks konkreetset ja vajalikku kogumistöö nõuet: 1) et kogutav materjal (autor kõneleb konkreetset vanasõnast) märgitaks üles muutmatult, «just nõnda . . . nagu ta seda rahva suust on saa-

¹ R. G. K., Saaremaalt, kuidas sääl Eesti vana vaimuvara unetamise eest katsutakse hoida, (EPM 1872, nr. 47.) 1871. a. tegi ka koolmeister Rezold oma kirjas Hurdale ettepaneku: «Minu arvates oleks väärt olema iga inimese nimi laulu alla kirjutada, kelle suust see laul on kõige viimaks kirjutaja sulge mööda paberi peale joosnud.» — KM RO EKS 4^a, 554.

² C. Allas J. Hurdale 11. IX 1872. KM RO H, R 4, 13—14.

³ EKmSA 1873, lk. 79.

⁴ Sealsamas.

⁵ [J. K a p]p, Vana-sõna. EKmSA 1873, lk. 35—43.

⁶ Sealsamas, lk. 42.

nud» ja 2) et lisataks juurde kohaandmed.¹ Kõneldes vanasõnade kogumisest on ta kolmanda punktina lisanud veel soovi, et koguja püüaks vanasõnu ka sisuliselt liigitada.

Nii tuleb J. Kappi hinnata meie folkloristikas kogumistöö esimeste teaduslike nõuete sõnastajana trükis. Hiljem on taolisi seisukohti veel avaldatud. Näiteks kirjutab J. Jung 1874. a., et jutte üles märkides ei tohi neid keegi «oma tahtmise järele muuta, ega säält midagi maha jätta . . . , sest et need otse nii peavad ülesvõetud saama, kuidas n'ad rahva suus liiguvad, sest muidu ei oleks see enam rahva, vaid kirjutaja jut».² Kuid kogumisnõuete lahutamatuks osaks need juhised veel ei muutunud; nende sihi-kindlast propageerimisest ei saa sel ajal veel juttu olla.

Millises ulatuses kogumine aastail 1872—1875 toimus, sellest annab ülevaate tabel 2.³

Kogumistöö haaras tollal 24 kihelkonda (vt. kaart 1)⁴. Üleskirjutusi oli peale selle veel ka Viljandist, Tallinnast, Võrust ning Tartust.

Rahvaluulet oli kirja pandud järgmises ulatuses (punktides):

rahvalaule	—	1076
rahvajutte	—	189
mõistatusi	—	785
vanasõnu ja kõnekäände	—	3132
loodushääli	—	5
mänge	—	28
nõiasõnu	—	13
uskumusi ja kombeid	—	695
rahvaviise	—	2

Võrreldes teiste liikidega (välja arvatud vanasõnad ja kõnekäänud) oli kõige arvukamalt saadetud rahvalaule, sest nende kogumisele oli pearõhk asetatud seltsi tegevuse algusest peale. Kõige rohkem oli laule kirja pandud Audru kihelkonnast

¹ [J. Kapp], Vana-sõna. EKmSA 1873, lk. 42.

² EPm 1874, nr. 45.

³ Kõnesolevate aastate hulka on arvestatud ka mõned daatumita kogud, mis kõige tõenäolisemalt võiksid kuuluda antud perioodi. Eelkõige tuleksid siin arvesse C. Allas ja R. Kallas, kelle kõige intensiivsem kogumistöö langeb 70-ndate aastate esimesse poole. EKmS-i protokollides märgitakse neil aastail korduvalt mõlemaid kogujatena (EKmSA 1873, lk. 73; EKmSA 1874, lk. 72 ja 74). Siia tuleb ilmselt arvestada ka saadetis R. Kalda vennalt Ed. Kaldalt, kes on ühtlasi olnud nii R. Kalda kui C. Allase kogutud materjalide ümberkirjutajaks. Antud perioodi on arvatud samuti G. J. Treumanni dateerimata saadetis, mis sisaldas rahvaluule lühivorme. J. Ainsoni ja G. Köhleri daatumita kogud on ära toodud 1872. a. saadetiste hulgas, kuna Hurt kõneleb nimetatud aastal neist kui kogujatest (EKmSA 1873, lk. 73).

⁴ Tegelikult võis see arv suurem olla, sest kuuel juhul pole kihelkonda teada (osalt on märgitud küll maakonnad; oletatavad kogumiskohad on tabelis esitatud küsimärgiga).

Rahvaluule kogumine

Aasta	Koguja	Kogumiskoht	Liigid			
			rahvalaule	rahvajutte	mõistatusi	vanasõnu ja kõnekäände
1	2	3	4	5	6	7
1872	*J. Ainson	Paistu				20
	*Chr. Erm	Karuse	12			
	A. Grenzstein	[Audru]	5	1		
	A. Janushoff	Hargla			5	17
	*G. Koeler	Viljandimaa	49			
	I. Niggol	Kaarma	17		64	102
O.T.K	Muhu	10		38		
*J. Pärn	Lihula	35				
*J. Rezold	Kadrina	43				
?	Saaremaa	1	3		5	
1873	J. Herms	Tartu-Maarja		5		221
	J. Wuks (2X)	Otepää	3	5		15
	*A. Wahlberg	Helme	69			
1874	*C. Allas	[Karja]	5	6		
	*P. Anton	Otepää	11			
	A. Asor	Otepää				6
	Ed. Kallas	[Kaarma]	2			
	J. Kukk	[Paistu]	2			
	*A. Kurrikoff	Suure-Jaani	23			1
	M. Maantee	[Kärkla?]	1	1		
	*J. Mägi	Kanepi				32
	A. Peet (2X)	Audru	70			
	J. Pärrmann	Paistu	11			
	E. Raudsep (2X)	Paistu	11			174
	*G. Soo	Võnnu	36		30	12
	Tarkpea	Audru	26			150
*G. J. Treumann (2X)	Risti	55				
P. Uussar	Karja	3	3			
?	[Saaremaa?]		1			
?	[Saaremaa?]	14	1			
?	Läänemaa	91				
*A. Wahlberg (2X)	Helme	2	9		519	

1	2	3	4	5	6	7
1875	C. Allas	[Karja]	37	14	34	
	J. Anspahl	Tõstamaa	18			
	*A. Grenzstein	Audru	135			
	*Joosep Hurt	[Põlva?]		24		
	*J. Kerg	[Nõo]	2		74	
	M. K[ustavsohn] ja	Valjala		32		
	A. V[esik]					
	V. Mets	Püha	5	19		9
	*J. Palmkroon	Risti	21			
	J. Ruhs	Suure-Jaani	8			
	K. Sakson	Mihkli	12			24
	G. J. Treumann	Risti, Harju-Madise	108			
*A. Wahlberg	Helme	15	6	317	47	
daatumita	C. Allas (6X)	Karja, Kaarma	51	59	23	625
	Ed. Kallas	[Karja]	12			
	R. Kallas (7X)	Viljandi, Tallinn, Võru, Tartu, Saaremaa, Torma, Põide	45		127	709
	G. J. Treumann	Risti, Harju-Madise			73	444
K o k k u :			1076	189	785	3132

Käesolevas tabelis kui ka tabelites 3 ja 6 on kogujad aastati järjestatud alfa-nimetatud, rõngaga (°) — need, kelle daatumita saadetisi oli võimalik dateerida. saadetiste hulgast.

(236 laulu). Järgnesid Risti, Harju-Madise (184) ja Karja ning Kaarma (108) kihelkonnad.¹

Asudes kogumistöö vaatlusele, tuleb eelkõige peatuda Ado Grenzsteinil Audrust ja Kallaste perekonnal ning Carl Allasel Saaremaalt. Neid võib nimetada esimesteks kohalikeks kogumistöö organisaatoriteks, kes kogumise tähtsusest ja vajadusest teadlikena püüdsid — nagu Hurt oli soovinudki — «teravaid noori-

¹ Kuna mõnel saadetisel on kogumiskohana märgitud Risti ja Harju-Madise või Karja ja Kaarma, siis pole neist kihelkondadest kogutud laulude arvu võimalik eraldi kindlaks määrata.

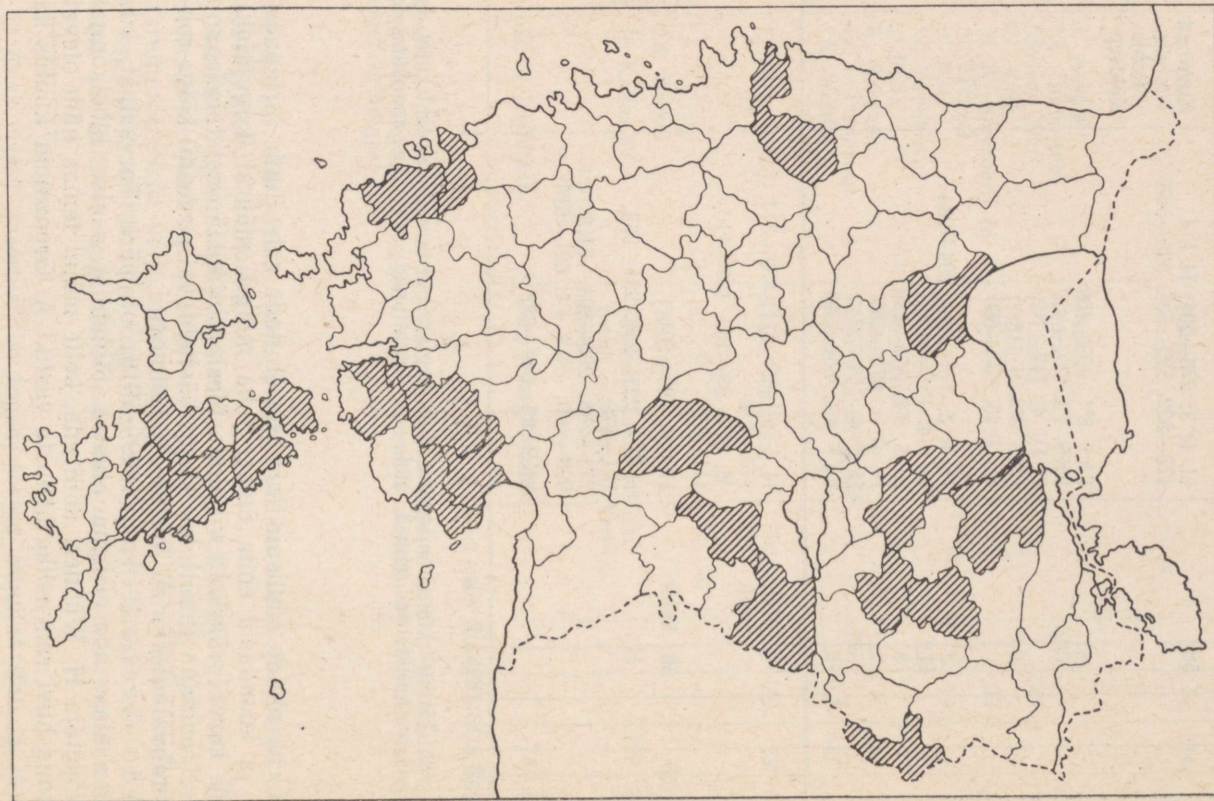
8	9	10	11	12	13	14
			50		H, R 3: 273—296; H I 4, 473—522, 529—536, 525—528 EKS 8°1, 365—409 EKS 4°2, 297—427 H IV 4, 717—796 EKS 8°3, 9—18 H II 45, 531—660	Kogunud Tuuling, T. Rohke, Kuldsep
			11		H, R 3, 171—194, 204—234 H I 4, 131—141 EKS 8°2, 527—538 H, R 6, 670—686 H I 4, 151—174	
5			125		EKS 4°3, 301—384	
			157	Kult.-ajal., keelt	H I 4, 265—271, 309—317, 373—472 H, R 3, 83—105, 107—110, 111—124	
	18		56	keelt	H I 4, 289—291 H I 4, 225—258, 261—263, 271—272 273—288, 295—298; EKS 4°1, 598—600; EKS 4°4, 621—628 EKS 4°1, 649—677	
5	28	13	695	2 viisi		

beetiliselt. Tärniga (*) on märgitud need kogujad, keda seltsi koosolekutel on Kursiivis on antud need nimed, mida on õnnestunud selgitada anonüümsete

mehi ehk muido sündsaid inimesi» õhutada rahvaluule kirjapane-kule ja koondasid enda ümber juba mingil määral kogujaidki. Nende kõrval väärivad viljakate ülesmärkijatena veel tähelepanu G. J. Treumann Ristilt, kes kogus käsiteldaval perioodil kõige roh-kem rahvalaule, ja A. Wahlberg Helmost.

Ado Grenzstein (1849—1916) on pärit Tarvastust, kus ta 20-aastase noormehena alustas töötamist sealse kihelkonna-kooliõpetaja H. Wühneri abilisena, kelle mõjul temas näib olevat ärganud huvi rahvuslike ürituste vastu.¹ A. Grenzstein kuulus ka

¹ A. Kruusberg, Aadu Grenzstein †. EKirj. 1916, lk. 387.

Rahvaluule kogumine kihelkonniti a. 1872—1875

Ado Grenzstein

EKMS-i asutajaliikmete hulka. Peale J. Cimze seminari lõpetamist oli ta aastail 1874—1876 Audrus kõstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks.

Innukalt on ta 70-ndate aastate esimesel poolel jaganud Hurda vaateid selles, et kiiremini katsutaks päästa hääbuvat lauluvara, soovitades kogumisest «seitungis» kõnelda.¹ 1875. a. tõstis A. Grenzstein rahvaluule kogumise edasise intensiivistamise küsimuse üles ka EKMS-is, tehes ettepaneku valida kogumistöö paremaks juhtimiseks vastav komitee.² Samal koosolekul valitigi

¹ A. Grenzstein J. Hurdale 28. VIII 1874. KM KO F. 43, M 3:40.

² EKMSA 1875, lk. 101.

11-liikmeline rahvaluulekomitee.¹ Millised ülesanded sellel pidid olema, sellest pole lähemalt kõneldud ega kuule me tema tegevusest midagi enam ka hiljem.²

Töötades Audrus on ta eelkõige koguma innustanud sealse kihelkonnakooli õpilasi ja Audru koolmeistreid. Tema 1875. a. EKMS-ile saadetud 135-st laulust koosnev väärtuslik kogu ongi kirja pandud kümme-konna kihelkonnakooliõpilase poolt. Kogujate hulgas oli ka tolleaegne Audru vallakooli õpetaja A. Peet, kellelt on 1874. a. seltsile saadetud kahel korral kokku 70 head regivärsilist laulu. A. Peeti on kogumisel omakorda abistanud tema noorem vend J. Peet, kes 1874. a. õppis Grenzsteini juures Audru kihelkonnakoolis ja kellest mõned aastad hiljem, nagu edaspidi näeme, sai EKMS-i kõige viljakam rahvalaulude koguja. Audru kihelkonnakooli õpilastest on tollal rahvalaulude kogumisest kõige enam huvitatud olnud K. Sakson, kelle väike laulusaadetis on seltsile lähetatud ilmselt koos A. Peedi koguga. A. Grenzsteini palvel oli Sakson Mihkli kihelkonnas kogumise organiseerijaks.³

A. Grenzsteini poolt koguma õhutatud isikute ringi on kuulunud veel Tõstamaa vallakoolmeister J. Anspahl, kes Grenzsteini soovi kohaselt lubas asuda Tõstamaal laulude kogumise organiseerimisele ja saatis ühtlasi «ligi paarkümmend» enda kogutud laulu Grenzsteini kaudu EKMS-ile.⁴ Et kogujate hulka kuulus ka veel Audru koolmeister Tarkpea, selles ei saa samuti olla kahtlust, sest nii tema kui ka A. Peedi kogude esilehel leidub ära kirjutatuna Grenzsteini kogumisele virgutav luuletus («Laula, lahke linnukene! / Kuku, kulda käukene! / Kuku mulle muistest kulda, / hõiska vanad hõbedata...»)⁵

Nii on siis Grenzsteini organiseeritud kogujate hulka 70-ndate aastate esimesel poolel kuulunud rida isikuid — kihelkonnakooliõpilasi ja koolmeistreid. Tänu sellele suudeti juba seltsi tegevuse esimestel aastatel Audrust ja selle ümbruskonnast jäädvustada umbes 250 head, usaldatavalt kirjapandud lauluteisendit. Märkimisväärsem ühtlasi, et A. Grenzstein tõstis 1870-ndate aastate keskel üles ka rahvaviiside kogumise vajalikkuse, millele neil aastail ei

¹ Sinna kuulusid A. Grenzstein, J. Hurt, J. Adamson, M. Veske, K. A. Hermann, H. Wühner, M. Jürmann, J. Kerg, H. Treffner, R. Kallas, A. Kurrikoff. — EKMSA 1875, lk. 102. Võrdluseks märkimisväärsem, et Riia Läti Seltsis juhtis kogumist nn. teaduste komisjon 1869. a. alates. Kas Grenzsteinile võis see mingil määral eeskujuks olla, pole küll teada, kuid võimatu see ka polnud.

² Ühes oma kirjas on J. Hurt märkinud komitee ülesandena laulude jm. plaanipärase kogumise organiseerimist. — J. Hurt M. Veskele 10. XII 1875. KM KO F. 149, M. 4:36.

³ K. Sakson saatis seltsile laule ka veel 1878. a., märkides, et kogumine toimunud just tema endise õpetaja A. Grenzsteini «soovimise peale». — KM RO H I 4, 605.

⁴ A. Grenzstein J. Hurdale 14. III 1876. KM KO F. 43, M. 3:40.

⁵ KM RO H, R 6, 651; EKS 8° 1, 417.

Rudolf Kallas 1878. a.

osutatud EKmS-is mingit tähelepanu. Eriti huvitasid teda kaskerefrääniga laulud.¹

Saaremaal tegi rahvaluule kogumisel märkimisväärset tööd ring isikuid, kuhu kuulusid Kaarma kihelkonna köstri ja koolmeistri M. Kalda pojad Rudolf ja Eduard Kallas, nende õde Ida Niggol ning onu Carl Allas Karja kihelkonnast.

Äratus ja õhutus kogumiseks tuli Rudolf Kaldalt (1851—1913). Tema huvi teket rahvaluule kogumise vastu tuleb otsida eelkõige kodusest miljööst, sest ka R. Kalda isa Mihkel Kallas kogus rahvaluulet. Õpingute ajal Kuressaare gümnaasiumis 1860-ndate aastate keskpaiku on noore R. Kalda huvi ärata-

¹ EPm 1876, nr. 23.

misel oma rahva ja selle mineviku vastu olulist osa etendanud ülemkooliõpetaja J. B. Holzmayer, kes ka ise huvitus eesti rahvaluule kogumisest.¹ Holzmayer märgib, et «Osiliana» koostamiseks vajaliku materjali enamiku on ta saanud kahelt saarlaselt — C. W. Freundlichilt ja R. Kaldalt.² Ei saa arvestamata jätta samuti tutvust Saaremaal viibinud J. Hurdaga. Nagu eespool nägime, on Hurt aastail 1869—1870 R. Kaldalt saanud 71 rahvalaulu. Nende kõrval on Kallas tollal kogunud vanasõnu, millised saatis kasutamiseks J. Kapile.³ Üldse näib ta olevat Tartu seminari perioodil (1868—1871) õige innukalt rahvaluulet kogunud.

Peale seminari lõpetamist oli R. Kallas aastail 1871—1875 Tartus algkooliõpetajaks. Samal ajal võttis ta agaralt osa EKMS-i tööst, olles aastail 1872—1875 seltsi kirjatoimetajaks. 1876. a. astus ta usuteaduskonda ning peale selle lõpetamist tegutses kuni oma surmani pastorina. Pühendumine pastori-elukutsele oli muranguks R. Kalda kui rahvaluulekoguja tegevuses. See tõi kaasa tema eemaldumise seltsi tööst, sülgumise kitsarinnalisse klerikaalsusse ja rahvaluulekogumise lõppemise.⁴

Oluline koht R. Kalda kirjapanekutes kuulub lühivormidele. Tal oli kõnesoleval perioodil kõige suurem vanasõnade ja kõnekäändude kogu. Koos varemkogutuga ulatub ka laulude arv üle 100.

Elava huvi rahvaluule kogumise vastu suutis R. Kallas äratada oma onus Carl Allases (1838—1910).⁵ 70-ndate aastate algul asus ta innukalt koguma, saavutades juba lühikese ajaga häid tulemusi: rohkem kui 50 poognat laule ja 24 poognat jutte, lühivorme jm., nagu ta ise on märkinud.⁶

Muidugi ei kogunud Allas ainult üksinda, vaid rakendas sel-

¹ H. Haamer, Rudolf Kallas. Tallinn 1929, lk. 8.

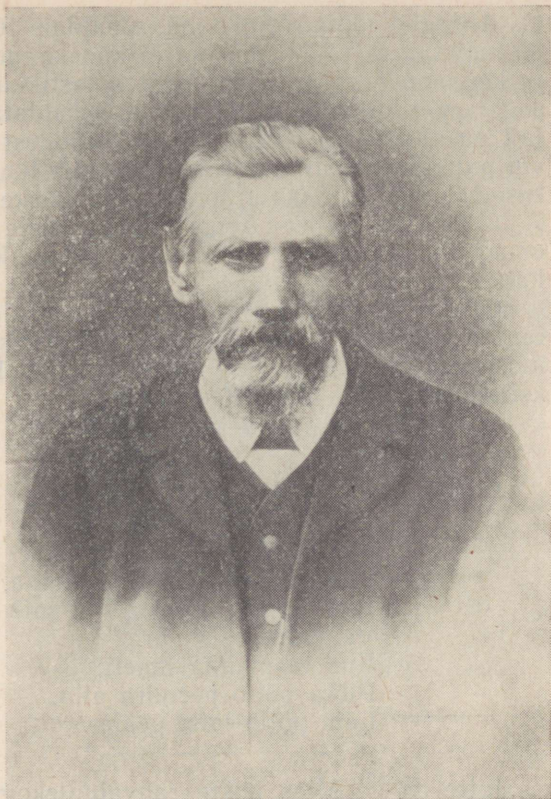
² J. B. Holzmayer, Osiliana II, lk. 1.

³ R. Kallas C. R. Jakobsonile 3. IX 1871. KM KO F. 47, M. 2:8. Kui palju ja milliseid vanasõnu ta Kapile saatis, on teadmata, ja selle tõttu pole võimalik ka selgitada, kuid võrd Kapi vanasõnade kogu (H. Kapp) baseerub Kapi enda, kuid võrd Kalda kogutud materjalidel. Kuna on teada, et Kapp ise tegeles kogumisega võrdlemisi vähesel määral, siis võib oletada, et Kapi vanasõnade kogu olulise osa moodustab Kalda materjal.

⁴ Mõni aeg peale Hurda suurokogumise algust astus Kallas selle kui kiriku autoriteeti kõigutama kippuva nähtuse vastu juba vägagi teravalt välja. — R. Kallas J. Hurdale 10. XI 1889. KM KO F. 43, M. 8:2. Vrd. R. Põldmäe, Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 416.

⁵ Sellest kirjutab R. Kallas järgmiselt: «Üttelda, ühe aasta eest (1871 — V. M.) juhtusin ma ühe Saaremaa kihelkonna koolmeistriga juttu jooksul ka Eestirahva eluloust ning sest vaimuvarast kõnelema, mis mitte võera rahva vankre või tõlla seest pole maha pudisenud... Nagu oleks pimedus tuld lõõnud, nõnda nähti koolmeistri silmad välkuvad, ta oli seda mõistatuse vastust leidnud keda tal lapsest saadik oli mõista olnud... Soh, juba põles! Terve 24 poognat paberit oli esimene asi kokku kõita, Eesti vana vara korjamiseks.» — R. G. K., Saaremaalt, kuidas sääl Eesti vana vaimuvara unetamise eest katsutakse hoida. EPm 1872, nr. 47.

⁶ Sealsamas.

Carl Allas

leks teisigi: «Andsin paberit ja kirja materiali omast käest, keda nii kaugele saanud, et tööd sel piiril tahtis hakkata, võtsin siis kõige suurema tänuga vastu veerod mis toodi, kusläbi jälle himu sai äratud.»¹

Tagantjärele on kõiki Allase kogutud materjale raske kindlaks teha, sest tolleaegsetele kirjapanekutele iseloomulikult puuduvad neil enamasti kogumisandmed². See kogu, mida on kindlasti

¹ EPM 1872, nr. 47.

² Olemasolevaist märgetest saadetistel (nähtavasti sinna hiljem tehtud) selgub, et Allasele on saanud keegi O. T. K. Muhust, T. Rohke, Tuuling, Kuldsep, M. Magus ning I. Unger. Kuid võib oletada, et kaastöölisi oli tal sootuks rohkem. Kõide H I 4, kus asub enamik C. Allase ja Kallaste saadeti, sisaldab veel terve rea Saaremaa päritoluga kirjapanekuid (H I 4, 553—556, 557—568, 569—572, 573—576), mille kohta võib ilmselt oletada, et need on samuti saadud C. Allase kaudu. Küsimärgi alla peavad Allase kaastöölisena jääma ka tabelis äratoodud kogujad M. Maantee, P. (?) Uussar ja V. Mets.

C. Allasele võidud omistada, sisaldab 103 rahvalaulu, 79 juttu, 95 mõistatust, 625 vanasõna ja kõnekäändu, 216 punkti uskumusi ja kombeid ning kultuuriloolist ainekku. Kõige vähema väärtusega on T. Rohke kirjapanekud. Usaldatavat rahvaehtsat materjali on siin vähe. Enamik tema lauludest on kirjapandud juttude või pulmakombestiku võrdlemisi konarlikud ja pikad ümbervärsistused.¹ Ed. Kallas on omakorda Rohke kogust ära kirjutanud 7 pulmalaulu ja need koos mõnede teiste regivärsiliste lauludega oma nime all lähetanud Hurdale.² Allase kogus leidub veel teinegi kahekordne saadetis.³

C. Allase enda kirjapanekud on usaldatavad. Neis on häid regivärsilisi rahvalaule, -jutte, üsna rohkesti lühivorme ja uskumusi-kombeid. Rahvalaulud kõnelevad hoolikast kirjapanekust, kohaliku murdekeele noteerimisest:

Leeri, leeri lõuke!
Kus so kuldas pesake?
Toa taga tame otsas,
Elo ees haavikus.
Kus se tam siis jäle jähhi?
Vanamees raius tame maha.
Kus se vanamees jälle sai?
Vanamees suri ära.
Kus ta mahha maeti?
Pitka põllo peendra alla,
Laia põllo latsi peale.

— — — — — 4

Jutte on C. Allas teiste rahvaluulekogujatega võrreldes kõige rohkem üles märkinud. Enamasti on ta jututeisendid lühikesed, kirja pandud kokkusurutud, napis sõnastuses.⁵

Allase kaastöölise ringi väljaselgitamine peab jääma edaspidise eriuurimuse ülesandeks. Samuti jääb paratamatult selgitamata, kuivõrd on R. Kaldagi kirjapanekud tema enda kogutud, kuivõrd saadud C. Allaselt mitme koguja ülestähendustena. Ed. Kallas, tollal vanuse järgi nähtavasti gümnaasiumiõpilane, on olnud Allase materjalide usinaks ümberkirjutajaks. Vähesel määral, kuid kõigiti usaldatavat materjali on kirja pannud Ida Niggol. Üldse näib, et köites H I 4 asuvad leheküljed 225—576 sisaldavad kõik Kallaste ja Allase ning nendega seotud kogujate kirjapanekuid (lk. 299—309 leidub Freundliche kogutud rahvaluulet Holzmayerile; viimane on kogu edasi toimetanud J. Hurdale). Seega on tegemist õige suure koguga — 350 foolio-formaadilise leheküljega.

¹ Näiteks (KM RO H I 4, 505—506):

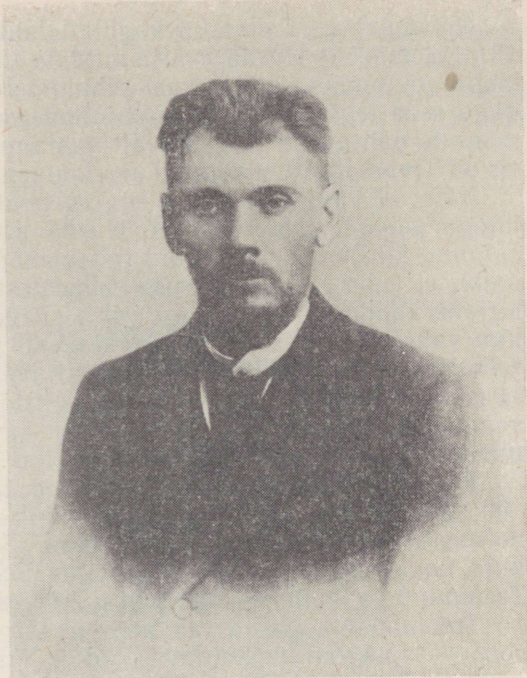
Pruudi vend kus olled veel / tulle kord saa taggasi / kela nutmast pruti sinna / mis so kord ka tehha seäl / jne.

² KM RO H I 4, 289—291.

³ KM RO H I 4, 309—317, 437—444. Kummaski 10 rahvalaulu; esimese on kirjutanud Ed. Kallas, teise — C. Allas ise.

⁴ KM RO H I 4, 310 (2).

⁵ Näit.: «Kui Taeva-Taata hüab (müristab) ära jookse, ära otsi varjo puu alt, ära pea põlle üllal, ära käri kue õlmi üles ete — et «külming» kuskile

Gustav Johannes Treumann

EKMS-i tegevuse esimestel aastatel leidis niisiis J. Hurt, kes püüdis kogumist laiemalt organiseerida, esimesi asjastuhvituid, kes innukalt tööle asusid ja suutsid seltsi kogudesse talletada sadu lehekülgi kadumisohus olevat rahvaluulet.

Kuid seltsi esimeste kaastööliste hulgas leidis veel teisigi tublisid kogujaid, kelle juures tuleb peatuda. Üks nendest oli EKMS-i liige Gustav Johannes Treumann (1849—1918). 1867. a. töötas ta Harju-Madise kihelkonnas Ämaris vallakooliõpetajana ja vallakirjutajana. 1869. a. asutas Treumann juba Harju-Madise lauluseltsi ja juhatas laulukoori. Hiljem töötas ta koolmeistrina Vasalemmas ja Ristil, seejärel kaupmehena Tallinnas, Vasalemmas ja Keilas.¹

G. J. Treumann oli see, kes (Risti ja Harju-Madise kihelkonnast) pani käsiteldaval perioodil kirja kõige rohkem rahvalaule

kurro vahele ei sa pelgo peita. Naene jookseb üle põllo kojo poole, müristab, saiab, tahab ühe puu alla jouda. Paar süllad ennem hütakse: «Las' põll maha — mis sa seda seäl sees soendad...» — KM RO H I 4, 392 (3).

¹ Eluloolised andmed saadud G. J. Treumanni tütrelt B. Treimannilt.

— 163 numbrit. Esimesed kogutud laulud on Treumann saatnud 1874. a. märtsis Hurda «välja antama Vana Kandli tarvis».¹ Kaaskirjas väljendas saatja oma kõhklusi laulude kõlbulisuse suhtes, nagu seda tegid enamasti kõik tolleaegsed kogujad. Hurt on Treumannile nähtavasti julgustavalt vastanud, ja sama aasta detsembris on Treumannilt saabunud uus laulusaadetis.

Näib, et väga tähtis osa kogumise suunamisel on olnud kogujatega peetud kirjavahetusel. Hurda kirju kogujatele on kahjuks säilinud küll väga vähe, kuid talle saabunud vastustest võib järeldada, et juba seltsi tegevuse esimestest aastatest peale on Hurt kirjade kaudu suutnud kogujatega saavutada ühelt poolt usaldusliku vahekorra, teiselt poolt nähtavasti rõhutanud vajadust kirjutada laule üles täpselt ja muutumatult. Nii märgib ka Treumann oma kaaskirjas: «Keele poolest olen kõik truult nii jätnud, kudas neid saanud olen, kuid «ea» asemele olen ää pannud ja plur. rel. enamiste sing. indef. põhja pääle säädnud...»²

Kogumist on Treumann jätkanud 1875. a., pannes kirja üle 100 rahvalaulu. Lisaks lauludele leidub tema kogus rohkesti lühivorme, eriti vanasõnu ja kõnekäände.³ See saadetis on daatumita, kuid nagu kirjast selgub, fikseeritud umbes 1874. a.⁴ Hiljem pole Treumann rahvaluule kogumist nähtavasti enam jätkanud.

Treumanni kogutud rahvalaulud — enamasti kõik regivärsilised — kuuluvad usaldatavate üleskirjutuste hulka. Toogem alljärgnevalt näitena üks mõisavastastest lauludest, millistest Treumann on kirja pannud mitmeid häid variante:

Kurat aga kukub kuusikus
Pagan aga paugutab paiues
Teevad tõlla rattaseida
Kellega saksu sõidetakse
Kubjast põrgu kutsitakse
Põrgu ukсед põrisevad
Põrgu väravad värisevad.⁵

Lõpuks peatugem veel A. Wahlbergi kogumistööl.

Alexander Wahlberg (1839—1888) oli Helme kihelkonna Patküla valla Soesaadu kooli õpetaja a. 1860—1888.⁶ Ta kuu-

¹ KM RO EKS 4^a, 586.

² KM RO H I 4, 150.

³ KM RO EKS 4^a1, 649—677.

⁴ Oma esimese saadetise kaaskirjas 1874. a. märkis Treumann nimelt: «Ka olen ma hää hulga vanusõnu (ligi 400), mõistatusi ja ebausü riismid korjanud, mis ma üks teinekord Teile kätte muretsen.» — KM RO EKS 4^a, 586.

⁵ KM RO H I 4, 159 (41).

⁶ Andmed saadud A. Wahlbergi pojapojalt H. Vaalmalt. Temalt on ka huvipakkuv teade, et A. Wahlberg oli oma suguvõsas juba kolmas põlv koolmeistrid.

lus EKMS-i asutajaliikmete hulka. Esimese rahvaluulesaadetise on EKMS temalt saanud 1873. a. Nähtavasti oli Wahlberg üks neist, kes asus rahvaluulet kirja panema Hurda selgitavate kirjutiste mõjul. 70-ndate aastate algul on ta pikemalt kõnelnud

Härva

Oms härtfo härraee
 Kulda kovoni perowake
 Inga onaha tooli pääle
 Seifa üles forali pääle
 waatke wälja akkeneota
 kuis te walda waewates
 Põhukefi piinates
 wald keil waagub wardaena
 Teopoi. teibaema
 Klakkim asjafaihaime
 Lün fiiwrofe meis fiiante
 fawwas fiiin näis jumeta
 Kas werda walgiote
 See om elu pörguena
 Mis om meis onõifaena
 Kae kända Helmedeota
 Kae wafe Kas kui hõbeea
 weniife peia peningijote
 Liiwa ei näis fiianda
 fawwa ei näis jumeda

Rahvalaul A. Wahlbergi käsikirjast

«rahvalaulude, jutude ja muu nisuguse vana muistese mälestuste üle» oma kodukihelkonnas sealses «Kasuliku seltsis», propageerides kogumismõtet laiemalt. Sealsamas on ta 1876. a. rääkinud

kvatsusest teha oma «eratöök» vanade juttude-laulude kogumine.¹

Aastail 1873—1875 on Wahlberg saatnud EKMS-ile neljal korral rahvaluulet. Kokku on ta neil aastail kirja pannud 86 rahvalaulu, 15 -juttu, 317 mõistatust, 566 vanasõna ja kõnekäändu, 127 punkti uskumusi ja kombeid. Arvult ei ole tema poolt kogutu küll suur, kuid kvaliteedilt väärtuslik. Laulud on ta üles märkinud murdes:

Esa põlgse, ema põlgse
kos mul vaesel minaagi
lätsi liina leppikude
alla liina aavikude
leidse ütte luttukese
pajopuudse pillikese
naksi luttu ajamaie
pajo pilli puhkamaie

— — — — — 2

Wahlbergi ühe jutusaadetise (9 juttu)³ on Hurt ekslikult omistanud Joosep Hurdale. EKMS-i kogus leidub Wahlbergi enda kokkuvõtte tema kogutud rahvaluule kohta.⁴ Seal on ta ära toonud ka EKMS-ile 1874. a. saadetud juttude nimestiku. See ühtib Joosep Hurdale omistatud juttudega. Kogu kuulumist Wahlbergile kinnitab samuti käekiri ja tema saadetistele iseloomulik paber.

Esitame alljärgnevalt Wahlbergi rahvajuttudest ühe üsna juhuslikult valitud näite:

«Hunt ja rebane tulnud talusse vargile. Hunt saatnud rebase järele vaatama, kuda õue pääl asjad seisavad. Rebane tulnud värvast sisse, näinud kana õrre pääl ja küsinud: «Tere, tere, tiipajalga! Kas koonikas kodo on? lase kärsso käima tulla — onu oodab aija taga, vilhand värava taga.» Kana mõistnud kohe rebase kavalust ja üttelnud: «Koonikas ei ole mitte kodo, ta läks külasse kontvõeraks.» Ise aga läinud salaksi koonika ehk koera juure, annud tääda, missugused võerad on tulnud...»⁵

See tekst kõneleb oskuslikust üleskirjutusest, milliseid tollal veel palju ei esinenud. Torkab silma ladus sõnastus, hästi edasi-antud rahvapärane dialoog. Selliselt tuleb iseloomustada ka teisi Wahlbergi kirjapanekuid. Et ta juba teadlikult on püüdnud üles märkida rahvapärast teksti, sellest räägib märkus ühes ta kirjas:

¹ KM RO ERA II 29, 785—786: «Kasuliku selts» väärrib tähelepanu ühe varase kohaliku kultuuritsentrumina (asut. 1871), kus peeti kõnesid kõige mitmesugusematelt aladelt ja harrastati ka laulu. Kokkutulekud toimusid peaaegu iga kuu, ka liikmete poolt olevat selts olnud rikas. EPm 1876, nr. 48.

² KM RO, EKS 8^o2, 246—247.

³ KM RO EKS 8^o3, 499—574.

⁴ KM RO EKS 4^o5, 445.

⁵ KM RO EKS 4^o3, 315 (44).

«... ja olen püüdnud seda nenda kõnelda, kuida vanem rahvas seda praegu veel taga järel räägib, mis nemad enne oma vanemadest kuulnud...»¹

Kui rahvalaulude kirjapanekutest võib käsitledaval perioodil kõnelda juba kui võrdlemisi täpsetest (vastavalt kirjaoskusele oli muidugi tegemist paremini või halvemini ülesmärgitud tekstidega) ja kui võib üsna kindlasti oletada, et Hurt oma kirjavastustes juhtis kogujate tähelepanu laulude «muutmata» üleskirjutamise vajadusele, siis rahvajututekstide kirjapanek oli keerulisem. Esiteks polnud tollal veel peaaegu üldse kõneldud kogumisoletest, teiseks oli jutte kirja panna märksa raskem kui laule, kolmandaks tegi kirjutamisoskuskski paljudele veel tõsiseid raskusi. Nii on mõistetav, et iga koguja kandis kuulnud süžee talle omases kirjaviisis ja stiilis paberile ja et üks suutis rahvapärast esitust täpsemalt fikseerida kui teine. Toome mõned näited.

«Wanast länu üks mees mõtsa hainu tegema ja kui ta parajaste tahtnu söma nakkata tuln üks susi sina nüüd oln se mehhege hädan sest et se susi teda mite ei olle peljanu ja tal ka mud rista ei ole oln kui wikkat ni pea kui ta se wikati päle kaenu ajanu se susi täle ome hambid hiremale.»²

See tekst on 1873. a. Otepää kogujalt J. Wuksilt, kes kuulnud libahundijutu on kirja pannud küll ladusalt, kuid võrdlemisi algelise kirjaoskusega. Sellelaadilisi vaevaliselt konarlikke üleskirjutusi oli teistelki, nagu V. Metsalt Pühast, M. Kustavsohnilt ja A. Vesikult Valjalast.

Joosep Hurda puhul võib kõnelda mitmesugustest kirjapanekutest. Pikemalt ülesmärgitud teisendite kõrval on tal ka üsna konspektiivseid, milles sündmustik on kokku võetud üksikute punktidenä. Nii näiteks on ühes teisendis³ osa sündmustikust kirja pandud sellisel kujul:

«(Seletada, kuis säääl elotuses välja nägi ja kuis Tal säääl käsi käüs).

2. Välja päsemine ja tõise wennadele kätte tasumine.

3. Naisevõtmine.»

Et vaadeldaval perioodil oli erineva kvaliteediga kirjapanekuid olenevalt iga koguja võimetest ja oskustest, on täiesti mõistetav, sest kogumistöös tehti alles esimesi samme. Olulisemana kerkib esile tolaeagsete üleskirjutuste sisulise usaldatavuse küsimus. Selles osas oli eelneva perioodiga võrreldes astutud edasi suur kvalitatiivne samm. Võib öelda, et 70-ndate aastate esimesel poolel polnud EKMS-i kogujate hulgas neid, kes oleksid saatnud võltsitud, omapoolsete lisanduste-täiendustega rahvalaulu- ja

¹ A. Wahlberg J. Hurdale 20. V 1874. KM RO H, R 3, 495.

² KM RO H I 4, 720.

³ KM RO H IV 4, 729.

rahvajututekste (välja arvatud mõned eespool märgitud nn. oma-loomingulised katsetused).¹

Mis puutub kogumisandmete juurdemärkimisse, siis oli piiratud peamiselt koguja nime, sootuks harvem ka kohanime äratoomisega. Tihti puudusid igasugused andmed. J. Hurt on hiljem (nähtavasti kogude korraldamise ajal) märkinud saadetistele omapoolselt peale daatumi, saatja- ja kohanime, muidugi kui need on olnud teada. Andmed laulikute ja jutustajate kohta puuduvad hoopis.

Nagu tabelist nr. 2 võime näha, on seltsi koosolekutel nimeliselt ära märgitud ainult osa kogujaid, peamiselt need, kes saatsid rahvalaule. Kogujate nimede esitamine koosolekutel ja hiljem äratrükkimine seltsi aastaraamatutes oli oluliseks teguriks kogumismõtte propageerimisel. Koosolekute protokollidest leiame aga ka üksikute isikute nimesid, kelle poolt saadetud rahvaluulet ei leia seltsi kogus ega ka mujal; seega on need siis nähtavasti kas kaduma läinud või peituvad anonüümsetena seltsi või Hurda kogu köidetes.²

1875. a. märgiti EKmS-is, et «vanu laule» on kokku tulnud umbes 1500.³ Hurt ei mõelnud siin kindlasti mitte ainult 1872.—1875. a. kogutud, vaid kõiki tema käes tollal olevaid laule. Kui juurde arvestada enne seltsi tegevuse algust kogutud ja Põlvast üleskirjutatud laulud (mõlemaid kokku ligi 600) ja see lisada 1872.—1875. a. kogutule (1072), saabki umbes ülalmärgitud arvu.

Aastail 1872—1875 oli EKmS-is seega rahvaluule kogumisele pandud küll veel tagasihoidlik, kuid kindel alus. President J. Hurda väsimatu kogumispropagandaga seltsi koosolekutel kaasnes rahvaluule tähtsuse ja kogumisvajaduse rõhutamine tema avalikes kõnedes, milles ta julgelt nõudis eluõigust eesti rahvuslikule kultuurile. Nii pani J. Hurt 1872. a. «õppinud meestele» südamele «rahva vanaaegsete mälestuste» kogumist ja uurimist.⁴ 1874. a., peatudes pikemalt isade «keelel ning kombel» kui rahvuskultuuri-

¹ Ka E. Raudsepa kogutud rahvalaulude hulka on sattunud ilmselt üks tema enda luuletusi (KM RO EKS 4³, 515—518). E. Raudsepa luuletusi ilmus muidu ka toleaeegses ajakirjanduses (näiteks Sakala Lisaleht 1878, nr. 1 ja 51).

² Anonüümsete saadetiste hulgast on õnnestunud kirjavahetuse andmetel ja käekirja võrdlemisel avastada J. Mäe väike vanasõnade-kõnekäändude kogu (KM RO EKS 4⁴, 411—412.) Teiste 1875. a. koosolekutel (EKmSA 1875, lk. 93 ja 101) nimetatud isikute — Egloni, Rezoldi, Rusingu, Masingu kogutud materjalid on jäänud leidmata. Kogujate M. Härmsi, Joosep ja Johann Hurda rahvaluule moodustab omaette Põlva laulude käsikirja. 1874. a. algul on koosolekul märgitud ka koolmeister J. Lüdimoisi saadetist, mis moodustab eri kõite Hurda kogus (KM RO H, R 10) ja oli nähtavasti mõeldud tervikuna avaldamiseks. See sisaldab mitmelt poolt kokkukogutud ja omapoolsete lisandustega täiendatud pseudomütoloogilist ainekku, kusjuures vahelepõimitud laulud on kõik ebaehtsad. Selle tõttu pole nimetatud köidet saadud arvestada ka seltsi rahvaluule hulka.

³ EKmSA 1875, lk. 92.

⁴ J. Hurt, Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta. [J. Hurt,] Jakob Hurda kõned, lk. 131.

lisel jõuallikal, rõhutas ta jällegi: «Rahvusliku mineviku mälestusmärke, nimelt lõpmata rikast rahvapärимuste ala saagas, muinasjutus, laulus, vanasõnas, kohalikus traditsioonis ning kombes tuleks usinasti uurida ning teaduslikult läbi töötada.»¹

Peale EKmS-i oli 70-ndate aastate esimesel poolel teisigi triibüüne, kus kõneldi eesti rahvaluulest ja selle kogumise vajadusest. Eespool mainisime juba «Vanemuises» peetud vastavasisulisid kõnesid. Lisagem siia veel J. Kunderi esinemine 1872. a. Viljandi Põllumeeste Seltsis, kus ta rääkis «Rahva luuletuse üle», samuti M. Veske kõned OES-is, millest kõigest on allpool lähemalt juttu. Nagu varem, seati ka nüüd eeskujuks naaberrahvaste kogumistöö. Nii näiteks kirjutas «Eesti Postimees» 1873. a. avaldatud sõnumis Riiast², et lätlaste kõik ajalehed on «rahvalaulusi, vanasõnu ja ennemuistseid jutte hoolega korjamas» ja et sellele tööle kavatsesavat paluda eriti läti neiusid, «kes rahvalaulusi veel kõige parem meelespidanud ja pruugivad... Sedasama nõu ka Eesti vana mälestuste korjajatele anda arvame meie väga tulusaks».

1875. a. lõpust alates oli märgata elavnemist seltsi kogumistöö organiseerimises. Tõsiselt tõusis üles kogumise edasise plaani parase juhtimise küsimus. Senised n.-õ. sissejuhatavad aastad, millal kaastööliste võrk pidevalt kihelkonnast kihelkonda laienes, näidates, et kogu maal leidub algatatud üritusest aktiivseid osavõtjaid, juhtisid juba iseendast mõttele korraldada edasist tööd kindla süsteemi alusel tõhusamate tulemuste saavutamiseks.

2. Kogumistöö J. Hurda juhtimisel a. 1876—1881

1876. aastat võib nimetada EKmS-i rahvaluule kogumise teise, uue etapi alguseks. Aastad 1876—1879 on EKmS-i rahvaluulekogumise kõrgajaks.

Neil aastail oli tegemist juba 85 nimeliselt teada oleva kogujaga. Lisaks sellele on veel 21 anonüümset saadetist. Võrreldes eelneva perioodiga oli kogujate arv suurenenud rohkem kui kaks korda. 85-st kogujast oli kooliõpetajaid 38, õpilasi (kooli- ja üliõpilased ning seminaristid) 13, taluperemehi ja -rentnikke 6, pastoreid 2³, edasi mitmesuguste tööalade esindajaid: kõrtsmik-metsavaht, toapoiss, mölder, tisler, kassapidaja, vallakirjutaja, ajalehe-toimetaja, lukksepp ja raudsepp. Oli ka üks naiskoguja (eelnevast perioodist tuntud Els Raudsep); teadmata elukutsega kogujaid

¹ J. Hurt, Eesti päevaküsimused. [J. Hurt,] Jakob Hurda kõned, lk. 168.

² EPm 1873, nr. 35.

³ Üks neist oli Türi pastor A. Kurrikoff, kes kuulus rahvaluulekomiteesse ja oli ka «koolmeistrite jauskonna» juhataja, teine oma lingvistiliste ja folkloristlike huvide poolest tuntud Põide pastor N. Nolcken. Viimase kohta vt. J. P e e g e l, Nikolai Nolcken keelemehena ja folkloristina. Emakeele Seltsi Aastaraamat IV, 1958. Tallinn 1959, lk. 48—68.

oli 16. Seega moodustasid ka nüüd kõige suurema rühma koolmeistrid. Seltsi liikmeid oli kogujate hulgas väga vähe. Nii oli 1876. a. 35-st nimeliselt teada olevast kogujast EKMS-i liikmeid ainult 5, 1877. a. 17-st — 3, 1878. a. 16-st — 2, 1879. a. 18-st — 5, 1880. a. 4-st mitte ühtki ja ka 1881. a. koguja polnud liige. Seltsi liikmete osa tegelikus kogumistöös oli seega õigegi tagasihoidlik; kogumismõtte levik ei piirdunud kaugeltki ainult liikmeskonnaga, vaid haaras kaasa rohkem asjasthuvitatuid väljastpoolt.

1870-ndate aastate teisel poolel suurenes kogumise organiseerimisel Jakob Hurda osatähtsus. Kuid tema kõrval, nagu hiljem näeme, aktiveerus nimetatud perioodil märgatavalt ka M. Veske folkloristlik tegevus, samuti hakkas 1878. a. alates C. R. Jakobson oma «Sakalaga» kaasa aitama kogumismõtte laiemale levikule. Folkloorialaste kõnedega esinesid EKMS-is J. Kõrv ja J. Bergmann. Kõik see mõjus tööd elavdavalt.

Juba 1875. a. viimastel kuudel oli Hurdal kujunenud kindel kavatsus alustada järgmise aasta algul üldist süstemaatilist kogumist. Eelkõige muidugi, silmas pidades «Vana Kandle» «kõlapanemist», pidi see töö haarama rahvalaule. Kihelkonniti kogumise mõte oli Hurdal tegelikult küpsenud mitme aasta jooksul. Et ka laulude avaldamine toimus samal printsiibil ja pidi sellisena edaspidigi jätkuma, siis on täiesti mõistetav, et plaanitseti järjekindlat kogumist. «Meie peame asjaga nii kaugele jõudma, et igast kihelkonnast viimati võib ütelda: Nüüd on kõik läbi uuritud ja suurt saaki pole siit enam leida (nimelt laulude poolest),» kirjutas Hurt oma kirjas C. R. Jakobsonile.¹ Ta kõneles ühtlasi oma kavatsusest 1876. a. «jaanuari kuus... korjamise üle kindlaid küsimusi (resp. juhatusi) korjajatele ette panna ja trükki toimetada»² — niisiis asuda süstemaatilist kogumist juhtima juba kindla küsitluskava avaldamisega. Koguni vastava saksakeelse artikli avaldamine oli Hurdal plaanis, et kogumistööst õhutada osa võtma ka sakslasi ja saksa keelt kõnelevaid eestlasi.³

1876. a. veebruarist alates on EKMS-is Hurda juhtimisel asutud kindla, plaanipärase kaastööliste-korrespondentide võrgu loomisele.⁴ Hurt pöördus kirjadega eelkõige nende isikute poole, kelle ta seni oli kogumisel kokku puutunud, aga ka paljude teiste — enamasti koolmeistrite — poole palvega ühes või teises kihelkonnas (või ka vallas) «Vana Kandle» kõlapanemiseks rahvalaulude kogumise juhtimine enda peale võtta. «Minu püüdmine on nüüd, et igasse kihelkonda üks mees saaks, kes nagu käemeheks lööb, et sääli hoolega kõik veel kokku korjatakse ja midagi suurt

¹ J. Hurt C. R. Jakobsonile 28. X 1875. KM KO F. 47, M. 2:4.

² Sealsamas.

³ J. Hurt M. Veskele 10. XII 1875. KM KO F. 149, M. 4:36.

⁴ Samal ajal, nagu nähtub saadetud kirjadest, on Hurt üsna paljudele senistele kogujatele lähetanud tänutäheks ka oma «Vana Kandle» 1875. a. ilmunud I. vihu.

järele ei jää,» selgitas Hurt oma kavatsusi.¹ Ta plaanitses, et selliselt läbiviidud kogumistöö korral võiks juba «1—2 aasta pärast ütelda . . . : nüüd on N. N. kihelkonnas kõik nurgad ära otsitud, suuremat ei ole mitte loota.»² Hurt pidas süstemaatilist kogumistööd hädavajalikuks hääbumisohus oleva lauluvaranduse päästmisel. «Siit ja säält korjamine võib ka lõikust tuua ja on tänuväärt töö, aga julgust ei anna ta mitte ütelda, nüüd on Eesti vanad laulud unustusest päästetud ja kirja pandud.»³

EKmS-is oli kaastööliste võrgu loomise küsimus kõne all alles 1876. a. juunikuu koosolekul⁴, peale seda, kui Hurt oli jõudnud juba tervelt hulgalt isikutelt nõusoleku kogumistöö organiseerimiseks saada. Sellel koosolekul kõneles Hurt, rõhütades taas vanade laulude suurt tähtsust, seltsi liikmetele vajadusest asuda koguma plaanipäraselt, kihelkonniti, millist mõtet koosolek üksmeelselt toetas. Esmakordselt EKmS-i tegevuse jooksul räägiti siin ka tasumaksmise võimalustest. Ühesõnaga — Hurt püüdis seltsi liikmete jõude mobiliseerida kõigi vahenditega selleks, et kogumistöö tõepoolest hakkaks jõudsalt vilja kandma, et «meie esivanemate vaimu pärandus mitte mulda ei maeta, vaid virgul käsil kokku korjatakse ja kasu kandma pannakse».⁵ Samas esitas ta ühtlasi palve iga kihelkonna noorematele ja «teravamatele» meestele osa võtta kogumistööst. Intensiivne korrespondentide võrgu loomine kestis 1880. aastani. Neil aastail, nagu nähtub Hurdale kogujatelt saadetud kirjadest ja aruandest seltsi poolt väljasaadetud kirjade kohta (seda on Hurt olemasolevate andmete põhjal pidanud 1878., 1879. ja 1880. aasta kohta⁶), püüdis Hurt seltsi kaastööliste hulka järjest suurendada.

1876. a. märtsikuu lõpul jõudis ilmuda ka kavatsetud artikkel, milles Hurt palus EKmS-i nimel asuda rahvamälestuste kogumisele ja andis täpsemaid juhiseid selle kohta, mida koguda. See ilmus pealkirja all «Eestirahva ajaraamat».⁷ Endiselt käsitles Hurt rahvaluulet, «rahva mälestusi», esivanemate elu ajaraamatuna, milles ta nägi kõige otsesemalt ja selgemalt kajastust «rahva kodusest elust, nende tööst, pidudest, elukombedest, tarkusest, rumalusest, nende usust ja vaimu elust, tõest ja naljast», mille abil võis vaadata «esivanematele südamesse . . . ».⁸ Tuleb kõrgelt

¹ J. Hurt C. R. Jakobsonile 1. III 1876. KM KO F. 47, M. 2 : 4.

² J. Hurt J. Adamsonile 18. II 1876. KM KO F. 2, M. 1 : 3.

³ J. Hurt J. Kapile 17. III 1876. KM KO F. 55, M. 1 : 15.

⁴ EKmSA 1877, lk. 71. Vt. ka EPm 1876, nr. 37.

⁵ Sealsamas.

⁶ KM KO, F. 15, M. 3 : 22, lk. 9—11; F. 43, M. 44 : 1a, lk. 3—4.

⁷ J. Hurt, Eestirahva ajaraamat. EPm lisaleht 1876, nr. 13. — — g (nähtavasti J. Jungi) kirjutises «Wana jut järvede sündimisest» kõneldi veel kord sellest ajaraamatust ning pandi kõigile südamele «vana kulla» kogumine. EPm lisaleht 1876, nr. 19.

⁸ J. Hurt, Eestirahva ajaraamat. EPm lisaleht 1876, nr. 13.

hinnata Hurda taotlusi ikka ja jälle õpetada alles äsja rahvuslikule teadvusele ärganud rahvast tähele panema ja talletama oma suulist kunstiloomingut.

Uga luda wiisi tahab siis Kirjameeste Cestse kõigest sest kraamist ajaraamatut valmistada? Kraas sõber! seda ei mõi mina sulle mitte lähidelt ära seletada. Küll sa omal ajal edespäi isegi näed, mis ka sinu opanatesti ära on tehtud. Nüüd ütlen aga nii palju. Raamat tahab seda üteldist nime anda:

Eestirahva ajaraamat.

Tema jaand saamad olema:

- I. **Wana Kannel.**
- II. **Wana Tarkus,**
- III. **Wana Usk,**
- IV. **Wana Tutt,**
- V. **Wana Rõõm.**

Wanas landleis saad ja leidma kõiksugused tähtsaid wana laule ja regewärske, Wanas Tarkuses õpetlikka wana sõnu ja mõistatusi, Wanas Uskes ehwannemate endisi arwamisi ja uskumisi igasugusest olemisest, Wanas Tutus tõdemelisi ja nakkajaid jutustusi, Wanas Rõõmes wana Cestlaste elufombeid. Kõik kolku olgu üks täieline püü ja kogu Eestirahwa elust ennemuste.

Uga mis pean mina siis see „ajaraamatu“ tarbeks korjama? Siin küsid weel nii ja mina lootan weel nii:

Esiteks: Kirjuta üles kõik rootan laulud, mis sa omal pool kuuled ehk weel kuusda mõis, nimele natste lausi, pidude pääl, põllu pääl ehk ka muudu. Ära pane ka waemaks, oise järele kuulata ja uurida, kus mõni niisugane wana laulil weel leida. Mine tema juure ja palu, et ta sulle ette laulaks. Kui ta ka ehtoks wastu paneb, küll wiimati laulu jõgi ommeti wootama hakkab ja sa wõid enam ammutada, kui sa loota wõisid. Sagebaste on oise ime, mis mõni naesterahwas ära et laula.

Tõsiteks: Kirjuta kõik wanad sõnad ühes, mis sa tead ehk mis sa kuuled. Nende sees on palju peemilist ja sügawat tarkust. Neeb on ka meie maal ja meie ajal külbõunab hõbe kirjudega, tõeste tarkus, olgu ka turu pääl.

J. Hurda artikkel «Eestirahva ajaraamat» 1876. a.

1871. a. avaldatud kavatsuse asemele anda kogutud «rahvamälestuste» põhjal välja esiteks ajalooramat ja teiseks vanade laulude kogu oli nüüd astunud juba hoopis kaugemale ulatuv

mõte — rahvalaule («Vana Kannel»), vanasõnu ja mõistatusi («Vana Tarkus»), uskumusi («Vana Usk»), rahvajutte («Vana Jutt») ja kombestikku («Vana Kombe») hõlmava ulatusliku «Eesti-rahva ajaraamatu» publitseerimine.

Vastavalt sellele kavatsusele esitas Hurt oma kirjutises ka esmakordselt üksikasjalisemad suunavad juhised selle kohta, mida koguda. Ühtlasi oli siin esmakordselt kõneldud EKMS-ist kui kogumiskeskusest. «Aga kuhu peame siis omad karnitsad ja vakad rahva mälestusest kokku kandma? Kus on kirjameeste magasi ait? Millal vastavõtmise päev? Kus võib küll see magasi ait majal olla, kui Eesti Kirjameeste Seltsis.»

Hurt alustas muidugi rahvalauludest. Lähemaid kogumist suunavaid alajaotusi ta siiski veel ei andnud, vaid pööras kogujate tähelepanu ainult sellele, kust vanu laule võiks saada («... naiste suust, pidude pääl, põllu pääl ehk ka muidu»). Ka vanasõnade puhul piirdus ta ainult üldise märkusega, et tuleb üles kirjutada kõik vanasõnad «...kuld-õunad hõbe kujudega, tõeste tarkus, olgu ka turu pääl.»

Üksikasjalikumalt peatus Hurt aga juba rahvausundi juures. Siin andis ta koguni neli alajaotust ja loetles lähemalt, mida tuleks üles märkida. Jaotusi võiks pealkirjastada nii: 1. rahvausundilised olevused («mis rahvas kõneleb vanast isast, ukust, pitksest, äiust ...»); 2. rahvaastronoomiaga ja mitmesuguste elunähtustega seotud uskumused («mis rahvas usub ehk vanast uskunud: ilmadest, aasta aegadest, nende muutmisest..., söömisest, joomisest, mitmesugusest tööst ja tallitusest...»); 3. rahvakalendriga seotud uskumused («mis arvatakse ehk usuti iseäraliste päevade kohta, mis uuest aastast, Tõnise päevast...»); 4. uskumused inimesest ja loomadest («mis arvatakse ehk usuti ehk jutustati inimesest..., üksikutest seisustest... mis elajatest: koduloomadest, metsalistest, karudest...»). Muidugi suutsid need jaotused haarata vaid osakese rahvausundi laiast küsimusteringist, kuid nad olid esimesteks vajalikeks vagudeks sellel avaral põllul.¹

Neljanda punkti all kõneles Hurt rahvajuttude kogumisest. Neid nimetas ta nagu Kreutzwaldki «ennemuistseteks juttudeks», mõeldes selle all nii muinasjutte kui muistendeid. Juttude osas tõi ta esile mõnesugust temaatikat («...vanast paganast ja petjast Antsust, sissidest, päkapitku meestest, koera koonlastest, kungla maa kuningast, kalevi pojast, — pääle see, mis mõnest järvest ja jõest kõneldakse...»).

Viiendaks juhtis Hurt lühidalt tähelepanu mõnedele «vana aja» kommetele («koduses elus, laste seas, pulmas, varude pääl...»).

Näpunäited, kuidas koguda, puudusid ka selles kirjutises; ei

¹ Alles 1888. a. ilmunud üleskutses «Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele» esitas Hurt tolle aja tingimustes silmapaistva üksikasjalikkuse ja põhjalikkusega kava rahvausundi ja -kommete kogumiseks.

olnud kõneldud vajadusest üles märkida laulikute-jutustajate nimesid, andmeid nende ja rahvaluuleteose üleskirjutamisaja ja -koha kohta.

Sellega seoses olgu kohe märgitud, et üht ja teist laulude ning juttude üleskirjutamise viisist on seltsi koosolekul siiski juttu olnud. Nii kõneles M. Veske, «kui väga tähtjas asi olla, et just päris niisamuti laul üles kirjutatakse, kudas ette öeldakse, sest seeläbi saada luuletuse ning keele uurijalle ühetasa tarvilikku materjaali pakutud».¹ Tolleaegseid seisukohti, kuidas jutte üles kirjutada, iseloomustab seltsis toimunud mõttevahetus J. Kõrvi Kaval-Antsu lugude kirjapaneku kohta.² Avaldati arvamust, kas juttudes kasutada otsest või kaudset kõnet, ja arvati, et pole vaja üles märkida just sõna-sõnalt, kuid rõhutati, et «rahva meeles ja keeles pidada rahvalik lugu räägitama». M. Veske märkis oma-poolselt, et olevat kahesuguseid kirjapanijaid: «... esimesed jutustada võimalikult nõnda, kui neile ette jutustatakse, teised võtta paljalt mõtte ja loo kava rahva käest, koore ja kuju anda nemad ise; viimist teed olla Dr. Kreutzwald oma «Eesti ennemuistsetes juttudes» käinud.»

Nii tolleaegsed rahvajuttude kirjapanijad tõepoolest toimisidki. Ühed olid suutelised teksti üles kirjutama täpsemalt, rahvalikule esitusele lähedasemalt, teised andsid edasi kuulnud süžee enda poolt juurdelisatud «koore ja kujuga».

Pöördudes veel tagasi Hurda kirjutise juurde, ei saa jätta esile tõstmata selles avalduvat suhtumist kogujatesse. See oli soe ja südamlík. Lahke ning lihtsa sõnaga kutsus ta lugejat osa võtma terade kokkukandmisest «kirjameeste magasi aita». «Toogu igamees aga mis ta jõuab ja saab ja kudas ta tuua oskab,» julgustas J. Hurt. «See pole mitte sääduse ega sunduse asi, vaid armastuse asi.... Saadetagu meile palju ehk vähe, ma tänan iga ande eest.» Need siirad sõnad suutsid kõige otsesemalt tungida laiemate hulkade teadvusse ja sillutada teed järjest suurenevale osavõtule kogumistööst.

J. Hurda kirjutist «Eestirahva ajaraamat» tuleb hinnata esimese põhjalikuma kogumisjuhisenä, milles esmakordselt kõneldi pikemalt rahvaluule kõigist liikidest³ ja selgitati ning populariseeriti kogumise vajadust ning tähtsust.

Nii oli siis EKmS-is J. Hurda juhtimisel 1876. a. esimestest kuudest alates alustatud süstemaatilise kogumise organiseerimist, uute kaastöölíste värbamist. «Eesti Postimehe» kirjutisele reageerisid otsekohe saadetistega mitmed uued kogujad, nagu J. Rebbane, A. Thomson, M. Uus, J. Zupping, F. Matson, kes oma kaaskirjades

¹ EKmSA 1878, lk. 21.

² EKmSA 1879, lk. 14 (protokollide osa).

³ Ei tule unustada, et tolleaegsesse rahvaluule («rahva mälestuste») mõistesse kuulusid ka uskumused ja kombestik, käsíteldava Hurda kirjutise järgi koguni arheoloogilised teatedki.

märkisid, et nad alustasid kogumist 1876. a. üleskutse õhutusel. Kogujate perre tuli juurde terve rida teisi nimesid, keda kahtlemata innustas Hurda kirjutis, mis suunas järgnevategi aastate kogumistööd.

1876. a. on Vändras teatud kindlapiirilises ringkonnas liikunud rahvaluule kogumiskava, mille järgi kogutud materjale on 1876. ja 1877. a. EKMS-ile saabunud 10-lt isikult.¹ Iga saadetise juurde oli lisatud ühe ja sama käekirjaga kirjutatud kogumiskava. Võrreldes eespool käsitletud Hurda kirjutisega oli Vändras kasutatud kogumiskavas tähelepanu juhitud samadele rahvaluuleliikidele («vanad laulud», «vana usk», «vanad kombed», «vanad sõnad», «vana jutt»). Põhjalikumalt oli esitatud rahvauskumuste ja -kommete osa. «Vana usu» puhul olid kava koostajat huvitanud «kõik ebausua kombed» seoses inimese mitmesuguste elujärkudega, tema tööga karjakasvatamisel, põllutööl ja ehitusel, samuti uskumused pühadest ja tähtpäevadest. Juttudest olid eraldi esile toodud «juttud raha augudest», «elajatest (Feibeln)» ja «enne muistsed juttud (Märchen)». Seda tuleb pidada meie rahvajuttude liigitamise üheks esmaseks, olgugi primitiivseks katseks. Järgnevalt juhiti tähelepanu lossivaremete, sõjateede ja surnuhaudade «üleskirjutamisele» ja mitmesuguste loodusmoodustistega seotud juttudele. «Vanade kommete» osas tunti huvi kõigi teretamisviiside, küla- ja teekäikudega ning aevastamisega seotud kommete vastu.

Vaadeldav kogumiskava oli põhiliselt nähtavasti koostatud Hurda 1876. a. kirjutise eeskujul. Keda võiks selle koostajaks pidada?

Tutvumine arhiivis säilitatavate Vändra kooli materjalidega näitab, et kogumiskava järgi rahvaluulet kirja pannud viis isikut (H. Adamson, J. Pill, K. Pärtel, K. Luuberg, M. Lihtenberg) olid 1876. a. Vändra kihelkonnakooli õpilased.² Kolme nimed (K. Ringewelt [Ringenfeldt], W. Jürgenstein, J. Meimer) leiame Vändra vallakooli õpilaste nimekirjast.³ Seega oli tegemist õpilastega, kes tõenäoliselt asusid koguma mõne oma õpetaja juhatusel.

Vändra kihelkonnakoolis õpetas samal ajal Paul Undritz, kes 1875. a. alates võttis osa EKMS-igi tegevusest.⁴ 1876. a. on ta üsna silmapaistvalt tundnud huvi ka rahvaluule kogumise vastu. Nimelt on ta samal aastal saatnud J. Hurdale mõned rahvalaulud ning teinud oma kaaskirjas ühtlasi mõningaid ettepanekuid, kuidas kogumist paremini korraldada. Ta arvas, et igas kihelkonnas peaks üks kihelkonnakoolmeister kogumise organiseerimise enda hooleks võtma ning haarama kaasa kõik vallakoolmeistrid, mõned

¹ KM RO EKS 8^o1, 505—517; 533—539; 573—652; 655—670; 685—747; 751—766; 775—784; 803—811; 817—843; 849—857. Viimane saadetis oli koguja nimeta.

² RAKA, F. 1284, nim. 1, s.-ü. nr. 389.

³ RAKA, F. 1284, nim. 1, s.-ü. nr. 379.

⁴ EBL IV, lk. 547—548.

noored peremehed, kirjutajad jne., et «üht korjamise seltsi eneste vahel ilmale sünnitada».¹ Võib oletada, et kõigepealt püüdiski ta kogumisele rakendada oma õpilasi. Nii näib, et antud kogumiskava koostajakski tuleb pidada P. Undritzit.

Esimestest kogumisjuhistest kõneldes tuleb märkida ka Hurda poolt 1879. a. koostatud küsitluskava rahvaastronoomia kogumiseks.² See sisaldab 10 küsimust maailma loomise, päikese, kuu, tähtede, virmaliste ning ajamääramise kohta. Nagu Hurda märkmetest selgub, on ta selle kava samal aastal laiali saatnud kümnele kaastöölisele.³ Säilinud materjalidest selgub, et neile küsimustele on vastanud 3 isikut: H. Krickmann Viru-Nigulast, C. Allas Karjast (mitme koguja materjalid) ja J. Weidermann Kullamaalt.⁴

Kogumistöö intensiivistamisel ja kogumismõtte selgitamisel oli tollal väga tähtis osa aeg-ajalt avaldatavatel üleskutsetel. 1877. a. ilmus Hurda toimetatud «Tarto Kalendris» koos kaheksa võrumurdelise rahvalauluga üleskutse taolisi vanu laule hoolega koguda, et «sis viimäte ütte Eestirahva ajaraamatut valmistada».⁵ See üleskutse oli mõeldud Võru- ja Tartumaa kogujate äratamiseks, kus «ei ole inemise kässi ei ka sulge veel sukugi liigutanu».⁶ Eriti rõhutas kirjutise autor vanade rahvalaulude ilu, märkides ühtlasi, et «töte poolest peävä eesti lauliko veel palju eenvanemist opma, enne kui meie ajaliku rahva laulu sündsäs saava».⁷

1878. a. ilmus mitmes eesti ja ka ühes saksa ajalehes⁸ järjekordne üleskutse «rahva mälestuste» kogumiseks pealkirja all «Avalik kiri kõigile». Seekord olid sellele alla kirjutanud 7 liiget tollaegsest 13-liikmelisest eestseisusest (J. Hurt, W. Eisen-schmidt, M. Veske, G. Blumberg, J. Kurrik, B. Stern, J. Kerg) eesotsas aupresidenti Fr. R. Kreutzwaldiga. Väljaspoolt juhatust oli allakirjutanute hulgas Türi pastor A. Kurrikoff (kuulus ka 1875. a. asutatud rahvaluulekomiteesse).

Selle kirjutise peamiseks eesmärgiks oli kutsuda veelgi laiemaid hulki ühisele «isamaatööle», äratada neid aktiivsele osavõtule seltsi tegevusest. Sealjuures toodi positiivse, innustava näitena esile olukorda Soome Kirjanduse Seltsis. «See on väga hästi

¹ KM RO H III 15, 728.

² KM RO EKS 4^o1, 217—227.

³ KM KO, F. 43, M. 44 : 1a.

⁴ KM RO EKS 4^o1, 217—227; H, Mapp 83—130; 135—147; H II 58, 345—355. — Neid materjale kasutas J. Hurt pikema kõne koostamiseks rahvaastronoomiast, mille esitas Peterburi Eesti Jaanikoguduse Noortemeeste Seltsis ja avaldas eri raamatuna («Eesti astronoomia») 1899. a.

⁵ Tarto Kalender 1877 ajastaja pääle, lk. 41.

⁶ Sealsamas, lk. 42.

⁷ Sealsamas, lk. 41.

⁸ EPm lisaleht 1878, nr. 14; Sakala Lisaleht 1878, nr. 11; Perno Postimees 1878, nr. 16; Neue Dörptsche Zeitung 1878, nr. 73. Viimases pealkirjaga «Aufruf und Bitte. An alle Freunde des estnischen Volkes».

võimalik, et ka meie Eesti Kirjameeste Selts Soome seltsi vääriliseks kasvab ja tema väärilist tööd teeb. Meil puudub üksi asja äratamine, armastuse ühendamine ja jõuu kokkuvõtmine.»

Kirjutises tõsteti seltsi ühe tähtsama ülesandena esile «vana-vara» kogumist ja publitseerimist. Toodi uuesti ära juba 1876. a. esitatud publitseerimisplaan ning rõhutati vajadust «kõik Eesti kihelkonnad üksi käsile võtta ja osavate meeste abil teravaste läbi korjata». Ühtlasi märgiti siin, et kogumisel «tahab Selts korjajatele jõudu mööda raha nõuuga toeks olla».

Esmakordselt EKMS-i ajaloos esinetigi avaliku palvega asuda seltsi toetama rahaliselt, et tegevust intensiivistada. «Aga meie noor kassa on alles nõrk ja ei jõua välja kanda, mis hea meelega ette võtaksime ja Eestirahva kasuks korda seaksime. Sellepärast on meie südamelik palve kõikidele ja ka Teile, auus lugeja, meie Eesti Kirjameeste Seltsi kassat armastuse annetega kasvatada... Kadugu kõik unine ja tuim olemine, saagem ärksaks ja astugem haritud rahva jälgedesse,» sellise sütitava üleskutsega lõppes «Avalik kiri kõigile». See kirjutis näitas eestseisuse tõsist püüdu 70-ndate aastate teisel poolel seltsi kogu tegevust aktiveerida, elavaks ja tõhusaks muuta, saada alla kindlam majanduslik põhi, kui seda võimaldasid napid sissetulekud liikmemaksude näol.

Juba paari kuu möödudes teatas «Sakala» «Avaliku kirja» palve tulemustest, märkides, et «Sakala» toimetuse kätte on EKMS-i heaks saadetud 21 rubla 25 kopikat.¹ Mõni nädal hiljem ilmus ka «Eesti Postimehes» teade selle kohta, et «seltsi avaliku palumise kirja pääle» on saadud kingitustena kokku 100 rubla 55 kopikat.² Samasugune teade avaldati veel 1879. a., milles märgiti, et seltsi eestseisusele on saadetud mitmeid rahalisi annetusi, mida endiste kingitustega olevat kokku 217 rubla ja 30 kopikat, peale selle veel üks 100-rublane aktsia.³ Avalikult tänas J. Hurt ajakirjanduses ja seadis kõigile eeskujuks Otepää apteekrit E. Jürvetsoni, kes lubanud seltsile toetuseks igal aastal maksta 40 rubla.⁴ Sügavast tahnust ning lugupidamisest Fr. R. Kreutzwaldi tegevuse vastu («Au jäägu meie Dr. Fr. Kreutzwaldi jälile, tänu olgu meie jäädav võlg!») otsustati EKMS-is 1879. a. veel «üht raha kapitaali korjata ja kasvatada, mis Dr. Fr. Kreutzwaldi nime kannab ja EKMS-i poolt hoietakse, valitsetakse ja pruugitakse».⁵ Selle intressi pidi kasutatama «vana aja mälestuste korjamiseks ja väljaandmiseks».⁶

Seega kutsus «Avalik kiri» esile üsna elava vastukaja. Seltsi

¹ Sakala 1878, nr. 16 (kuulutused).

² EPm 1878, nr. 25.

³ EPm 1879, nr. 24.

⁴ EPm lisaleht 1878, nr. 43; Sakala 1878, nr. 40 ja 41.

⁵ EPm 1879, nr. 11.

⁶ Sealsamas.

rahaline olukord hakkas 70-ndate aastate lõpul märgatavalt kosuma.

Ka rahvaluule kogumise vajalikkuse järjekordse rõhutajana oli «Avalikul kirjal» vaieldamatu tähtsus.

Rahvaluule väärtust ja kogumist propageerivatel kirjutistel oli tollal täita väga oluline ülesanne, sest ikka veel oli tegemist mitmete kogumist takistavate teguritega. Üheks selliseks häirivaks ja tollal küllaltki suurel määral arvestatavaks jõuks oli kiriku, eriti aga vennastekoguduse mõju. Koolmeistrid kui maa kõige ärksam element tulid seltsi kogumistööle innukalt kaasa, kuid nende kirjades Hurdale leiame sagedasi kurtmisi raskuste üle, mida kogumisel valmistas kirikuringkondade kui ka palvendade halvustav suhtumine rahvaluulesse ja sellest rahvassegi sügavalt tunginud kartus laulda «tühja lori». Nii näiteks kurtis Abja koolmeister J. Jung oma kirjas Hurdale kiriku halvast mõjust rahvaluule kogumisele. Laule olevat selle tõttu rahvalt raske kätte saada, neid lauldavat veel ainult joobnudpäi.¹ Hurda üleskutsele, mis ilmus «Eesti Postimehes», reageeris halvustava hurjutusega «üks Harjo vend Baltiski linnast», kes Hurdale kirjutas: «Keik need hagganad tulata, võttab hirmus palju aega, keik need palju rummalad ja ka ehk roppi asjo luggeda, rikkub meelt. Neid on küll, kis sedda teggevad ja tehha võivad; üks õppetaja ei olle selle tarvis kirriko peale seatud.»² C. R. Jakobson teatas oma «Sakalas» Paistu kirikuõpetaja Hanseni eitavast suhtumisest rahvaluulesse. See olevat pahaselt märkinud: «Kõik vanad laulud ja tühjad loriid, nagu: Kalevipoeg läinud Peipsi järvest lauakoor-maga läbi — ja tõised tühjad rahvajutud kogutakse hoolega kokku, kui oleks see mõni püha asi olema.»³ Herrnhuutlaste üle kurdavad Jüri Peet ja pastor C. E. Malm.⁴ Hurda aktiivsemaid kaastöölisi A. Wahlberg kirjutas, et kirikuõpetajad vaatavat külmalt «rahvaliku asutuste» (Aleksandrikool, EKMS, põllumeeste-seltsid) tegevusele ja kritiseerivat neid «Piibli põhja peal». Ühtlasi kurtis ta, et ka «vanavara» korjamine minevat edasi ainult pikkamisi, «tilga kaupa».⁵

Endiselt oli kogumisel takistavaks teguriks hirm «saksa» ees, millest kõneles juba Fr. R. Kreutzwald. See sulges suu paljudel laulikutel. Nii kirjutas näiteks J. Zupping, et talle oleks palju rohkem jutustatud ja lauldud, kui poleks olnud sellist kartust.

¹ J. Jung J. Hurdale 1. IV 1876. KM KO F. 43, M. 6:30.

² «Üks Harjo vend Baltiski linnast J. Hurdale 8. IV 1876. KM RO. Vrd. R. Põldmäe, Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumise-ga. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 410.

³ Koolmeistrite konverents Tarvastus 31. Juulil 1878. Sakala 1878, nr. 29.

⁴ J. Peet J. Hurdale 27. IV 1878. KM KO F. 43, M. 17:20. — A. Kurrikoff J. Hurdale 19. III 1876. KM KO F. 43, M. 11:28. Vrd. R. Põldmäe, tsit. art., lk. 409 ja 412.

⁵ A. Wahlberg J. Hurdale 30. IV 1878. KM KO F. 43, M. 24:37.

«Jah, kes võip jälle teeda, mes saksa ehk mõisniku selle perast jälle tegema nakase,»¹ olevat laulik talle kurtnud. Samuti märkis J. Zupping rahva hulgas laialdaselt levinud (muidugi kiriku ja vennastekoguduse, aga ka kadakasaksliku elemendi² poolt süvendatud) arvamust, et rahvaluule olevat «tühi lori», mis «midagi väärt ei üttelda olevat...» Kõneldes Põlva laulude kogumisest 1870-ndate aastate algul, kirjutas Joosep Hurt, et inimesed olid hirmunud ning umbusklikud ega söandanud kuidagi avaldada oma nimesid.³

On ilmne, et iga selgitav kirjutis rahvaluule kohta oli väga vajalik. Oluline oli samuti seltsi koosolekutel tuletada pidevalt meelde kogumise vajadust, rõhutada ja selgitada rahvaluule väärtust, nagu seda ka tehti. Oli kahtlemata õige toetuda koolmeistritele, sellele rahva kõige ärksamale osale — «maa soolale», kes laiemate hulkadega vahetult kokku puutudes tegid palju ära nii rahvaluule tähtsuse ja kogumise vajalikkuse selgitamisel kui ka tegelikul kogumisel. Huvitav on ühtlasi märkida, et küllalt oluline näis olevat ka see, et J. Hurt oli pastor, kes juba seetõttu nagu pidanuks välistama võimaluse kõige «seltsliku eluga» tegelemisega (muidugi ka rahvaluule kogumisega) «pattu» teha. Nii näiteks kirjutas rahvaluulekoguja P. Kiviland C. R. Jakobsonile: «Samm samult astuvad ka rumaluse paelus vangis seisnud vanadgi mehed nooremate sekka seltsi, seal kuulavad nad suure rõõmuga uuema aja õppetlika kõnesid ja küsivad mõned: «Kas meie seesuguses seltslikus elus patust puhtaks jääme?» Ja kui neile vastatakse: «Kui kirikherra meie präsitent on ja ise meie seas, siis täädge, et seda — mida siin tehakse, uuem aeg nõuab ja patusist tegudest pole seesugusel seldsil juttugi.»⁴

Et see võis rahva teatud osale olla tol ajal küllalt stimuleerivaks teguriks, selles pole kahtlust. Hurdale endale oli kirikuringkondade ja vennastekoguduse suhtumine rahvaluule kogumisse küllalt hästi teada. Kahjuks pole andmeid, kuidas Hurt kaastöölise kirjades väljendatud kurtmistele oma vastustes reageeris. Teame vaid, et tema rahvaluule-alast tööd see kõik siiski takistada ei suutnud. EKMS-i ja ajakirjandust tribüünina kasutades ei väsinud ta ka 70-ndate aastate teisel poolel tõhustamast organiseerimistööd, muretsemast materiaalse külje eest ega endiselt selgitamast rahvaluule väärtust. «Mitu sada aastat õhkasime kange ikke all ja see rõhus kõik kõrgema elu ilmutamise maha,» kirjutas Hurt

¹ J. Zupping J. Hurdale 26. IX 1876. KM RO EKS 4^a, 2.

² Selle suhtumist rahvaluulesse iseloomustas tabavalt J. Hurt: «Rahvas, kes pealegi veel hilja aja eest orjaahelais ägas, rahvakombed, rahvakeel, need tulevad ühele tõelisele kadakasaksale kõik kokku nii hädalised, nii haledad ette, et ta ei taha nendega midagi tegemist teha.» — J. Hurt, Eesti päevaküsimused (1874). [J. Hurt,] Jakob Hurda kõned, lk. 164.

³ Joosep Hurt Jakob Hurdale 10. IX 1886. KM KO F. 43, M. 5 : 27.

⁴ P. Kiviland C. R. Jakobsonile 6. I 1879. KM KO, C. R. Jakobsoni Kurgja fond.

1879. a. «Kõik vaimuanded . . . n'ad pidivad karedal ajaloo sundusel kitsas talu piiris ja tahmastes suitsu tubades ära kängema. Ihu orjas, vaim oli vangis . . . Ainsad lilled, mis Eesti endise vaimupõllu pääl kasvada ja õitseda võisivad, olivad rahva laulud ja luuletused. Sest need vaimutaimed üksi kasvavad ilma kärneri abita, n'agu lillekesed metsas.»¹

Neis ridades väljendas Hurt selgesti oma mõtteid rahvaluulest kui rahvusliku kultuuri ammendamatu jõuallikast, samuti oma suhtumist rahva vaimset arengut takistavasse sajanditepikkusesse orjusesse. Kuid märkigem siinjuures ka kohe, et Hurt suhtus kriitiliselt siiski ainult minevikku; olevikus jutlustas ta samal ajal kokkuleplust ja üksmeelt.² Sellega polnud ometi vastuolus rahvaluule kui kauge mineviku loomingu kõrgelt hindamine ja eriline huvi kogumise vastu, mis tänu suurenevale selgitustööle ja järjekindlamale organiseerimisele hakkas 1876. a. alates arenema üha hoogsamalt.

Rahvaluulet oli kogutud aastail 1876—1881 järgmises ulatuses (punktides):

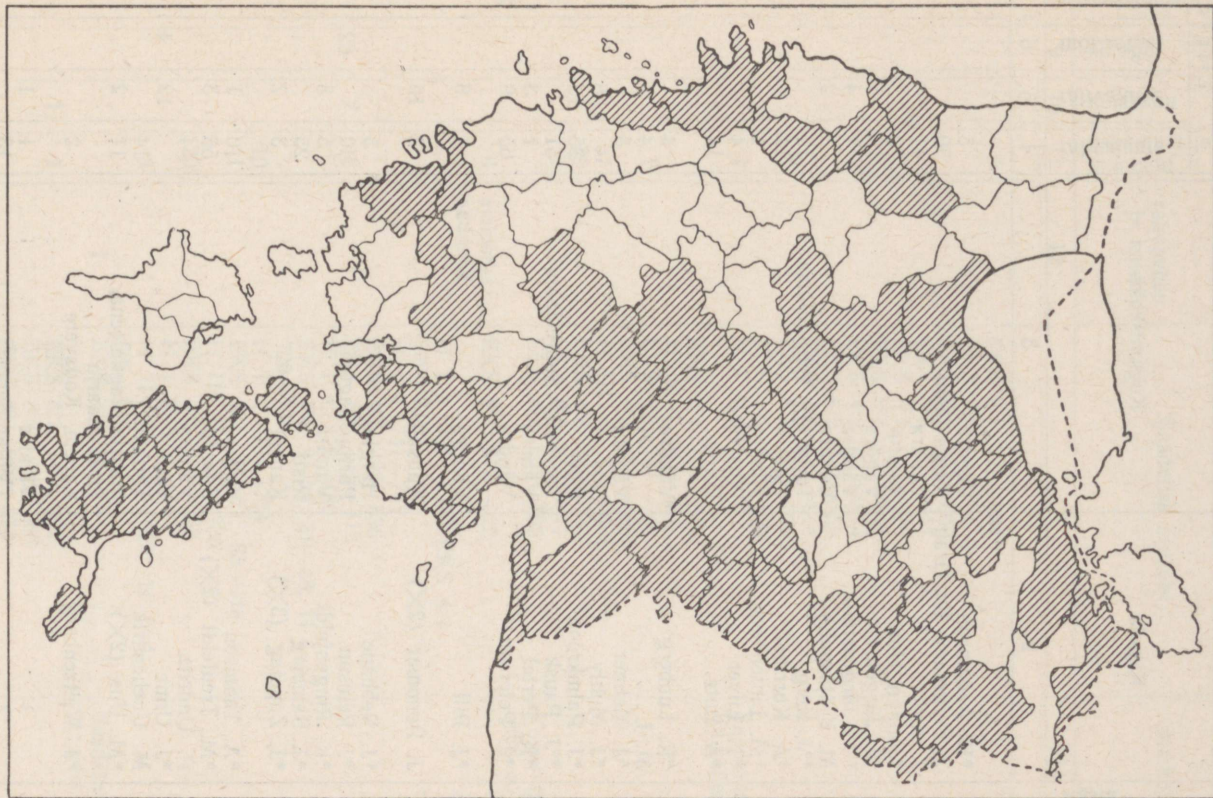
rahvalaule	— 4313
rahvajutte	— 288
mõistatusi	— 520
vanasõnu ja kõnekäände	— 1410
loodushääli	— 6
mänge	— 3
nõiasõnu	— 22
uskumusi ja kombeid	— 454
rahvaviise	— 2,

peale selle veel kultuuriloolisi ning geograafilisi andmeid ja nimesid. Dateerimata saadetised sisaldasid 366 rahvalaulu, 16 -juttu, 109 mõistatust, 949 vanasõna ja kõnekäändu, 1 nõiasõna, 71 p. uskumusi ja kombeid, 1 rahvaviisi.

Rahvalaulude kogumisele pöörati sel perioodil senisest suuremat tähelepanu ja neid ongi kõige rohkem. Eelneva perioodi tulemustega võrreldes tõusis laulude arv neljakordseks. Rahvajutte oli kogutud umbes 100 võrra rohkem, lühivormide osas oli arv aga vähenenud.

¹ EPm 1879, nr. 11.

² Kujukalt väljendus see näit. samal aastal ilmunud J. Hurda ajalooramatus, kus ta kirjutab: «Meie kaebamine, nurisemine ja hukkamõistmine vana aja kohta ei maksa tänapäev midagi . . . Niisama ei või meie järeletulijate käest vastamist selle eest nõuda, mis nende esivanemad omal ajal kurja ja kahju teinud.» — J. Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust. Tartu 1879, lk. 90.

Rahvaluule kogumine kihelkonniti a. 1876—1881

Aasta	Koguja	Kogumiskoht	Liigid			
			rahvalaule	rahvajutte	mõistatusi	vanasõnu ja kõnekäände
1	2	3	4	5	6	7
1 8 7 6	*H. Aadamson	Vändra	5			
	J. Bergmann, Kr. Grau	Kolga-Jaani	50			
	J. Eglon	Vändra	11			
	*Johann Hurt	Räpina	70			
	*J. Jürgenson	Vändra		1		
	*W. Jürgenstein	Vändra	4	4		
	M. Kaljaspolik	Vändra		2		
	*J. Kerg	Tartu- ja Viljandimaa	13			
	*A. Kurrikoff	Türi	11			
	*M. Lihtenberg	Vändra	1			
	*T. Liiver	Pilistvere	4			
	*A. Lutz	Pöide	14			
	*K. Luuberg	Vändra	4			
	M. L...	?	4			
	*J. Meimer	Vändra	8			
	*J. Muhly	Nõo		6		
	*J. Palmkroon	Risti	25	12		
	*J. Pausk	Tarvastu, Suure-Jaani	51			110
	*K. Pertel	Vändra	1	3		
	*J. Peterson	Vändra	65	9		300
	*J. Pill	Vändra	4	6		
	J. Ponomar (2X)	Kuusalu	2	10		
	*J. Rebbane	Hargla	5			
	*J. Reinson	Pärnu-Jaagupi	40		62	54
	*K. Ringenfeldt	Vändra	5	3		
	*J. Samberg	Risti	25			
	*J. Zupping (3X)	Kanepi	3	7		
	*A. Thomson	Kodavere	10	1		
	*M. Treufeldt (2X)	Saarde	56	3		1
	P. Undritz	Vändra	4			
	*J. Unne	Võnnu		12	4	7
	M. Uuehendrik	[Mihkli?]	14			
	*M. Uus (2X)	Maarja-Magdaleena, Tartu-Maarja	11	2		
*J. Weitzenberg	Kanepi, Kodavere	2				
?	Vändra	1	1			
?	[Viljandimaa?]	13				
?	Tarvastu	10				

Liigid				rahvaviise ja muud	Saadetise asukoht	Märkusi
loodushäali	mänge	nõiasõnu	uskumusi ja kombeid			
8	9	10	11	12	13	14
			6		EKS 8°1, 775—784 H, Kolga-Jaani 1	
			8		EKS 8°1, 563—569 EKS 8°3, 351—457 EKS 8°1, 655—670 EKS 8°1, 819—843 EKS 4°2, 871—874 EKS 8°2, 543—555 EKS 4°1, 635—644	
			3		EKS 8°1, 533—539 H III 15, 619—622	
			1		H I 4, 587—593	Saadetud Kambjast
			1		EKS 8°1, 803—811 H, R 6, 351—354 EKS 8°1, 751—766 EKS 4°3, 655—688	
			37		H III 15, 571—604	
			39		EKS 4°3, 389—438	
			2		EKS 8°1, 507—517 EKS 4°2, 573—702	Kogutud 1868. a.
			4	ajaloolisi andmeid	EKS 8°1, 573—622	
			13		H I 4, 795—799; EKS 4°4, 199—221 H I 4, 741—742 EKS 4°2, 495—536 EKS 8°1, 685—712 H I 4, 175—180 EKS 4°4, 9—28, 31—48; H I 4, 729—736 H I 4, 705—714 EKS 4°3, 59—71, 83—118 H III 15, 727—730 EKS 4°3, 751—758 H I 4, 577—580 H III 15, 623—629; H I 4, 685—695 EKS 4°4, 55—56	
		2	6			
			10			
			1			
			20			
			8			
				1		Saadetud Na.vast
		1	1		EKS 8°1, 849—857 EKS 8°3, 653—660 EKS 8°3, 665—673	

1	2	3	4	5	6	7
1 8 7 7	*J. Erlemann *Johann Hurt (2X)	Kanepi Räpina	182 18			
	*Joosep Hurt *J. Jagomann	Sangaste Räpina	280 399	30	189	
	*J. Jutus	Halliste	13	7		
	*J. Kitzberg	Halliste	27			
	*J. Kotli	Räpina	34			
	* ^o H. Krickmann	Viru-Nigula	16			
	*H. Lellep	Tori	19			
	*F. Matson	Jõelähtme	8	6		164
	*J. Muhly	Nõo	4	8		
	[M.] Oks	Karja		7		
	J. Pill	Vändra		8		
	E. Raudsep	Paistu	43	4		
	K. Ringenfeldt	Vändra	14	1		
	*J. Roots	Rapla	80			
*A. Vardja ja M. Tennemann ?	Peterburi Vändra	11	10			
1 8 7 8	*J. Bergmann * ^o H. Gerretz	Kolga-Jaani Pilistvere	268 50	24		
	J. Jagomann	Räpina	61			
	*J. Kapp	Halliste, Karksi	69			
	*H. Krickmann	Viru-Nigula	310			114
	J. Kuus	Tori	25	1		
	*J. Lossmann (2X)	Tori	4	1		
	*M. Lossmann	Tori	4	5		
	M. Maante	[Kärla?]		2		
	*F. Matson	Jõelähtme	73	30	40	
	K. Moks	Põltsamaa	74	3	220	
	J. Orgusaar	Kolga-Jaani	226			
	^o J. Reinson	Pärnu-Jaagupi	29			
	*J. Roots	Rapla	25			
	*K. Sakson	Mihkli	35			12
K. Teen	?		1			
*G. Törne	Häädemeeste, Valjala	19			1	
1 8 7 9	*C. Allas	Karja		7		
	[C. R. Jakobson]	[Vändra]		5		
	*M. Kikson	Pärnu-Jaagupi	33			
	*M. Kolluk	Laiuse	138	7		57
	*H. Krickmann * ^o M. Luukas	Viru-Nigula Põltsamaa				387
		26				

8	9	10	11	12	13	14
		4	6	kultuurilool. andmeid ajal.-geogr. teateid 1	EKS 8°3, 163—332 EKS 8°4, 544—554; EKS 8°3, 461—483 H II 5, 365—588 EKS 8°4, 9—543; EKS 8°5, 9—643; H, Jagomann EKS 8°2, 17—52 EKS 4°3, 155—216	Kogutud 1876/1877 Saadetud Rõngust Ümber kirj. A. Kitzberg
		1	27		EKS 4°4, 125—169 H I 4, 3—14 EKS 4°3, 3—39 H I 4, 41—63 EKS 4°3, 691—745 H, R 3, 63—78 EKS 8°1, 625—652	
			10	kultuurilool. andmeid	EKS 8°2, 411—486 EKS 8°1, 713—747 EKS 8°1, 141—215 H I 4, 15—28	
		3	1		EKS 8°1, 873—875	
2	1		6		H, Kolga-Jaani 3 EKS 4°4, 445—515 H, Jagomann EKS 8°2, 59—216 EKS 4°1, 3—213 EKS 4°4, 651—692 EKS 8°2, 9—12; H III 15, 701—708 H III 15, 693—700 H II 41, 509—516 H I 4, 65—122 H, R 7, 11—188 H, Kolga-Jaani 2 EKS 8°1, 473—502 EKS 8°1, 218—238 H I 4, 609—618 H I 4, 785—786 H III 15, 643—651	
			11	163 mägede ja ojade nim.	H, Mapp 83—130 H I 4, 751—766 EKS 4°2, 457—492 EKS 8°2, 671—758 EKS 4°1, 217—268 EKS 4°4, 703—721	
			62			

1	2	3	4	5	6	7
1879	*P. Markus	Pärnu-Jaagupi	24			
	*N. Nolcken	Pöide	18			
	*H. Oissaar	Koeru	17			
	*J. Palmkroon	Risti	20			
	*J. Peet	Viljandi	415			
	*J. Puusar	Tori	2	1		
	*V. Ristmegi	Harju-Madise		1		12
	*J. Seimann	Vändra	210			
	*J. M. Sommer	Viru-Jaagupi	218			
	*M. Tõnisson	Vändra	23	2		
*J. U.	Urvaste	11	4			
J. Wuks	Otepää	2	11	4	22	
1880	J. Jagomann	Setumaa	120			
	*M. Kolluk (2X)	Laiuse	33			100
	K. Liinamägi	Otepää	34			
	K. Pettai	Rõuge	1	20		
J. Weidermann	Kullamaa					
1881	A. Villsaar	Valjala				70
Daatumita	[P. Abel]	[Paistu]	29			
	C. Allas	[Karja]	1			
	J. Jagomann	Räpina	75			
	[C. R. Jakobson]	[Vändra]		1		
	H. Jannsen	Tartu-Maarja	2			
	J. Jung (2X)	Halliste				701
	J. Peterson	[Vändra]	7			
	W. Rattur	Muhu, Püha, Mustjala, Karja, Kaarma, Kihelkonna, Kärla, Valjala, Pöide, Jämaja, Jaani	97			
	A. Schillart	Kihelkonna				75
	?	Rakvere	16			
	?	?	3			
	?	[Saaremaa]		3		
	?	Saaremaa		1		
	?	Saaremaa	22			
	?	Viljandi	3	1		
?	?	2				
H. Gerretz	[Pilistvere]			1		
?	?					
J. Orgusaar	[Sangaste, Kolga-Jaani?]	34				

8	9	10	11	12	13	14
4			29 3		<p>EKS 4², 437—453 EKS 8¹, 247—289 EKS 4¹, 609—627 H III 15, 659—676 H, Peet EKS 4³, 49—51 H III 15, 547—570 EKS 4², 721—865</p> <p>EKS 4¹, 307—592 EKS 8¹, 887—952 H III 15, 631—638 H I 4, 719—724</p>	Kogutud 1878/1879
	2		30 1 25	ajaloolisi andmeid	<p>H, Jagomann EKS 8², 767—797. EKS 4³, 620—621 H II 44, 217—249 EKS 4⁴, 61—118</p> <p>H II 58, 345—355</p>	Kogutud 1879/1880
					EKS 4 ² , 251—253	
				keelt	<p>EKS 4⁴, 227—261</p> <p>H, R 8, 38 H, Jagomann EKS 4⁴, 273—275 EKS 4⁴, 727—729 EKS 4³, 225—268; EKS 8³, 675—686 EKS 4², 709—714 EKS 4², 3—158</p> <p>EKS 4², 247—250 EKS 4¹, 277—293 EKS 4¹, 601 EKS 4², 165—168 EKS 4², 193—194 EKS 4², 219—234 EKS 4³, 587—602 EKS 4⁴, 267—268 EKS 4⁴, 281—287 EKS 4⁴, 293—304 EKS 4⁴, 309—325</p>	Samad lau- lud EKS 4 ³ , 451—492
			69			

1	2	3	4	5	6	7
Daatumita	?	?	7			
	?	?	2			
	?	Saaremaa?	4	2	32	
	?	Saaremaa	11	5	11	10
	?	?		1		
	?	?			66	
	?	?	22			
	?	?	12			
	?	?				131
	?	Tarvastu? Paistu?	10			
Kokku:			4669	303	629	2327

Alljärgnevas on võrdluseks ära toodud kogutud rahvalaulude arv aastati ajavahemikul 1872—1881. Nii koguti rahvalaule

1872 —	172	1877 —	1148
1873 —	72	1878 —	1272
1874 —	359	1879 —	1159
1875 —	361	1880 —	188
1876 —	546	1881 —	—

Dateerimata saadetistes oli rahvalaule kokku 487.

Seega näeme laulude kogumises silmapaistvat tõusu a. 1876—1879, millisesse aega langeb seltsi kõige intensiivsem tegevus kogumise organiseerimisel. Alates 1880. a. langeb arv järsku. See oli tingitud organiseerimise nõrgenemisest, õieti lakkamisest, seoses kahe suuna vahelise võitluse kulmineerumisega.

Aastail 1876—1881 kogutud rahvalaule oli kirja pandud 50-st kihelkonnast (vt. kaart 2), piirdudes peamiselt Lõuna- ja Kesk-Eesti ning Saaremaaga ja üksikute aladega ka Põhja-Eestist. Peale selle oli üleskirjutusi veel Setumaalt, 14-st teadmata kihelkonnast, Saaremaalt, Tartu- ja Viljandimaalt ning Peterburist. Oli ka üksikuid kihelkondi, mis oletatavate kogumiskohtadena on küsimärgi all.

Kihelkondadest oli laulude kogumisel esikohal Räpina 657 lauluga. Järgnesid Kolga-Jaani, kust oli kogutud 544 laulu, Viljandi — 418 laulu, Vändra — 367, Viru-Nigula — 326, Sangaste — 280, Viru-Jaagupi — 218, Kanepi — 186, Laiuse — 171, Pärnu-Jaagupi — 126, Setumaa — 120, Halliste — 109, Rapla — 105.

Nende arvude taga peitub enamasti ühe või paari-kolme isiku silmapaistev kogumistöö ühe kihelkonna piirides. Räpinas langes see taluperemehe J. Jagomanni, J. Hurda lellepoja koolmeister

8	9	10	11	12	13	14
		1	2	1; kult.- lool. andmeid	EKS 4 ⁴ , 337—349 EKS 4 ⁴ , 355—357 EKS 4 ⁴ , 363—406 EKS 8 ¹ , 295—358 EKS 4 ⁴ , 419—421 EKS 4 ⁴ , 431—438 EKS 4 ⁴ , 735—759 EKS 8 ³ , 581—594 EKS 8 ³ , 597—606 EKS 8 ³ , 609—629	
6	3	23	622	3 rv., kult.- lool. andmeid nimesid		

Johann Hurda ja J. Kotli õlgadele. Kolga-Jaanis kogusid üliõpilane J. Bergmann ja seminariõpilane J. Orgusaar, vähemal määral abistas ka kihelkonnakoolmeister Kr. Grau. Viljandi kihelkonnas tegi suure ja tänuväärse töö ära kihelkonnakooliõpetaja J. Peet. Ka Vändras langeb peamine osa kogutud laulude arvust ühele isikule — kooliõpetaja J. Seimannile, kuigi Vändra oli kogujate arvu poolest kihelkondade hulgas esimene (kokku 22 kirjanekut). Viru-Nigula, Sangaste ja Viru-Jaagupi rahvalaulurikkused on samuti kokku kantud üksikute usinate kogujate — H. Krickmanni, Joosep Hurda ja J. M. Sommeri poolt. Kanepis ja Laiusel olid nendeks kihelkonnakoolmeister J. Erlemann ja talurentnik M. Kolluk. Setumaalt kogus J. Jagomann. Pärnu-Jaagupist ja Hallistest oli mõlemast rohkem kogujaid (esimeses 4, teises 3), Rapla laulud pani kirja koolmeister J. Roots.

Eelneva perioodiga võrreldes oli kogujaskond peaaegu täiesti uueks muutunud. Kordusid ainult J. Wuksi, A. Kurrikoffi, E. Raudsepa, Joosep Hurda, J. Kergi, J. Palmkrooni, K. Saksoni ja C. Allase nimed. Varem eriti silma paistnud Kaarma kihelkond oli nüüd kogumise osas oma tähtsuse enam-vähem minetanud. Võib oletada, et omajagu mõjus siin kaasa R. Kalda 70-ndate aastate teisel poolel radikaalselt muutunud suhtumine rahvaluulesse. Ei esinenud enam ka teiste varasemate silmapaistvate kogujate — A. Grenzsteini ja G. J. Treumanni nimesid.

1870-ndate aastate teisel poolel oli tegemist uute viljakate rahvaluulekogujatega, kellest mõned asusid koguma Hurda ottsel palvel, mõned aga ise, omal algatusel.

Silmapaistvate kogujate esilekerkimine kõneleb eelkõige sellest, et EKMS-i poolt organiseeritav kogumistöö leidis üha laie-

mat vastukõla tublide ja innustunud asjahuviliste poolt, kes kogu oma jõuga püüdsid kaasa aidata «rahvamälestuste» unustusest päästmisele ja andsid selles osas oma parima. Kui eelmisel perioodil ainult kahel kogujal oli kirjapandud laulude arv ulatunud üle 100, siis nüüd oli juba koguja (J. Jagomann), kellelt saadi üle 600 laulu, teine koguja (J. Peet), kellelt saadi üle 400 laulu, kolmas (H. Krickmann), kes oli kirja pannud üle 300 laulu, ja viis kogujat (Joosep Hurt, J. Bergmann, J. Orgusaar, J. M. Sommer ja J. Seimann), kelle laulude arv ulatus üle 200. Olgu siinkohal ühtlasi tähelepanu juhitud ka sellele, et oma aja ärksate inimestena kuulusid mitmed neist (näit. H. Krickmann, J. Peet, J. M. Sommer, J. Jagomann, A. Wahlberg jt.) ka «Sakala» innukate lugejate ning kaastöölisest hulka, nagu selgub Kurgja fondi materjalidest.

Järgnevalt peatume lähemalt nende tegevusel rahvaluule kogumise alal.

J a k o b J a g o m a n n (1844—1910), EKMS-i kõige silmapaistvam koguja, oli Räpina kihelkonnas Kõnnu külas Miku talu peremees.¹ EKMS-i liige ta ei olnud.

Nagu märgib R. Põldmäe, oli napi külakooliharidusega, kuid avara silmaringiga talumehe J. Jagomanni rahvaluule-alaste harastuste tekkimisel oluline osa Johann Hurdal ja Mihkel Veskel.² 1874. a. Räpinasse kihelkonnakooliõpetajaks tulnud Johann Hurdaga, Jakob Hurda lellepojaga, on Jagomannil peatselt tekkinud lähem kontakt ja aastail 1874—1875 on nad mõlemad teinud koos kogumisreise Setumaale. Mihkel Veskega näib Jagomannil tutvus olevat alanud 1875. a., mil Veske oma kogumisreisil sattus ka Setumaale. Veske küsimuskavale «Küsimused kodumaa asjadest» on ta kiiduväärse agarusega kogunud aastail 1875—1876 kultuuri-loomist ainekku.³

Jagomannil ei jäänud sidemed sõlmimata ka EKMS-iga kui tolleaegse kogumiskeskusega. Nagu selgub märkest Jagomanni laulukogul, on tema poolt esimest korda rahvalaule «ärrä kinkito sel 4. Jan. 1877».⁴ Need 26 laulu on kogutud 1876. a. Ka terve 1877. a. on Jagomann rahvalaule intensiivselt kirja pannud, samuti 1878. ja 1880. a. Kokku saatis ta neid EKMS-ile 655 numbrit.⁵ Suure osa avaldas J. Hurt oma «Setukeste lauludes».

¹ J. Jagomanni elu ja tema kogumistööd on pikemalt käsitletud R. Põldmäe artiklis «Jakob Jagomann ja tema «Räpina kihelkonna ajaraamat»». ENSV TA Toim. ÜS. 1957, nr. 1, lk. 65—72. Vt. ka P. Voolaine, Dr. J. Hurda Räpina kaastööliline «Kassi Jakob Jaagumann, Kõnnu küla missõnäär». Postimees 1939, nr. 192.

² R. Põldmäe, tsit. art., lk. 66.

³ Sealsamas, lk. 66—67. Seda küsimuskava tutvustas Veske 1874. a. OES-is (Sb. GEG 1874, lk. 139—140) ja EKMS-is (EKMSA 1875, lk. 93). Küsimuskava ilmus ka separaadina.

⁴ KM RO EKS 8^o4, 9.

⁵ Leiduvad köites KM RO EKS 8^o4 ja H, Jagomann.

Jagomanni kirjapanekutest esitame järgmise näite:

Kuma iks olli näijokene
kuma kasvi kaabokene
hedi iks mina hiusele
vallateli vaino pääl.
Imä kudi iks mulle suurõ suu räti
laja kudi iks mullõ lava rätti
— — — — — 1

Tema rahvalaulud vajavad ortograafilist korrekтуuri, samuti võib ette heita ebajärjekindlust mõnede murdevormide ülesmärkimisel. Kuid see ei vähenda nende väärtust. Koguja on kirja pannud pikemaid lüro-epilisi («Kuldnaine», «Tooma laul», «Maie laul», «Kalmuneiu» jt.) kui ka lühemaid puhtlüürilisi laule. Räpina lauludele omase iseärasusena märgib R. Põldmäe, et need «lähenevad setu lauludele oma pikkuse poolest ja kalduvusega üksikmotiive liita eepilisteks tsükliteks».²

Peaaegu kõikide laulude kohta on toodud andmed, kellelt ja kust need on saadud.³ Parimaiks laulikuiks olid tal Okse Tanilovitš ja Liisa Samoilov, eriti esimene, kes oli 53-aastane «pime tüdruk» Kõnnu külast.⁴

Jagomann on kogunud üksinda, ilma abilisteta. Kogumisreisidel on ta peamiselt piirdunud koduküla Kõnnu ja teiste Räpina küladega (Tammistu, Kahkva, Linte), ainult paaril korral on ta teinud üleskirjutusi ka setudelt (eriti 1880. a.).

Peale laulude on J. Jagomann EKMS-ile 1877. a. saatnud 189 mõistatust ja 30 rahvajuttu, mis samuti nagu lauludki on kirja pandud murdekeeles.⁵ EKMS-i kogus leidub ka M. Veske eespool nimetatud küsitluskava järgi J. Jagomanni poolt kogutud kultuurilooline ainek kolmes vihus pealkirjaga «Räppinä kihelkonna Aija Ramat».⁶ See sisaldab väga väärtuslikke andmeid nende majanduslike ja kultuuriliste muudatuste kohta, mille tõi endaga kaasa kapitalismi areng eesti külas XIX sajandi esimesel poolel.⁷

J. Jagomann oli EKMS-i kogujate hulgas silmapaistvamaid kujusid, kelle kogutud rahvaluule — eriti rahvalaulud — ja rohke kultuurilooline materjal oli tähelepandavaks saavutuseks.

Teine silmapaistev koguja Jüri Peet (1858—1893) on pärit

¹ KM RO EKS 8°4, 159.

² R. Põldmäe, tsit. art., lk. 70.

³ 1904. a. saatis Jagomann Hurda soovi kohaselt talle laulikute elulugusid. — KM RO H, Jagomann, lk. 751. Vrd. R. Põldmäe, tsit. art., lk. 71.

⁴ Vrd. R. Põldmäe, tsit. art., lk. 71. Sealsamas märgib R. Põldmäe tähelepanuväärse asjaoluna, et suurem osa Jagomanni Räpina laulikute kuuks popsirahva hulka.

⁵ KM RO EKS 8°5, 383—643.

⁶ KM RO EKS 8°5, 9—370.

⁷ «Ajaraamatu» kohta vt. lähemalt R. Põldmäe, tsit. art., lk. 67—69.

Viljandi kihelkonnast Karula vallast Peedi talust.¹ Karula valla-
kooli järel jätkas ta õppimist Viljandi ja Audru kihelkonnakoolis,
viimases 1874. a., mil seal oli õpetajaks A. Grenzstein. Pärast

A 35,

1. Meleline soovetene,
 Muu ma ahi kaitsekene,
 Alli iks onk kive kene,
 alli iks fündje pulone
 5. Pontijate pulgeline
 Meleline soovetene
 Pontijal al fündje rime,
 Pontijal al puupe puad.
 Poremees kaitse võime pette
 10. Miina pette poremehe,
 Ant ta nulli lausa rime
 Laufe rime võime rime
 Ja ad me kene kime rime
 kae kaitse kaitse kaitse
 15. Miina iks kaitse kaitse kaitse
 Miina iks kaitse kaitse kaitse
 Miina iks kaitse kaitse kaitse
 kaitse kaitse kaitse kaitse
 20. Miina iks kaitse kaitse kaitse
 kaitse kaitse kaitse kaitse
 kaitse kaitse kaitse kaitse

Rahvalaul J. Jagomanni käsikirjast

vallakooliõpetaja eksami sooritamist Tartus 1875. a. tuli ta samasse
Audru kooli Grenzsteini abiliseks, aasta pärast aga siirdus Vil-

¹ Eluloolised andmed võetud raamatust «Õnsa «Sakala» toimetaja Jüri Peet'i elulugu ja püüded». Viljandi 1896. Selle raamatu autoriks on tõenäoliselt J. Peedi vanem vend Ado Peet.

Jüri Peet

jandi kihelkonnakooli teiseks õpetajaks. 1878. a. astus ta ka EKmS-i liikmeks.

Seega langeb J. Peedi rahvaluulekogumine tema õpetajaks oleku aega Viljandi kihelkonnas.¹ Näib, et esimese tõuke rahvalaulude kirjapanekuks on J. Peet saanud Audru kooli päevilt. Nagu eespool nägime, leidis Grenzsteini poolt seltsile saadetud rahvalaulude hulgas mõningaid üleskirjutusi ka J. Peedilt.

J. Peet on 1878. a. algul ise J. Hurdale teatanud, et tal on kindel kavatsus «vana vara» kogumisel «oma jõuu ja nõuuga niipalju abiks olla, kui võimalik».² Kogumisele lubas ta kogu jõuga asuda aga alles siis, kui on lootusi oma töö eest ka tasu

¹ Hiljem oli J. Peet veel Kõpu kihelkonnakooli õpetaja ja pärast C. R. Jakobsoni surma «Sakala» toimetaja.

² J. Peet J. Hurdale 28. I 1878. KM KO F. 43, M. 17:20.

saada. «...kui ma siis tään, et mitte liias kahjusse ei jää, siis võin ma rohkem aega korjamise pääle ära kulutada,» lõpetas J. Peet oma esimese kirja J. Hurdale.¹

J. Hurda kirju J. Peedile pole säilinud, kuid teada on, et ta on Peedi poole pöördunud juba 1. veebruaril 1878. a., «et Viljandi kihelkonna enese pääle võtaks».² Nii reageeris J. Hurt Peedi kirjale otsekohe. J. Peet asus ka kohe koguma. Sama aasta aprillis on tal juba kerkinud üles mõningaid kogumisega seotud küsimusi. Ta ei tea, mida peale hakata lauludega, «kelle mõte just üks ja seesama on, aga sõnade järg ja iseäralikud käänud neid üks teisest lahutavad, see on: ühes on mõned riad koguni teistsuguste sõnade ja käänudega üteldud kui teises».³ Seega juhtis J. Peet kogujana tähelepanu variandile, millest tollal eesti folkloristikas veel ei kõneldud, kuid mille esinemist teravapilgulisemad kogujad juba märkasid. Tavaliselt suhtuti sel ajal lauluvariantidesse kui üleliigsesse, korduvasse materjali, mida kogujate arvates polnud vaja üles kirjutada.⁴

Kas J. Peet kogus ainult üksinda või rakendas ta selleks ka oma õpilasi, pole teada, kuigi võib arvata, et õpilased teda abistasid. Kogumistöö raskustest on ta kõnelnud korduvalt, märkides küll ebameeldivaid kokkupuuteid «hännhuutidega», küll seda, et kogumine nõuab rohkesti hoolt, visadust, aega. Püsiva töö tulemusena võis ta aga juba aasta pärast EKMS-ile saata mahuka kvartformaadis käsikirjalise laulukogu, mis sisaldas 415 rahvalaulu.⁵

Kogu annab Viljandi kihelkonna regivärsilise rahvalaulu repertuaarist (lõppriimilisi leidub selles mõni üksik) hea ülevaatliku pildi. Tekstid on usaldatavad, kirja pandud hoolikalt ja kohalikus murdes:

Oles mu ääle ostanesse,
siis mu ääle elkinesse;
ärä mina petäs pilli ääle,
maha mina ruijus rummi ääle,
katas kannelte kõmina,
saksalaste sarve ääle,
vene vilespilli ääle.⁶

¹ J. Peet J. Hurdale 28. I 1878. KM KO F. 43, M. 17 : 20.

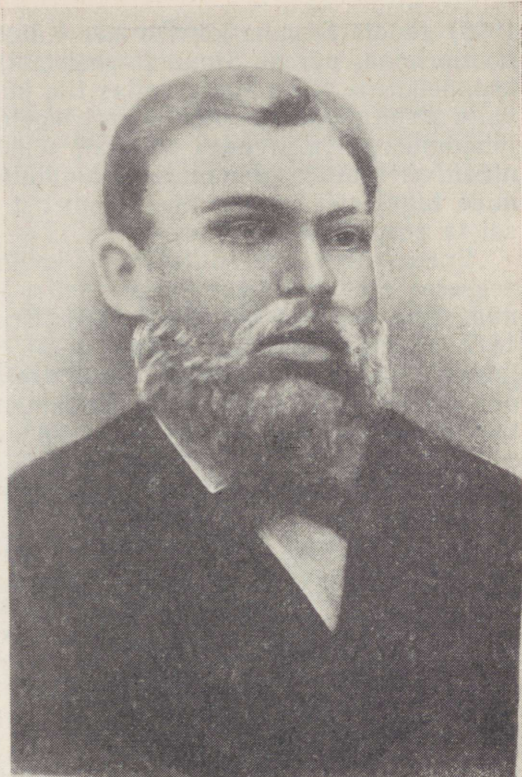
² KM KO F. 15, M. 3 : 22.

³ J. Peet J. Hurdale 27. IV 1878. KM KO F. 43, M. 17 : 20.

⁴ «Võib olla, et mõni just niisama pikad keeled saatnud, mis niisama jämedad ja nõndasama helisevad — siis on kõik minu töö üks tühi aja närimine,» see F. Matsoni arvamus oli iseloomulik kogu tolleaegsele kogumistööle. — KM RO H I 4, 123.

⁵ «Wiliandi kihelkonna Rahvalaulud. Korjanud ja üles kirjutanud J. Peet 1879.». See ei asu EKMS-i kogus, kuhu ta tegelikult kuulub, vaid moodustab omaette köite Hurda kogus. — KM RO H, Peet.

⁶ KM RO H, Peet, 3. Kas esitada h-ga algavad sõnad kirja- või rahva-keelsetena, ka see küsimus näiteks tekkis J. Peedil. — J. Peet J. Hurdale 27. IV 1878. KM KO F. 43, M. 17 : 20.

Hans Krickmann

Et vastavad kogumisnõuded puudusid ja et ta ise ega ka Hurt ei osanud neile tollal veel kirjavahetuses tähelepanu juhtida, siis on J. Peet piirdunud ainult palja lauluteksti noteerimisega. Laulude juures ei leidu, nagu sel ajal üldiselt, ainsatki märkust laulikute, kogumiskoha ja -aja kohta ega ka mingeid muid andmeid. Ometi on J. Peet ära teinud tunnustustvääriva töö, mida hindas kõrgelt J. Hurt, kes kavatses «Vana Kandle» III köitena avaldada Viljandi kihelkonna laulud, asudes seda väljaannet juba ka ette valmistama.¹ Mitmesugustel põhjustel see töö aga katkes.²

Kolmas viljakam koguja Hans Krickmann (1846—

¹ 25. V 1889 kirjutas J. Hurt V. Reimanile: «Viljandi laulud saavad suvel trükkivalmiks. Loodan, et ka trükkmeister veel sel aastal valmis saab.» — KM KO F. 105, M. 1 : 20.

² H. Tamper e, Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 142.

1908) sündis Simuna kihelkonnas Kärus Peetsu talus.¹ 20-aastase noormehena, pärast Simuna kihelkonnakooli lõpetamist, asus ta koolmeistrina tööle Malla vallas Iila külas, töötades ühtlasi Malla valla kirjutajana. Koolitöö kõrval tegeles ta laulu- ja pasunakoori juhatamisega ja arendas hoogsalt seltskondlikku tegevust. Krickmann on tuntud ka mõnede raamatute autorina.² Venestusreformide tagajärjel tuli tal õpetajaametist lahkuda. Tema järglaseks sai ta poeg A. Krickmann.

Energiiline ja ettevõtlik Malla koolmeister lülitus ka EKmS-i aegsesse rahvaluule kogumisse. Seltsi liikmete hulka ta ei kuulunud. Oma esimese saadetise on H. Krickmann lähetanud seltsile 1877. a.³ Selles leiduvad laulud olevat «juba mõne aasta eest korjatud». Nähtavasti on selleks saadetiseks olnud 16-st laulust koosnev dateerimata kogu, mille Krickmann saatis ««vana kandle» täienduseks».⁴ Igatahes 1878. a. jaanuari algul peetud koosolekul nimetas Hurt teda kogujate hulgas.⁵

Kaastööliste võrgu loomisel pöördus Hurt 1878. a. 1. veebruaril palvega Krickmanni poole kogumistöö Viru-Nigula kihelkonnas enda peale võtta.⁶ Eelnevatel aastatel polnud Viru-Nigulas keegi kogumisega tegelnud.

Juba 1878. a. juunikuu algul saatiski Krickmann EKmS-ile Viru-Nigulast kirjapandud laulukogu, kokku 310 numbrit, märkides kaaskirjas: «Võib olla, et veel mõned riismed järele jäävad, aga suuremad saaki ka palju loota ei ole.»⁷

Ka Krickmanni kogu sisaldab põhiliselt regivärsilisi laule, kuid leidub üksikuid riimilisigi, millele Hurt on andnud oma hinnangu selliste juurdekirjutatud märkustega, nagu «uuema aja loru», «uuema aja ebalaul», «ei sobi». Krickmanni kirjapanekud on usaldatavad, kuid laulude murdekeelsele ülesmärkimisele pole ta erilist tähelepanu omistanud:

Joon mina kõrtsis kelmikene,
kolmi ööda, kolmi päeva
kogu kõigitse nädala.
Tuli kodunta kutsuja,
veeres vendade hobune.
Tule kojo noorimeesi,
joo sinu isa surekse!

¹ H. Krickmanni eluloolised andmed on saadud Rakke keskkooli õpetajalt kodu-uurijalt H. Joonuksilt ja O. Kuningalt.

² «Vana kuub, uus paik» (1879); «Rahva head ja vead»; «Viimsed Falckenburgid» (1882) jt.

³ H. Krickmann J. Hurdale 2. XI 1877. KM KO F. 43, M. 10 : 29.

⁴ KM RO H I 4, 3—14.

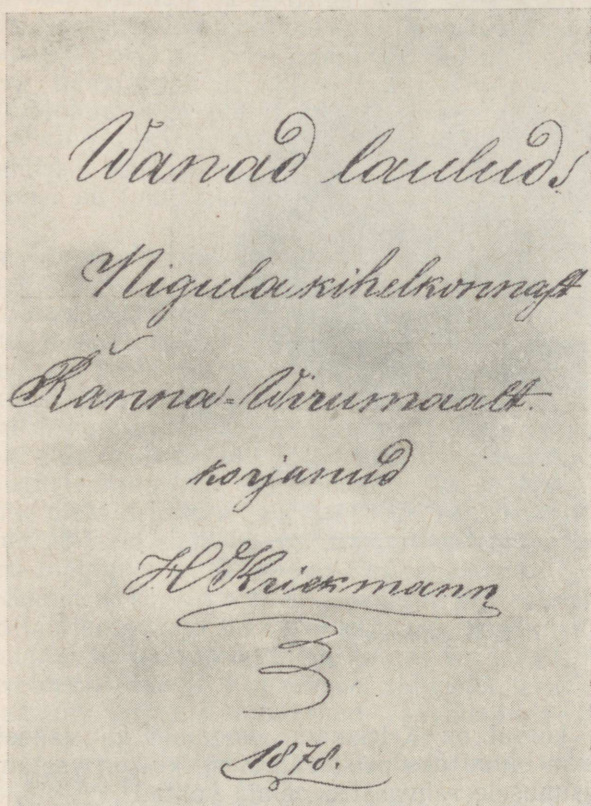
⁵ EKmSA 1878, lk. 5 (protokollide osa).

⁶ KM KO, F. 15, M. 3 : 22.

⁷ H. Krickmann J. Hurdale 9. VI 1878. KM KO F. 43, M. 10 : 29.

Kui on surnud, surgu pääle,
kui kadund, kadugu pääle.¹

Nagu Peedil, nii puuduvad ka Krickmannil laulude juures iga-
sugused andmed. Me ei saa teada ühegi lauliku nime, täpsemat
kogumisaega ja -kohta, kõnelemata muust. Ainult ühes oma kirjas

Vanaid laulusid
Nigula kihelkonnast
Ranna-Viru maak.
korjand
H. Krickmann
3
1878.

H. Krickmanni Viru-Nigula laulude käsikiri

on ta teinud paar üldisemat märkust kogumise kohta: «Nigula
vana laulude hulgas on suurem jägu kõik naisterahva laulud,
umbes 250—260 laulu. Neid kätte saada ei ole igas kohas mitte
kerge ega ühe sugune. Mõne kääst saab meelitamisega, mõne
kääst maksu eest. Aga kui kord laulude ots lahti lähäb, siis ole
mees kirjutamas.»²

¹ KM RO EKS 4^o1, 17.

² H. Krickmann J. Hurdale 5. VIII 1878. KM KO F. 43, M. 10:29.

J. M. Sommer

Laulude kõrval on Krickmann kogunud ka vanasõnu ning kõnekäände ja olnud üks neist vähestest, kes on vastanud Hurda kümnele küsimusele rahvaastronoomia kohta.¹

Peale Viru-Nigula kihelkonna on ta lubanud kokku koguda naaberkihelkondade Haljala ja Lüganuse rahvalaulud.² See lubadus jäi tal siiski täitmata.

H. Krickmann oli ka see, kes juhtis Hurda tähelepanu naaberkihelkonnas — Viru-Jaagupis — elavale J. M. Sommerile, soovitades teda nimetatud kihelkonnas kogumistööle rakendada.

J. M. Sommer³ on pärit Virumaalt vallakoolmeistri pere-

¹ KM RO EKS 4^o1, 217—221.

² H. Krickmann J. Hurdale 9. VI 1878. KM KO F. 43, M. 10 : 29.

³ Sünnidaatum teadmata, suri 1896. a. K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 510.

konnast.¹ Käis Viru-Nigula kihelkonnakoolis, tegi hiljem Tallinnas kooliõpetajaksami ja sai Viru-Nigula kihelkonnakoolis abikoolmeistriks. 1878. a. asus ta vallakoolmeistrina tööle Viru-Jaagupis, Põlulas, õpetades suvel ka Tudu klaasivabriku tööliste lapsi. Edasipüüdliku noormehena täiendas ta hiljem Tallinnas eraturundide varal oma haridust ja sooritas 1880. a. privaat-elementaarkoolmeistri eksami. Seejärel töötas ta jälle Viru-Jaagupis Roelas kooliõpetajana. 1882. a. on ta taotlenud toimetajakohta Riias väljaantava nädalalehe «Kündja» juures, kuid see katse ebaõnnestus. Mõnda aega elatus ta juhuslikest töödest Tallinnas, õppis edasi ning 1885. a. sai kodukoolmeistriks Kose kihelkonda Rooküla mõisa.² 1887. a. avas ta erakooli pansioniga Tallinnas.³ J. M. Sommer on tuntud ka mitmete raamatute tõlkijana-mugandajana.⁴

1878. a. alates oli J. M. Sommer EKmS-i liige ja võttis aktiivselt osa seltsi tegevusest nii rahvaluulekogujana kui ka kõnedega esinedes. Samal aastal on tal lähem kontakt alanud ka J. Hurdaga. 1878. a. juulis pöördus Hurt nimelt Krickmanni soovitusel kohaselt J. M. Sommeri poole palvega asuda rahvalaule koguma Viru-Jaagupi kihelkonnast.⁵ Sommer oli tollal seal alles esimest aastat koolmeistriks, kuid nõustus Hurda ettepanekuga ja asus peatselt ka koguma. «Ma hakasin kohe järele kuulama, kust ma aga kuulda sain, niisuguste nimed kirjutasin ülesse, ja võtan nüüd järgi mööda kõik üles kirjutada, nii palju kui aga kusegilt leida on,» kirjutas ta.⁶ 1879. a. augustis võiski Hurt seltsis teatada, et Sommerilt Viru-Jaagupist on saabunud 233 rahvalaulu.⁷

J. M. Sommeri kogu koosneb tegelikult 218 rahvalaulust, mis jagunevad laulikute järgi 9-ks vihuks.⁸ Oma kogumistöö kohta on ta märkinud, et on käinud laulikute juures korduvalt, kuna laulud vajasid meeldetuletamist.⁹ Kui eespool oletasime, et Hurt on kogujatele saadetud kirjades rõhutanud rahvalaulude täpse kirja-

¹ J. M. Sommeri eluloolised andmed on saadud tema kirjast J. Hurdale 7. VII 1883. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

² J. M. Sommer J. Hurdale 20. II 1885. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

³ J. M. Sommer J. Hurdale 2. VI 1887. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

⁴ K. A. Hermann, tsit. teos, lk. 510.

⁵ KM KO, F. 15, M. 3 : 22.

⁶ J. M. Sommer J. Hurdale 1878. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

⁷ EKmSA 1879, lk. 18 (protokollide osa). Ka peale Hurda lahkumist EKmS-ist võttis Sommer ediselt seltsi tegevusest osa, kuid avaldas (oma kirjavahetuses) selle rahvaluule-alase töö kohta rahulolematust, märkides üsna õigesti, et «võidupidude tuhinas» lastakse «vanavara riismed mulda variseda». Selts ei suutnud oma tegevuse lõpp-perioodil kogumise eest rahaga tasuda. J. Hurdaga oli Sommer pidevalt kontaktis ja plaanitses Kadrina, Jõhvi ja Vaivara lauludegi kogumist. Et Hurt Sommerit selle kogumistöös püüdis jõudumööda ka rahaliselt toetada, saatis Sommer 1887. a. Kose kihelkonnast kirja-pandud ulatusliku rahvalaulukogu (216 laulu) J. Hurdale, sest see oli «malt poolt korjamise kuldeks abi annud». KM RO H, R 4, 165—166.

⁸ KM RO EKS 4¹, 307—592.

⁹ J. M. Sommer J. Hurdale 24. V 1879. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

paneku nõuet, siis Sommeri kirjas leiab see oletus kinnitust. «Teie soovimise järele laulud nenda üles kirjutada, kudas rahva suu välja ütleb, saan ka vististe täitma, niipalju kui aga vähegi võimalik on,» märkis Sommer oma kogumistöö algul.¹ Hiljem kirjutab ta: «Ma püütsin küll rahva kiele järele ülesse kirjutada, aga kirja kiele läbi tulivad vigad sisse. Enamiste sündis sie laulude korjamise hakatuses, mis ma aga jälle pärast ära parandada püütsin.»² Samas kirjas kõneles ta ka mõnede keskmurdele omaste joonte (eelkõige pika täishääliku asemel kasutatava diftongi) ülesmärkimisest.

Et laz kukkun kuibukene,
laulan laua liistukene,
reagin räte earekene!
Kuib on loodud kukkumaie,
räte earek reakimaie,
laua liistak laulemaie

3

Laulude kirjapanekut kohalikus murdekeeles, nagu J. M. Sommer ise on nimetanud, pole ta suutnud järjekindlalt läbi viia (näit. pika täishääliku märkimine: «võta mind vööks vööle», «ize olen pik ja peenikene, süda lusti rõemuline», «kõrva äärest kolletanud, silma äärest seenetanud» jne.). Kuid tuleb hinnata koguja juba teadlikku tahet ja püüdu «rahva kiele järele ülesse kirjutada», kuigi see tollal veel täielikult ei võinudki õnnestuda. Murdekeele täpsema noteerimise osas on Sommeri kirjapanekud naaberkihelkonna Viru-Nigula koguja H. Krickmanni omadega võrreldes sootuks hinnatavamad.

Samal ajal tuleb esiletõstvalt märkida ka seda, et J. M. Sommer on olnud neid väheseid laulude kirjapanijaid, kes on ära toonud laulikute nimed, samuti täpsemad kohaandmed (välja arvatud kaheksat laulu sisaldav esimene vihk). Laulud on saadud üheksalt Viru-Jaagupi laulikult, kellest kolm olid meeslaulikud. Naislaulikute hulgas on tuntud laulik Mari Tänav Roelast, kelle laule on üles kirjutanud ka M. Veske. Meeslaulikute repertuaaris torkavad silma õlle- ja jooma-, samuti obstsöõnsed laulud. Peale paari erandi on J. M. Sommeri kogutud rahvalaulud kõik regivärsilised.

Sangaste kihelkonna rahvalaulude kirjapanijaks oli Jakob Hurda lellepoeg Joosep Hurt (1855—1888). Joosep Hurda isiku ja tema kogumistöö kohta pole teada kuigi palju. Ta õppis

¹ J. M. Sommer J. Hurdale 1878. KM KO F. 43, M. 21 : 27. Ka koguja H. Lellep kirjutab 1877. a.: «Siin täidan Teite soovimist minust korjatud vana laulude saatmisega, mis nenda on üles kirjutud, kuidas rahva suust välja tulnud...» KM RO EKS 4^o3, 41.

² J. M. Sommer J. Hurdale 24. V 1879. KM KO F. 43, M. 21 : 27.

³ KM RO EKS 4^o1, 588.

ülikoolis teoloogiat ja filosoofiat, oli hiljem koduõpetaja ja valla-
kirjutaja.¹ EKMS-i liige ta ei olnud.

Gümnaasiumiõpilasena kogus Joosep Hurt a. 1872—1874 Põlva
laule.² Kogumist on ta hiljem pidevalt jätkanud. Nagu eespool
nägime, pani ta 1875. a. kirja hulga rahvajutte. 1874.—1877. a.
vahemikus kogus Joosep Hurt laule Setumaal.³

Maori rüved veeremasse

—
Kõigepad, hellad vennad!

Laske maha, ma paluksin

Kui ep lage, en palugi:

Et laaz õitsen õhtaan,

Kõigex keere hammisuni,

Siigun laia läinueni.

Küllap kaore saadab keaja,

Küllap lehma lipsab lehma,

Küllap keuske kurnab piima,

Kaherpuu jaadab vorjrad.

—
Rahvalaul J. M. Sommeri käsikirjast

EKMS saatis Joosep Hurda 1877. a. Sangaste kihelkonda rahva-
laule koguma oma esimese stipendiaadina, kui kasutada kaasaeg-

¹ Album Academicum. Dorpat 1889, lk. 731.

² VK I, lk. XXII.

³ VK IV, lk. 14.

set terminoloogiat.¹ 1877. a. juunis toimunud seltsi koosolekul kõneldi järjekordselt vanade laulude kiire kirjapaneku vajadusest ja otsustati seltsi kulul välja saata koguja ühte teatud kihelkonda. «Selle pärast võttis ka Kirjameeste Selts nõuaks ühte meest sell suil korjamise töö pääle välja saata ja maksis temale reisikuluks Seltsi kassast 40 rubla välja. See korjaja saab iseäranis Sangaste kihelkonnas korjama.»² Lähemad andmed, kui kaua Hurt Sangastes viibis ja kuidas kogumine seal toimus, kahjuks puuduvad.³ 1878. a. seltsi esimesel koosolekul aga teatati, et «stud. J. Hurt oli seltsi abiga Sangaste kihelkonnast mineval suvel 278 laulu korjanud, nii et see kihelkond laulude poolest õige häste on läbi uuritud».⁴

Laulud on Joosep Hurt üles kirjutanud üksikute Sangaste laulike kaupa, kelle nimed ja vanuse ta on ühtlasi ära toonud. Tegemist on 14 laulikuga. Kõige viljakamaks neist on umbes 35-aastane Mari Kirschbaum (Jukatsi Mari), kellelt on üles kirjutatud 96 laulu. Temale järgneb ligi 60-aastane Kadri Susi 40 lauluga. Kõige nooremaks laulikuks on 17-aastane Mari Kenk, kellelt on üles märgitud 12 laulu. 25 laulu on kirjutatud «ühe ja teise käest».

Joosep Hurda kogutud laulud annavad hea ja ülevaatliku pildi Sangaste kihelkonna tolleaegsest laulurepertuaarist. Eriti tuleb aga hinnata laulude üleskirjutaja püüdu murdekeelt võimalikult täpselt noteerida. Selles osas võib Joosep Hurta teiste tolleaegsete kogujatega võrreldes kõige rohkem esile tõsta.

Toogem ära üks tema kogus leiduvatest lauludest:

Näiokēzē' noorēkēzē'
 Kabokēzē' kāpekeze'
 Oitkē enda' ommogult
 Warra enne valgeet
 Sis om sōnni' sōkuman
 Roodzi peni' roideman.⁵

Nagu siit näha, on ta laulude kirjutamisel vastava murraku edasiandmiseks võtnud tarvitusele koguni märgid, seega võiks kõnelda isegi foneetilise transkriptsiooni algetest. Õigesti on ta

¹ Joosep Hurt oli meie rahvaluulekogumise ajaloos seega Märt Mohni kõrval teiseks stipendiaadiks. Esimene sai pisut rahalist toetust OES-ilt.

² EKmSA 1877, lk. 79.

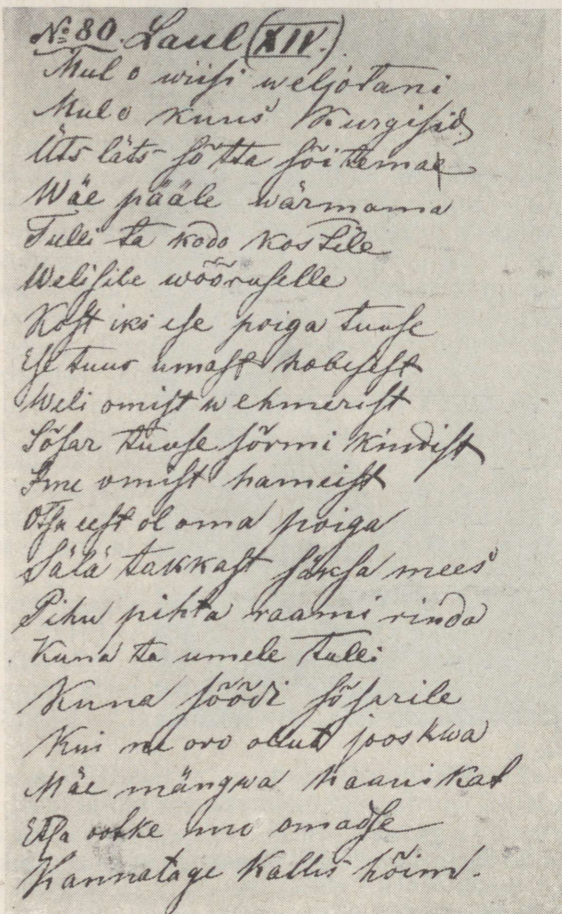
³ Samal aastal kõneles Joosep Hurt seltsis ka setudest, «ta rääkis nimelt sest, mis ta ühe reisi pääl nende maal tähele pannud oli». EKmSA 1877, lk. 85.

⁴ EKmSA 1878, lk. 5 (protokollide osa). Joosep Hurda laulukogu koosneb tegelikult 280 laulust. Need ei asu EKmS-i, vaid hoopis Hurda enda kogus (KM RO H II 5, 365—588). Millistel põhjustel Hurt nad seltsi materjalidest eraldas, pole teada ja raske on selle kohta ka midagi oletada. On vaevalt usutav, et Jakob Hurt suhtus neisse kui n.-ö. perekondlikku varasse, sest kogumiskäiku finantseeris ikkagi EKmS. Paberil formaat ei saanud siin ka takistuseks olla, sest H II 5 on samasugune kvartkõide nagu osa kõiteid EKmS-i kogus.

⁵ KM RO H II 5, 422.

osanud tähele panna ja ka märkida sangaste murrakus larüngaalklusiili esinemist.

Ülaltooduga on Joosep Hurda kui ühe andekama koguja tegevus EKMS-is piirdunudki. 1880-ndate aastate algul käis ta Hurda

N° 80. Laul (XIV).
Mulo wiifi walgotani
Mulo kuru kurgipid
Uto lito jotte jotte
Wae pääle wärmama
Tulle ta woo koslele
Weliüle wõõrupele
Kõft iva epe poiga tuufe
Eft tuus umast hobest
Weli omist wemmerist
Lõpar tuufe sõnni kindist
Ime omist harnist
Ojast ol oma poiga
Sälä tasskast sõhka mees
Pihul pihka raami rinda
Kuna ta unele Tulle
Kuna pöödi sõprile
Kui nä owo allut jookska
Mäe mängwa kaunistat
Eft wõke lino omast
Kannatage kallis hõim.

Rahvalaul Joosep Hurda käsikirjast

palvel veel kogumas Karksi kihelkonna laule ja 1886. a. ka Setumaal.¹

Kõige viljakamaks Kolga-Jaani laulude kogujaks oli Jaan Bergmann (1856—1916), kes sündis samas kihelkonnas Soo-

¹ VK IV, lk. 14—15.

saare vallas. Ta õppis Põltsamaa kihelkonnakoolis, Tallinna gümnaasiumis ja aastail 1877—1882 Tartu ülikoolis usuteadust.¹ EKMS-i liige ta ei olnud.

Laulude kogumisega tegi J. Bergmann algust 1876. a. suvel R. Kalda õhutusel², kirjutades üles 28 laulu. Alustatud töö pidi jätkuma 1877. a., kuid haiguse tõttu lükkus edasi 1878. a.³ Siis oli Bergmannile juba seltsi poolt antud kindel ülesanne suvel Kolga-Jaani kihelkond «plaani mööda» läbi korjata.⁴ Seega oli J. Bergmann teiseks isikuks, kes seltsi poolt suunati kindla eesmärgiga ühte teatud kihelkonda. Nagu Bergmann aruandes märgib, toimus kogumine 21. juunist 16. augustini.⁵ Algul käis ta üksinda, hiljem aga koos Kr. Grauga. Raskustest, mis teda igal sammul olevat takistanud, märgib Bergmann eelkõige rahva hirmu laulmisega pattu teha. Tuttavate abil püüdis ta ometi «palve ja pudeliga» laule kätte saada. «Siiski jäivad veel paar noota tühendamata, sest et omanikud oleva vara ära salgasivad,» kurdab koguja.⁶

Raskustest hoolimata õnnestus Bergmannil umbes kaks kuud kestnud kogumisretkel üles märkida 268 rahvalaulu. Koos Kr. Grauga kogutuga oli siis Kolga-Jaanist kirja pandud 318 laulu. Bergmann kogus oma laulud Soosaare, Võisiku ja Kirikumõisa vallast. Oma kogusse on ta teinud märkmeid ka üksikute laulikute kohta, kellest silmapaistvamateks olid kolm naist: Rõõt Meiel, Ann Kaur ja Mari Essenson. Kolga-Jaani laulude väljaandmisel on Bergmann Hurda soovil püüdnud andmeid laulikute kohta täiendada ja täpsustada.⁷

J. Bergmanniga üheaegselt pani Kolga-Jaani laule kirja ka teine koguja — J ü r i O r g u s a a r (1857—1912), kes oli pärit samast kihelkonnast Võisiku vallast. Aastail 1874—1879 õppis ta Riia rahvakooliõpetajate seminaris, pärast seda töötas kooliõpetajana Kuigatsi kihelkonnakoolis Tartumaal.⁸ EKMS-i liikmeks astus ta 1880. a.

J. Orgusaar on koguma asunud nähtavasti 1876. a. «Eesti Postimehes» avaldatud Hurda kogumisüleskutse mõjul, sest sama aasta oktoobrist leiame Orgusaare ilmselt esimese kirja Hurdale, milles ta kõneleb, et on kirjutanud õdedelt-vendadelt laule ja saadab need

¹ EBL I, lk. 43.

² VK II, lk. V.

³ Sealsamas, lk. VI.

⁴ Sealsamas, lk. VI.

⁵ KM RO EKS, Veske, m. 41, v. 13.

⁶ Sealsamas.

⁷ VK II, lk. VII—VIII, XI—XII. Üldse on ta teinud üleskirjutusi 13 laulikult. Bergmanni kogutud laule vaadeldakse lähemalt hiljem seoses «Vana Kandle» käsitlusega.

⁸ J. Orgusaar J. Hurdale 30. VII 1885. KM KO F. 43, M. 16 : 54. Oli seltsi «Säde» asutajaid. 1905. a. revolutsioonist osavõtmise pärast oli ta mõnda aega vanglas. P. L a v i, Ühest Valgaga seotud näitekirjanikust. Valga Kommunist 1957, nr. 150.

Jaan Bergmann 1877. a.

nüüd Hurdale, et saaks «ühe lühikese keele jupi «Vana kandlele» pääle . . . »¹ Näib, et Hurt on sellele kirjale peagi reageerinud ja teinud Orgusaarele ettepaneku asuda Kolga-Jaani kihelkonnast koguma.²

J. Orgusaar kasutas kogumiseks suviseid koolivaheaegu (1876—1878). Neil aastail pani ta kirja 226 rahvalaulu. Need olid kõik saadud Võisiku valla Kaavere külast³, seega Bergmanniga võrreldes sootuks kitsamalt maa-alalt. Orgusaarel on tulnud kogumisel kokku puutuda samade raskustega mis Bergmannilgi. Ikka

¹ KM RO H III 15, 723—725.

² J. Orgusaar J. Hurdale 5. XII 1876. KM KO F. 43, M. 16 : 54.

³ VK II, lk. VII.

ja jälle raskendas tööd laulikute hirm «ilma lori» laulda, samuti umbusk koguja kui «kiriku õpetaja salakuulaja» vastu.¹ Kuidas kogumine toimus, selle kohta on Orgusaarelt ka põgus märkus: «Laulikud ei taha neid laulusi mitte laulda; mina pidin ize alati mõne laulu läbi laulma, enne kui neist laulja sai.»²

Andmed laulikute ja kogumiskoha kohta puuduvad Orgusaare kogus täiesti. Alles hiljem, laulude väljaandmisel, on ka tema Hurda soovi kohaselt püüdnud neid meenutada. Laulikute on ta suutnud meelde tuletada ainult kolme nime.³

Tänu Bergmanni ja Orgusaare viljakale tööle oli Kolga-Jaanist paberile pandud üle 500 rahvalaulu, mis peale Põlva laulude tulid järgmisena väljaandmisele.

Lõpuks peatume Vändra kogujal Jaan Seimannil. Ta sündis 1856. a. Uue-Vändra Kargusaares, õppis kohalikus valla- ja kihelkonnakoolis ning Tartu Õpetajate Seminaris. Oli kodumaal mõnda aega kooliõpetajaks. 1881. a. asus ta Peterburi, kus asutas algul algkooli, hiljem tütarlaste gümnaasiumi. Ka hiljem töötas J. Seimann kodumaal õpetajana.⁴ Tema surmadaatum pole teada. EKMS-i liikmeks astus ta 1879. a.

Valdav enamus J. Seimanni kirjapanud 210-st laulust on regivärsilised, osa aga siirdevormilised ja üksikud lõppriimilised. Torkab silma, et Seimanni kogus on rohkesti lühikesi lauluteiseid. Kirjapanekud on usaldatavad ja annavad mitmekülgse pildi Vändra lauludest. Toogem näide Seimanni üleskirjutustest:

Kes aga uikab homikulla?
Ori uikab homikulla,
vaene laps vara homiku(l).
Kes annab orjal (e) hobuse?
Vaese lapsel' varsakese?
Ohkas orja hobune,
lina luine leske lauku,
vaese lapse varsakene.⁵

Ei saa olla kahtlust, et Seimann — nagu ta ise on ütelnud — on püüdnud üles märkida nii, «kui vana moorikene ette varistas».⁶ Vändra murrakus puuduva sõnaalgulise h märkimine on ilmse kirjakeelse mõjuna üldine kõigis Seimanni kirjapanekutes.

Enamasti kõik eespool nimetatud silmapaistvamad kogujad on saanud seltsi poolt rahalise hüvituse osaliseks. J. Peet on saanud

¹ VK II, lk. VII.

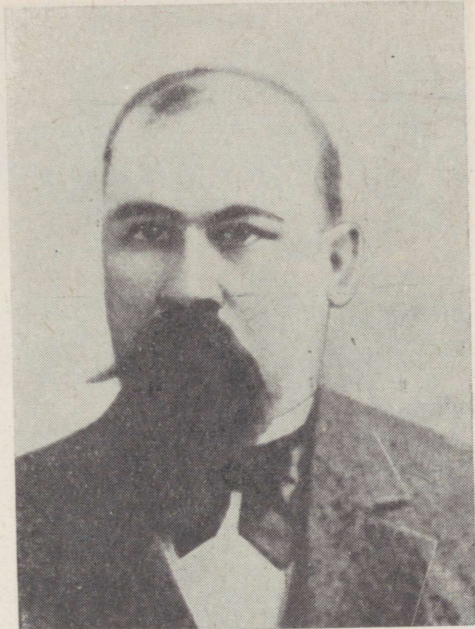
² Sealsamas.

³ Sealsamas. Vrd. J. Orgusaar J. Hurdale 30. VII 1885. Ka Orgusaare laulude juures peatutakse hiljem «Vana Kandle» käsitlemisel.

⁴ Jaan Seiman — 70-aastane. Päevaleht 1926, nr. 268.

⁵ KM RO EKS 4°, 810.

⁶ KM RO H I 4, 620.

Jüri Orgusaar

45 rubla¹, H. Krickmann — 25², J. M. Sommer — 45³, Joosep Hurt — 40⁴, J. Jagomann — 1877. a. 20⁵ ja 1878. a. 10 rubla⁶, J. Bergmann — 60⁷ ja J. Seimann 20 rubla.⁸ Ainuke, kelle kohta ei ole andmeid, on J. Orgusaar. Mõned neist, nagu J. Peet, J. Jagomann, on ise nõudnud oma kogude eest tasumist. Makstud on veel mõnele teiselegi kogujale: Johann Hurdale 20 rubla⁹, F. Matsonile — 8¹⁰, J. Muhlile — 3¹¹, C. Liinamäele — 6¹² ja C. Allasele — 25 rubla.¹³ K. Moksi kirjast¹⁴ nähtub, et ka tema on oma «vanavara» eest saanud 8 rubla. Arvestades siia veel M. Veskele

¹ KM KO, F. 14, M. 12 : 13, lk. 50.

² Sealsamas, lk. 35.

³ Sealsamas, lk. 51.

⁴ Sealsamas, lk. 22.

⁵ Sealsamas.

⁶ Sealsamas, lk. 39.

⁷ Sealsamas, lk. 37.

⁸ Sealsamas, lk. 46.

⁹ Sealsamas, lk. 22.

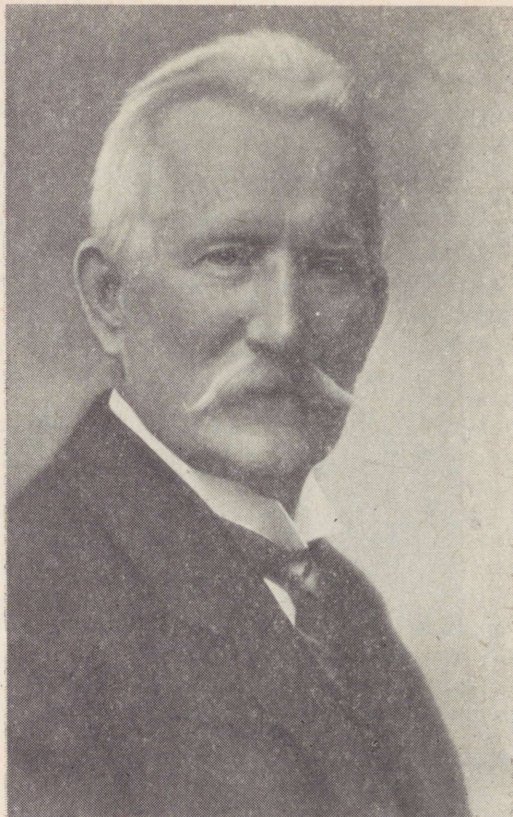
¹⁰ Sealsamas, lk. 36.

¹¹ Sealsamas, lk. 54.

¹² Sealsamas, lk. 70.

¹³ Sealsamas, lk. 60.

¹⁴ K. Moks H. Treffnerile 20. XII 1886. KM KO F. 51, M. 36 : 1.

Jaan Seimann

1878—1879 antud toetuse 85 rubla¹, oli paari-kolme aasta jooksul seltsi poolt makstud summa, silmas pidades seltsi suhtelist noorust ja tulude piiratust (need saadi teatavasti liikmemaksudest ja toetustest-kingitustest), üsnagi suur — kokku 420 rubla.² Rahamaksmine oli siiski ainult üks kogumist stimuleerivaid ja sugugi mitte kõige olulisemaid vahendeid. Küllalt tähtsaks virgutavaks abinõuks oli kogujate nimeline esiletõstmine seltsi koosolekutel, nimede äratrükkimine seltsi aastaraamatutes ja ka ajalehtedes, pidev kontakt kirja teel ja «Vana Kandle» ilmunud vihkude saatmine.

¹ KM KO, F. 14, M. 12 : 13, lk. 22; EKmSA 1880, lk. 65 (protokollide osa).

² Aastaraamatutes avaldatud aruannetes (EKmSA 1878, lk. 25; 1879, lk. 36, protokollide osa; 1880, lk. 65 ja 1881, lk. 12, protokollide osa) toodud summast — 332 rubla 27 kop. — see arv erineb.

Peatunud EKMS-i silmapaistvamate kogujate tegevusel, ei saa kahjuks, nagu eespoolsest näha, peaaegu üldse lähemalt iseloomustada, kuidas nende kogumistöö tegelikult toimus, millised raskused esile kerkisid, milliseid küsimusi ühel või teisel töö käigus tekkis, millised olid tähelepanekud laulmise ja jutustamise kohta, kuidas küsitleti jne., sest kõige selle kohta ei ole midagi teada. Selletagi võib möönda, et paljudel kogujatel, kes enamasti püüdlukult rahvasuu järgi laulutekste üles märkisid, ei tekkinud, ei saanudki selleaegset kogumistöö taset arvestades veel tekkida mingeid erilisi küsimusi. Kaaskirjades domineeris harilikult ainult kaks kartlikku mõtet: kas saadetud laulud kõlbavad ja kas neid pole viimaks juba üleskirjutatuna olemas? Raskustest kõnelemise korral märgiti kõige rohkem herrnhuutide ja üldse kiriku takistavat mõju. Kogumisanndmete juurdemärkimine polnud veel järjekindel.

Ka teiste toleaegsete kogujate puhul ei saa andmete puudumisel lähemalt iseloomustada nende kogumistööd. Üht-teist täiendavat leidub juhusliku märkusena ainult mõne üksiku koguja kirjas.¹ Andmeid — kust, kellelt, millal «vanavara» üles kirjutati — on kogujatest ära toonud mõned üksikud, näiteks M. Kolluk, J. Kotli; kohaandmeid on üksikasjalikumalt noteerinud Markus, Kikson, Pausk, Abel. Paljudele saadetistele on Hurt ise peale märkinud saatja nime ja saatmiskoha. Mitmedki kogud on aga paratamatult pidanud jääma dateerimatuteks ja anonüümseteks.

Vaadeldes käsiteldaval perioodil kogutud rahvalaule usaldavuse ja rahvaehtsuse seisukohalt, tuleb märkida, et selles osas enamikul juhtudel pretensioone ei teki. Võib muidugi rääkida murdekeele täpsemast või ebatäpsemast kirjapanekust või halvest-paremast kirjaoskusest.

Mõne koguja puhul tuleb siiski kõnelda ka ilmsetest omapoolsetest lisandustest. Sellised on näiteks Väandra koolmeistri M. Tõnissoni kirjapanekutes värsid «Olen näinud nalja aegu / olen kuulnud oigamisi / kepi valu kaebamisi / kurve päivi vaevamisi»² või «Ellakesed vellekesed / Eestimehed mehina poojad / käisin teid teretamaies / vahvaid vaatamaies / toibunud tuetamaies» jne.³ Taolisi näiteid võib tuua veel H. Gerretzi ülestähendustest: «Peastke mind mo paeludesta / katkestage köidikusta / mõisa mõruda malkadesta / tehke mind priiksa piinadesta / vana

¹ Nii näiteks kirjeldab Jõelähtme Ülgase koolmeister F. Matson pikemalt, kuidas tema organiseeris kohapeal kogumist, kasutades ümberkaudseid koolmeistrit ja õpilasi. Ta laskis neile välja jagada paberi ja tegi valiku nende kogutud materjalidest, mille seltsile saatmiseks ümber kirjutas. KM RO H I 4, 123. — Pastor Kurrikoff märgib, et tema on kogunud oma leeriõpilaste abil, kusjuures on maksnud 5 kopikat laulu eest. A. Kurrikoff J. Hurdale 19. III 1876. KM KO F. 43, M. 11 : 28.

² KM RO EKS 8^o1, 890.

³ KM RO EKS 8^o1, 901—903.

vilund vitsadesta» jne.¹ Kuid nende värsside esinemine on siiski juhuslikku laadi ega anna põhjust ühe või teise koguja tööd kvalifitseerida ebausaldatavaks.

Fragmentaarsete laulude poolest paistavad silma M. Kolluki ja mõnel määral J. Erlemanni kogud. Leidub ka mõningaid kattuvaid laulusaadetisi. Nii esinevad vändralase J. Petersoni kirja-panekutes² samad teisendid mis teise vändralase J. Egloni koguski.³ Näib olevat tõenäoline, et üks nendest (ilmselt Eglon) on kasutanud teise üleskirjutusi, mis tollal polnud sugugi erakordne nähtus. Ka P. Abel Paistust on saatnud samu teisendeid kahel korral.⁴ Suure-Jaani kihelkonnakoolmeistri J. Kapi 1878. a. saadetud laulud⁵ on tegelikult koopia L. Kase «Sore lauludest».

Mis puutub rahvajuttudesse, siis oli neid -laulude kõrval küll mõnevõrra kirja pandud, kuid võrdlemisi vähe. Kui jälgime tabelis neid, kes paistsid silma laulude kogujatena, näeme, et neist peale Jagomanni polnud keegi üles kirjutanud ainsatki juttu. Kõige suurem jututekstide arv, mis käsitledaval perioodil ühe koguja poolt kirja pandi, oli 30 (J. Jagomannil ja F. Matsonil).

Rahvajuttude tolleaegse üleskirjutamise kvaliteeti iseloomustades tuleb märkida sedasama, mis on öeldud 1872.—1875. a. kirja-panekute kohta. Toogem mõned näited.

Jaan Unne Võnnu kihelkonnast on oma napile kirjaoskusele vastavalt sõnastanud tondiga maadlusloo alguse järgmiselt⁶:

«Üts jodik ütelnu kõrzin Tulgu vai tont minnoga madlema ma lõ ta maha lānu koddo minema tont vasta no lāme madlōma no rinat kokko kumb 3. kōrd ene tōist maha löse om vōit tol tont sasis mehe pikkali»

Murdepärast ja kirjaoskuslikumat esitust näeme Kanepi kihelkonna koguja J. Zuppingu sulest:

«Üttel talu mehel, kes wāega herne armastaja olli ja seeperast ka wāega palju hernit tegi, naksiva kõrraga herneuniku tema nurme päält āra kaduma, ilma et teednu oles, kos na jāiva»⁷

Oskuslikult on Zupping oma kirjapanekutes kasutanud ka otsesest kõnet, mida tolleaegsetes tekstides palju pole leida.

Kirjakeelsena ja üldiselt latusas sõnastuses on muinasjutu sulasest Hansust üles kirjutanud Nõo koolmeister J. Muhly:

«Vanal ajal teenis Sulane Hants üht peremeest 7 Aastad ja kui peremees viimseks ni vaeseks jäi, ja sedagi pisut vara veel

¹ KM RO EKS 4^o4, 458. Saadeti (KM RO EKS 4^o4, 445—515) oli seni tuntud anonüümsena. Käekirjade võrdlemisel võimaldus kindlaks teha saadeti kuulumine H. Gerretzile, Pilstvere Sagevere koolmeistrile.

² KM RO EKS 4^o2, 613—627.

³ KM RO EKS 4^o2, 547—549.

⁴ KM RO EKS 4^o4, 227—261; EKS 4^o3, 451—492.

⁵ KM RO EKS 8^o2, 59—216.

⁶ KM RO EKS 4^o3, 752.

⁷ KM RO EKS 4^o4, 9.

oksjoni visil ära müdi ei sanud sulane enam oma seitsme aastastest palgast kui 4 kop. Selle sure mure ja pahandusega läks Hants õkva joonelt kuninga linna oma õnne katsuma, kas vast sääl paremad teenistust ja leiva palukest leias...»¹

Rahvapärast dialoogi on hästi suutnud edasi anda Jõelähtme koolmeister F. Matson, kelle üleskirjutusi võib üldse pidada antud perioodi paremateks:

«Piki teed edasi minnes tuli vana onu karu vastu: Tere kaa vana veli, kust sa omale nii palju kalu oled saanud? Rebane kavalal viisil vastu: Neid saab merest kül. — «Et anna mulle ometi üks mekkida», küsis vana paksu kuue mees. — Siin on — eks ole hea. Kül mekis hea, kui annaksid veel? Ei — vana veli, neid mis mul veel on, tarvitan ma oma sündimise päeval homme...»²

J. Jagomanni juttude enamiku moodustavad ajaloolised muistendid. Kõik tema kirjapanekud on usaldatavad. Üles on nad kirjutatud kohalikus murdekeeles, kuid võrdlemisi puuduliku kirjaoskusega:

«Kui settukese meije Maale siisma kävevä siis olli neil setto siisjil üts sala tee Tobraotsa ja Kirmisi küläde vahel sääl om üts mädä soo Mes Võu jõest ülles maa süsse lähäp. Kessed seda sood om üts väikene saar mes kutsutas saare nõid saar, sääld oma neil purte ülle soo olnuva, Kost neil õkev tee om olnu üle soo edesi tagasi kõnti...»³

Vana kirjaviisi kammitsas ja eelmisega võrreldes sootuks vähesema kirjaoskusega on olnud üks üleskirjutajaid, kelle jutte on lähetanud Põide pastor Nolcken:

«Muiste olli kuk ja kanna ollid kahhe kesta sarrabo pōesa al olnud pähhes kukkun kanna pihha kanna kukkus karjoma taivas kukkub mahha siis on keik metsa lomad koggo tulnud ühhe küni jure ja kuk ja kanna läinud ka siis akkasid ütlemä kus nid taivas mahha kukkub...»⁴

Nii tuleb käsitledavalgi perioodil kõnelda endiselt erinevatasemelisest kirjaoskusest jututekstide ülesmärkimisel. Kuid nagu juba eespool sellele tähelepanu juhitud, ei tule selle kõrval unustada rõhutamast, et täiesti ebausaldatavaist tekstidest, sisulistest võltsingutest (puht-väljamõeldistest, pseudorahvapärastest tegelestest või tegevusmotiividest) pole meil tollal üldiselt põhjust rääkida. Erinevalaadilise kirjapaneku moodustab C. R. Jakobsoni viiest jutust koosnev saadetis.⁵ Osa neist juttudest («Kassi kuningas», «Kaks vaestlast») on koostatud tuntud muinasjuttude motii-

¹ KM RO EKS 4^o3, 673.

² KM RO H I 4, 85.

³ KM RO EKS 8^o5, 483—484.

⁴ KM RO EKS 8^o1, 305.

⁵ KM RO H I 4, 751—766. Nende seni anonüümsetena tuntud juttude kuumumisele C. R. Jakobsonile on tähelepanu juhtinud R. Põldmäe artiklis «Kaks kirjanduslikku uudisleidu C. R. Jakobsonist». Edasi 1958, nr. 7.

videl Jakobsoni-poolse kirjandusliku töötlusena, teine osa («Tark Juut», «Hääkurat», «Niglas ja kuningatütar») näib kuuluvat C. R. Jakobsoni algupärase jutuloomingu hulka.¹

Rahvajuttude üleskirjutustes domineerisid enamasti muinasjutud ja muistendid, harvem esines naljandeid.

Lühivormide saatjatena paistavad kogutuga teistest rohkem silma J. Jung, H. Krickmann ja J. Peterson, uskumuste ja kommete kirjapanijana C. Allas. Neist on J. Jung kõige rohkem kasutanud kirjanduslikke allikaid (peamiselt A. Thor Hellet).

EKMS-i kogus, nagu nähtub tabelistki, on terve rida anonüümseid², tihti dateerimata ja saatmiskoha märkimiseta kirjaneid. See kõneleb tolleaegsele kogumistööle iseloomulikust olukorrast — andmete juurdemärkimise puudulikkusest. EKMS-i kogu korraldamisele-kõitmisele on J. Hurt asunud alles aastaid hiljem, mille tõttu tal muidugi polnud enam võimalik kõiki saadetisi kogujate, koha- ja ajaandmete osas täpsustada. Ühtlasi on osa EKMS-i aegseid saadetisi sattunud mujale Hurda kogu köidetesse.

Siit sugenebki küsimus: millisel põhimõttel ja millal on EKMS-i kogu korraldatud ja köidetud?

Olemasolev EKMS-i nimeline rahvaluulekogu koosneb viiest kvart- ja sama paljust oktaavformaadilisest köitest (EKS 4¹ — 5 ja EKS 8¹ — 5). Köide EKS 4⁵ sisaldab EKMS-i teisel perioodil (1882—1893) kogutud materjale. Hurda presidendiks oleku ajal kogutud rahvaluule moodustab seega kokku 9 köidet.

Rahvaluule on mainitud 9 köite piirides jagatud esiteks formaadi järgi kvart- ja oktaavkaustadesse. Teiseks on kogu materjal kummagi formaadi osas geograafiliselt järjestatud. Järjestuse aluseks on meil veel praegugi üldiselt tarvitav skeem: Põhja-Eesti kihelkonnad idast läände ja seejärel Lõuna-Eesti kihelkonnad läänest itta. Kui ühel kogujal oli rohkem kui üks saade, siis on need järjestatud kronoloogiliselt. Köide EKS 4⁴ sisaldab lõpulehekülgedel saadetisi, millel puuduvad andmed saatmis- (kogumis-)koha ja enamasti ka saatja kohta. Köited EKS 8⁴ ja 5 sisaldavad ühe koguja — J. Jagomanni materjale.

Nagu tabelist ilmneb, asub valdav osa seltsi tegevuse ajal kogutud rahvaluulest, mida pole EKMS-i nimelisse kogusse paigutatud, köites H I 4. See on foolioköide. Tuleb nähtavasti oletada, et just osa saadetiste vastav formaat tingis nende paigutamise sellesse või ka duodeetsimköitesse (H IV 4). Millistel põhjustel aga mõned selle formaadiga saadetised on sattunud Hurda kogu kvart- ja oktaavköidetesse, selle kohta on raske midagi ole-

¹ R. Põldmäe, tsit. art.

² Peale H. Gerretzi ja J. Mäe nimede selgitamise õnnestus käesoleva töö autoril anonüümsete saadetiste hulgast käekirjade võrdlemisel kindlaks teha veel J. Orgusaarele kuuluv 34-st rahvalaulust koosnev kogu (KM RO EKS 4⁴, 309—325).

tadagi. Vaevalt võib siin küll kõne alla tulla Hurda püüe suured oma isiklike kogusid seltsi materjalide arvel, sest osa varasemaidki seltsi-eelseid korjandusi on köidetud seltsi kogusse. Mitmesugused köidetest väljajäänud ja hiljem ilmselt paberite vahelt leitud üleskirjutused on nähtavasti oma koha leidnud Raasukeste-köidetes (H, R). Osa kogujate korjandusi aga moodustavad päris omaette köited (J. Jagomanni (H, Jagomann), J. Peedi (H, Peet), K. Moksi (H, R 7), J. Bergmanni, J. Orgusaare, Kr. Grau (H, Kolga-Jaani I—III) kogud).

EKM*S*-i rahvaluulekogu

Olemasolevate andmete järgi on Hurt asunud oma rahvaluulematerjale korraldama ja köitma 1891. a., nähtavasti sellega seoses, et korduvalt oli üles kerkinud tema kogude kasutamise vajadus. 1891. a. mais teatas ta K. Krohnile, et parajasti on alanud korjanduste korraldamine ning köitmine.¹ «Nur im geordneten Zustande kann sich ein Fremder orientiren und verwirrt mir die Manuscripte nicht,» rõhutas J. Hurt.² Sama aasta juulis võis ta aga juba K. Krohnile teatada: «Meine Materialien sind jetzt gebunden und umfassen 49 stattliche Bände.»³

¹ J. Hurt K. Krohnile 19./31. V 1891. KM RO.

² Sealsamas.

³ J. Hurt K. Krohnile 30. VII/11. VIII 1891. KM RO. 1894. aastaks moodustas Hurda kogu köidetes juba «85 suurt raamatut, igaüks läbistikku 800—1000 lehekülge paks». Linda 1894, nr. 4.

Selleks ajaks oli Hurdal välja kujunenud ka mõte materjali geograafilisest järjestamisest. Selle kuni praeguse ajani kasutatava otstarbeka skeemi loojaks oli seega J. Hurt.

Kas aga ka EKMS-i kogude korraldamine ja köitmine toimus juba 1891. a., pole teada. Tõenäolisem on, et Hurt hakkas seltsi materjale korraldama siis, kui oli ilmselt näha, et seltsi tegevus lõpetatakse ja seltsist enam Hurda käes olevate rahvaluule-käsitajate tagasinõudjat ei saa. 1893. a. sai ta Jõgeverilt enda kätte ka seltsi teisel perioodil (1882—1891) kogutud materjalid, mis, nagu eespool juba märgitud, on koondatud kvartkõitesse EKS 4⁵. Ometi näitab selle ja 9 ülejäänud köite välimuse võrdlus, et viimati mainitud kogu pole köidetud teistega üheaegselt. Kindel on aga see, et 1896. aastaks, mil Riias toimus muinasaja uurijate kongress, millest Hurt oma kogudega osa võttis, oli ka EKMS-i rahvaluule köidetud.

Uhtlasi selgub huvitav fakt, et tollal on EKMS-i kogu köidete arv olnud praegusest suurem. Nimelt märgib J. Hurt oma samal kongressil peetud kõnes: «Needsinatsed Kirjameeste Seltsi korjandused on praegu minu üleüldise korjandusega ühendatud ja täidavad sääl 7 raamatut in quarto . . . ja niisama palju raamatuid ehk köiteid in octavo . . .»¹ Millised 4 köidet on Hurt tollal seltsi 10-köitelisele kogule veel lisaks arvestanud ja millisel põhjusel ta seda tegi, on teadmata. Kas need olid Jõgeveri kolm köidet (H, Jõgever 1, 2 ja 3) ja neile lisaks veel J. Peedi kogu, mis samuti sisaldas EKMS-i tegevuse ajal kogutud materjale, või olid need Bergmanni ja Orgusaare kogud koos Peedi omaga või hoopis midagi muud? Hurda poolt korraldatud ja köita lastud EKMS-i rahvaluulekogu sisaldas aga ka 1896. a. ikkagi ainult 10 köidet.²

EKMS-is 1870-ndatel aastatel J. Hurda juhtimisel toimunud kihelkonnaprintsiibiline kogumistöö äratas tähelepanu ka Soomes. J. Hurdal oli juba 60-ndate aastate lõpul kujunenud võrdlemisi tihe kirjavahetus J. Krohniga. Viimane ongi nähtavasti just Hurdalt endalt saadud andmete põhjal valgustanud soome ajakirjanduses EKMS-i tööd. Ajakirjas «Kirjallinen Kuukauslehti»³ käsitleti üsna korduvalt eesti kirjanduse ja kultuurielul küsimusi.⁴ Aastail 1872 ja 1878 ilmusid kirjutised EKMS-i tegevuse kohta. Neist huvipakkavam on viimane pealkirjaga «Viron Kirjamiesten Seura» J. Krohnilt.⁵ Seltsi tegevuse üldise tutvustamise kõrval omistati selles tähelepanu eesti rahvalaulude trükkimise küsimus-

¹ J. Hurt, Kõne Eesti vanavara korjamisest muinasaja uurijate kongressil Riias Augusti kuus 1896. Olevik 1896, nr. 50. Vt. sama kõne ka EPM Ohtused kõned 1896, nr. 50.

² Tabellarische Uebersicht meiner Vanavara am 8. December 1904. a. St. KM RO, EFAM. H, Aruandeid.

³ Muu soome perioodika pole autorile olnud kättesaadav.

⁴ Näiteks aastakäikudes 1867 (lk. 74), 1868 (lk-d 29, 112, 179), 1869 (lk-d 55, 233, 240, 241), 1871 (lk-d 137, 211).

⁵ Kirjallinen Kuukauslehti 1878, lk. 282—285.

tele, tõsteti esile kihelkonniti kogumist ja toodi Soome Kirjanduse Seltsile eeskujuks EKmS-is peetavaid regulaarseid ja tolle aja tingimustes küllalt viljakaid koosolekuid. Mõned aastad hiljemgi on SKS-is kogumistöö eeskujuna esile tõstetud EKmS-i.¹

Milline oli EKmS-i esimesel perioodil kogumistöös kasutatud folkloristlik terminoloogia?

Nagu sissejuhatuses nägime, oli Fr. R. Kreutzwald see, kes 1861. a. esimesena kasutas terminit «vanavara» rahvaluule tähenduses. Rahvajuttude kohta tarvitas ta nimetust «ennemuistsed jutud» (ka «vanad jutud»), rahvalaulude kohta — «regivärsi-lood», «vanad laulud», «rahvalaulud».

J. Hurt kasutas 1871. a. alates rahvaluule tähenduses terminit «rahva mälestused». See haaras koos sõnalis-poetilise rahvaluulega («ennemuistsed jutud», «rahva laulud», «mõistatused», «vanasõnad», «kõnekäänud», «jutud sündinud juhtumistest») ka kombeloolise ja usundilise folkloori («pruugid, kombed, tunnistused vanast usust»)². Sellisena mõisteti rahvaluulet EKmS-i kogu tegevuse vältel. Ühtlasi kasutati seltsi esimesel perioodil rahvaluule tähenduses ka «vanavara» mõistet, mis haaras sama sisu. 1875. a. lisandusid eespool märgitud «vanavara» liikidele veel «rahva lauluviisid»³, 1876. a. «laste mängud».⁴ 1878. a. tõi J. Bergmann oma EKmS-is peetud ettekandes «Sõnakene luuldest»⁵ esmakordselt esile termini «rahvaluule», mis ei läinud aga käibebe.⁶ Meenutagem ühtlasi, et 1872. a. kõneles J. Kunder «rahvaluuletusest» rahvaluule tähenduses.

1880. a. hakati EKmS-is «vanavara» nimetust kasutama senisest laiemas tähenduses. Peale «rahva mälestuste» lisandus siia veel etnograafiliste esemete kogumine. Nii näiteks kõneles J. Hurt 1880. a. 29. augustil seltsi koosolekul «vana vara» korjamisest, märkides, et «viimsel ajal olla . . . vanu laulusid ja . . . vanu asju tema kätte saanud».⁷

Mis puutub rahvaluule eri liikide terminoloogiasse, siis kasutati rahvalaulude kohta nimetusi «vanad laulud», «vanad Eesti-rahva laulud ja regevärsid», «vanad Eesti rahvalaulud», «vanad rahvalaulud». Tuleb rõhutada, et EKmS-i esimesel perioodil tarvitati lauludest kõneldes tingimata ka sõna «vana».

¹ «Vedoten Viron esimerkkiin hän (K. Krohn. — V. M.) ehdotti, että Seuralle hankittaisiin kaikkiin pitäjiin yksi tai useampi asiamies, joka toimittaisi Seuralle mitä milloinkin tarvitaan.» M. Haavio, Kansanrunouden keruu, lk. 77.

² J. Hurt, Mis lugu rahva mälestustest pidada. EPm lisaleht 1871, nr. 26.

³ EKmS 1875, lk. 101.

⁴ J. Hurt, Eestirahva ajaraamat. EPm lisaleht 1876, nr. 13.

⁵ Sakala 1878, nr. 3.

⁶ 1893. a. tekkis Hurda ja Eiseni vahel selle termini pärast mõttevahetus, milles Hurt innukalt kaitses nimetust «vanavara». Olevik 1893, nr. 50.

⁷ EKmSA 1880, lk. 73.

Rahvajutte nimetati Kreutzwaldi poolt kasutusele võetud terminiga «ennemuistsed jutud», ka «vanad jutud» ja «muistejutud». Nagu eespool nägime, olid juba 1871. a. kasutusel terminid rahvaluule teiste liikide kohta: «mõistatused», «vanasõnad», «kõnekäändud». Kombeloolist folkloori märkisid tollal nimetused «vanad kombed», ka «vanad kombed ja viisid», rahvausundit «vana usk», «ebaasu tembud», «vana rahvausk ja ebausk». Seega domineeris tolleaegses folkloristlikus terminoloogias sõna «vana», mis kindlalt elimineeris rahvaluule mõistest igasuguse muu kaasaegse loomingu, millest lõppriimiline rahvalaul polnud tollal Hurdale nii mõnegi talle lähetatud saadetise kaudu kaugeltki tundmata.¹

Aastail 1872—1881 toimunud kogumistööst arvulist kokkuvõtet tehes tuleb eelkõige märkida, et sellest võttis osa 113 nimeliselt teadaolevat ja 25 anonüümset kogujat, kes olid oma saadetised lähetanud 57-st kihelkonnast ja Setust (kaart 3).² Rahvaluulet oli neil aastail (siia on arvestatud ka dateerimata üleskirjutused) kogutud järgmises ulatuses (punktides):

rahvalaule	—	5745
rahvajutte	—	492
mõistatusi	—	1414
vanasõnu ja kõnekäände	—	5459
loodushääli	—	11
mänge	—	31
nõiasõnu	—	36
uskumusi ja kombeid	—	1317
rahvaviise	—	5
Kokku		14 510

Lisaks sellele oli kirja pandud kultuuriloolisi andmeid, nimesid, keelt. Kui sellele arvule lisada veel enne EKMS-i asutamist kogutud rahvaluule (321 punkti), mis asub seltsi kogus, siis ulatus EKMS-i rahvaluule käsiteldaval perioodil 14 831 punktini.³ Võrreldes varasemate, ÕES-i ja EKÜ kogudega, mida oli kokku 3809 punkti⁴, oli toimunud silmapaistev edasimineku.

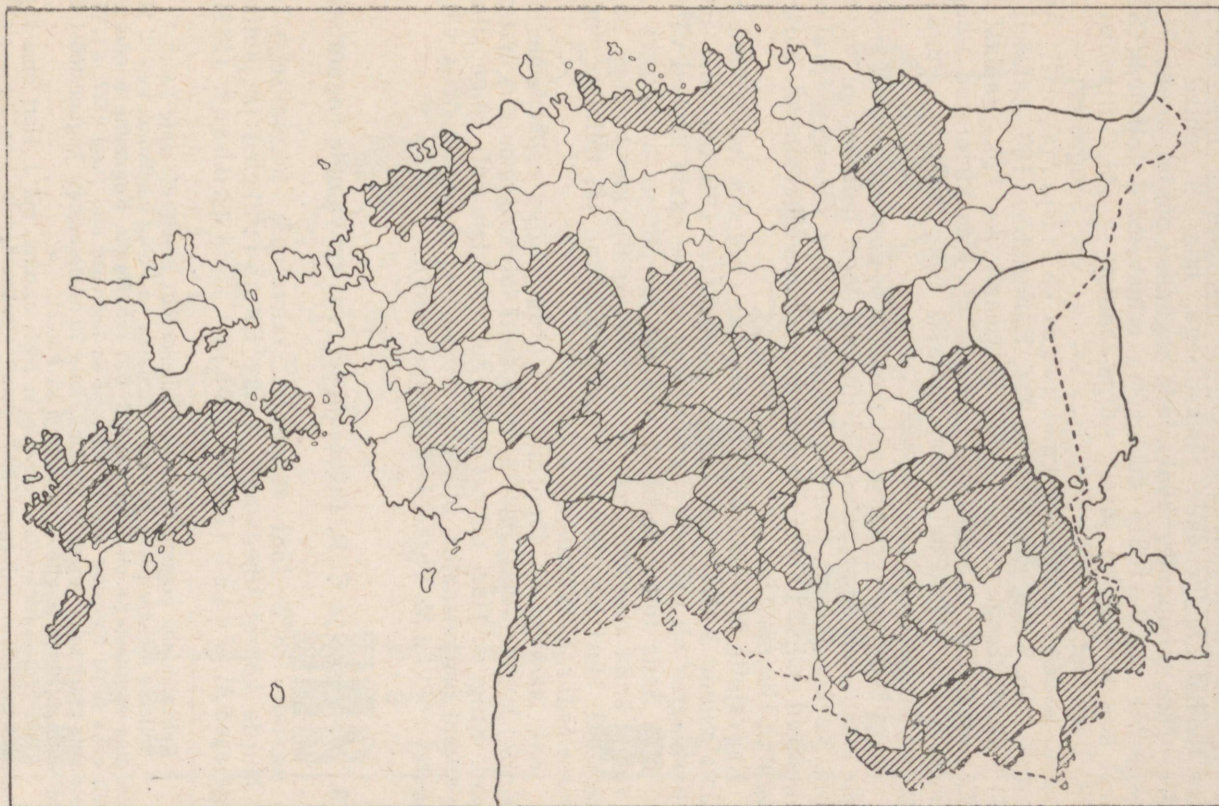
Kui kõnelda rahvalaulude kogumisest, millele oli pööratud EKMS-i peamine tähelepanu, siis peab ka selles osas enne kõike

¹ Märkigem näit. J. Muhly saadetud lõppriimilisi mõisniku- ja pastori-vastaseid laule (KM RO EKS 4³, 737—745).

² Peale selle kuuluvad siia muidugi ka juba eespool kaartide 1 ja 2 juures mainitud saadetised, mida polnud kaardil võimalik näidata.

³ Siia pole muidugi arvestatud köidet EKS 4⁵, mis kuulub seltsi tegevuse teise perioodi.

⁴ R. Viidalepp, Statistilisi andmeid, lk. 81.

Rahvaluule kogumine kihelkonniti a. 1872—1881

nimetama, et kõige rohkem oli selliseid kihelkondi, kus kogutud laulude arv ei ulatunud üle 100. Laulude poolest kõige paremini läbikogutud kihelkonnaks oli Räpina (657 laulu).¹ Võrreldes eespool toodud kihelkondade järjestusega, mis oli tehtud aastail 1876—1881 toimunud rahvalaulude kogumise põhjal, annab üldine kokkuvõte (1872—1881) mõnevõrra erinevamaid tulemusi. Selle järgi koguti (Räpina järel) Kolga-Jaanist — 544, Viljandist — 418, Väandrast — 367, Viru-Nigulast — 326, Sangastest — 280, Ristilt — 254 (osa laule nende hulgas ka Harju-Madiselt), Audurust — 236, Viru-Jaagupist — 218, Kanepist — 186, Laiuselt — 171, Pärnu-Jaagupist — 126, Setumaalt — 120, Raplast — 105 rahvalaulu.² Vähem kui 10 laulu oli üles kirjutatud Rõuge, Kuusalu, Hargla, Kihelkonna, Jämaja, Nõo, Valjala, Püha ja Maarja-Magdaleena kihelkonnast.

Kuigi kogumise peamise ala moodustas Lõuna-Eesti, oli siin ka rida kihelkondi, kust polnud kirjutatud ühtki laulu, nagu Vastse-liina, Karula, Rõngu, Kambja, Rannu jt. Väga vähesel määral olid esindatud endise Lääne-, Harju- ja Järvamaa kihelkonnad, üldse ei kogutud Hiiumaal.³

Rahvajutte ja teisi liike kirjutati, nagu eespool juba rõhutatud, rahvalaulude kõrval üles nagu muuhulgas. Ülirikkalikust jutu-repertuaarist oli paberile jäädvustatud kümne aasta jooksul vähem kui 500. Seda tuli tõepoolest «paljalt korjamise alustuseks... arvata», kuna «suurem vara on veel kõik välja kaevamata», nagu märkis J. Hurt ise 1888. a.⁴ Kahetsetav lünk jäi tollal kogumistööse eriti rahvaviiside osas.

1881. aastaga oli lõppenud J. Hurda juhitud esimene periood EKMS-i kogumistöös, mis tähistas eesti folkloristikas uut arengustet. Kuigi J. Hurt oli sel ajajärgul vaieldamatult kõige silmapaistvam organisaator, oli tema kõrval seltsi kogumistöös välja-paistev koht ka M. Veskel ja C. R. Jakobsonil.

3. M. Veske ja C. R. Jakobsoni tegevus rahvaluule kogumisel

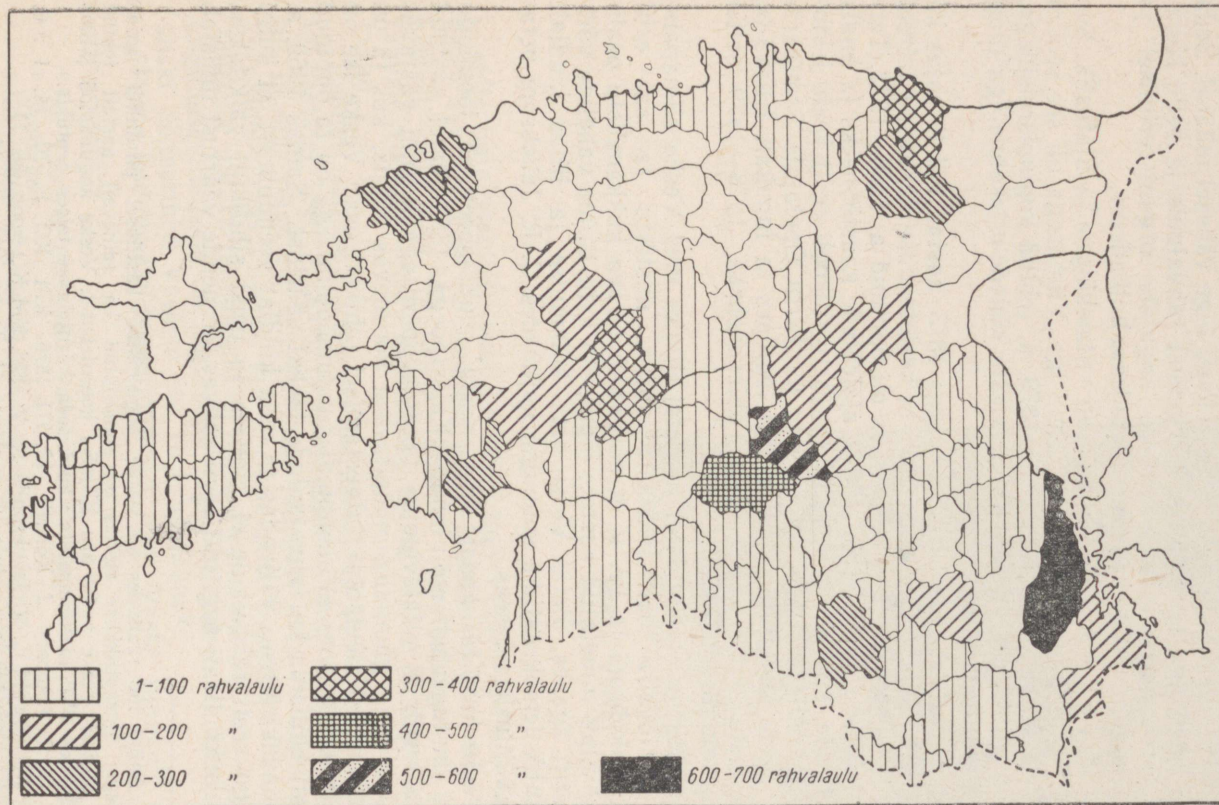
Aastail 1872—1881 toimunud rahvaluule kogumisega on J. Hurda kõrval tihedamalt seotud EKMS-i liikmed ja juhtivad tegelased M. Veske (1843—1890) ja C. R. Jakobson (1841—

¹ Rahvalaulude kogumistihedusest kihelkonniti annab ülevaate kaart 4.

² Sellesse loetellu peaks sisuliselt kuuluma ka Põlva kihelkond, kust J. Hurt koos oma sugulastega oli kirja pannud 240 rahvalaulu. Kogumine toimus osaliselt enne seltsi tegevuse algust, osaliselt ka tegevuse ajal (veel 1877. a.). Neid laule pole Hurt seltsi kogusse arvanud, kuid 70-ndate aastate kogumistööst üldpildi loomisel tuleb tingimata arvestada ka Põlvat.

³ Selline olukord kestis enam-vähem 1888. aastani, mil J. Hurt oma kogumisüleskutses juhtis halvemini läbikogutud kihelkondadele juba üksikasjalikum tõehelepanu.

⁴ J. Hurt, Paar palvid... Olevik 1888, nr. 8.

Rahvalaulude kogumine kihelkonniti a. 1872—1881

1882). M. Veske oli EKMS-is tähelepandavamaid rahvaluulekogujaid, kes aastate vältel keeleteadusliku materjali kogumise kõrval kirjutas suurel hulgal üles ka rahvaluulet. C. R. Jakobson ei olnud ise rahvaluulekoguja, ta tegeles sellega õige vähesel määral. Seda enam tuleb aga hinnata tema tegevust rahvaluule ja selle kogumise propageerimisel, EKMS-ile kogujate organiseerimisel ja seega kogumismõtte kandmisel laiaesse hulkadesse.

M. Veske folkloristlik töö oli mitmekülgne ja ulatuslik. See ei piirdunud kaugeltki ainult EKMS-iga. Viimasega oli see seotud eelkõige seltsi toetusel 1878. ja 1879. a. tehtud kogumisreisidega, koosolekutel esitatud rahvaluule-alaste kõnede-ettekannetega ning rahvalaulude publitseerimisega.¹

M. Veske tegevus EKMS-is algas 1873. aastal, mil ta astus ka ÕES-i liikmeks. Samal aastal oli ta keeleteaduse doktorina tulnud tagasi Saksamaalt Leipzigist, kus oli õppinud a. 1866—1872. Tartus oli Veske aastail 1873—1874 ajalehtede kaastööliseks ja andis keeletunde, sügisel 1874 valiti ta Tartu ülikooli eesti keele lektori. Aastail 1878—1881 töötas ta ka Tartu Õpetajate Seminaris eesti keele õpetajana. Samal ajal tegutses ta innukalt EKMS-is, olles aastail 1875—1882 seltsi abiesimeheks, 1878—1879 seltsi aastaraamatu toimetajaks.

Märkigem, et 70-ndatel aastatel ilmnes veel Veske silmapais-tev sümpaatia balti-sakslaste vastu, mistõttu ta sai eriti C. R. Jakobsoni ja Fr. R. Kreutzwaldi terava hukkamõistu osaliseks.² Alles nimetatud aastate lõpul, kui kahe suuna vaheline võitlus eriti ägenes, ületas Veske oma kõikumise ja liitus kindlalt kodanlik-demokraatliku suunaga, kujunedes C. R. Jakobsoni ustavaks võitluskaaslaseks.

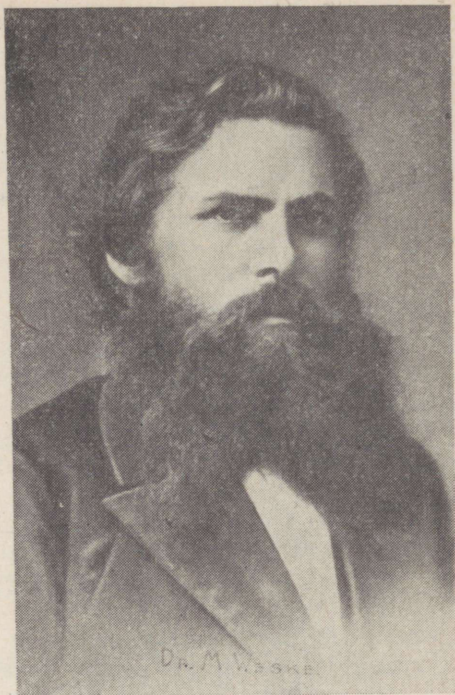
Veske huvi tärkamist oma rahva suulis-poetilise loomingu vastu on tugevasti mõjutanud «Kalevipoeg». 1860-ndatel aastatel on ta tegelnud «Kalevipoja» tundmaõppimisega koguni vastavas kreiskooli- ja gümnaasiumiõpilastest koosnevas ringis, kus ta on etendanud «Kalevipoja» tutvustamisel juhtivat osa.³ Veske ise on rõhutanud, et koos «Kalevipoja» tundmaõppimisega on ta õppinud õigesti hindama ka rahvalaulude tõelist väärtust.⁴ Samas 1869. a. ilmunud kirjutises väljendas ta oma kindlat veendumust, et kuigi praegu eesti rahvalaule ei hinnata ja neist sihilikult vaikitakse, saabub kindlasti aeg, mil eesti rahvas ise nende väärtust mõistab

¹ Antud töö raamides on Veske kogumistöö käsitlusel piiratud nende reisidega; ülevaatlikkuse mõttes on puudutatud ka eelnevail aastail tehtud reise, millest Veske andis aru EKMS-i koosolekutel. Veske kogumistöö jätkus muidugi ka 1880-ndatel aastatel, kuid seda käsitletakse teises peatükis.

² C. R. Jakobson J. Kölerile 19. III 1876. KM KO F. 70, M. 1 : 6; Fr. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile 13. V 1878. KM KO koop. 38 : 11.

³ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II. Tartu 1911, lk. 44.

⁴ M. Veske, Ehstnische Volkslieder. Europa 1869, nr. 24, v. 753.

Mihkel Veske

ja selle tunnustamist nõuab.¹ Ühtlasi tegi Veske juba siis teravat vahet rahvalaulude ja uuemate eesti laulude vahel, mis saksa keelest tõlgituina või saksa luuletusi järeleaimavana jäävat rahvale võõraks.² Seda seisukohta on ta hiljem korduvalt rõhutanud.

Esimesi samme rahvaluule kogumisel oli Veske teinud 60-ndatel aastatel. 1866. a. suvel, enne ärasõitu Leipzigi misjonikooli, jõudis ta oma reisil Tartust Tallinna vahepeal käia ka Viljandimaal kodukihelkonnas Paistus, kus kurtnud oma kogutud rahvalaulude vähesuse üle. Ta tähelepanu on juhitud vanale lesele, kes vennastekoguduse liikmena on algul küll tugevasti kõhelnud, kuid hiljem siiski dikterinud Veskele üle 10 rahvalaulu.³

Peale kodumaale tagasijõudmist asus Veske innukalt rahva-

¹ M. Veske, *Ehstnische Volkslieder*. Europa 1869, nr. 24, v. 762.

² Sealsamas.

³ Sb. GEG 1874, lk. 69. Selles ettekandes kordas Veske põhiliselt samu mõtteid, mida ta oli esitanud juba 1869. a. «Europas» avaldatud kirjutises.

luulet koguma. 1873. a. suve veetis ta kodukihelkonnas sugulaste juures, pannes seal kolme kuu jooksul keelelise materjali kõrval kirja ka üle 100 rahvalaulu. Need ütleb ta saanud olevat enamasti kolmelt vanalt naiselt ja ühelt vanalt mehelt, kelle nimesid ta neile antud lubaduse kohaselt ei võinud nimetada.¹ Hiljem tegi Veske mitmeid kogumisreise, mille kohta ta on võtnud pikemalt sõna peamiselt ÕES-i, aga ka EKmS-i koosolekutel ja avaldanud neist trükisõnas kokkuvõtlikke ülevaateid.

Tähelepanelikult rahva elu jälgides on Veske oma kogumistöö algusest peale märkinud rahvaluule kogumist takistava olulisema tegurina vennastekoguduse halvavat mõju. Ta esitas mitmeid konkreetseid näiteid, kuidas vennastekoguduse liikmed, kartusest teha pattu, lausa paaniliises hirmus keeldusid laulmast rahvalaule.² Põhjendatult väitis Veske, et see on kaasa toonud põlgava suhtumise rahvaluulesse vanema generatsiooni poolt, kelle eksiarvamuste vastu võitlema asumist ta pidas tähtsaks ülesandeks.

1875. a. algul kõneles Veske oma ettekandes ühest eesti laulikust³ — Viljandi ümbruse eesti talunaisest, kes on talle dikteerinud algul üle 500 rahvalaulu, millele hiljem on lisandunud veel 100. See laulik, kelle nime ta oma ettekandes ei nimeta, on Veske kodukihelkonnast pärinev silmapaistev laulik Epp Vasar. Epp Vasaraga on Veske 1874. a. üsna juhuslikult tutvunud kahe kodukihelkonna talupoja kaudu.⁴ Tõllal, kui Veske temalt rahvalaule üles kirjutas, oli ta 45-aastane ja omas rahvalaulude suhtes otse imeteldavat mälu. Esimesed 50—60 laulu dikteeris ta algul ilma pikemalt järele mõtlemata ühe päevaga, teistel päevadel aga 5—20 laulu.

Veske tõstis esile ka Epp Vasara osa rahvalaulude loojana. 20—30 laulu autoriks olevat E. Vasar ise ja need olevat läinud käibele ka rahva hulka. Veske märkis tema laulurepertuaaris lõikus-, jõulu-, kiige-, nalja- ja eriti arvukalt armastus- ja pulmalaulude esinemist.

Sisult haarasid Epp Vasara laulud, nagu Veske oma ettekandes rõhutas, talupoja kogu elu.

1875. a. septembris on M. Veske esinenud lühema ettekandega E. Vasarast ka EKmS-i koosolekul.⁵ Seal kõneles ta juba, et on E. Vasaralt saanud umbes 700 laulu, kokku 12 000 kuni 14 000 rida. Ühtlasi märkis ta, et E. Vasaralt olevat kirjutatud 45 lauluviisi.

¹ Sb. GEG 1874, lk. 69.

² Sb. GEG 1874, lk. 69, 72—73, 75.

³ Sb. GEG 1875, lk. 17—25, 39—40.

⁴ R. Põldmäe, Dr. M. Veske ja rahvalaulik Epp Vasar. Edasi 1956, nr. 70. E. Vasar oli hiljem muide M. Veske juures teenijaks.

⁵ EKmSA 1875, lk. 101.

Rahvalaulik Epp Vasar

K. Leichter oma kirjutises eesti rahvaviiside kogumisest on märkinud, et 1884. a. kirjutas prof. A. Oettingen Veske palvel üles 42 viisi.¹ M. Veske ise on 1884. a. maininud, et ta on mitme aasta eest E. Vasaralt kirja pannud umbes 800 rahvalaulu ja et «Tartu viisika prohvessor Arthur von Oettingen oli nõnda lahke ja kirjutas ligi 50 tema ette lauldud rahvaviisi ülesse».² Ilmselt on K. Leichter viiside kirjutamisaja dateerimisel lähtunud sellest kirjutisest. Tõenäolisem näib siiski olevat, et A. v. Oettingen kir-

¹ K. Leichter, Ülevaade rahvaviiside korjamisest Eestis. Muusikaleht 1932, nr. 5/6, lk. 130. (Sama artikkel leidub veel teoses «Vanavara vallast». Tartu 1932, lk. 153—178.)

² [M. Veske.] Eesti rahvalaulud! Oma Maa 1884, nr. 1, lk. 21.

jutas need viisid üles juba 1875. a.¹ Säilinud pole neist rohkem kui 6 «Oma Maas» avaldatud viisi.²

Veske on E. Vasaralt saanud ka 120 mõistatust ja 16 muinasjuttu.³ 1877. a. esitas Veske oma ettekandes terve rea Kalevipojamuistendeid, mida ta olevat E. Vasaralt kuulnud.⁴ Üsna õigesti märkis ta, et neisse on palju uusi kujutelmi põimitud.⁵ Oma ettekandes ei läinud Veske nende üksikasjalise võrdlemiseni varem-tuntuga, vaid piirdus muistendite lihtsa esitamisega, mainides vaid, et tal on kavatsus hiljem koos välja anda kõik kogutud Kalevipojamuistendid koos märkmetega, eesti ning vene keeles.⁶

M. Veske oli seega juba oma kogumistöö esimestel aastatel avastanud andeka suurlauliku, kellelt tal õnnestus üles märkida suur hulk materjali. Kahjuks on nii, et Epp Vasara laulud on Veske käsikirjalisest kogust suurelt osalt kaduma läinud. R. Põldmäe oma eespool nimetatud artiklis aga on osutanud sellele, et K. Krohni 1883. a. koostatud Veske laulude registri järgi on võimalik kindlaks teha 219 Epp Vasara laulu olemasolu Veske kogus. Seda R. Põldmäe esitatud arvu on võimalik veelgi täpsustada. Nimelt leiame Krohni registri järgi Veske kogust lisaks veel 6 laulu, seega kokku 225 laulu.⁷ 3 laulu on registris pealkirjata, mis ei võimalda nende üle täpsemalt otsustada (kuigi numbrid registris ja Veske kogus ühtivad). Kui sellele lisada Krohni poolt kopeeritud 20 eepilist laulu,⁸ ongi E. Vasara säilinud laule ligi 250, nagu seda üldarvuna märgib ka R. Põldmäe oma artiklis.

Pikema kogumisreisi, mis kestis üle kahe kuu, tegi Veske 1875. a. suvel Kagu-Eestisse ja Virumaale. Reis toimus keele ja

¹ Ka EBL-i täiendusköites (lk. 363) antakse (kuigi küll küsimärgiga) Oettingeni üleskirjutuste ajana 1875. a.

² Oma Maa 1884, nr. 1, lk. 22—23.

³ Sb. GEG 1875, lk. 21.

⁴ Sb. GEG 1877, lk. 32—38. Ühe E. Vasaralt üleskirjutatud muistendi avaldas ta 1884. a. (Oma Maa 1884, nr. 2, lk. 56.)

⁵ Nende muistendite kohta vt. A. Annist, Kalevipoeg I, lk. 125—126 ja 196. Viimati mainitud lk-l märgib autor: «Kalevi linn Neeva jõe ääres» on muidugi hilisliide.» Samuti vt. ka E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 122—123, kus on ära toodud tüübinumbrid ja nende all hiljem variandid. Sama teose kommentaarides (lk. 497) märgitakse: «Põrgukujutelma-des on ilmseid kirikukirjanduse mõjusid.»

⁶ Üksikuid killukesi E. Vasaralt üleskirjutatud Kalevipojamuistenditest on säilinud ka Veske käsikirjalises kogus (KM RO Veske 3, 335).

⁷ KM RO Veske I, laulud nr. 23, 73, 75, 78, 82, 98, 100, 152, 153, 155, 161—165, 169, 174, 175, 180, 184, 193—214, 216, 218—249 (kaks korda nr. 226), 251, 253, 255, 261—265, 267, 268, 275, 276, 278, 279, 283—286, 290, 292, 293, 293b, 294, 297, 298, 300, 303, 380—387, 407, 414—416, 419, 422—424, 426, 427, 430, 433, 436, 442, 446, 456, 460, 461, 463, 468, 470—472, 474—476, 480, 482, 483, 487, 488, 491, 494, 497, 502, 507, 508, 512, 513, 515, 521, 527, 533, 539, 541, 547, 552, 554—556, 558, 560, 565, 566, 571, 573—575, 581, 589, 592, 593, 596, 608, 615, 616, 618, 621—650; Veske 2, lk. 43; Veske 3, nr. 655 (lk. 299); EKS Veske M 1 : 30, nr. 52, 157, 405, 413, 420; EKS, Veske M 35 : 5, nr. 151, 159, 172, 187, 192, 301, 343, 534, 535.

⁸ KM RO Veske kad., 1—39.

rahvaluule, samuti kultuurilooliste andmete kogumise eesmärgil Tartu ülikooli ja Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Ühingu ülesandel ning toetusel. Algul peatus Veske Võrumaal, kust külastas ka setu alasid, hiljem aga Ranna-Virumaal. Selle reisi kohta esines Veske OES-is pikema aruandega.¹

Sellest aruandest nähtub, et Kagu-Eestis on Veske rahvaluulet kogunud Vastseliina ja Põlva kihelkonnast ja Setumaalt. Setu aladel on ta käinud Meeksis, kus kuulis ja nägi kirmesel setu rahvalaulude ja tantsude esitusi, mida ta ka lühidalt oma ettekandes iseloomustas. Edasi on ta setu rahvaluulet — muinasjutte ja laule — kirja pannud Raakvas sealselt rahvalaulikult Helbi Hili-pilt, kelle juurde kogunes laulude ja tantsude esitamiseks inimesi ka naabrusest. Rahvalaule on Veske üles märkinud kahelt setu naislaulikult — 40-aastaselt Targalt Krantsova külast ja 70-aastaselt Matliit Meeksis. Esimeselt laulikult on ta saanud silmapaistvalt pikki laule — ühe 250-värsilise, kaks 200-värsilist. Lisaks rahvalauludele on Veske Targa mehelt üles märkinud pikemaid muinasjutte.

Põlva kihelkonnas Tilsis on Veske kogunud muistendeid Põhja-sõjast ja kombeid, Vastseliina kihelkonnas Loosis rahaaugu- ja libahundimuistendeid, milliseid ta oma ettekandes ka esitas.² Samuti on ta sealtki üles märkinud kombestikulist materjali.

Oma ettekandes rõhutas Veske setu laulikute avameelset ja usaldavat suhtumist kogujasse, mida ta paljude maa teistes osades kohatud laulikute puhul ei võinud öelda. Kahtlemata oli talupoegade usalduse saavutamine tollal rahvaluulekogumisel üheks olulisemaks ja ka raskemaks ülesandeks, millele Veske ka tähelepanu juhtis.

Kagu-Eestist siirdus ta Virumaale, kus kogus rahvaluulet mitmest kihelkonnast: Haljalast, Viru-Nigulast, Lüganusest, Viru-Jaagupist ja Rakvere linnast. Nii kirjutas ta Haljala kihelkonnas üles 45 rahvalaulu kolmelt vanalt naiselt, kes selleks olid mõisa tellitud. Veske tõi ära ka ühe Haljala lauliku — Liisu Germanni nime, kellelt ta sai umbes 200-värsilise «Salme laulu».³

Samas kihelkonnas asuvas Vainupääs on Veske märkinud üles Mihkli-nimeliselt jutustajalt haldjajutte ja Kalevipoja-lugusid. Viimaseid on ta saanud veel Jõhvi (või Haljala) kihelkonnast kelleltki noorelt rannavahilt, vanalt sulaselt Johanneselt Holstrest ja 80-aastaselt naiselt Lüganuse kihelkonnas.⁴ Muistendeid esitades juhtis ta ka tähelepanu vastavatele paralleelidele eeposes.

¹ M. Veske, Bericht ... Verh. GEG VIII, 3, lk. 40—84; VIII, 4, lk. 1—32.

² M. Veske, Bericht ... Verh. GEG VIII, 3, lk. 56—61.

³ Nagu Krohni registrist Veske laulude kohta nähtub, on teiste Haljala laulikute nimed olnud Etwig Wikholm ja Liisu Aalberg. KM RO K. Krohni reg., lk. 53, 66.

⁴ Nende muistendite tüüpide kohta vt. E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 116—118.

Viru-Jaagupi kihelkonnas Roela mõisas on Veske kuulnud pulmakombeid ja 40-aastaselt Andres Lossilt muistendeid Põhja-sõjast. Roelas kohtas ta ühtlasi silmapaistvat laulikut Mari Tänavat, kellelt kirjutas üles 75 rahvalaulu, mida pidas paremateks lauludeks. Mari Tänav, tollal 50-aastane, on Veske järgi meie andekamaid rahvalaulikuid, kuna ta oli ühelainsal päeval suuteline järjepanu dikteerima 25 rahvalaulu. Selle põhjal tegi Veske kahtlemata õige oletuse, et ta laulurepertuaar võis olla üleskirjutatud 75-st laulust sootuks suurem.

Arvukalt rahvalaule — kokku 113 — on Veske üles märkinud ühelt Rakvere laulikult, kelle juures ta kahjuks lähemalt pole peatunud.

Viru-Nigula kihelkonnas asuvas Lahekülas on Veskele rahvalaule dikteerinud 74-aastane, tegelikult Lüganuse kihelkonnast Kestlast pärit olev laulik Liisu¹, kelle laule Veske hindas väga kõrgelt nii sisulise kui keelelise külje poolest, märkides nende puhul õiget vana rahvalaulu keele tarvitamist ja esitades neist mitmeid näidetena.

Kokku, nagu Veske ise oma aruande alguses märkis, võis ta sellelt kogumisreisilt kaasa tuua 270 rahvalaulu. Nendest oli ca 250 kogutud Virumaalt. Krohni registri järgi oli laule veelgi rohkem — 341. Neist M. Tänavalauludena Viru-Jaagupist 1875. a. toodud 72 laulu², Haljalast kolmelt laulikult — 52 laulu³, samast kihelkonnast Selja külast — 53 laulu⁴, Viru-Nigulast Liisu Piispalt — 26 laulu⁵, Rakverest (peamiselt kooliõpetaja Uttendorfi kogutud) — 137 laulu⁶, Vastseliinast — 1 laul⁷. Peale selle sai Veske ka kombestikulist materjali ning rahvajutte. Näidetena esitas ta oma aruandes mitmeid rahvalaule ja -jutte.

Selle reisi aruandega esines Veske 1876. a. algul ka EKmS-i koosolekul.⁸

Vaadeldud reisel kogutud rahvaluulet on Veske käsikirjalises kogus säilinud üsna vähesel määral. Reisi aastaarvu kannab ainult üks laul Viru-Jaagupist.⁹ Terve hulk materjali Veske kogus on varustatud ainult kohaandmetega. Nendest on kaht daatumita setu laulu¹⁰ võimalik dateerida. Need on nimelt avaldatud Hurda «Setukeste lauludes», kus on ära toodud kirjapaneku aasta (1875)

¹ Nagu Krohni registrist selgub, on lauliku nimi olnud Liisu Piispa. KM RO K. Krohni reg., lk. 90.

² KM RO K. Krohni reg., lk. 33—35, 50—51, 67—68.

³ Sealsamas, lk. 53—54, 66—67, 68—69.

⁴ Sealsamas, lk. 87—90.

⁵ Sealsamas, lk. 90—91.

⁶ Sealsamas, lk. 55—61.

⁷ Sealsamas, lk. 68.

⁸ EKmSA 1877, lk. 66—67.

⁹ KM RO EKS Veske, M. 28, v. 9.

¹⁰ KM RO Veske 2, 101—107.

ja juba eespool märgitud laulikute (Targa ja Matli) nimed.¹ Ka Krohni koopiates leidub sel reisil ülesmärgitud lüro-epilisi laule Lüganusest², Viru-Jaagupist M. Tänavalt³, Haljalast⁴, Rakverest⁵, Vastseliinast⁶ (viimase puhul daatum küsimärgiga) ja Viru-Nigulast⁷.

1875. a. reisil on Veske ilmselt isiklikult kokku puutunud ka J. Jagomanniga. Samal aastal on Jagomann Veskele saatnud 146 mõistatust.⁸

Seega pole 1875. a. kogumisreisil saadud rahvaluulest säilinud kuigi palju. Osa kirjapanekutest, nagu nägime, leidub aruannetes, osa on säilinud Krohni tehtud koopiatena (viimaseid kokku 31 rahvalaulu).

1876. a. suvel tegi M. Veske oma teise kogumisreisi. Ka see toimus ülikooli toetusel ja selle peamiseks eesmärgiks oli keeleuurimine, kuid kirja pani Veske ka rahvaluulet. ÕES-is esitas ta jällegi aruande oma käigust.⁹

Veske alustas tol suvel kogumisreisi Kodavere kihelkonnast, kust siirdus edasi Simuna ja Väike-Maarja kihelkonda. Pikema peatuse tegi ta viimati mainitud kihelkonnas, Pandiveres, saades sealt rikkalikult Kalevipoja-muistendeid. Edasi kulges ta teekond Lüganuse, Viru-Nigula ja Haljala kihelkonda. Just rahvalaulude kogumise eesmärgil käis ta Püssi, Selja, Kunda ja Karula mõisas. Juba 1875. a. kogumisreisi aruandes märkis Veske rahvalaulikute olemasolu Püssi ja Selja mõisas, kuhu ta seekord ärasõidu tõttu ei saanud enam minna.¹⁰ Nüüd õnnestus tal sealt saada umbes 170 rahvalaulu. Veske hindas neid eriti kõrgelt, sest need olid säilitanud vanemaid ja puhtamaid keelevorme kui mujalt saadud rahvalaulud.

Peale rahvalaulude tundis Veske sel reisil erilist huvi Kalevipoja-muistendite vastu, mida ta kogus Kodaveres, Simuna ja Väike-Maarja kihelkonnas. Ta sai siit häid ja huvitavaid variante Kalevipoja mõõga ja surma kohta. Ühtlasi juhiti Veske tähelepanu Kalevipoja-lugudega seoses olevatele kinnismuististele — Kalevipoja sängile Alatskivi mõisa lähedal, hauale Kääpa jõe ääres, Kalevipoja hobuse surma järel tekkinud kaheksale mäele Assamalla. Kui viljakast Kalevipoja-lugude vestjast kõneles Veske

¹ J. Hurt, Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega. Ezimene köide. Helsingi 1904, lk. 5 ja 139.

² KM RO Veske kad., 59—72.

³ Sealsamas, 77—80.

⁴ Sealsamas, 81—100.

⁵ Sealsamas, 101—111.

⁶ Sealsamas, 123—127.

⁷ Sealsamas, 215—217.

⁸ KM RO Veske 4, 437—468.

⁹ Sb. GEG 1876, lk. 161—169.

¹⁰ M. Veske, Bericht... Verh. GEG VIII, 4, lk. 27.

aruandes 40-aastasest pimedast jutustajast Elias Pärnast Alatskivilt.

Huvi ja armastus eepose «Kalevipoeg» vastu pärines Veskel juba 60-ndaist aastaist ja süvenes hiljem pidevalt. Nagu märgitud, kogus Veske neid muistendeid juba 1875. a. reisiril. Samuti mainisime eespool, et 1877. a. täiendasid Epp Vasaralt kuulnud lood tema seniseid Kalevipoja-andmeid. Kogu see materjal sai aluseks loengute seeriale eesti rahvaeeposest «Kalevipoeg», mida Veske pidas neljal semestril aastail 1877—1879 Tartu ülikoolis.¹

1876. aastaga dateeritud kirjapanekuid me ei leiagi Veske rahvaluulekogus. Leidub küll Haljalast Selja külast², Lüganusest ja Viru-Nigulast kirjapandud rahvalaule³, samuti Krohni tehtud koopiaid Haljalast (Seljalt)⁴ pärit rahvalauludest. See materjal on dateeritav kas 1875. või 1876. aastaga, mil Veske nimetatud kihelkondi külastas. Sellel reisiril üleskirjutatud Kalevipoja-muistendeid leiame 1884. a. «Oma Maast».⁵

Järgmine kogumisreis toimus 1878. a. suvel. Seekord sai Veske EKMS-ilt 35 rubla toetust.⁶ Reisi aruandest, mille ta esitas EKMS-is⁷ ja mis avaldati ka aastaraamatus⁸, nähtub, et see oli puht-keeleuurimise reis, millel ta rahvaluulet üles ei märkinud. Samal aastal aga on Veskele saadetud rahvaluulet küll mõnede kogujate poolt. Nii näiteks on 19 rahvalaulu tulnud Väike-Maarja kihelkonnast seelselt kooliõpetajalt J. Wehlmannilt,⁹ kellega Veske puutus isiklikult kokku juba 1875. a. reisiril. J. Wehlmanni kogutud lauludest on säilinud ainult 4 Krohni tehtud koopiatena.¹⁰ Nagu kirjavahetusest selgub, on mõningaid rahvajutte saatnud ka J. Reinvald Ulilast¹¹ ja Hurda esimesi kaastöölisi J. Elken «mõned raasukesed «vana Kandle» tarbeks . . . »¹² Säilinud neid saadetisi nähtavasti pole.

Rahvaluulet kogus Veske jällegi 1879. a. suvel toimunud reisiril, milleks ta sai toetust samuti EKMS-ilt, seekord 50 rubla.¹³ Reisi alustas Veske Paistu ja Viljandi kihelkonnast, siirdudes

¹ Vrd. H. Rätsep, Mihkel Veske Tartu ülikooli päevil. Sirp ja Vasar 1953, nr. 4.

² KM RO Veske 2, 85—88.

³ KM RO Veske 2, 89—100, 51, 77—78.

⁴ KM RO Veske kad., 121, 179—180, 199—211.

⁵ Oma Maa 1884, nr. 1, lk. 23—25; nr. 2, lk. 56; nr. 3, lk. 85—86. Muistendite tüüpide kohta vt. E. Laugaste, E. Normann, Muistendid Kalevipojast, lk. 124—128.

⁶ KM KO, F. 14, M. 12 : 13, lk. 22.

⁷ EKMSA 1878, lk. 21 (protokollide osa).

⁸ Sealsamas, lk. 26—35.

⁹ KM RO K. Krohni reg., lk. 62—63. Nagu samast registrist nähtub (lk. 64), on ta laule saatnud ka 1879. a.

¹⁰ KM RO Veske kad., 113—119.

¹¹ J. Reinvald M. Veskele 1. V 1878. KM KO F. 149, M. 11 : 27.

¹² J. Elken M. Veskele (?) VII 1878. KM KO F. 149, M. 3 : 21.

¹³ EKMSA 1880, lk. 65 (protokollide osa).

sealt edasi Vändra ja Tori kihelkonda.¹ Retke peamiseks eesmärgiks oli küll keeleuurimine, kuid selle kõrval kogus ta ka rahvaluulet, kirjutades üles rahvalaule Vändras «ühe Käro valla lauliku naise käeest, kess iseäranes pulmalaulusid osskas...»²

Sellel reisil kogutud rahvalauludest on säilinud ainult üksikud koopiad, millised K. Krohn on teinud kahest 1879. a. Viljandi või Paistu kihelkonnast kogutud³ ja viiest M. Tõnissoni laulust.⁴ Krohni registris leiame andmeid, et 1879. a. on M. Tõnissonilt Vändrast saadud 131 laulu.⁵ M. Tõnisson, Vändra koolmeister, on Veske enda teate järgi kogunud nimetatud aastal Vändrast hulga laule ja need talle hiljem Tartusse järele saatnud.⁶ Laulude saatmist (kokku 131) kinnitab oma kirjas ka M. Tõnisson ise,⁷ kuid need pole säilinud.

Rohkem kui rahvalaulud huvitasid Vesket sel reisil teated Tõnnist, Vändras laialt levinud Tõnni-vaka kultusest. Selle kohta õnnestus tal koguda võrdlemisi üksikasjalikke andmeid. Oma aruandes esitas Veske meie folkloristikas esmakordselt Vändra kihelkonnast saadud materjali põhjal ülevaate Tõnni-kultusest. Ta kirjeldas Tõnni ja Tõnni-vaka valmistamist, Tõnnile ohverdamise kombeid tõnisepäeval seoses Tõnni austamisega, abiotsimist Tõnni tehtud kahjude vastu (nn. kaalunaiste juures käimist), tõi konkreetseid andmeid Vändra taludest, kus oli tegemist Tõnni-kultusega, ja selle vastu peetud võitlusest Vändras.

Nähtavasti äratasid saadud materjalid Veskes suuremat huvi asja vastu ja ta esitas oma aruande lõpul seltsi aastaraamatus üleskutse kõigile Pärnu- ja Viljandimaa meestele teatada talle «Tõnni teenistusest» ja koguda Tõnni-kultusega seotud esemeid, kuna tal oli kavatsus «sellest tähthtjast asjast pikemalt kirjutada». Kuivõrd sellele üleskutsesele aga reageeriti, pole teada.

Kui J. Hurt oli EKmS-is rahvaluule kogumise silmapaistev organisaator, siis M. Veske kogus samal ajal seltsi liikmena rahvaluulet iseseisvalt, lahus Hurda organiseeritud laiaulatuslikust süstemaatilisest kogumisest. Kui Hurt eelkõige õhutas ja innustas koguma teisi, siis Veske kogus ise (kuigi ka temal kujunes teatud kaastööliste ring), teostades mitmel aastal üsnagi pikki reise, mis teenisid nii keele kui rahvaluule kogumise eesmäärke ja haarasid mitmeid Ida-, Kagu- ja Lõuna-Eesti kihelkondi (vt. kaart 5). Neilt reisidelt tõi ta hulgaliselt kaasa rahvaluulet ja avastas ühtlasi andeka suurlauliku E. Vasara kui ka teisi silma-

¹ EKmSA 1879, lk. 34—41.

² Sealsamas, lk. 36. Aruandes on näitena toodud kolm vändramurdelist rahvalaulu.

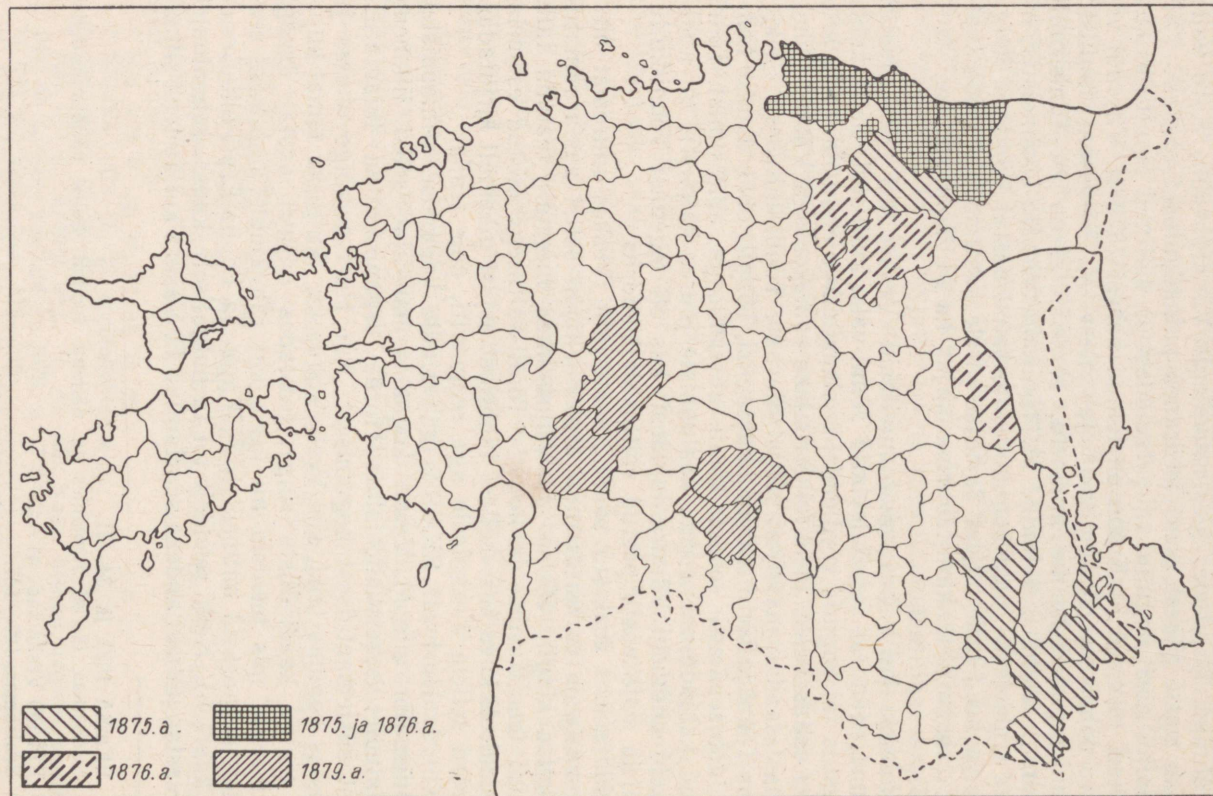
³ KM RO Veske kad., 41—43.

⁴ Sealsamas, 129—137.

⁵ KM RO K. Krohni reg., lk. 69—74.

⁶ ERI II, lk. 5.

⁷ M. Tõnisson M. Veskele 29. XI 1879. KM KO F. 149, M. 13 : 36.

M. Veske rahvaluulekogumise reisirid a. 1875—1879

Carl Robert Jakobson

paistvaid laulikuid. Kahjuks on Veske käsikirjaline rahvaluulematerjal säilinud ainult osaliselt ja seegi on kogumisandmetega varustatud äärmiselt puudulikult. Paremiku Veske kogutud rahvalauludest leiame ta kaheosalises antoloogias, mida vaadeldakse hiljem lähemalt. Väärrib rõhutamist, et kogumisreisidel, nagu aruannetest selgub, hakkas ta järjekindlalt tähelepanu pühendama rahvalaulude keelele, rõhutades rahvalaulude tähtsust vanade keelevormide säilitajana. EKMS-i liikmena esines Veske seltsis oma kogumisreiside aruannetega, milles tõstis esile rahvaluule tähtsust ja väärtust, propageeris kogumist ja aitas omapoolset kaasa seltsi taotlustele rahvaluule tähtsuse selgitamisel ning kogumismõtte viimisel laiemate hulkade teadvusse. Eespool märkisime juba, et Veske kõneles seltsis rahvalaulude täpse üleskirju-

tamise vajadusest, et ta nimi figureeris «Avaliku kirja» all. Nägime ka, et Veske hindas kõrgelt J. Hurda tegevust kogumise organiseerimisel ja tõi seda eeskujuks, et ta mõistis nagu Hurtki rahvaluulet rahva möödunud aegade elu-olu kajastusena, mis oli kadumisohus ja mida seetõttu tuli katsuda päästa. Kogumistöö juhina aga ei kerkinud ta tollal seltsis veel mingil määral esile J. Hurda kõrval, kes hoidis selle töö ohje kindlalt ainuüksi enda käes. Alles peale Hurda lahkumist EKmS-ist asus ta mitmeks aastaks seda tööloiku suunama.

Ka C. R. Jakobsoni huvist eesti rahvaluule vastu võib kõnelda juba 60-ndatel aastatel. Oma hinnangu eesti rahvalauludele ja «Kalevipojale» on C. R. Jakobson selgelt sõnastanud 1866. a. ilmunud artiklis «Uraal-Altai keeleselts».¹ Iseloomustades vanu eesti ja soome rahvalaule kui tõsise lauluvaimu sündinusi, mis sütitavad armastust ja lugupidamist oma rahva vastu, jõudis ta järeldusele: «Et siis meie vanad laulud nenda tähtjad meie rahva elus olnud, seda enam olgo nad meile perlid, mis meie igal pool kogume ja kalliks peame: nad on meie rahva päris vara ja rikkus.»² Kõrgelt hindas ta «Kalevipoega», rõhutades, et sellest tuleb igale eestlasele. «see elav ja kosutav tundmine, kes ta on, ja see tundmine saab teda tegudele äratama, mis üksi tema ja ta rahva auuks võivad olla».³ Seega kriipsutas C. R. Jakobson selgesti alla rahvaluule tolleaegset tähtsat ühiskondlikku funktsiooni — olla rahvusliku kultuuri loomisel rahvuslikku teadvust virgutavaks ja seega tegudele äratavaks jõuks.

Milline oli C. R. Jakobsoni osa rahvaluule kogumisel ja selle propageerimisel EKmS-is?

1872. a. palus Hurt Jakobsoni «ka Tallinna pool ärksaid Eesti noori mehi vanu Eesti laulusid korjama kihutada» ja selgitas rahvaluule kogumise tähtsust «vana aja jutustuste tarbeks» ja «Eesti keele tundmisele».⁴ Uuesti pöördus Hurt Jakobsoni poole palvega abistada kogumistöös ja juhatada «mehi, kes kõlblikud korjajateks», 1875. a. lõpul, kui tal mõlkus meeles juba kogumistöö organiseerimine kihelkonniti.⁵ Järgmise aasta märtsis on Hurt järjekordselt palunud Jakobsoni abi laulude kogumisel, et «meie laulude kogu igas murdes täieline saaks».⁶ Selleks palus ta juhatada sobivaid inimesi «Vändra ja üleüldse Pernu pool», kus Jakobson liikus.⁷

Pole teada, kuidas Jakobson neile Hurda korduvatele palvetele reageeris. On säilinud ainult ühes Jakobsoni kirjas toodud teade,

¹ EPm 1866, nr. 26.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ J. Hurt C. R. Jakobsonile 13. II 1872. KM KO F. 47, M. 2 : 4.

⁵ J. Hurt C. R. Jakobsonile 28. X 1875. KM KO F. 47, M. 2 : 4.

⁶ J. Hurt C. R. Jakobsonile 1. III 1876. KM KO F. 47, M. 2 : 4.

⁷ Sealsamas.

et Hurdale on teele saadetud «üks kirjutatud raamat rahva-lauludega, mis üks Saarde koolmeister minu käte andis».¹ Paar päeva hiljem, kui Jakobson oli oma kirja kirjutanud, saatis Hurt Jakobsonile omakorda kirja, milles tuletas meelde, et viimane lubanud vanu laule saata. «Senni ei ole midagi siia jõudnud ja ma arvan, et läkitud pakikesele tee pääl õnnetust on juhtunud. Kudas on tõsine asjalugu?» küsib Hurt.²

Ilmselt polnud Hurt Jakobsoni kirja ega ka laule veel kätte saanud. Millised need laulud olid, pole teada. 1876. a. on Saarest küll EKMS-i kogus Kilingi koolmeistrilt M. Treufeldtilt rahvalaule³, kuid kas need sattusid Hurda kätte C. R. Jakobsoni vahendusel, see jääb andmete puudumisel selgusetuks.

Kui 1878. a. hakkas ilmuma «Sakala», avanes C. R. Jakobsonil hea võimalus asuda populariseerima ka rahvaluule kogumist. Juba ajalehe kolmandas numbris tõi Jakobson ära J. Bergmanni EKMS-is peetud kõne rahva- ja kunstluulest, kus, nagu eespool nägime, kasutati esmakordselt terminit «rahvaluule».⁴ Autor püüdis seletada rahva- ja kunstluule olemust, rõhutas rahvaluule kui kunstluule ema, kui tüve, kui vanema ja targema loomingu tähtsust ning kõneles selle kogumise vajadusest. «Aga veel ep ole Vanemuise varaaait tühi: veel säääl on palju perlid puru all ja mitu hõbeõuna muru all, ootavad aga aega, kunas nende ärapäästja ning ilmutaja ligi jõuab ning neid vangipõlvest lahti ostab ning kõige maailma mõistlikkude ette viib,» kutsus autor rahvaluule kogumisele.

Rahvaluule tähtsust selgitasid ja kogumist propageerisid teisedki «Sakalas» mõned aastad hiljem avaldatud kirjutised. Nii näiteks kõneldi 1880. a. kellegi P. P. kirjutises⁵ rahvalauludest kui rahva kogu elu kajastavast loomingust, mis iga rahva juures avaldub vastavalt selle omapärale erinevalt. Autor kiitis rahvalaulu ilu ja tunnistas julgelt, et meie vanadel lauludel on sootuks suurem südamesse tungiv jõud kui jumalasõnal. Rahvalaulude väärtuse esiletoomiseks võrreldi neid kullakaevandusega. Eriti rõhutati, et rahvalaul peab saama selleks jõuks, mis eestlasi nende rahvusesalgamise unest üles ärataks. Sellest kõigest tulenes üleskute: «Sellepärast, et meie vaimuelu peegel täielikuks saaks, olgu iga Eesti mehe hool vana laulude korjamist jõudu mööda toetada!»

Selliseid mõtteid oli «Sakalas» avaldatud varemgi. 1878. a. kirjutati selles näiteks, et Hallistes peetud pulmades lauldud nii «jumala sõna laule» kui ka «rege-laule», viimased liigutanud

¹ C. R. Jakobson J. Hurdale 12. XI 1876. KM KO F. 43, M. 6:5.

² J. Hurt C. R. Jakobsonile 14. XI 1876. KM KO F. 47, M. 2:4.

³ KM RO EKS 4^o3, 59—71; 83—118.

⁴ J. Bergmann, Sõnakene luuldest. Sakala Lisleht 1878, nr. 3.

⁵ P. P., Rahva laul. Sakala Lisleht 1880, nr. 37. See on osa pikemast kirjutisest («Laulmisest»), mis ilmus sealsamas (nr. 34, 36 ja 37).

aga niivõrd, et «... üks vana naisterahvas hakkas valju healega nutma ja hüüdis: «Küll on Jumala sõna vägev, aga nii sügavasse südamesse ta ei jõua tungida kui meie omad vanad laulud.»»¹

Ka J. Kõrv oma kirjutises «Mõni sõna meie Eesti praeguse aja luuletustest ja Eestirahva muiste-juttudest»² rõhutas rahvaluule kui rahva «oma vaimupõllu varanduse» suurt väärtust ja kordas Kreutzwaldi juba 60-ndatel aastatel avaldatud mõtet, et vaimukulda pole tarvis otsida võõralt maalt, vaid et seda leidub kodus küllaldaselt. Muistset minevikku nägi ta sealjuures idealiseeritud valguses, «Eesti-Soomesugu väe- ja tugevuse päevadena», millest kõnelevat «isaisade suurt vaimu ja kõrget loomulist annet kui ka eluerkust» tõendav rahvaluule. Nagu eelmised kirjutised, nii oli ka see esitatud oma ajale iseloomulikus romantilises ülistavtundelises laadis. Pikemalt peatus autor «muistejuttude» (Kõrvi poolt kasutatud rahvajuttude termin), eriti teda ennast tollal huvitanud Vanapagana ja Kaval-Antsu lugude kogumise vajalikkuse ning nende kasvatusliku väärtuse selgitamisel.

«Sakala» ilmuma hakkamise aastal hakati C. R. Jakobsonile saatma ka rahvaluulet. Aastail 1878—1882 saadud rahvaluule kohta annab ülevaate tabel 4.

Nagu sellest nähtub, oli 27 kogujat, kes olid saatnud 89 rahvaluule, 47 rahvajuttu, 21 mõistatust, 40 vanasõna, 4 laulumängu, 17 punkti uskumusi ja kombeid, 25 rahvaviisi, 3 punkti rahvameditsiini ja kultuuriloolist ainekku. Seega polnud materjali kuigi palju.³

Kõige silmapaistvamaks kogujaks oli Hans Mett Lellest. Eespool nimetatud «Sakala» artiklile reageeris ta esimesena. Ta kirjutab: «Omas uudes aja lehtes kiidate Teie vana Eesti laulude korjamist, mis ka minu meelepärast on. Ma kuulan hea meelega kui keski endist Eesti laulu laulab ja kui võimalik kirjutatan seda kohe oma tasku raamatukokku üles...»⁴ Kiri sisaldas 4 rahvaluule. Hiljem on Mett veel saatnud viiel korral, kokku 37 laulu. Need on kõik head ja usaldatavalt kirjapandud regivärsilised rahvaluulud.

Jakobson vastas oma lehe kirjavastuste rubriigis nii Meti esimesele kui ka hilisematele saadetistele. Ta lubas Meti laulud anda

¹ Pärnu maakonnast. Sakala 1878, nr. 13.

² Sakala Lisaleht 1882, nr. 2, 3, 4. Kõnena esitas Kõrv selle EKMS-is 28. VII 1881. EKMSA 1881, lk. 25—27 (protokollide osa).

³ C. R. Jakobsonile saadetud rahvaluule asub praegu ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade Osakonnas Kurgja fondis. Võib arvata, et seal pole säilinud kõik talle saadetu. Samuti leidub rahvaluule kirjapanekuid ka Jakobsoni muu käsikirjalise pärandi hulgas, tõenäoliselt küll mitte olulisel määral, kuid seda pole käesolevas töös kasutatud, kuna Jakobsoni fond on selles osas veel läbi töötamata. Nii ei ole tabelis esitatud andmed muidugi lõplikud.

⁴ H. Mett C. R. Jakobsonile 14. V 1878. KM KO C. R. Jakobsoni Kurgja fond.

C. R. Jakobsonile a. 1878—1882 saadetud rahvalaule

Aasta	Koguja	Kogumiskoht	Liigid						
			rahvalaule	rahvajutte	mõistatusi	vanasõnu ja kõnekäände	mänge	uskumusi ja kombeid	muud
1878	P. Kiviland V. Lepp H. Mett (6X) L. K[ase]	Karksi Rakvere Rapla Halliste	1 37 4	1			4	2	
1879	J. Janus A. Karotom P. Kiviland T. Sander A. Sörd	Viljandi Mõtsu Karksi Pilistvere ?		1 1 1 2				5 9	
1880	J. Krieger J. Kuldkep P. Käär G. Lindvest J. Tamm	Suure-Jaani Katarinenstadt Järva-Jaani Kuusalu Suure-Jaani	1 2	1 3 3	21		40		3 punkti rahvamed.
1881	J. Ilves J. Johannson D. Kipper M. Martna P. Matzon	Halliste Tarvastu Muhu Mihkli Paistu		1 3 10 11					kultuuri- lool. andmeid
1882	J. Ilves J. Kill J. Paap	Halliste Kuressaare Kodavere	1	3 1 1					
Daatumita	Ilmar M. Kiimann K. Kirt (?) K. Kook (?) P. Käär T. Palitser J. Puusaar H. Rebane S. Taevere	? ? ? Kodavere Järva-Jaani ? Tori Paevere Suure-Jaani		1 4 6 6					25 rahva- viisi
			89	47	21	40	4	17	

edasi EKmS-ile ja õhutas ühtlasi uutele kirjapanekutele. «Olge nii head ja korjake ja saatke veel neid kauneid terakesi!»¹, «Kirjutage aga kõik ülesse, mis Teie kogunud olete ja nagu rahva suust kuulete, sest kõik võtab Kirjameeste Selts tänuga vastu.»² Viimase saadetise puhul märkis Jakobson tunnustavalt: «Olge terve! Teie korjandused on tõeste tänu väärt.»³

Kahjuks pole H. Mett kogumist pärast 1878. a. enam jätkanud.

Tuleb veel esile tõsta Leena Kase väikest kogu, mis sisaldab mängulaule, mardi- ja kadrikombestikku koos vastavate lauludega. Teistest rohkem on laule üles märkinud M. Martna Sootaganast, kuid rohkem kui pooled neist on nähtavasti saatja omaloominguliseks katsetuseks. Ka J. Ilvese saadetud laul kuulub selliste hulka («Kui ma alles noor veel olin / kodus üles kasvasin / noore ea lustil tantsin; / lindudega roemsast laulsin...»). Teised kirjapanekud on usaldatavad.

Rahvajuttude hea ülesmärkija oli Dionisi Kipper Muhust Kansi vallast. Tema kogutud rahvaluule hulgas leidub ka kolm pastorinaljandit. On huvipakkuv, et Jakobsonile saatsid seda laadi materjali teisedki kogujad (47-st jutust kõnelevad pastoritest 7). Peale Kipperi on pastorinaljandeid kirja pannud veel P. Kiviland Pollist, S. Taevere Olustverest, T. Sander Pilistverest. Jakobson võttis taolised saadetised meelega vastu. Nii on ta P. Kivilandile, kes palus «Õpetaja jahi» ära trükkida «Sakalas», vastanud: «Teie ennuistene jutt on väga kena, aga üksiku juhtumiste pärast seal sees teda «Sakalas» trükkida ei või... Korjake ja saatke meile veel!»⁴

Ka EKmS-i kogus leidub üksikuid pastorijutte, kuid mitmesaja üleskirjutuse hulgas moodustavad need üsna tähtsusetu osa. On selge, et Hurdale kui pastorile polnud taolisi jutte kaugeltki meeldiv saata ja seetõttu võib arvata, et paljud hoidusid teadlikult seda tegemast. Teine lugu oli C. R. Jakobsoniga, kelle suhtumine kirikuõpetajatesse oli teada.

Häid kirjapanekuid oli veel teistelki kogujatelt, nii näiteks naljandeid P. Käärilt Järva-Jaanist, muinasjutte ja muistendeid J. Ilveselt Vana-Karistest, muistendeid J. Tammelt Olustverest.⁵

Enamikul juhtudel saadeti C. R. Jakobsonile rahvaluulet «Sakalas» avaldamiseks, kuid mitmed kogujatest lähetasid oma saadetised palvega anda need edasi EKmS-ile. Mõnel juhul ongi käsikirjadel Jakobsoni tehtud märkus: «Km. Seltsile.» Ka kirjavastustes on ta tihtipeale rõhutanud, et annab saadetised seltsile

¹ Sakala 1878, nr. 17. Kirja vastused. H. M. L-s.

² Sakala 1878, nr. 24. Kirja vastused. H. M. Lelles.

³ Sakala 1878, nr. 44. Kirja vastused. H. M. L-s.

⁴ Sakala 1878, nr. 27. Kirja vastused. P. K. P-s.

⁵ C. R. Jakobsoni rahvaluule hulgas leidub ka J. Weitzenbergilt saadud lühivormide kogu (122 mõistatust, 7 vanasõna), mis on pärit 1866. aastast ja saadetud Jakobsonile «lugemise raamatu» koostamiseks.

edasi. Mingil põhjusel on need aga jäänud Jakobsoni kätte. Kas ja kui palju Jakobson talle saadetud rahvaluulet üldse EKMS-ile üle andis, pole teada. Võib arvata, et ta seda siiski tegi, kuna selle kohta on mõningaid vihjeid.¹

Väga õigesti on Jakobson kogujate tähelepanu juhtinud vajadusele teha kirjapanekuid «täielikult», s. o. täpselt ja üksikasjalikult, sest ainult siis saab EKMS neid tarvitada.² Kirjavastustes tegi ta tihti kogumispropagandat, paludes rahvaluulet edaspidigi üles märkida.³ Osa saadetistest avaldati ka «Sakalas»,⁴ mis aitas rahvaluulet tutvustada ja kogumist propageerida. Leena Kase kirjapandud nukumängulaul koos vastava kirjeldusega «Sakala» veergudel⁵ äratas näiteks Hurda tähelepanu. Viimane palus L. Kasele edasi öelda, et «ta ka meie Seltsi rõõmustaks».⁶ Kuid L. Kase oma üleskirjutusi Hurdale teatavasti ei saanud.⁷

Kuigi rahvaluule-küsimustega tegelemine oli üks Jakobsoni paljudest ja sugugi mitte kesksematest tegevusliinidest, suutis ta ka sel alal korda saata paljugi hinnatavat. Oma lehes aitas ta virgutava sõnaga kaasa rahvaluule väärtuse selgitamisele. C. R. Jakobson mõistis EKMS-is J. Hurda poolt organiseeritud laiaulatusliku kogumistöö tähtsust ja püüdis omapoolsetki seda abistada, hoolimata nendevaheliste suhete teravnemisest.

Sellega seoses tulebki rõhutada, et kahe suuna võitlus ja ideoloogilised kokkupõrked ei põhjustanud rahvaluule hindamisel, kogumise organiseerimisel ja propageerimisel 1870-ndatel aastatel mingeid vastandlikke seisukohti. Rahvaluulet — «rahva mälestusi» — käsitleti tollal, nagu nägime, juba kadumisohus oleva, kuid rahva vaimsest elujõust eredalt kõneleva loominguna, rahvuskultuurilise aardena, mille väärtust oli vaja põhjendada ja selgitada rahvusliku teadvuse äratamiseks ja süvendamiseks. Eelkõige selles seisneski käsitledaval perioodil rahvaluule kui ideoloogilise relva tähtsus, mida sellisena mõistsid ka rahvusliku liikumise erinevate suundade esindajad. Kõik nad püüdsid rahvas äratada austust ja lugupidamist selle minevikuvaranduse vastu, jagasid Kreutzwaldi seisukohta, et rahvalaulude ja -juttude näol

¹ J. Hurt V. Reimanile 6. VII 1893. KM KO F. 105, M. 1 : 20.

² Sakala 1878, nr. 18. Kirja vastused. P. Sch.

³ «Peaks aga seesugusi jutte õige rohkesti igal pool agaraste korjatama!» — «Palume neid enam ülesse kirjutada.» — «... kirjutage sarnatseid veel ülesse, kui tunnete» — selliseid märkusi võis kirjavastustes sageli kohata.

⁴ Näiteks H. Meti ja L. Kase kogutud laule ja üsna mitmeid muinasjutte. Sakala Lisaleht 1878, nr. 1, 16, 28, 35, 36, 37, 39, 41. Sakala Lisaleht 1880, nr. 27, 28, 35.

⁵ Sakala Lisaleht 1878, nr. 16.

⁶ J. Hurt C. R. Jakobsonile 7. VI 1878. KM KO F. 47, M. 2 : 4.

⁷ Üks tema laulukogudest on küll EKMS-i kogus, kuid mitte tema, vaid J. Kapi nime all, kelle kaudu ta need laulud tegelikult Jakobsonile olevat saatnud (J. Jung J. Hurdale 23. XI 1878. KM KO F. 43, M. 6 : 30).

on meil olemas varandus, mis on «eesti rahva au ja ilu» ja mis lubab eestlasi oma kultuurivõimelisuse poolest võrdsetena seista teiste rahvaste kõrval.

Ühtlasi võisime märkida ka mõningaid erinevusi. C. R. Jakobsonile näit. saadeti meelsasti kirikuvastast rahvaluulet ja «Sakalas» julgeti avalikult võrrelda vanu laule ja jumalasõna viimase kahjuks. Mis puutub J. Hurta, siis koos teiste rahvusliku liikumise tegelastega andis ta oma süvenevast pastorlikust konservatismist hoolimata suure panuse rahvusliku kultuuri varasalve eelkõige rahvaluule kogumise organiseerijana. Seda tööd ei suutnud takistada ka pastoritest ametikaaslaste küllaltki terav kriitika. 1870-ndatel aastatel kujunes tal välja eitav suhtumine lõppriimiliste rahvalaulude, nende hulgas ka tollal väga aktuaalse ühiskondlik-poliitilise satiiri kogumisse. Viimane oli sel ajal uus nähtus ja kujutas endast pooliti kirjanduslikku, pooliti folkloristlikku luulet, mis oli suunatud balti-saksa mõisnike ja pastorite ning eestlaste-renegaatide vastu.¹ C. R. Jakobsoni osa nende loomisel ja levitamisel, samuti nende kasutamisel kaasaegses ühiskondlik-poliitilises võitluses on meile teada.² Suhtumises lõppriimilisse rahvalaulu on nähtudki Hurda ja Jakobsoni radikaalset erinevust rahvalaulu mõistmisel ja hindamisel. Siinjuures ei tohi aga unustada olulist asjaolu, et lõppriimilist rahvalaulu tollal rahvalauluna veel ei käsitatud. Viimase all mõisteti ikkagi regivärsivormilist vana ja anonüümset, lõppriimilise rahvalauluga võrreldes kunstiliselt sootuks täiuslikumat rahvaluuleteost. Vähe-malt on selles osas teada J. Hurda ja M. Veske seisukoht. Kuigi C. R. Jakobson pole oma vaateid selle kohta lähemalt väljendanud³, näib olevat kindel, et ka tema mõistis rahvalaulu sellisena. Propageeris ta ju oma «Sakalas» «vanade regevärs-side», «vanade laulude» kogumist, mida ta ka sealsamas publitseeris. Lõppriimilist ühiskondlik-poliitilist rahvalaulu aga käsitas ta nähtavasti ikkagi toleaeegse käsikirjalise salakirjandusena, mida ta kasutas aktuaalse mõjusa sõnarelvana. Selles osas tuleb muidugi rääkida Jakobsoni erinevusest Hurdast, veelgi enam, nendesamade lauludega võitles ta koguni Hurda enda maailma-vaatelistel seisukohtade vastu. Ent hinnates Hurda ja Jakobsoni suhtumist rahvalaulude kogumisse, tuleb meil ikkagi silmas pidada rahvalaulu mõiste toleaeegset käsitust. Sellest lähtudes nägid mõlemad rahvaluule kogumise ülesannet «vana kuldse päranduse», «vana kulla» kui kadumisohus oleva muistse varanduse päästmises; millele nii üks kui teine pööras õigustatult rohket tähelepanu.

¹ Ü. Tedre, C. R. Jakobson ja rahvaluule. C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 151.

² Sealsamas, lk. 151—182.

³ Sealsamas, lk. 152.

Paralleelselt rahvaluule kogumisega toimus EKmS-is rahvaluule väljaandmine. Seltsi tegevuse käsiteldaval esimesel perioodil oli tegemist kolme publikatsiooniga. Esimene neist oli seltsi presidendi ning rahvaluulekogumise tegeliku organiseerija J. Hurda koostatud kihelkonnaprindiibiline kaheköiteline rahvalaulukogu «Vana Kannel» (1875—1886), teine silmapaistva rahvaluulekoguja M. Veske kaheosaline antoloogia «Eesti rahvalaulud» (1. vihk 1879, 2. — 1883). Kolmas väljaanne kuulus rahvajuttude valdkonda. See oli J. Kõrvi «Eesti-rahva muiste-jutud ja vanadkõned», mis ilmus 1881. a. Peale selle avaldati üksikuid rahvajutte ka seltsi aastaraamatutes: 1875. a. J. Pärna¹ ja 1877. ning 1879. a. J. Kõrvi² kirjapanekus. Viimati mainitud ilmusid kõik 1881. a. J. Kõrvi jutukogus.

EKMS ei kirjastanud oma tegevuse esimesel perioodil ise ühtki raamatut peale perioodiliste aastaraamatute. Kuid selts juhtis tähelepanu teostele, mille ilmumist ta pidas vajalikuks, vaatas need sisuliselt ning keeleliselt läbi ja andis neile seltsi toimetiste numbri, mille all teosed ka publitseeriti. «Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetuste» hulgas ilmusid nii esimene kui ka teine «Vana Kandle» köide, hoolimata sellest, et Hurt 1881. a. lahkus seltsist. Peterburi tööle asudes oli ta kaasa võtnud ka seltsile kuuluva rahvaluulekoguga. Selle pärast algas EKMS-i ja Hurda vahel 1881. a. lõpul pikemat aega kestnud kirjavahetus. Selts nõudis oma materjale kas tagasi või nende peatset publitseerimist, Hurt aga polnud kohe võimeline jätkama väljaandmist, kuid ei olnud «Vana Kandle» edasise publitseerimise mõttest ka loobunud.³ Lõpuks lahenes küsimus nii, et EKMS tegi otsuse lubada Hurdal jätkata tema käes olevate laulude publitseerimist, kuid ainult seltsi toimetiste numbri all, kusjuures juba trükkis ilmunud materjal tuli seltsile kohe tagasi anda.⁴

M. Veske «Eesti rahvalaulud» I ilmus aga nn. «Eesti Kirjavaras» seerias. See lahkulöömine toimetistest oli tingitud Veske vastuoludest Hurda ja tema pooldajatega, mis 70-ndate aastate lõpul olid teravnenud. «Kõige lisaks ei saanud Veske, nähtavasti mõlemapoolse jonnitõttu, oma teoseid seltsi toimetiste numbri all avaldada, ja sellepärast asutati eriline «Kirjavaras»-seeria, mis oli ometi kaudselt seotud seltsiga,» märgib F. Tuglas.⁵

¹ J. Pärn, Vanad jutud. EKMSA 1875, lk. 47—52.

² [J. Kõrv,] Võitlemine sissikute vasta. EKMSA 1877, lk. 43—48; J. Kõrv, Jutud kolmest Eesti järvekesest. EKMSA 1879, lk. 42—61.

³ C. R. Jakobson J. Hurdale 8. XII 1881. KM KO F. 43, M. 6 : 5. — EKMS J. Hurdale 16. VI 1882, 7. IX 1884. KM KO F. 43, M. 27 : 6. — J. Hurt EKMS-ile 27. IX 1884. KM KO F. 43, M. 40 : 12.

⁴ EKMS J. Hurdale 21. I 1886. KM KO F. 14, M. 7 : 8.

⁵ F. Tuglas, EKMS, lk. 92.

Lähemalt käsitles «uue kirjakogu» tekkimist ajaleht «Valgus»,¹ kus kirjutati, et «Hurda partei» eesmärgiks oli «rahva meeleliste meeste kirja tööd võimalikult Kirjameeste Seltsi toimetustest» eemale hoida. Peamise põhjusena tõi ajaleht esile selle, et M. Veske «Eesti keele healte õpetus» olevat «kergel meelsel viisil» antud «kahe tudendi» kätte läbivaatamiseks, «kes veel millgi viisil ei olnud näidanud, et nad Eesti keelt oleksivad uurinud ehk Eesti keeles õigest kirjutatagi osanud!». Nii ei olevatki Veskel, «Valguse» toimetajal Kõrvil ja ka teistel jäänud muud üle, kui seltsi toimetiste kõrvale asutada «Eesti Kirjavara».

«Valguse» kirjutisest saame seega veelkordse kinnituse, kui võrd teravaks olid 70-ndate aastate lõpul muutunud rahvusliku liikumise kahe suuna esindajate vahekorrad.

«Eesti Kirjavaras» ilmus raamatuid mitmesugustelt aladelt. 1881. a., peale Hurda lahkumist, ühendati aga «Kirjavara» uuesti seltsi toimetistega. Otsustati, et «teaduse ja kooliraamatud ilmuvad ikka, nagu siia maale sündinud, nime all «Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetus Nr. 00», juturaamatud aga ilmuvad nime all: «Kirjavara Nr. 00, Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetus»»². Nii avaldati ka Veske antoloogia teine vihk 1883. a. viimati mainitud nime all.

Hurda ja Veske rahvalaulukogude teised osad ilmusid tegelikult alles EKmS-i tegevuse järgneval perioodil. Ülevaatlikkuse ja käsitluse terviklikkuse mõttes on otstarbekas nimetatud osi alljärgnevas siiski koos esimeste annetega käsitleda. Mis puutub «Vana Kandle» II köitesse, siis olid selles avaldatud laulud kogutud pealegi a. 1876—1878. Ka Veske antoloogia II osa laulud, nagu ilmneb 1880. aastaga dateeritud sissejuhatausest, kuuluvad oma kogumisajalt seltsi tegevuse esimesse perioodi.

1. J. Hurda «Vana Kannel» I ja II

J. Hurt algatas teatavasti rahvalaulude väljaandmise mõtte 1871. a. avaldatud avalikus üleskutses «Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad». Sellest aastast peale laienes ja elavnes Hurda organiseerimisel rahvalaulude kogumine. Erilise hoo ja ulatuse sai see EKmS-is, kus kogumistöö kulges «Vana Kandle» «hüüdmapanemise» tähe all, mis Hurda arvates «mitte üksikute asi» ei võinud olla.³

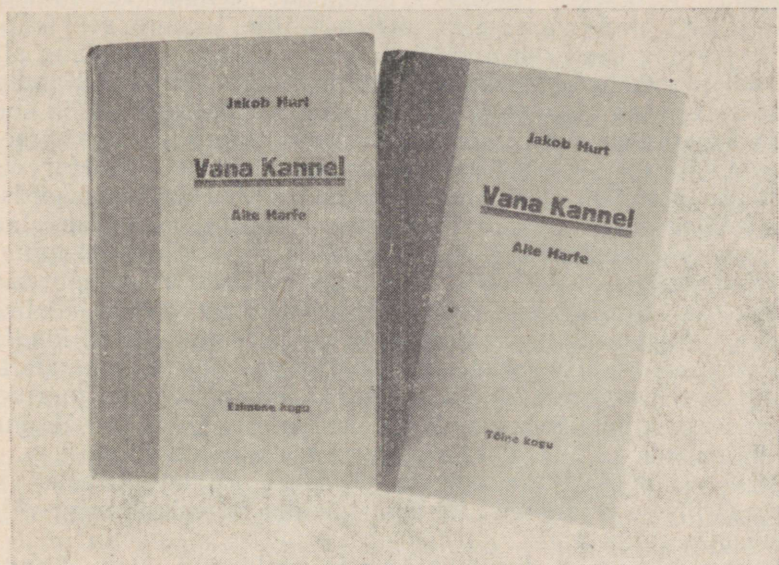
1875. a. EKmS-i septembrikuu koosolekul avaldas J. Hurt esmakordselt plaani, «kudas korjatud vana vara trüki läbi välja anda

¹ Valgus 1883, nr. 88.

² EKmSA 1881, lk. 34 (protokollide osa).

³ EKmSA 1874, lk. 72.

tuleks».¹ See kava sisaldas 6 jaotust: «1) vana kannel (laulud), 2) vana tarkus (vanad-mõistusõnad), 3) vana usk, 4) vanad jutud, 5) vanad kombed (pulmade, ristimiste, matmiste, talguste juures), 6) rahva lauluviisid.» Esimesele kohale olid siin asetatud rahvalaulud. 1876. a. esitas J. Hurt kirjutises «Eestirahva aja-raamat», mida käsitlesime lähemalt eespool, uuesti rahvaluule publitseerimise plaani. Selles avaldas ta oma kavatsuse hakata

J. Hurda «Vana Kannel» I—II

rahvaluulet välja andma üldise pealkirja all «Eestirahva aja-raamat». Siin oli ära toodud 1875. a. fikseeritud plaani viis esimest punkti. Välja oli jäetud viimane — viiside osa. 1878. a. ilmunud «Avalikus kirjas kõigile», mida samuti vaatlesime juba eespool kogumistöö osas, loetleti jällegi 1876. a. märgitud viit osa, seekord aga järjestuses: «I Vana kannel (vanad laulud) II vana jutt (ennemuistsed jutud) III vana tarkus (vanad sõnad ja mõistatused) IV vana usk (vana rahvausk ja ebaus) V vana kombe (vanad Eesti-rahva kombed).» Laulude kõrvale olid nüüd juba asetatud rahvajutud. Vanasõnad ja mõistatused olid esitatud veel ühises jaotuses.²

¹ EKmSA 1875, lk. 101.

² Alles 1888. a. avaldatud kogumiskavas «Paar palvid...» olid vanasõnad ja mõistatused antud iseseisvate jaotustena ja need toodud laulude ja juttude järel, kuna usundiline ja kombestikuline materjal oli jäetud viimasele kohale.

1875. a. EKmS-is jaanuari algupäevadel peetud koosolekul võis Hurt teatada, et esimene jagu «Vanast Kandlest», mis sisaldab Põlva kihelkonna laule, on käsikirjas valmis ning läheb trükkimisele.¹ «Vana Kandle» esimene vihk (lk. 1—96) ilmus 1875. a.², teine vihk (lk. 97—192) 1876³, kolmas vihk (lk. 193—309) aga alles 1886. a.⁴ Teise köite esimene vihk, mis sisaldas Kolga-Jaani laule, ilmus 1884. a.⁵, teine ja viimane 1886. a.⁶

«Vana Kandlega» alustas Hurt eesti vanade rahvalaulude täielikku väljaannet. «Olen tiitlile lisanud veel «Täieline kogu vanu Eesti rahvalaulusid» (Vollständige Sammlung alter estnischer Volkslieder) kavatsuse märkimiseks, et «Vana Kandle» püütakse esitada kõigi eesti rahvalaulude võimalikult täielik kogu, kaasa arvatud ka need, mis varem juba trükitud, aga praegu asjastuhvitatuile raskesti kättesaadavad,»⁷ märkis J. Hurt ise.

«Vana Kandle» koostamisel rakendas J. Hurt esmakordselt meie folkloristikas topograafilist printsiipi. Ta asus rahvalaule publitseerima kihelkonniti. See printsiip polnud sündinud mingite eeskujude mõjul, vaid välja kasvanud praktilisest kogumistööst endast ning Hurda poolt tollal selgepilguliselt tehtud olulisest tähelepanekust esitada sel kombel kõige paremini teatud kindlale maa-alale omase sisu ja keelelise eripäraga laule. Kuidas sai toimidagi teisiti mitmest kihelkonnast saadetava, lokaalselt erineva laulumaterjali publitseerimisel, kui kogumine jätkus ja väljaanne pidi kujunema täielikuks ja ammendavaks.

Milliseid põhimõtteid arvestas J. Hurt «Vana Kandle» kui topograafilisest printsiibist lähtuva täieliku rahvalaulukogu väljaandmisel?

Oma publitseerimisprintsiibid on ta avaldanud «Vana Kandle» saksakeelses eessõnas,⁸ mis ilmus 1886. a. koos «Vana Kandle» esimese osa kolmanda vihuga. Eelkõige rõhutas autor, et «Vana Kannel» on rahvalaulude teaduslik väljaanne. Sellest tingituna oli vajalik võimalikult palju lauluvariantide, ka vähemväärtuslike ja fragmentaarsete esitamine. Avaldatud materjal pidi olema teaduslikult usaldatav. Et pakkuda uurijale kindlat, originaalset algmaterjali, tuli laulud ära trükkida nii, nagu

¹ EKmSA 1875, lk. 92.

² Vana Kannel. Ezimene anne. Täieline kogu vanu eesti rahva lauluzid, välja annud Jakob Hurt. Tartu 1875.

³ Vana Kannel. Tõine anne. Täieline kogu vanu eesti rahva lauluzid, välja annud Jakob Hurt. Tartu 1876.

⁴ Vana Kannel. Kolmas anne. Täieline kogu vanu eesti rahvalauluzid, välja annud Jakob Hurt. Tartu 1886.

⁵ Vana Kannel. Tõine kogu. Ezimene ja tõine anne. Täieline kogu vanu eesti rahva lauluzid, välja annud Jakob Hurt. Tartu 1884.

⁶ Vana Kannel. Tõine kogu. Kolmas ja neljas anne. Täieline kogu vanu Eesti rahvalauluzid, välja annud Jakob Hurt. Tartu 1886.

⁷ VK I, lk. XV.

⁸ Vrd. H. Tampere, Jakob Hurda rahvalaule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 131—142.

neid oli lauldud või retsiteeritud, poetilise ümbertöötuse või täienduseta, kohalikus dialektis. Ainult siin ja seal olevat «mõned täiesti arusaadamatud või obstsöönised read maha tõmmatud ja silmanähtavad, koguni mitte antud laulu kuuluvad lisandid ära jäetud».¹

Tekstide usaldatavuse kontrollimiseks tuli täielikult säilitada kõik algkäsikirjad, et anda uurijale teadusliku võrdlemise võimalust. Teaduslik väljaanne nõudis Hurda arvates võrdlusmaterjalide esitamist ka teiste rahvaste vastavast repertuaarist, eriti aga lähedastest soome rahvalauludest. Selleks ei jätkunud tal, nagu ta märgib, siiski aega. Samuti pidas ta vajalikuks esitada laulutekste koos viisidega. Ka see jäi teostamata, kuna muusikalise kvalifikatsiooni puudumise tõttu polnud Hurt viise ise kunagi saanud üles märkida ega õhutanud selleks ka oma kaastöölisi. Kuid ta ei eitanud selle nii olulise materjali ülesmärkimise vajadust.

Hurt peatus ka rahvalaulude teaduslik-kriitilise väljaande küsimusel, mille teostamist tulevikus ta arvas vajalikuks. Taolise väljaande otstarbekohaseks menetluseks pidas ta ammendavalt kogutud lauluvara võrdlevat uurimist. Hurt asus tollal (rõhutagem, et see oli 1886. a., millal J. Krohn Soomes oli juba põhjendanud geograafilis-ajaloolise meetodi olemuse) seisukohal, et laulud olemasoleval kujul on nii ajahamba, laulikute suva kui ka esimeste üleskirjutajate tähelepanematusse või oskamatusse tõttu palju kaotanud. Seega jagas ka Hurt tollal ajaloolis-geograafilise uurimismeetodi pooldajate vildakat arvamust, et laulud oma levikuteel on nii sisuliselt kui ka vormiliselt ainult kannatanud ja et võrdluse teel on võimalik taastada laulude esialgne, «suhteliselt kõige algsem tekst ja korrektsem redaktsioon», kõige täielikum kuju, mida pole veel suutnud muuta laulu levik ajas ja ruumis, laulu esitajad ja üleskirjutajad.² Neid seisukohti «Vanas Kandles» veel ei rakendatud, kuna see pretendeeris «ainult ettevalmistava töö või hoolika materjalide kogu väärtusele...»³

Esmakordselt eesti folkloristikas oli J. Hurt formuleerinud teadusliku publitseerimise printsiibid, tõstnud esile ja rõhutanud materjali täieliku esitamise, selle teadusliku usaldatavuse, algkäsikirjade säilitamise, võrdlusmaterjalide ja viiside esitamise nõudeid ning märkinud perspektiivselt kriitilise väljaande vajadust.

¹ VK I, lk. XVI.

² Märkimist väärrib Hurda õige tähelepanek, et rahvalaulude täielikumat kirjapanekut võimaldab mitte laulude dikteerimine, vaid koos viisiga esitamine. VK I, lk. XVIII.

³ Paarkümmend aastat hiljem rõhutas Hurt ka rahvalaulude rahvaliku väljaande printsiipidest kõneldes eespool esitatud nõuet — laulude värsimõõdu parandamise vajadust, märkides, et see pole «mitte laulude muutmine, vaid vana ja päriskuju ülesseadmine». Seda rakendas ta kahes näitena toodud rahvalaulus. J. Hurt, Kaks keelt «Vanast kandlest». EKirj. I (1906), lk. 140—152.

Kuidas on J. Hurt neid printsiipe suutnud teostada?

Esimeseks publitseeritavaks laulualaks oli ta valinud oma kodukihelkonna Põlva, mille laule ja keelt ta ise kõige paremini tundis. Hurda õhutusel oli selles kihelkonnas toimunud üsnagi ulatuslik rahvalaulude kogumine. Kogujateks olid ta lähemad sugulased: õde Eeva Hurt, lellepojad Joosep ja Johann Hurt, kes panid oma laulud — kokku 156 numbrit — kirja 1865—1875-ndate aastate vahemikul.¹ Jakob Hurt ise kogus aastatel 1860—1872, tema laule on kokku 50.² Peale selle kuulusid kogujate hulka veel talumes Peeter Väiso³ ja Hurda õemes Mihkel Härms.⁴

Kui vaadata kõigepealt «Vana Kandle» kui teadusliku publikatsiooni I köidet võimalikult täieliku materjali esitamise nõude seisukohalt, siis näitab võrdlus käsikirjadega, et avaldamata on jäänud üsna suur osa. Joosep Hurda, Johann Hurda ja Eeva Hurda (H, Põlva 1) ning Jakob Hurda enda kogutud lauludest (H, Põlva 2) on publitseerimata jäänud 60. Üldse on «Vana Kandle» Põlva laule sisaldavas köites avaldatud 208 laulu.⁵ Nii moodustab juba kahest käsikirjalisest kogust väljajäetud laulude osa avaldatuga võrreldes umbes ühe kolmandiku. Peeter Väiso kogutud laulud (H, Põlva 3) on kirja pandud nii vaevaliselt, et ei selgu, kas üleskirjutaja poolt ühe numbri all äratoodud laul, mis tegelikult sisaldab mitmeid laulutüüpe, on lauliku poolt sellisena lauldud või on see tingitud hoopis oskamatust üleskirjutamisest. Hurt on siin toiminud oma äranägemise järgi, jagades Väiso 24 laulu 40-ks lauluks, millest ta on avaldanud 30. Sama lugu on ka M. Härmsi üleskirjutatud lauludega. Tema 10 laulu on Hurt jaganud 20-ks, avaldades neist 15.

Hurt ise nimetab laulude väljajätmise põhjusena nende puudulikku kuju ja sisulist kõlbmatust, kuigi viimati mainitud laulud muidu täielikud ja iseloomulikud olevat.⁶ Kõigepealt on publitseerimata laulud, mis oma sisult olid obstsöönseid või sisaldasid üksikuid ebasündaheid värsse. Hurt on neid laule nimetanud «Carmina secreta».⁷ Nendega liitub paar laulu, mida Hurt otse-

¹ Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Joosep Hurt, Johan Hurt ja Eeva Hurt aasta 1865 ja 1875 vahe pääl (KM RO H, Põlva 1).

² Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Jakob Hurt aasta 1860 ja 1872 vahe pääl (KM RO H, Põlva 2).

³ Vanad Eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, üles kirjutatud Peeter Väiso, aastal 1877 (KM RO H, Põlva 3).

⁴ Eesti rahva vanad laulud Põlva kihelkonnast, korjanud Mihkel Härms (KM RO H, Põlva M). P. Väiso ja M. Härmsi laulude arvu kohta vt. allpool.

⁵ Hurt märgib sissejuhatuses ekslikult avaldatud laulude kogusummaks 205. VK I, lk. XXIV.

⁶ Sealsamas, lk. XXVI.

⁷ KM RO H, Põlva 1, nr. 5, 18, 34, 124, 135; H, Põlva 3, nr. 14, 15, 18, 20. Ühe taolise laulu («Kozilast söimatakse») on Hurt siiski avaldanud (VK I, lk. 46), mille tõttu teda hiljem mitme lugeja poolt ka teravalt kritiseeriti. Nii näiteks

selt nimetatud laulude alla pole asetanud, kuid mis ilmselt samuti väljaandjale ebasobivana tunduva sisu tõttu on jäänud publitseerimata.¹ Näit.:

Kuu nõssi Koorajõest
päiv Pärnälätteest
kost iks nõssi mi veli
Saare nädesta siäst
Kirä põlli keskest.²

Kõige arvukamalt on aga välja jäetud mitmesuguste laulude variante.³ Kõigist neist lauludest on teisendid «Vanas Kandles» olemas. Seega pole Hurt oma nõuet — esitada võimalikult palju variante, ka vähemväärtuslikke ja fragmentaarseid — tegelikult teostanud.

Järgmiseks tuleb nimetada laule, mis polnud regivärsilised ja mis sellistena olid Hurda poolt kindlalt eraldatud nimetusega «uuema aja vilets vaimulaps», «uuema aja lori».⁴

Viimase rühmana märgigem mõningaid laule, mis väljaandja arvates 1) pole nähtavasti väärinud avaldamist⁵ (nende hulgas on laule neidudest, tuhulaul, tamme ja vahtra võistulaul, pruudi lahkumislaul, teekäigulaul, pääsukese tekkelaul), 2) mis kontamineerinud lauludena jäid publitseerimata täiesti⁶ või jagati mitmeks omaette lauluks, nagu alljärgnevas näeme.

Kindlat seisukohta Hurdal kontaminatsioonide suhtes tollal veel polnud, see tõusis teravalt päevakorda alles «Setukeste laule» trükiks korraldades.⁷ Kontaminatsioonide eraldamine toimus nii, nagu redigeerija seda heaks arvas, nende või teiste, Hurda arvates liigsete lisandite eraldamisena, mis lihtsalt ei tundunud sobivat antud laulu. Siin puutumegi kokku Hurda poolt esiletõstetud teise olulise teadusliku publitseerimise põhimõtte — laulutekstide täpse, usaldatava edasiandmise nõude tegeliku teostamisega.

Hurt on oma «Vana Kandle» I osas ära trükkinud terve rea

kirjutas A. Grenzstein 14. III 1876 Hurdale: «... 39-da laulu 12. rea juures käsitud raamat lammaste lauta viial» KM KO F. 43, M. 3:40. A. H. Willigerode avaldas oma kirjas Hurdale 3. II 1877 kartust, et obstsöönseid laule võivad halvasti kasutada nn. «lahtised inimesed» (s. o. sulasrahvas), kes õigustavat end sellega, et need on pastori avaldatud. KM KO F. 43, M. 25:32.

¹ KM RO H, Põlva 1, nr. 15, 52; H, Põlva 2, nr. 50.

² nõssi — tõusis; nädesta siäst — neidiste seast; kirä põlli keskest — kirju põllede keskel.

³ KM RO H, Põlva 1, nr. 11, 22, 46, 47, 49, 53, 64, 67, 71, 73, 80, 81, 108, 137, 139, 149, 150, 151, 154, 155; H, Põlva 2, nr. 4, 6, 7, 8, 12, 22, 23, 24, 27, 28, 33, 36, 38, 40, 42, 43.

⁴ KM RO H, Põlva 1, nr. 26, 28.

⁵ KM RO H, Põlva 1, nr. 30, 37, 78, 96, 134, 140; H, Põlva 2, nr. 14, 15, 21.

⁶ KM RO H, Põlva 1, nr. 33.

⁷ H. T a m p e r e, Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 160.

laule ainult osaliselt,¹ toimides vastavalt oma eespool esitatud põhimõttele eraldada silmanähtavad, antud laulu üldse mitte kuuluvad lisandid. Ärajätmised on muidugi muutnud laulude ilmet. Ilmekalt torkab see silma laulu nr. 13 puhul. Alljärgnevalt on esitatud laulu käsikirjaline ja trükivariant:

Lalasigi ei ma tohhi
 Werritasi ei ma visi
 Siin om külla katsi podi
 Mõisa mõllembil pool
 Kulle kos jodik laulanness
 Õllekurku hõiskanesse
 Mõteldi vinast verrevi
 Motteldi ollest punnane
 Mina ikkust illosi
 Silma viist ma verrevi
 Midda ikki läska naine
 Kündijät ja külvi jäät
 Hellä siimne heitijät
 Musta mulla pörijät
 Minno küüdse mada künni
 Minno sörme söri leiba

Teije ma rikkale rüüti
 Tallonaisele tassast langa
 Iletelli illos lihha
 Essi hüpsi ja ka karksi
 Hilbu karksi katsi podi.
 Siski paistse palläs perse

Trükis:

Laulazigi, ei ma tohi,
 Veeritäzi, ei ma viizi.
 Siin om külä katsipäidi,
 Mõizagi mõlembide päidi.
 Kubjas jo külale kuuludi,
 Herra mõisti mõizuvan:
 Kulle kos joodik laulanes,
 Õlle kurku hõiskanese.

Nagu näeme, on külaühiskonna teravatest vastuoludest kõnelevast laulust lõpuosa ärajätmisega saanud laul laulust. Et just sisuline külg sundinuks laulu kärpima, on raske uskuda seetõttu, et «Vana Kandle» esimeses köites on küllalt teisi taolisi sotsiaalseid vahekordi kajastavaid laule, millega võrreldes ärajäetu pole sugugi kõige eredamaks näiteks. Pigem võib peamiseks takistuseks laulu tervikuna esitamisel pidada selle kontaminatsioonilisust kui ka lõpul esinevat obstsöönset sõna. Seetõttu nähtavasti tunduski otstarbekana sellest mitmeid motiive sisaldavast laulust iseisva osana eraldada algusvärsid.

Tihti on Hurt käsikirjas esinevaid laule jaganud kaheks või koguni kolmeks lauluks. Nii esinevad käsikirjas algselt ühe lauluna «Vanas Kandles» äratoodud järgmised laulud: nr. 63 B («Kolm vaest») ja nr. 64 («Ole-e umma ezäkeist»); nr. 36 («Õpetus vennale») ja nr. 37 («Tuppa minnes»); nr. 133 («Meid oll' kolmi veljotani») ja nr. 16 («Viha vele pääle»)²; nr. 43 («Miä saa suve suurest tööst?») ja nr. 44 («Tule üks kodo neiokenel»); nr. 2 («Kos sa ollit leel'okene») ja nr. 3 («Ei ole leel'o laste laulus»); nr. 75 («Ära põimi pikä põllu»), nr. 76 («Viina juues») ja nr. 10 A («Laulu eestvõtja»)³. Viimased 3 laulu leiduvad käsikirjas ühe

¹ VK I, nr. 7, 11, 13, 23, 54A, 61D, 67, 87C. Käsikirjas vastavalt: KM RO H, Põlva 1, nr. 19, 57, 27, 51, 24, 107, 77, 103.

² Käsikirjas vastavalt: KM RO H, Põlva 1, nr. 40, 90, 109/110.

³ Käsikirjas vastavalt: KM RO H, Põlva 2, nr. 16, 31, 47.

lauluna pealkirja all «Talgo laul (kui töö ära tet)», mis sellisena oleks olnud heaks näiteks talgulaulude repertuaarist (huvitav ja talgumeeleolu ilmekalt iseloomustav on laulu arendus: algul kõneleb laulik sellest, et ta põimis ära pika põllu, jõi siis viina ja tantsis ning lõpuks laulab endast kui neidude hulgas olevast ain-
sast laulude algatajast).

Ka P. Väiso ja M. Härmsi kogudes, nagu juba märgitud, on Hurt oma äranägemise järgi rohkesti laule eri osadeks jaganud.

Laulude võrdlemisel käsikirjadega selgub ühtlasi, et Hurt on ära jätnud üksikuid värsse, mõnel korral neid ka lisanud või teinud ümberpaigutusi (VK I: nr. 7, 17, 84 A, 55 D, 47, 24, 64, 6, 25, 87 C, 115 B, 141, 112). Toogem siin näiteks juhtum, kuidas on toimitud «Vanas Kandles» avaldatud laulu nr 47 («Mehe kiitus») puhul. Selle laulu viimased värsid kõlavad nii:

Mull on mies meeleline,
Kaaz kaala arvoline.
Ma koa kinda' kättä müödä.
Suka' koa siertä müödä.

Käsikirjas järgnevad sellele aga värsid, mida ei saaks kuidagi pidada antud laulu mitesobivaks lisandiks:

Sis kui miis ülle melik
kaas kala arvoline
koa ma kinda kesva kotti
kapputa kara kotti
sukka sola kotti.¹

Värsside sõnastust käsikirjas ja trükitult võrreldes selgub, et üldiselt on püütud originaalteksti täpselt säilitada. Värsimöödu parandamise eesmärgil on lisatud täitesõnu, pikemaid sõnavorme asendatud lühematega või vastupidi, mis enamasti, varasemate kirjapanekute puudulikkust arvestades, on tehtud õigustatult. Väljajätteid, lisandusi või ümberpaigutusi pole «Vana Kandle» publitseerija aga veel osanud avaldatud tekstides ära märkida. Võrrelgem siin näiteks järgmise laulu käsikirjalist² ja trükitud teksti³:

Kule kulla norimeesi
nori mesi nõrka poissi
võttit naist ürikeses
kauplit kattes ajastajas

Kuule, kulla nuori miesi,
Nuori miesi, nõrka poisi!
Võtiti naize üürikezes,
Kauplit kates ajastajas.

¹ KM RO H, Põlva 1, nr. 31.

² KM RO H, Põlva 1, nr. 1.

³ VK I, nr. 110.

sai ütsi nädalikene
ja paale kats päevakeist
süni ütte söma
mahu ütte maggama
otsi naase tappijät
ja kaasa kaala ragojat

Sai ütsi nädalikene,
Pääle kats' päiväkeist,
Sünnü-üs ütte süömähe,
Mahu-us ütte magamahe.
Ots'et naize tappijät,
Kaaza kaala ragojat.

Nagu näeme, on Hurt teinud parandusi ka murdelise külje täpsemaks esiletoomiseks. Osa kogujaid oli laulud üles märkinud vanas kirjaviisis. Hurt toob laulud kõik uues kirjaviisis ja ortograafiliselt ühtlustatuina. Ta ei ole siin aga tähelepanu omistanud veel iga üleskirjutaja kirjaviisi iseärasuste säilitamisele, mida püüdis teha «Setukeste lauludes».

Tuleb märkida, et «Vanas Kandles» (nii esimeses kui teises osas) puudusid ka teaduslikus väljaandes tingimata vajalikud andmed laulu üleskirjutamiskoha, -aja, lauliku ja üleskirjutaja kohta. Kogumistöö juhistes ei osutatud tollal teatavasti veel vajalikku tähelepanu nimetatud andmete ülesmärkimise vajadusele. Tagantjärele on Hurt seda lünka siiski püüdnud täita andmete esitamisega eessõnas. Seal leiame üldisi märkmeid laulude üleskirjutajate, samuti üleskirjutamise aja kohta.¹ Sisuregistris on hiljem esitatud andmed ka iga laulu üleskirjutaja kohta. Eessõnas on mõnevõrra juttu Põlva laulikute.²

Eespool vaadeldud väljaandmisprintsiihid olid aluseks ka «Vana Kandle» II osale, mis sisaldas Kolga-Jaani kihelkonna laule. See ilmus teatavasti a. 1884—1886. Neis avaldatud rahvalaulud, nagu juba eespool nägime, olid kogutud sootuks varem. «Korjamine sündis aastal 1876, 1877 ja 1878...» märgib Hurt.³

Kolga-Jaani laulude innukateks kogujateks olid seminaripilane J. Orgusaar ja teoloogია üliõpilane J. Bergmann. Kolmandaks kogujaks oli sama kihelkonna koolmeister Kristjan Grau, kelle osa on aga üsna väike (ta on üles kirjutanud 21 laulu). Kõigi kolme käsikirjad⁴ sisaldavad kokku 544 laulu. Neist on avaldatud 490. Seega oli Kolga-Jaani laule Põlva lauludega võrreldes enam kui kaks korda rohkem.

Kuidas on toimitud laulude valikul siin?

Eessõnas märgib väljaandja: «Kõigist korjanduzist on mõned üksikud laulud siia ülesvõtmata ja äratrükkimata jäänud, ozast

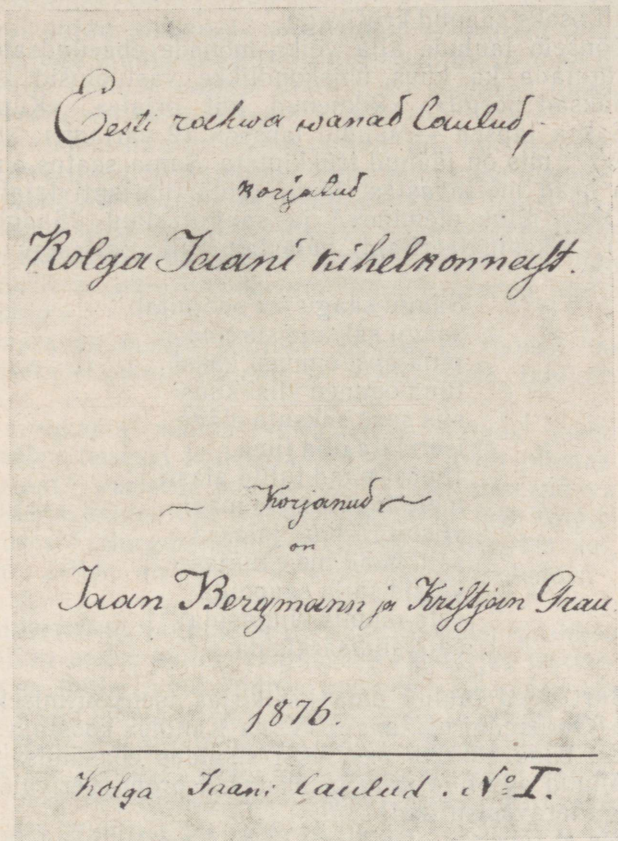
¹ VK I, lk. XX—XXIII.

² Sealsamas, lk. XXI—XXII.

³ VK II, lk. V.

⁴ Eesti rahva vanad laulud, korjatud Kolga Jaani kihelkonnast. Korjanud on Jaan Bergmann ja Kristjan Grau. 1876 (KM RO H, Kolga-Jaani 1). Sisaldab 50 laulu. Vanad rahvalaulud. Kolga Jaani kihelkonnast korjanud seminaariõppija Orgusaar 1876—1878 (KM RO H, Kolga-Jaani 2). Sisaldab 226 laulu. Eesti rahvalaulud Kolga Jaani kihelkonnast Viljandimaalt. Korjanud aastal 1878 Jaan Bergmann, stud. theol. (KM RO H, Kolga-Jaani 3). Sisaldab 268 laulu.

oma puudulize olemize pärast, ozast et kitsasse väravasse kinni jäivad, ozast viimaks ka sellepärast, et nad hõrnemale ehk peenemale lugijale «liig kange tubakas» oleksiwad olnud.»¹

J. Bergmanni ja K. Grau Kolga-Jaani laulude käsikiri

Käsikirjade tegelikuks redigeerijaks oli J. Bergmann, kes viibis Kolga-Jaani laulude trükiks ettevalmistamise ajal abiõpetajana Hurda juures Peterburis. Hurt on talle jätnud, nagu algkäsikirju vaadates selgub, üsnagi vabad käed redigeerimisel.

Avaldamata on jäetud eelkõige terve rida obstsõönseid laule, neid, mis Hurda arvamise järgi oleksid lugejale «liig kange tuba-

¹ VK II, lk. XII.

kas» olnud.¹ Taoliste laulude suhtes on väljaandja toiminud liigagi rangelt, jättes välja ka need, mis sisaldavad ainult üksikuid ebasündsaid sõnu. See asjaolu on tõenäoliselt seletatav «Vana Kandle» esimeses vihus ilmunud ainsale obstsöönsele laulule mitmelt isikult osaks saanud kriitikaga.

Obstsöönsete laulude alla võiks mõnede ebasündsate sõnade pärast paigutada ka kuus ühiskondlikke vastuolusid kajastavat laulu («Saksad põrgu», «Riknenud toit orjale», «Kupja naise pilge», «Saksa lapsed — sandid lapsed» (2 varianti), «Saksa- ja maanaine»)², mis on jäänud trükkimata. Sama saatus on tabanud veel nelja head mõisavastast laulu (kolm varianti laialt levinud laulust «Oleks minu olemine»³ ja saagutuslaul «Saagu saksad surema»⁴). Ekspluateerijaid halastamatult paljastav on eriti viimane:

Saagu saagu ma saagutan
saagu saksu je surema
täna üksi ommen kaks
tuna ommen viisi kuusi
siis saas saksuta elädä
isändätä olla ilma.
Ilmast naad tullid alasti
mere tagalt meie maale
viisud rätikud jalassa
said naad meie majasse
vötsid saija saapaida
osta ummis kingäsida
saja siidisärkisida.

Kas Hurt need laulud oma käsikirjas tsenseerimiseks esitas, pole teada. On üsnagi usutav, et «Vana Kandle» koostaja nad kohe välja jättis, kuna suurem osa neist sisaldas ebasündsaid väljendeid, ülejäänud aga olid rahu ja üksmeelt propageerivale Hurdale ilmselt liiga teravasisulised.

Kuid see ei tähenda ometi, et «Vana Kandle» vaadeldavas köites oleks ühiskondlikke vastuolusid kajastavate laulude esitamisest loobutud. Siin leidub mitmeid häid mõisavastaseid laule, nagu nr. 307 («Härrad iksid ikke'essa»), nr. 308 («Ei enne pääze koduje»), nr. 309 («Kui ma pääzen mõiza'asta»), rohkem siiski aga kupjavastaseid laule, mis on ka mõistetav, kuna need hõlmavad kõige suurema osa mõisaorjuse vastu suunatud rahvalaulude repertuaarist.

¹ KM RO H, Kolga-Jaani 1, nr. 24, 44; H, Kolga-Jaani 2, nr. 162, 173, 189, 201, 205, 212, 216, 226; H, Kolga-Jaani 3, nr. 26, 28, 121, 190, 217.

² KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 94, 102, 108, 182, 215; H, Kolga-Jaani 3, nr. 125.

³ KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 53; H, Kolga-Jaani 3, nr. 225, 256.

⁴ KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 198.

Sisulise mittedobivuse pärast on ilmselt veel välja jäetud mõned laulud, mis kõnelevad vargusest ja pearaiumisest¹ («Õpetus vargale» jt.). On samuti arusaadav, et väikese fragmentaarse pilkelaulukese («Jumalal ollid juured suured / Kõrstusel käpad kõverad / Püha vaimul põjad pikkad»)² avaldamine ei saanud nii pastoriist publitseerija, aga kindlasti ka tsensuuri tõttu üldse kõne alla tulla.

Seega tulid laulude valikul arvesse ka sisulised momendid ja kasvatuslik-eetilised kaalutlused.

Järgmise rühma moodustaksid laulud, mis olid fragmentaarsed või kontamineerunud ja sellistena «oma puudulise olemise pärast» polnud väljaandjate arvates avaldamist väärt.³ Joone all viidatud esimese laulu juurde on J. Bergmann redigeerijana teinud resoluutse märkuse, mis ei vaja kommentaare: «Eine Zusammenstapelung von nicht zusammengehörigen Reminiscenzen, darum nicht aufnahmefähig.»

Avaldamata on mingil põhjusel jäänud ka mõned üsna head laulud (näiteks «Lõikaja vabandus», «Õösi üks», jahiloits, kosjalaul jt.)⁴

Kõige arvukama rühma väljajäetute hulgas moodustavad «Vana Kandle» teiseski köites laulud, millest oli olemas rohkem kui üks variant.⁵ Variante pole seega ka siin ammeldavalt esitatud. Selle kohta leiame ühe väljajäetud laulu (H, Kolga-Jaani 3, nr. 129) juures J. Bergmannilt märkusegi: «Alles, bis auf die beiden letzten Zeilen in den besseren gleichlautenden Liedern enthalten.»

Kontamineerunud laulude ositi äratrükkimist praktiseeriti ka «Vana Kandle» selles köites. Orgusaare käsikirjas leiame 5-värsilise laulukese, mille puhul koguja märgib: «Sija, otsa laulis veel laulik «Söö karja sinetä karja» mis ene ära sai saadetud.»⁶ «Vana Kannel» II toob ära ainult nimetatud 5 värssi lauluna «Parem mull karjas kui kodossa»,⁷ ignoreerides laulu teist osa kui sinna «mitte kuuluvat reminitsentsi». Kahe lauluna on J. Bergmanni käsikirjast ära trükitud nii laul nr. 12 kui ka nr. 94, samuti on kaheks iseseisvaks lauluks samas käsikirjas jagatud nr. 1 ja 234.

Toogem illustreeriva näitena samast käsikirjast laul nr. 1:

Mis on norkus noored neid,
norkus noored poisikesed?
Kas teil' tuleb teine põli,

¹ KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 123, 185, 192; H, Kolga-Jaani 3, nr. 178, 229.

² KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 79.

³ KM RO H, Kolga-Jaani 3, nr. 43, 155, 156.

⁴ KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 35, 78; H, Kolga-Jaani 3, nr. 24, 79, 247, 253.

⁵ KM RO H, Kolga-Jaani 1, nr. 48; H, Kolga-Jaani 2, nr. 18, 24, 44, 52, 71, 87, 116, 181; H, Kolga-Jaani 3, nr. 13, 16, 34, 50, 76, 128, 129, 130, 143, 246.

⁶ KM RO H, Kolga-Jaani 2, nr. 202.

⁷ VK II, nr. 474.

või teil' algab uusi aega?
 Tuleb teil' põli tugeva,
 algab teil' aega igävä?
 Nüüd on ohjad oma hoida,
 valjad oma vaigistada.
 Nüüd on laulud oma laalda,
 hääled oma häälitseada:
 küll saab siiski olla vaita,
 kui saab alla musta mulda,
 valgi laudade vahele,
 kena kirstu keske'elle.

Laul on selle loogilisest ja terviklikust mõttekäigust hoolimata redigeerija poolt kaheks jagatud (alates värsist «nüüd on laulud oma laalda»), kusjuures «Vanas Kandles» on avaldatud ainult laulu teine pool (nr. 151 A — «Paras laulu aeg»).

Rea laulude puhul võib märkida värsside ärajätmist, muutmist ja ümberpaigutamist. Bergmanni-Grau käsikirjas on laulus «Langud pannakse sööma»¹ («Vanas Kandles» nr. 212 B)² ära jäetud 14 värssi ulatuses laulu lõpp. Tõenäoliselt pole redigeerijale meeldinud «viina võimu» ülistamine. «Karjapoisi laulus» (453)³ on ära jäetud värsside ja laulu lõpuosa tublisti muudetud. «Poiis ja neiu kõnes»⁴ (152) on teisiti kaks algusvärssi, laulu «Vana hundi ülumine»⁵ (427) on muudetud värsside ärajätmise ja ümberpaigutamisega.

Orgusaare ja Bergmanni käsikirjalistes kogudes on Hurda tehtud märkusi Bergmanni redigeeritud laulude kohta. Hurt on need teinud juba trükitud «Vana Kandle» laulutekste algkäsikirjadega võrreldes, seega tagantjärele, märkides tihtipeale, et Bergmann on nii mõnigi kord teinud muudatusi täiesti põhjendamatuult.

Orgusaare käsikirjas on märgitud Bergmanni poolt parandatud laulutekstidena nr. 24 (338), 175 (482), 203 (343). Viimasele laulule näiteks on värsside lisatud:

Käsikirjas:

Kukekene kanakene
 lähme rindu aida alla
 siblitseme sablitseme
 terä sulle teine mulle
 kolmas kuke kannusselle

— — — — —

Trükis:

Kukekene, kanakene,
 Kõvernokka linnukene!
 Lähme rindu aeda alla,
 Sinna võedu siblimaie!
 Siblitseme, sablitseme:
 Tera sulle, teene mulle,
 Kolmas kuke kannusselle.

— — — — —

¹ KM RO H, Kolga-Jaani 1, lk. 4—6.

² Edaspidi klambrites ära toodud ainult number.

³ KM RO H, Kolga-Jaani 1, lk. 16.

⁴ Sealsamas, lk. 54, 55.

⁵ Sealsamas, lk. 76.

Laulust nr. 39 (458 B) on ära trükitud ainult algus, kuna sama laulu lõpuosaks on võetud osa laulust nr. 180, milles on pealegi tehtud mõningaid muudatusi.

Bergmanni käsikirjast on laulu nr. 5 (219 A) trükitud täiendatud Bergmanni poolt nelja algusvärssiga; laulus nr. 7 (242) märgib Hurt osa värsside põhjusetut väljajätmist; laulus nr. 11 (206 C) on «mõned väikesed täiendavad korrektuurid Bergmannilt» (muudetud on 5.—7. värss); laulus nr. 198 (202) üks värss lisatud. Mõnede värsside põhjendamatu muutmist märgib Hurt laulu nr. 19 (219 B) puhul. Üksikuid värse on trükkimata jäetud terves reas «Vana Kandle» lauludes.¹

Huvitavaks näiteks Bergmanni redigeerimistööst on laul nr. 37 (443) — «Raamat Rantsuze sõjasta». See meil tihti tsiteeritud laul on algselt olnud lokaalseid jooni sisaldav. Bergmann ise on teinud laulu juurde märkuse: «Scheint ein neueres Lied zu sein und zwar local aus dem Gebiet Soosaar zur Zeit des «Punapart».» Alljärgnevalt on ära toodud nii käsikirjalise kui trükitud laulu see osa, milles redigeeriya on teinud mahatõmbamisi ja muudatusi.

Käsikirjas:

Ärä peän mina minemä,
ärä häistä rahva'aista:
nutma jäägu, kes mind näevad!
Kiri ju tulnud keiserista,
raamat Rantsuse sõjasta,
Piibel Pohla piiri pealtä:
Mehi vaja miilitsisse,
poissa vaja polgu peäle.
Juurikas meil kandis käsku,
Tüki Miku mitu käsku,
Puju Paju palju käsku,
Leoski libe järele.

— — — — —

Trükitis:

Ärä pean mina minemä,
Ärä häistä rahva'ista.
Kiri tulnud keizerista,
Raamat Rantsuze sõjasta,
Piibel Pohla piiri peältä:
Mehi vaja miilitsisse,
Poissa vaja polgo peäle.
Kohtumies ju kandis käsku,
Kandis käsku, andis käsku:

— — — — —

Nii on redigeeriya maha tõmmanud just selle, mis on küllalt oluline — lokaalseid jooni sisaldavad värssid, andes laulule seega täiesti uue ilme.

Uhtlasi on Bergmann, kirjutades Kolga-Jaani laule «käsikirjast trüki tarbeks ümber»,² teinud ka parandusi laulude värssimõõdus, muutes algkäsikirjades esinevat teksti üksikute sõnade või silpide ärajätmisega-lisamisega. Näiteks (esimesena käsikirjas, teisena trükitud laul): tuleb aga sie õnnes õhtu aega — tuleb se õnnis õhtu aega; sest ep tule naene minule — sest ep tule naene

¹ KM RO H, Kolga-Jaani 3, nr. 18 (218), 44 (205A), 46 (198D), 54 (175A), 61 (206A), 73 (165), 78 (182B), 119 (168B), 120 (204), 209 (164A), 244 (198C), 250 (441A).

² VK II, lk. X.

mulle; külles on ju kuolija haizu — külles ju koolija-haisu; siiski olen silmillä sinine — siiski silmila sinine; nurelezid nugade peäle — nurelsid nugade peäle jne.¹

Keeleliselt on «Vana Kandle» II laulude redigeerijaks Hurda tahtmist mööda olnud J. Bergmann, kes «ize sündimize poolest nimetatud kihelkonna laps».² «Vana Kandle» II osa laulude murdekeele analüüs vajab omaette uurimust. Põgusal vaatlusel näib, et Bergmann on siiski üsna rahuldavalt tundnud kolga-jaani murrakut, kuigi paistab silma ka mõningaid eksimusi. Teadlikult kasutati väljaandes h-tähte ja pikka ü-d, mis kumbki muidu Kolga-Jaani keelepruugis ei esine.³

Nagu «Vana Kandle» esimeses, nii ka teises köites leiame «Eeskõnes» andmeid laulikute, laulude üleskirjutamise koha ja aja kohta. Ka siin tuli Hurdal märkida, et «korjajate teadused on sellepoollest puudulizeks jäänud».⁴ Võrreldes Orgusaarega, samuti Põlva laulude kohta toodud andmetega on Bergmannil õnnestunud siiski üsna üksikasjalikult konkretiseerida üksikute laulikute poolt esitatud laulude arvu.

Esimesi vagusid tuli «Vana Kandle» väljaandjal ajada rahvalaulude liigitamisel. Liigitamisprintsiipe pole Hurt lähemalt selgitanud. Sissejuhatuses Kolga-Jaani lauludele on ta märkinud ainult niipalju: «Trükis olen mina muidugi laulud nende sizu järele kokku seadnud ja sedaviizi kaksteistkümmend salka ehk päätükki saanud.»⁵ Seega on laulud nii «Vana Kandle» esimeses kui teises köites esitatud temaatiliste rühmadena.

Laulude esitamisel lähtus Hurt oma juba varem avaldatud seisukohtadest, et rahvaluule on rahva muistse elu-olu elav mälestus, ajaraamat, milles kajastub rahva elu kogu oma mitmekesisuses. «Vanas Kandles» seadis Hurt eesmärgiks näidata, «kudas ennevanast meie ezivanemad laulnud rõõmus ja kurbuzes, töö juures ja pidude pääl, tõe korral ja nalja heidul, kudas noored ja vanad, mehed ja naesed oma südame liigutuzi, oma tuju ja tarkust ilmutanud. Vana kannel tahab üks peegel meie ezivanemate vaimuelust olla, sest vanad laulud on kõige täielizemad märguandjad ja sõnumetoojad inimeste sizimesest elust ennemuiste, nende vaimu ja südame harimize järjest, nende keelest ja meelest.»⁶ Kuigi Hurt kõneles rahvalaulust kui mineviku kajastajast, tuleb hinnata seda, et ta käsitas laule omaaegse elu-olustiku peegeldusena, mille kaudu on võimalik sügavamalt tunnetada rahva elu. Selline käsitus kajastus ka rahvalaulude liigituses.

¹ Värsimuutuste kohta «Vana Kandle» II köites vt. W. Anderson, Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Rahvaluule Arhiivi Toimetused nr. 2. Tartu 1935, lk. 214—217.

² VK II, lk. IX.

³ Sealsamas, lk. X.

⁴ Sealsamas, lk. XI.

⁵ Sealsamas, lk. IX.

⁶ VK I, lk. 1.

Kui Neus alustas oma kogu lauludega, mis tema arvates pidid tõestama eestlaste kunagise müütilis-heroilise luule olemasolu, siis «Vana Kandle» I ja II köite esimene laulurühm kannab pealkirja «Laulust». See haarab ühe selgepiirilise laululiigi — laulud laulust ja laulikust — ja on kujunenud regivärsilise rahvalaulu traditsiooniliseks temaatiliseks rühmaks, mida on esile toodud ka hilisemates publitseeringutes. Olgu märgitud, et selline laulurühm pealkirjaga «Liedes Lust und Leid» esines juba Neusil.

Teise rühma pealkiri «Neidude laulud» ei vasta õieti selles toodud lauludele. Tegelikult on antud rühm pealkirjas näidatud piiridest avaram ja esitab, kuigi veel kitsalt ja ühekülgset, seda võrdlemisi laia regivärsiliste rahvalaulude temaatilist rühma, mis kõneleb noorte omavahelistest suhetest, ja millisest ükski hilisem väljaanne pole mööda läinud.

«Vana Kannel» II esitab neiu-teemaliste laulude kõrval ühtlasi mõned laulud, mis antud rühma raamidest sisuliselt väljuvad. Nimetagem kõigepealt laule nr. 180 («Peretütar ja orjalaps») ja nr. 190 («Kes meid ostab orjastagi»). Hurt andis, nagu hiljem näeme, iseseisva rühmana ka orjuslaulud, kuid pole neid kõiki siiski ühte koondanud. «Neidude lauludele» või noorte suhteid kajastavale laulurühmale ei leidu Neusi kogus midagi vastavat.

Järgnevalt on toodud nii-öelda kronoloogiliselt kolm rühma — alates kosjadest ja lõpetades abieluga. Need on kosja- ja pulmalaulud ning laulud abielu õnnest ja õnnetusest (Neusi antoloogias «Liebe und Freierei» ja «Hochzeit, Ehe, Kindesliebe»). Kahvatu ja väheütleva pildi annab Põlva pulmalaulude rühm. Täielikult puudub lauludest lahutamatu kombestik, mida pole üles märkinud ükski tolleaegne Põlva laulude koguja. Pulmalaulude osas on nähtavasti palju väärtuslikku materjali jäänud saamata. Teistes rühmades on laulud üldiselt sobivad ja vastavad, kuigi esindatud vähearvuliselt.

II köites on kosja- ja pulmalaulude osa tunduvalt suurenenud. Pulmalaulud on jagatud kahte suuremasse ossa — peiu ja neiu langude lauludeks. Mitme laulu juurde on märgitud, millisel juhtumil üht või teist on laulud. Joone all esineb üksikuid viiteid ka kombestikule. Nii on võimalik Kolga-Jaani pulmalauludest saada Põlva vastavate lauludega võrreldes tunduvalt täielikum ja parem ülevaade.

Kuuenda rühmana esitas Hurt «Õpetus-laulud» (Neusil taolist rühma polnud). Siin on tegelikult lähtunud laulu funktsioonist. Kuid ka see näib iseseisva rühmana olevat ebasobiv, sest näiteks paljusid I ja II köites äratoodud kosjalaule võiks nimetada samuti õpetuslauludeks. Õpetuslaulude all esitatud laulud võiksid enamasti kõik sama hästi esineda ka neidude laulude või kosjalaulude rühmas.

Seitsmendaks rühmaks on murelaulud (Neusil vastavalt «Elegisches»). Siin leiame valdavalt vaeslapse- ja leselaule, kuid ka

mõningaid muid (eriti II köites), mille paigutamine antud rühma on vaieldav (näiteks nr. 278 «Peretütar ja orjalaps»; nr. 279 «Seni kui tütered tuassa», mille üks variante on varem esitatud nr. 199 all kosjalauluna; nr. 281 «Vanale loodud»; nr. 282 «Vanale parem minna»; nr. 283 «Üks mina hoolin, kaks mina kardan» jt.). Temaatilise liigitamise puhul võib selliseid raskusi muidugi esile kerkida.

Seadnud oma eesmärgiks «Vana Kandle» lehekülgedel anda pilt rahva elu-olu kõigest lauludes peegelduvaist külgedest, ei läinud kogu koostaja loomulikult mööda ka töö- ja orjuslauludest. Need laulud moodustavad «Vana Kandle» mõlemas köites omaette temaatilise rühma. Põlva laulude väljaandes on neid, olenevalt kogutud materjali vähesusest, esitatud veel üsna tagasihoidlikult (töölauludest näiteks ainult lõikus-, rehepeksu- ja ketruslaule). Kuid toodud näidetestki kujuneb küllalt ilmekas pilt rahvalauludes väljendatud sotsiaalse protesti teravusest, kihistunud külaühiskonna vastuoludest, teopoi ja -tüdruku kaebustest.

«Vana Kandle» II köites on kõnealune temaatiline rühm paisunud arvuliselt suurimaks. Avardunud ja mitmekesisestunud on töölaulude osa (karjase-, lüpsi-, heinatöö-, lõikus-, käsikivi- ja ketruslaule, laule puuraiumisest, kalapüügist, toidukeetmisest, lapsehoidmisest ning talgulaule). Kolga-Jaani laulude hulgas leidub häid kupja- ja mõisavastaseid laule, samuti külaühiskonna diferentseerumist kajastavaid sulaselaule, kuigi teisena mainitud võinuksid olla esindatud veelgi rohkearvulisemalt.

Käsiteldava laulurühma omapäraks on see, et selles on kõrvu töö- ja orjuslauludega esitatud veel mitmesugust tööd ja tegevust taustana illustreerivaid loodusepildikesi ja nn. meeltlahutavaid laule. I köites on viimaste puhul tegemist vaid paari näitega («Viina juues» ja «Tantsides»), II köites aga terve hulga kalendriliste tavandilauludega: vastla-, jaani-, mardi- ja kadrilauludega ning kiige- ja mitmesuguste mängulauludega. Seega on ühes rühmas kõrvuti temaatiliselt eriilmelised laulud. Nähtavasti tuleb seda seletada koostaja teadliku kavatsusega ühendada lugejale huvipakkuvaks lugemispalaks elu vastandlikke külgi kajastav temaatika, sest neid «meeltlahutavaid» laule sobinuks liita nii mõnegi teise, sisuliselt sootuks lähedasema laulurühmaga.

Võrdluseks märkigem, et ka Neus on esitanud koos loodus-, töö- ja orjuslaulud («Aus der Natur und dem Alltagsleben»); töölaulude alaliikidena esinesid tal lõikus-, künni-, jahi-, käsikivi-, puuraiumise, kalapüügilaulud. Kuid kui tsensor Neusi kogust kutsutas enamasti kõik kupja- ja orjuslaulud, siis suutis «Vana Kannel» (eriti Kolga-Jaani köide) seda eesti rahvalaulude tähelepanuväärsemat osa esitada juba küllalt rikkalikuna. Tuleb veel märkida, et Neusil esinesid mardi-, kadri- ja vastlalaulud rühmas, mis kandis pealkirja «Katholische Erinnerungen», sest ta pidas nende

laulude tekkeajaks nn. «katoliku-aega».¹ Kiige- ja mängulaulud olid tal aga alarühmadena suuremas temaatilises rühmas «Lieder der Geselligkeit». Neusiga võrreldes on Hurt sootuks õigemini osanud koondada need laulud ühisesse nn. meeltlahutavate laulude rühma, kuigi ka tema ei käsitanud neid veel rahvakalendri tähtpäevade ja lõbustustega seotud lauludena.

Üheksas rühm «Vanas Kandles» sisaldab «Naljalaule ja pilkamisi» (II köites «Pilkamize ja nalja laulud. Jorutuzed», Neusil «Hohn-, Spott- und Scherzlieder»). Siin näib Neus olevat olnud otseseks eeskujuks. «Vana Kandle» väljaandja on küll õigesti märganud eesti rahvalauludele eriti omase nalja ja pilke esinemist, kuid pole veel mõistnud, et huumor, satiir, sarkasm, iroonia jne. on koomilise väljendusvahenditena lahutamatult seotud kogu meie rahvalaulu-temaatikaga. Hilisemates väljaannetes on sellisest rühmast põhjendatult loobutud.

Kümnenda rühmana toob «Vana Kannel» I ära sõjalaulud (Neusil vastavalt «Kriegslieder»). Traditsiooniliste «Venna sõaloo» ja «Armuta omaste» kõrval on esitatud kaks M. Härmsi kirja pandud laulu (nr. 100 — «Sõa sõit Saaremaale» ja nr. 101 — «Minek mere poole»), mis on tõenäoliselt võltsingud «ajaloolisel teemal».²

Uue laulurühmana, mida I osas veel polnud, esitas «Vana Kannel» II nekrutilaulud. Juba Neus oli tähelepanu juhtinud neile kui uuematele sõjalauludele, mis alles umbes 70 aasta eest tekkinud.³ Ka Hurt on koos nekrutilauludega ära toonud paar pikemat lüro-epilist sõjalaulu, eraldamata viimaseid nähtavasti nende vähese arvu tõttu omaette rühmaks.

Eraldi peatükina tõi Hurt esile ka lüro-epilised laulud («Jutustavad laulud», Neusil vastavalt «Episches»). See Neusi ja Hurda loodud traditsioon esitada lüro-epilisi laule ühes rühmas ja neid mitte temaatiliselt jagada, on hiljemgi leidnud järgimist. See aga ei tähenda, et lüro-epilisi laule ei esineks ka «Vana Kandle» teistes temaatilistes rühmades.

Viimane ja kaheteistkümnnes jaotus on «Varia» (pealkirjastatud «Mitmesugused riismed»). «Vana Kandle» I osas on selles rühmas laule, mida väljaandja pole osanud sobitada eelnevatesse

¹ Hiljem on ka mõned teised folkloristid olnud sellisel seisukohal, kuid «laulude teaduslik käsitus, nende sisu ja vormi, poetilise ja muusikalise külje kompleksne analüüs ning asetamine tõelise ajaloo valgusse ei kinnita neid väiteid». H. Tampere, Eesti rahvalaule viisidega I. Tallinn 1956, lk. 8.

² Vrd. H. Tampere, Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 141. Lähemalt on neid laule käsitlenud J. Jõgever artiklis «Eesti rahva sündimine ja tema noor põlv» (Eesti Kultura II. Tartu 1913, lk. 202—228), kuid selles esitatud küsimustele, kas nimeetatud laulud kujutavad endast XII sajandil «Ölandi ööseses sõjalaagris» lauldud sõjalaule või on nad «19. aastasaja sünnitus», pole artiklis vastatud. Oluline on siiski, et autor nende «ajaloolises vanuses» kahtleb.

³ H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Dritte Abtheilung. Reval 1852, lk. 304.

rühmadesse. Kuid siin on ka hulgaliselt laule, mis saadud P. Väisölt 1877. a., kui «Vana Kandle» esimene ja teine vihk olid juba ilmunud. Selle tõttu on siin ära toodud ka neid laule, mis oleksid pidanud kuuluma tegelikult ühte või teise temaatilisse rühma. Nii on «Vana Kandle» I osa pikaajaline ilmumine paratamatult jätnud oma jäljed laulude liigitusse. Hiljem on täiendatud ka lauluteisendite osa kõite lõpul asuva lisaga.

Ka teise osa «Varias» esitatud paljudki laulud peaksid kuuluma ühte või teise temaatilisse rühma. Leiame siin laule laulust, kosja-, neidude, karjase-, pulmalaule.

Uue alarühmana on II kõite «Varias» esitatud ka mõningaid mõistatuslaule.

Seega nägime, et Hurt on oma kogu kaheteistkümmes laulurühmas suutnud anda küllaltki mitmekülgse pildi eesti rägivärsilise rahvalaulu repertuaarist. Ei tule unustada, et arvestatava eeskujuna oli tal kasutada H. Neusi antoloogia. Mõlemas väljaandes leiame mitmeid ühiseid laulurühmi, nagu laulud laulust, kosja-, pulma- ja abielulaulud, murelaulud, töö-, loodus- ja orjuslaulud («Vana Kandle» II kõites nendega koos tähtpäevade ja lõbustuste laulud, mis ei puudunud ka Neusil), nalja- ja pilkelaulud, sõja- ja nekrutilaulud ning jutustavad (lüro-eepilised) laulud. Neist enamik on muutunud traditsioonilisteks laulurühmadeks, mis esinevad hilisemateski väljaannetes ja mis kujunesid seega välja juba Neusi ja Hurda kogudes (meenutagem siinkohal, et eesti rahvalaulude esimene temaatiline jaotus lõikus-, pulma- ja kiigelauludeks pärines Chr. H. J. Schlegelilt). Ühistest joontest hoolimata olid aga Hurda ja Neusi kogud põhiliselt erinevad selle poolest, et «Vanas Kandles» ei tulnud enam arvesse mütoloogilise koolkonna mõjud. Neusiga võrreldes oli tehtud suur samm ka rahvalauludesse sootuks kriitilisema suhtumise suunas, sest võisime kõnelda ainult paarist võltsingust. Laulurühmadeks, milliseid Neusil polnud, olid neidude laulud ja õpetuslaulud; Hurdal omakorda puudusid Neusi kogus esinevad lastelaulud ja nõiasõnad. Laulude detailsemal liigitamisel oli «Vanas Kandles», nagu nägime, veel mõndagi, mis vajanuks suuremat süsteemikindlust, samuti polnud liigitusalus veel ühtlane, kuid arvestades meie laulude vähest uurimist tollal ja liigitamisega seotud raskusi, millega maadeldakse tänapäevalgi, tuleb Hurda saavutusi kõrgelt hinnata.

J. Hurda «Vana Kandle» ilmumine tähistas uue etapi algust eesti rahvalaulude publitseerimises. Esmakordselt olid formuleeritud teadusliku publitseerimise nõuded. Neid printsiipe täideti küll veel puudulikult. Kuigi oli üles tõstetud materjali ammendava esitamise mõte, takistasid selle teostamist mitmed põhimõtted laulude valikul. Mis puutub materjali teadusliku usaldatavuse põhimõttesse, siis valitses tollal arvamine, et kontaminatsioonide kui laulu terviklikkust häiriva «üleliigse» materjali eraldamine

on vajalik. Sealjuures aga jäid laulude ärajäetud koostisosad märkimata, samuti nii värsiridade ja üksikute sõnade väljajätted kui ka juurdelisamisid, mis kõneleb kriitilise aparadi puudulikkusest. Märkigem, et tollal oli (ja mitte ainult meil) tegemist arvamise-ga, et laulud on meieni jõudnud ainult ebatäielikul kujul, mistõttu nende teatud «rekonstrueerimine» näis olevat otse häda-vajalik. Lisandustest kõneldes tuleb rõhutada, et Kreutzwaldi-aegsest praktikast oli see aga erinev: tegemist polnud enam oma-loominguliste ebarahvalike värsside juurdepanekuga või vaba ümbervärsistamisega, vaid ainult mõnede, teistes variantides esi-nevate värsside lisamisega. Tuntavaks lüngaks oli üksikute lau-lude täpsete kogumisandmete, samuti kommentaaride puudumine, millises osas Neusi antoloogia oli täielikum. Neid puudujääke tuleb mõista tolle aja tingimustest lähtudes ja folkloristika tolle-aegset taset arvestades.

Et eesti rahvalaule uurijatele kasutatavaks teha ka väljaspool eesti keele piire, selleks oli «Vana Kandle» I köide varustatud saksakeelse tõlkega.¹ Teisele köitele seda enam ei jõutud lisada.

Peagi selgusid Hurdale endalegi «Vana Kandle» kui teadus-liku väljaande puudused. Tema «Setukeste laulud» (1904—1907) olid teostatud juba sootuks kõrgemal teaduslikul tasemel. Hurda plaani kohaselt pidid alles nüüd hakkama ilmuma «vanavara» teaduslikud väljaanded, mis said ühiseks nimetuseks «Monumenta Estoniae antiquae». Selle esimeseks köiteks oligi «Setukeste lau-lude» esimene osa. «Rahvaliku väljaande osad ja osade nimed jäävad muutmata nõnda seisma, kuida ma ükskord ju neid olen ära jaganud . . . : 1) Vana Kannel, 2) Vana jutt, 3) Vana tar-kus, 4) Vana usk, 5) Vana komme. «Vana Kandle» uue välja-andmise tarbeks teen ma . . . juba hoolega tööd.»² Seega algas Hurda enda arvates rahvalaulude tõeliselt teaduslik publitseeri-mine alles «Setukeste lauludega».

«Vana Kannelt» hindame kui põhiliselt teaduslikku, kuid mõnede rahvaväljaande omadustega rahvalaulukogu, mis lõi aluse eesti rahvalaulude kihelkonnaprintsiibilisele publitseerimisele.

Kuidas reageeriti tolelaegses trükisõnas «Vana Kandle» ilmu-misele, kuidas seda hinnati? Kriitikast kui niisugusest tollal veel kõnelda ei saa; võib rääkida ainult tutvustavatest, annoteerivatest kirjutistest. Neid polnud ka palju. 1876. aastal tsiteeris «Eesti Postimees» «Vana Kandle» esimese vihu ilmumise järel võrdle-misi pikalt selle eessõna, tutvustades sel kombel oma veergudel lähemalt, mida «Vana Kannel» endast kujutab, ja avaldas ühtlasi soovi, et igaüks peaks selle väljaandega lähemalt tutvuma.³ Järg-mise reageeringu leiame alles 1884. a. «Oleviku Lisast», kus pike-

¹ Aufruf und Bitte. An alle Freunde des estnischen Volkes. Neue Dörptsche Zeitung 1878, nr. 73.

² Linda 1904, lk. 413.

³ EPm 1876, nr. 7.

malt kõneldi sellest, milliseid laule «Vana Kannel» sisaldab, ning märgiti kiitvalt, et «raamat on igapidi auuks meie kirjandusele».¹ Järgnevatel aastatel avaldatud põgusad tutvustavad kirjutised kujutasid endast peamiselt ainult ülistavaid hinnanguid, milles rahvalaule kiideti «ütlemata ilusateks ja liigutavateks», võrreldi pärlite ja kuldraamatuga ning märgiti kokkuvõtvalt: «Kui vaene ja vähene on nüüdne põlv oma luuletusega selle põlve rahva vastu, kelle suus ja südames need salmikud tõusivad!»² Leiti koguni, et «Eestirahval on nüüd üks osa algupäralist kirjandust, mis umbes «Kalevipoja» vääriline on, see on Vana kannel».³ Raamatu tutvustamisega kaasnes kogumispropaganda, palved aidata «armsalt kõlisevale «Vanale Kandlele» uusi keeli korjata».⁴

Seega kajastus «Vana Kannelt» tutvustavates kirjutistes oma ajale iseloomulik idealiseeriv, romantiline suhtumine rahvalauludesse, mille tähtsusest ja väärtusest oli väsimatult kõneldud EKMS-i tribüünilt. Selle kõrval, mida «Vana Kannel» andis meie folkloristika arengus teaduslikus mõttes, ei tohi unustada tema tähtsust rahvusliku teadvuse kujundamisel, rahvusliku kultuuri loomise eest peetavas võitluses, meie kultuuripärandi hinnalise osa taaselustajana ja rahvale tagasiandjana.

2. M. Veske «Eesti rahvalaulud» I ja II

J. Hurda «Vana Kandle» kõrval ilmus EKMS-i päevil ka sootuks teist laadi rahvalaulude väljaanne. See oli M. Veske koostatud kaheosaline rahvalik antoloogia «Eesti rahvalaulud», mis sisaldas Veske kogutud rahvalauludest valitud paremiku.

M. Veske antoloogia baseerub tema enda kogumistööl. Mitme aasta jooksul oli ta oma reisidel jõudnud koguda hulgaliselt laule. Kui Hurda organiseeritud kogumise tulemused, saavutatud arvukate, erinevatest kihelkondadest pärinevate kaastööliste abiga, kelle töö pidevalt kestis, viisid loogiliselt mõttele alustada laulude avaldamist kihelkonniti, siis oli M. Veske kui üksikkoguja puhul üsnagi loomulik, et ta oma esialgselt kogutud rahvalauludest tegi valiku ja andis välja antoloogia.

1877. a. kavatses Veske kogutud rahvalaule nähtavasti avaldada ÕES-i toimetistes koos viisidega.⁵ Sellest ei tulnud aga midagi välja. Hiljem, koostades rahvalaulude kolmandat annet, millest ta oma ütluse järgi 1882. a. lõpul oli juba umbes pool

¹ Oleviku Lisa 1884, nr. 18.

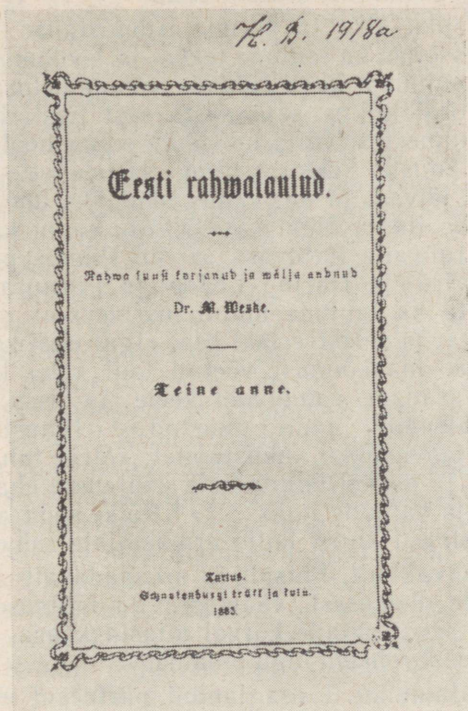
² EPm 1885, nr. 22.

³ Meelejahutaja 1887, nr. 8, lk. 63.

⁴ Postimees 1887, nr. 16.

⁵ L. Meyer, Ueber einige ältere estnische Volkslieder und ein finnisches Lied bei Goethe. Verh. GEG, VIII, 4, lk. 33.

valmis,¹ oli ka Veske jõudnud otsusele alustada rahvalaulude publitseerimist Hurda eeskujul: «...maakondade ja kihelkondade kaupa seletustega, esiteks Virumaalt, Lüganuse kihelkonnast. Nimeks tahan anda: Eesti rahvalaulud seletavate täiendustega. Viru maakond. Lüganuse kihelkond. Pärast tuleb muidu nii sama aga Haljala kihelkond. Raamatu pikkus ja laius nagu J. Hurti

M. Veske «Eesti rahvalaulud»

«Vana kandil» ja Aastaraamatul.»² Ka sellest kavatsusest ei tulnud midagi välja; pole säilinud ka kõnesoleva kolmanda ande käsikirja.

Rahvalaulud olid Veskele nagu teistelegi rahvusliku liikumise tegelastele kaugel mineviku väärtuslikuks pärandiks, mille unustusest päästmine ja rahvale tagasiandmine sai eriti tähtsaks ülesandeks rahvusliku teadvuse virgutamisel, võitluses rahvusliku kultuuri loomise eest. Võrreldes vana rahvalaulu, mis oli rahva-

¹ M. Veske C. R. Jakobsonile 14. XI 1882. KM KO F. 47, M. 2 : 20.

² Sealsamas.

suust kadumas, uute lauludega (Veske ei mõistnud selle all tõenäoliselt mitte ainult tollal levinud lõppriimilist rahvalaulu, vaid ka saksa keelest tõlgitud laulukesi), kirjutas ta oma antoloogia I osa eessõnas: «Vana rahvalaulude sees on Eesti rahva sügav vaim, mõistus, tarkus ja luuletuse imeline osav kunst ja keele pidu- ja pühapäeva ilu, uutes aga sagedaste võeras vaim, võeras puuduline kunst, puuduline armetu keel.»¹

Selle rahvusliku sisu ja vormi esiletõstmise kõrval peatus Veske samas eessõnas ka laulude tekke- ja levikuküsimustel, rõhutamades laulude kuulumist kogu rahvale. «Vanad ilusad rahvalaulud said suuremal osal mitme saja aasta eest Eesti laulikute, liht «koolitamata» inimestest välja mõeldud, suure hoole ja osavusega kätte harjutud kunstil kokku säetud, teistele ette üeldud, kunni nad neile pähä jäävad, ja siis õppis neid üks ühe käest ja teine teise käest nende ilu ja õige mõtete tõttu senni kunni nad aega mööda kõigele rahvale tuttavaks saivad Pihkva piirist ja Peipsi pervest kunni Viru- ja Harju-, Lääne- ja Pärnurannani.»² Sealsamas märkis ta ka laulude muutumist levikul ajas ja ruumis, kollektiivi lihviivat ja selekteerivat osa. «Igal uuel kohal sai naabri kihelkonnast ehk maakonnast võetud laul koha keele murdesse muudetud, aastasadade sammudel keele ja sisu pooldest jauti uuendud ja täiendud, jauti unustud.»³ Innustunult ergutas Veske lugejate rahvuslikku uhkustunnet: «Meie tahame neid vana Eestlaste healel ja meelel laulda oma põhjamaa ehale, ehteks, oma isamaa väljade ja vainude iluks...»⁴ Kõike seda arvestades pakuskiski Veske «esimest annet laulu armastajale rahvale».⁵

Need olid rahvalikult, lihtsalt ja arusaadavalt avaldatud mõtted rahvalaulude olemusest, väärtusest ja tähtsusest, mis samalaadsete Hurda seisukohtade kõrval aitasid kaasa, et rahvalauludest hakati senisest rohkem lugu pidama.

«Eesti rahvalaulude» I osa laulud pärinesid enamikus Virumaalt. Veske ei ole oma antoloogias kahjuks laule varustanud täpsemate päritoluandmetega. Säilinud ei ole ka käsikirja. Väljaandja märgib eessõnas ainult niipalju: «Neid olen, nagu mõnd sada teisi, Virumaal rahva suust üles kirjutanud, kus juures mind ka Wiru Eestlased kooliõpetaja Uttendorfi ja noor koolmeister Wehlmann (Weike Maarjast) aitasivad. Uttendorfi üleskirjutud lauludest on selles andes 8, Wehlmanni üleskirjutud lauludest 9. Laulu number 1-se on Kuldkepp Suure-Jaani kihelkonnast ja laulu nr. 28-ma kooliõpetaja P. Koit Kolga-Jaani kihelkonnast

¹ ERI I, lk. VII.

² Sealsamas, lk. VII—VIII.

³ Sealsamas, lk. VIII.

⁴ Sealsamas.

⁵ Sealsamas, lk. IX.

(Wõisiku vallast) üles kirjutatud. Kolmas laul, mis mitte Virumaal üles kirjutud ei ole, on nr. 51.»¹

Need on kõik andmed, millised Veske ise oma antoloogia esimese osa 101 laulu kohta on esile toonud. Peale omaenese kogude räägib ta siin seega veel teda abistanud kolmest laulude üleskirjutajast.

Kooliõpetaja Uttendorfist kui oma abilisest rahvalaulude kogumisel kõneles M. Veske 1875. a. reisi aruandes. Ta märkis seal: «Als ich nach 5 wöchentlicher Abwesenheit nach Wesenberg zurückkam, hatte der Elementarlehrer Uttendorf aus Friedrichsstadt (in Kurland), der in den Ferien zum Besuch der Seinen gekommen war, bis 130 Volkslieder von der oben erwähnten Sängerin (see oli Liisu Piispa. — V. M.), die aus dem Kirchspiel Klein-Marien gebürtig ist, aufgeschrieben. Nur seinem Bemühen ist es zu verdanken, dass die überaus spröde Sängerin zum Hersagen ihrer Lieder schliesslich willig wurde.»²

Nii kõneles siis Veske Uttendorfi kogutud 130 rahvalaulust, millest «Eesti rahvalaulude» I osas on ära toodud 8. K. Krohni koostatud Veske rahvalaulude registris on Rakverest üles kirjutatud lauludena 1875. a. märgitud 20 + 34 + 83 (kokku 137) laulu. Keskmise kogu juurde on tehtud mäрге, et need on Uttendorfilt.³ Arvestades Veske märkust, et Uttendorfilt on saadud 130 laulu, on tõenäoline, et need Krohni registris märgitud ja pealegi Rakverest 1875. a. pärinevad laulud kuuluvad kõik Uttendorfile. Samas registris on ühtlasi nende Rakvere laulude puhul mainitud, et kaks neist on avaldatud Veske kogu esimeses osas. Need on laul nr. 19 («Poisi ja neiu matukse lugu»)⁴ ja nr. 57 («Viru kosilane»)⁵. Millised aga võisid olla ülejäänud Uttendorfi üleskirjutatud ja I osas äratrükitud laulud, on teadmata.

Ka J. Wehlmanni kogutud laulude kohta saame andmeid ainult nimetatud K. Krohni registrist. Siit selgub, et J. Wehlmann on Virumaalt 1878. ja 1879. a. kirja pannud 30 rahvalaulu, 1 jutu ja mõningad linnulaulutähendid. Neist on I osas ära trükitud kaks laulu: nr. 47 ja 52.⁶ Esimene neist on «Õlle vägi»,⁷ teine «Salmes».⁸

Krohni registris on andmeid veel teistegi laulude kohta, mis Veske kogus on ära trükitud. Nii on Krohn märkinud, et 1875. a. Mari Tänavalt Viru-Jaagupi kihelkonnast saadud laulud on «osalt trükitud». Lüganuse kihelkonnast Lüganuse külast üleskirjutatud lauludest ongi I osas ära trükitud laul nr. 64 («Tanu laul»)⁹.

¹ ERI I, lk. IX.

² M. Veske, Bericht ... Verh. GEG, VIII, 4, lk. 29.

³ KM RO K. Krohni reg., lk. 56.

⁴ ERI I, lk. 16—17.

⁵ Sealsamas, lk. 51—53.

⁶ KM RO K. Krohni reg., lk. 62—63.

⁷ ERI I, lk. 40.

⁸ Sealsamas, lk. 43—46.

⁹ Sealsamas, lk. 58—59.

Nagu Veske märkis, oli laulu «Kannel» üleskirjutajaks Kuldkepp Suure-Jaani kihelkonnast. Veske käsikirjade hulgas leidub 10 rahvalaulu anonüümselt saatjalt.¹ Nende hulgas on ka laul «Kannel»,² samuti laulud «Kaval kosilane»³ ja «Suve ilm, sügise mõtted».⁴ Need 10 laulu on kirjutatud kõik ühe käekirjaga. Kui Veske nimetas «Kandle» üleskirjutajana Kuldkeppi, siis peaksid järelikult teised ülejäänud lauludki, nende hulgas ka «Kaval kosilane» ja «Suve ilm, sügise mõtted», kuuluma Kuldkepi laulude hulka, kuigi Veske pole seliele eessõnas tähelepanu juhtinud. Siinjuures tuleb ühtlasi märkida, et nii «Kannel» kui ka «Suve ilm, sügise mõtted» ei kujuta endast traditsioonilist regivärsilist rahvalaulu, vaid tegemist on ilmsete rahvalauluvormiliste improvisatsioonidega. See on otsekohe märgatav, kui loeme «Kandle» esimesi vürsse:

Kannel armas, kannel kallis,
Kannel kulla keeleline,
Avab heale ärkamaie,
Lugusida lendamaie,
Laulusida lõõrimaie.

— — — — —

Sama ilmneb ka laulust «Suve ilm, sügise mõtted»:

Mis sa sirised, sirtsukene,
Mis sa leinad, lehelindu?
Miks sull hürdas healene,
Miks sull kurva keelekene,
Kurva keele väriseva?

— — — — —

Käekirja võrdlemisel selgub, et eespool nimetatud väike vihik 10 lauluga on tõepoolest Jaan Kuldkepi kirjutatud. A. 1877—1880 õppis ta Tartu Opetajate Seminaris ja harrastas tollal luuletamist.⁵ Oma luuletustes on ta kasutanud rahvalaulule omast algriimi.⁶ Sellelaadseks loominguks on ka tema «Kannel» ja «Suve ilm,

¹ KM RO Veske 2, lk. 313—321.

² Sealsamas, lk. 320. Trükitud: ERI I, lk. 1.

³ Sealsamas, lk. 315—318. Trükitud: ERI I, lk. 49—51.

⁴ Sealsamas, lk. 318—319. Trükitud: ERI I, lk. 12.

⁵ Tartu Opetajate Seminar 1828—1928. Tartu 1929, lk. 60, 33.

⁶ Näit. C. R. Jakobsonile 31. III 1879 saadetud luuletuses (KM KO, C. R. Jakobsoni Kurgja fond):

Laulude kuldane kõla,
sõnade side, nii sula,
kuhu mult kadunud te?
Kadunud lehkava lehte,
hallika hõbeda ehte,
maasika magusalle.

— — — — —

sügise mõtted», mis on võrdlemisi lähedal ehtsale rahvalaulule. Seega on rahva hulgas laialt tuntud A. Thomsoni viisistatud «rahvalaul»¹ «Kannel» J. Kuldkepi looming.²

Andmeid veel mõnede I vihus äratrükitud laulude kohta leiame Veske aruannetes kogumisreiside kohta. Nii esitas ta oma 1875. a. reisi aruandes³ näidetena mitu rahvalaulu, mis ta oma kogus on hiljem ka ära trükinud. Nendeks on laulud «Kus on kullella kodugi»⁴, «Laula, laula suukene»⁵, «Tule, tule tuulekene»⁶, «Surma pilkamine»⁷, «Eide õpetus hauast»⁸. Neist esimene on Karulast, teine ja kolmas laulik Mari Tänavalt Roelast, kes ise oli pärit naabruses asuvast Kulinast. Kaks viimast laulu on laulik Liisu Piispalt Kestla külast, kes oli tollal 74-aastane. Kestlast saadud lauluna märgib Veske ka laulu nr. 25 («Orja õpetus»)⁹.

Rahvalaulukogus endas on märkus, et nr. 92e all äratoodud kaks peoleo-laulu imitatsiooni on Suure-Jaanist ja Kodaverest.¹⁰ Neusi kogu lauludega võrreldes selgub, et selles avaldatud laul nr. 104 A («Mis seal kõnnib kõrta mööda», kirja pannud Knüpffer, seega Virumaa laul) ühtub Veske kogus esitatud lauludega nr. 84 (teine variant).¹¹

Seega on Veske «Eesti rahvalaulude» I osas avaldatud 101-st rahvalaulust täpsemaid päritoluandmeid teada ainult laulude nr. 1, 4, 13, 19, 25, 28, 39, 47, 51, 52, 56, 57, 64, 84, 92e, 93 ja 96 kohta (kokku 17 laulu).

Samasuguste puudulike andmete esitamisega piirdus M. Veske ka «Eesti rahvalaulude» II osa puhul. Selle eessõna on dateeritud 1880. aastaga. Veske kirjutas: «Teise ande laulud olen enamiste ka Viru maal rahva suust üles kirjutanud, nimelt Jaagupi, Haljala ja Lüganuse kihelkonnas ja ühe lauliknaise käest Rakveres, kes Veike-Maarja või Siimona kihelkonnast päri oli. Viimiste seas on mitu kooliõpetaja Uttendorfi üles kirjutud laulu. Kaheksa laulu (12, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 73) on Viljandi maa Võisiku val-

¹ Viimasel ajal on selle laulu autoriks peetud ka M. Vesket. Üliõpilas-laulik. Tartu 1956, lk. 46—47.

² J. Kuldkepi autorsust kinnitab K. Mihkla, kellele J. Kuldkepp ise on 1942. a. ütelnud: «Mina saatsin Mihkel Veskele rahvalaule, nagu ta sellest teatab oma «Eesti rahvalaulude» kogu sissejuhatuses. Saatsin teiste hulgas talle ka omaloodud laulu «Kannel». Kui raadiost kuulen lauldavat «Kannel armas, kannel kallis, kannel kullakeeleline», siis tulevad mulle pisarad silmi, sest need on ju minu enda laulusõnad.» K. Mihklalt isiklikult saadud teade.

³ M. Veske, Bericht... Verh. GEG, VIII, 3, lk. 40—84; VIII, 4, lk. 1—32.

⁴ Sealsamas, lk. 67. Trükitud: ERI I, lk. 3—4.

⁵ Sealsamas, lk. 79. Trükitud: ERI I, lk. 2.

⁶ Sealsamas, lk. 81—82. Trükitud: ERI I, lk. 35 (teine variant).

⁷ M. Veske, Bericht... Verh. GEG, VIII, 4, lk. 25. Trükitud: ERI I, lk. 91.

⁸ Sealsamas, lk. 23—24. Trükitud: ERI I, lk. 93.

⁹ KM RO EKS Veske, M. 35 : 5. Trükitud: ERI, lk. 22—23.

¹⁰ ERI I, lk. 90.

¹¹ Sealsamas, lk. 82. Veskel on ainult ära jäetud viimane värs

last päri, keda Jõhvi kihelkonna kooliõpetaja P. Koit üleskirjutanud, seitse laulu (9, 17, 27, 28, 48, 68, 69) Pärnu maalt Vändra kihelkonnast, kellest ühe (18) koolmeister M. Tõnnisson kirjapannud, kes minu mineva suvise reisi peal¹ poolele jäänud tööd edasi tehes mulle hulga laulusid Tartusse järele saatis.»²

Nii on siin kaastöolistena mainitud juba eespoolsest tuntud isikuid. Neile lisandus veel koolmeister M. Tõnnisson Vändrast.

Ka «Eesti rahvalaulude» II osas avaldatud laulude kohta leiame täpsemaid päritoluandmeid Krohni registrist, Veske ettekannetest-aruannetest ja kogust endast.

Krohni registrist³ selgub, et Uttendorfi üleskirjutatud lauludest on II osas ära trükitud laul nr. 14 («Neli neitsit»)⁴ ja laul nr. 26 («Mis meesi meresta tõuseb»)⁵. Viimase juures leiame ka Veske enda märkuse üleskirjutamiskoha kohta: «Rakveres üleskirjutud. Lõune poolt Rakvere, Viru maalt päri.»

Veske ettekandes 1875. a. kogumisreisi kohta on esitatud kaks Mari Tänavalt Roelast saadud laulu⁶ (mõlemast küll ainult algus), mis on antoloogia teises osas ära trükitud (laul nr. 78 — «Segase ilma laul»⁷ ja laul nr. 80 — «Abikaasa tapja Mai»⁸). 1875. a. algul peetud ettekandes Epp Vasara kohta tõi Veske ära saksa keelde tõlgitud rahvalaulu «Des Mädchens Traum».⁹ Sama laulu esitas «Eesti rahvalaulud» II pealkirja all «Sakala neiu unenägu»¹⁰, mille juurde on lisatud märkus: «Lõune Viljandi murdest Tallinna keelde ümber pandud.» Seega pärineb see laul Viljandimaalt, Paistust. 1879. a. reisi aruandes on esitatud kolm laulu Vändrast¹¹, millest kaks on antoloogias trükitud. Need on nr. 48 («Leikuse õnnistamine»)¹² ja nr. 28 («Mis ma tõutan kiigutajal», viimane variant)¹³. Laulu nr. 53 («Sööge vennad, jooge vennad») juurde on lisatud märkus, et see on H. Neusi rahvalaulukogust laul nr. 101¹⁴. Neusi kogust on pärit ka laul nr. 54 («Õlle vahust hõiskan õnne»)¹⁵. Viimane pole ehtne rahvalaul («Õlle vahust hõiskan õnne, / hõiskan õnne, raksan rõõmu, / kuu-lutan kullamat aega, / natukesta naljatusi» jne.). Laulus nr. 44

¹ 1879. a. suvel toimunud kogumisreis.

² ERI II, lk. 5.

³ KM RO K. Krohni reg., lk. 57—58.

⁴ ERI II, lk. 16—17.

⁵ Sealsamas, lk. 34—35.

⁶ M. Veske, Bericht... Verh. GEG, VIII, 3, lk. 82—83.

⁷ ERI II, lk. 77—78.

⁸ Sealsamas, lk. 79—85.

⁹ Sb. GEG 1875, lk. 22.

¹⁰ ERI II, lk. 13—14.

¹¹ M. Veske, Reisi aruanne. 1879. EKmSA 1879, lk. 36—37.

¹² ERI II, lk. 53.

¹³ Sealsamas, lk. 36.

¹⁴ Sealsamas, lk. 56. Neusi kogus nr. 101 E, saadud Knüpfferilt.

¹⁵ ERI II, lk. 57. Neusi kogus nr. 101 C, saadud Kreutzwaldilt, kes on selle üles märkinud Rakvere ümbrusest.

(«Jõukas ja kehv vald»)¹ esinevate kohanimedega (Roela, Kulina) ja joonealuse märkuse järgi võib arvata, et see laul on saadud Roelast, ilmselt Mari Tänavalt.

Seega on antoloogia II osa 81-st laulust täpsemaid päritoluandmeid teada laulude nr. 9, 10, 12, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 44, 48, 53, 54, 68, 69, 73, 78, 80 kohta (kokku 24 laulu). Laulude enamik ka antoloogia selles osas on pärit Virumaalt, kuna Viljandimaalt on olemasolevate andmete järgi ainult 9 ja Pärnumaalt 8 laulu. Nii võib ka II osa nimetada Virumaa laulude antoloogiaks, millest valdav osa laule on Veske enda kogutud.

Ka M. Veske on oma laulud jaganud sisu järgi. «Eesti rahvalaulud» I koosneb üheksast temaatilisest rühmast. Esimeseks rühmaks, mis nagu sissejuhatusena alustab antoloogiat, on «Laulud lustist ja leinast, noorerahva rõemust ja murest väljal ja vainul».

Kõigepealt kohtame siin laule laulust. Edasi järgnevad samas rühmas laulud «noorerahva rõemust ja murest väljal ja vainul». Erinevalt «Vanast Kandlest», kus alustati lauludega laulust, on Veske kogu esimene temaatiline laulurühm avaram (laulud laulust + noorte omavahelised suhted), haarates seega õieti «Vana Kandle» kahe esimese laulurühma temaatika («Laulust» + «Neidude laulud»).

Teise laulurühmana on ära toodud «Kiige laulud», mis on nagu eelneva sisuliseks jätkuks. Leiame siin neli head kiigelaulu teisen-dit. Alarühmana oli kiigelaulud («Schaukellieder») oma antoloogias esitanud juba ka H. Neus. Hurdal «Vana Kandle» I osas kiigelaule aga veel üldse ei esinenud, II osas olid nad «Meelt lahutavate» laulude rühmas.

Laulu, nooruse ja lõbustuste temalt siirdub antoloogia järg-nevalt edasi «Orjuse ja töö lauludele». Nagu Hurt, nii tõstis ka Veske omaette rühmana esile regivärsilistes lauludes kajastava ja omavahel tihedalt põimunud orjuse ja töö temaatika. Erinevalt Hurdast pole ta siia lisanud enam muid alarühmi.

Käsiteldav laulupeatükk sisaldab häid mõisaorjust ja sulase-elu raskusi paljastavaid laule, nagu «Orja õpetus», «Ole hoolas hommikulla», «Orja laul», «Tiu-orja õhkamine», «Peremees kuri, sulane parem», «Karola valla kiitus». Siin on ära toodud ka lühem, kuid terviklik teisend lüro-eepilisest laulust «Ori taevas» (siin «Maarja maksab orja vaeva»). Talupoja-tööorja ootuste ja lootuste suurepäraseks kajastajaks on laul «Oleks minu olemine». Esineb ka hea vabadikulaul «Hale lugu» («Ma vaene vabamehe naine...»). Täiesti puuduvad aga kupjavastased laulud.

Mis puutub töölauludesse praeguse mõiste järgi, siis neid me selles rühmas ei leia. Töölaulude mõistet käsitas Veske tollal teist-sugusena. Antud rühmas äratoodud laulud käsitavad tööd kui

¹ ERI II, lk. 50—51.

vihatud mõisaorjust. Konkreetseid töid kajastavaid laule siin aga ei leidu. Töölaulude hulka kuuluvaks ei lugenud Veske näiteks lõikuslaule, millised ta esitas hoopis iseseisva rühmana. Nii on käsiteldavas «Orjuse ja töö laulude» rühmas tegemist tegelikult mõisavastaste ja külaühiskonna enda sisemist diferentseerumist kajastavate lauludega.

Järgmise rühmana esitataksegi «Leikuse laulud». Sellest arvukast töölaulude alaliigist on Veske toonud ainult mõned teisedid. Rühma lõpul esineb Mannteuffeli talgulaulu («Võtke karmest' sirbid kätte») üks rahvalikke variante. Sellega on Veske töölaulude tutvustamisel piirdunudki. Neusil ja Hurdal seevastu esines neid sootuks rohkem.

Talgu-teema on nähtavasti põhjustanud järgnevalt viienda rühmana «Õlle ja viina ja tansu laulude» esitamise. Hurdal sellist rühma ei esinenud, selleteemalisi laule võis leida nn. meeltlahutavate laulude hulgas, Neusil aga vastavalt pealkirjastatud alarühmades: «Trink- und Schenkenlieder» ja «Tanzweisen und Tanzlieder».

Kuuendaks temaatiliseks ja antoloogia kõige suuremaks laulurühmaks on «Kosja ja pulma laulud». Mitmekesise pildi saame siin kosjalauludest. Vähem annab pulmalaulude osa, mille juures vastavad kombestikulised seletused puuduvad. Ainult ühe laulu puhul (laul nr. 73 — «Voodi vaatamine») on joone all toodud ka sellega seotud kombestik.

Kõnesolevas rühmas on Veske esitanud ka lüro-epilise «Salme laulu». Lüro-epiliste laulude hulka kuulub veel laul nr. 56 («Kaval kosilane»).

Kosja- ja pulmalauludele järgnevad «Abielu ja mõnesugused laulud». Abielulaulu esitavad meile abielu argipäeva, uue eluga seotud raskusi ja muresid. Valitud variandid on ilmekad. Neile on liidetud sellesse rühma mittesobivad, nn. mõnesugused laulud («Või imet!», «Mai») ilmselt seetõttu, et «Varia» puudus. Juba Neusi ja Hurda kogudest tuntud abielu-tsükkel (kosja-, pulma- ja abielulaulud) esines seega ka Veske antoloogias.

Kaheksandaks temaatiliseks laulurühmaks on «Mõistatused, laste laulud, linnu healed». Sellist rühma või alarühmi Hurda kogus polnud; mõningaid mõistatuslaule kohtasime ainult «Vana Kandle» II «Varias». Neus oli toonud alarühmana ära mõistatuslaulud («Räthsellieder und Räthsel») ja omaette temaatilise rühmana lastelaulud («Kinderlieder»). Viimased jagunesid mitmesse alarühma, mille hulgas olid linnulaulutähendid («Lautnachahmungen»), mängu- ja ahellaulud («Spiele, Kettenreime u. Zählgeschichten»). Ka Veske oli nimetatud rühmas lastelauludena esitanud mõned mängulaulud, ahellaulu ja koguni vastla- ja karjaselaulugi.

Viimaseks temaatiliseks rühmaks on «Leina ja kurptuse lau-

lud» (Neusil vastavalt «Elegisches», Hurdal «Murelaulud»), mis sisaldab vaeslapse- ja leselaule.

Oma kogu teises vihus on Veske jäänud üldiselt samade rühmade juurde. Ära on jäänud kosja- ja pulmalaulud; samuti on mõningaid erinevusi pealkirjades. Iseseisva rühmana polnud ka veel selles osas esitatud lüro-eepilisi laule. Uue terminina oli siin esile toodud «mängi laulud».

Seega võib öelda, et ka Veske lähtus eesmärgist anda oma antoloogias terviklik pilt meie rahvalaulust kui rahva elu-olu, tundeid ja mõtteid kajastavast kunstiloomingust. Laulude liigitamisel oli talle nagu Hurdalegi aluseks laulude sisu, mille mõistmist ei moonutanud mütoloogilise teooria arusaamad. Veske ja Hurda kogudes leiame mitmeid ühiseid temaatilisi rühmi, nagu laulud laulust, kosja-, pulma- ja abielulaulud, murelaulud, töö- ja orjused laulud. Samu laulupeatükke võis kohata ka Neusi kogus (pealkirjastatud olid nad iga autori juures muidugi erinevalt). Need traditsioonilisteks kujunenud rühmad esinesid seega juba kõigis kolmes esimeses eesti rahvalaule tutvustavas väljaandes. Sealjuures nägime, et töölaulu mõistet käsitas Veske teistsugusena kui Hurt. Mõned olulised laulurühmad, mis Hurda, samuti ka Neusi kogus olid olemas, nagu kalendrilised tavandilaulud (Veskel ainult üks vastlalaul), sõja- ja nekrutilaulud ning lüro-eepilised laulud, puudusid Veskel. Erinevalt Hurdast, kuid sarnaselt Neusiga oli Veske oma kogus ära toonud sellised omaette laulupeatükid, nagu kiigelaulud, õlle-, viina- ja tantsulaulud (teises vihus sööma- ja joomalaulud), mõistatused, lastelaulud, linnuhäälid ning mängulaulud. Päris vaba polnud «Eesti rahvalaulud» veel ka võltsingutest («Kannel», «Suve ilm, sügise mõtted», «Õlle vahust hõiskan õnne»).

Kuidas toimus töö laulude redigeerimisel?

Kuna Veske antoloogia käsikiri pole säilinud, siis võib seda lähemalt jälgida ainult nende laulude osas, mille originaalkäsikirju on olnud võimalik välja selgitada. Niisuguseid on tegelikult ainult neli: antoloogia I vihust laulud nr. 1 («Kannel»), nr. 13 («Suve ilm, sügise mõtted») ja nr. 56 («Kaval kosilane»)¹, II vihust laul nr. 80 («Abikaasa tapja Mai»)². Peale selle on Veske enne antoloogia avaldamist oma kogumisreiside aruannetes esitanud rea laule, mille redigeerimise kohta, neid antoloogias ära toodud vastavate lauludega võrreldes, on samuti võimalik ühteist märkida. Sealjuures ei ole muidugi teada, kuivõrd võisid omakorda redigeeritud olla aruannetes avaldatud laulutekstid. Kuna nad aga seal olid esitatud kindlate laulikute ja maa-alade laulunäidetena, siis näib olevat tõenäoline, et Veskel polnud vajadust neid redigeerima hakata. Need laulud olid antoloogia

¹ KM RO Veske 2, lk. 315—320.

² KM RO Veske 1, 493—496 (lõpp leidub Veske 2, 39—42).

esimeses osas nr. 2 («Laala, laala suukene»), nr. 39 («Tule, tule tuulekene», viimane variant), nr. 98 («Vaese lapse laul») — kõik Mari Tånava laulud Viru-Jaagupi kihelkonnast¹; nr. 4 («Laulja neiu kodu») laulik Liisa Germannilt Haljala kihelkonnast²; nr. 93 («Surma pilkamine») ja nr. 96 («Eide õpetus hauast»)³ — mõlemad Liisu Piispa laulud, kellelt need kirjutati üles Viru-Nigula kihelkonnas; antoloogia teises osas nr. 28 («Mis ma tõutan kiigutajal», viimane variant) ja nr. 48 («Leikuse õnnistamine»), mõlemad üles kirjutatud Vändrast⁴. Laulust nr. 78 («Segase ilma laul») oli ära toodud ainult algus.⁵

Veske ise pole lähemalt seletanud oma redigeerimispõhimõtteid. Eessõnas antoloogia esimesele osale on ta märkinud ainult lühidalt, kuidas on toimunud laulude keelelisel redigeerimisel. «Mõnda hommiku Virumaalt saadud laulu, näit. neid, mis Lüganuse kihelkonnast üleskirjutud, olen Kesk-Tallinna keelde muutnud. Seda tegin sellepärast, et neid lugeja mõnes tükis mitte ehk ei oleks mõistnud ja sellepärast laulu alla palju tähendusi tegema oleksin pidanud.»⁶ Ta lisab, et Virumaal diftongidena hääldatavad pikad täishäälikud on ta jätnud nii, nagu neid räägitakse «raamatukeeles», s. t. pikkadeks täishäälikuteks.⁷ «Neis sõnades, kelles kahe vokaali ehk healega tähe vahelt üks konsonant ehk kaashealine välja kukkunud, olen healega tähed nõnda jätnud kui nad enne konsonandi välja kukkumist olivad, sest et neid nõnda Kesk-Tallinnamaal räägitakse, näituseks tued sõnatüvest tuge...»⁸

Eespool nimetatud laulude põhjal võib öelda, et Veske on piirunud ainult keelelise redigeerimisega.

Laulu «Kannel» trükivarianti käsikirjaga võrreldes ei leia me mingeid erinevusi. Lauludes «Suve ilm, sügise mõtted» ja «Kaval kosilane» on mõningaid parandusi vormilõppudes (teadmatta pro teadmata, isaksi, emaksi pro isaksid, emaksid, pinnalla pro pinnale, tormilla pro tormile), murdeliste sõnakujude asendamist kirjakeelsetega (ajasin pro aasin, aisdad pro aesad), kontraheerunud sõnades apostroofi tarvitamist (lehte'ella pro lehteela, kätte'ella pro kätteela). Laulus «Suve ilm, sügise mõtted» on Veske poolt lisatud kaks värssi: «Sirtsu kuulis, sirtsu kostis, / sirtsuke vasta sirises». Ka laulus «Abikaasa tapja Mai» on Veske oma poolt lisanud laulus korduvad värssid: «Sea seared Maiekene, sea seared, katsu kannad». Samuti on siin asendatud üksikuid sõnu teistega.

¹ M. Veske, Bericht... Verh. GEG, VIII, 3, lk. 79—82.

² Sealsamas, lk. 67.

³ Sealsamas, 4, lk. 23—25.

⁴ EKmSA 1879, lk. 36.

⁵ M. Veske, Bericht... Verh. GEG, VIII, 3, lk. 82.

⁶ ERI I, lk. IX.

⁷ Sealsamas.

⁸ Sealsamas, lk. X.

Teistes Virumaa lauludes näeme samuti ainult keelelist redigeerimist. Murdeline diftong on muudetud täishäälikuks (toob pro tuob, noored pro nuored, sooda pro suoda, mööda pro müüda), h sõna algul on kõikjal sisse toodud (hani pro ani, haudaje pro audaje, hingekene pro ingekene, härmatust pro ärmatust), murdelised sõnakujud on asendatud kirjakeelsetega (tõuse pro tuisse, haa pro auva, mine koju pro mene kuoje, kes pro kie, välja pro väila, kolletavad pro kulletavad).

1879. a. Väändrast üleskirjutatud lauludes on Veske lisaks «muutmatta Väändra murrde» esitamisele toimunud vokaalide ja konsonantide välte märkimisel oma ««Eesti keele healte õpetuse» esimese vokaalide ja esimese konsonantide tabeli . . . »¹ järgi, kirjutades nii arrvam' pro arvam', täiide pro täide, punnda pro punda, pesstud pro pestud jne. Antoloogias on ta nii selle mooduse kui ka murdesõnade esitamisest loobunud.

«Eesti rahvalaulude» I vihuilmumise tegi lugejatele laiemalt teatavaks «Eesti Postimees», kes rubriigis «Uued raamatud» tõi ära J. J-i (tõenäoliselt J. Jungi) informatsioonilise kirjutise.² Selles avaldati tänu autorile, «et ta jälle niipalju meie vanemate pärandusi unustuse merest välja on kiskunud ja trüki läbi tuleva põlvedele veel tallele pannud!»

Ka teise vihu kohta leidis ajakirjanduses paar lühiteadet³, milles nagu «Vana Kandle» kohta käivates kirjutisteski lausuti väljaandele kiidusõnu, rõhutati, et see on «rahva enese vana vaimu varandus nagu esimenegi», soovitati seda lugemiseks eriti noorsoole ning loodeti «rohket tarvitamist ja kaunist kalliks pidamist». Põhjalikumad analüüsiv-kriitilised kirjutised puudusid tollal nii «Vana Kandle» kui ka «Eesti rahvalaulude» kohta veel täiesti.

Veske antoloogia oli oma aja tingimustes kahtlemata tähelepandavaks saavutuseks. Neusi antoloogiaga võrreldes oli ta samuks edasi mütoloogilise teooria mõjudest vabanemise ja lauludesse kriitilisema suhtumise osas. Koos «Vana Kandlega» tuleb rõhutada ka Veske kogu teaduslik-teoreetilist tähtsust eelkõige rahvalaulude liigitamisel: võime kõnelda 70—80-ndatel aastatel juba aluse kujunemisest eesti rahvalaulude klassifikatsioonile. Selle kõrval ei saa jätta arvestamata Neusi kogu tähelepandavat eeskju. Periodiseerimisküsimused ei saanud tollal veel muidugi kõne alla tulla, sest laulud olid uurimata.

«Eesti rahvalaulud» oli esimeseks rahvalikuks antoloogiaks, millel laulude rahvale tagasiandjana oli rahvusliku kultuuri eest peetavas võitluses tähelepandav osa. Oma hästi valitud ja järjestatud, keeleliselt ainult teatud määral redigeeritud lauludega on antoloogia säilitanud oma väärtuse tänapäevani.

¹ EKmSA 1879, lk. 34.

² EPm 1879, nr. 34.

³ Virulane 1883, nr. 29; Valgus 1883, nr. 54.

3. J. Kõrvi «Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned»

J. Kõrvi (1849—1916) huvi eesti rahvaluule vastu pärineb juba tema lapsepõlvest. Vanaisa, kellest ta väga lugu pidas, vestis muinasjutte «hundist ja härjast taeva vankris lapselisel viisil, vanapagana jändamistest Hantsuga, sisaskist ja Koidust ja hämarikust lühikesel suve ööl etc. Sakstest teadis minu vanaisa ikka pentsikaid ja rumalaid ehk kerglasi tükka rääkida».¹ Hiljem on selle huvi kujunemisel oluline osa olnud M. Veskel. Temaga on lähem tutvus alanud 1874. a. Tartus, kuhu J. Kõrv tuli Alatskivi Haapsipealt kui külakoolmeister, et iseõppijana hakata oma poolikut haridust täiendama.² Mõnda aega elas Kõrv M. Veske korteris. A. Jürgenstein on rõhutanud Veske mõju Kõrvi vaimsele kujunemisele, märkides: «Kõrvi huvitas kõik see, mis Vesket: kirjanud, vanavara, politika, teadus, põllutöö, seltsielu. Ühel hoobil äratas Veske temas huvitust Eesti muinasjutte ja rahvaluule vastu...»³

J. Kõrvi on eesti rahvaluulest kõige enam huvitanud rahvajutud. Neid on ta üles märkinud oma kodukihelkonnast Kodaverest («... ja kõige pealt uurisin ma Eesti muistejuttusi ja kogusin neid suvel ja talvel, kui maale reisisin»⁴). 1877. a. ilmus EKmS-i aastaraamatus tema kirjapandud ajalooline muistend «Võitlemine sissikute vastu»⁵. Samal aastal astus J. Kõrv ka EKmS-i liikmeks. Nagu eessõnas märgitud, on see jutt avaldatud «ühe oma auustatud sõbra soovimise peale»,⁶ kelleks oli tõenäoliselt M. Veske.

Sellest peale kohtame Kõrvi nime seltsi aastaraamatutes üsna tihti. Nii ilmub 1878. a. ta seltsis peetud kõne «Mõni sõna Soome ja Eesti-rahva veejumalatést»⁷, 1879. a. avaldatakse rida Kõrvi rahvajutte pealkirja all «Jutud kolmest Eesti järvekesest».⁸ Viimased 5 juttu on «keeleuurijate soovimise peale» (nähtavasti jällegi M. Veske soovil) esitatud kodavere murrakus, mis tõstab juttude väärtust. Vahetult neile järgnebki Veske kirjutis «Tähendused Kodavere keelemurdest»⁹, milles juhitakse tähelepanu kodavere murraku tähtsamatele joontele, et ka «eesseisvast J. Kõrvi juttudest jagu saada».¹⁰ Kirjutise lõpul märgib Veske kiitvalt nende

¹ KM KO, F. 66, M. 6 : 19.

² Sealsamas. Vrd. A. Jürgenstein, Jakob Kõrv. EKirj. 1916. lk. 399; A. Jürgenstein, Jakob Kõrv. Postimees 1916, nr. 205.

³ A. Jürgenstein, Jakob Kõrv. Postimees 1916, nr. 205.

⁴ KM KO, F. 66, M. 6 : 19.

⁵ EKmSA 1877, lk. 43—48. Jutt on ilmunud Kõrvi nimeta, kuid et see temale kuulub, selle kohta leiame märkuse EKmSA 1878, lk. 3 (protokollide osa).

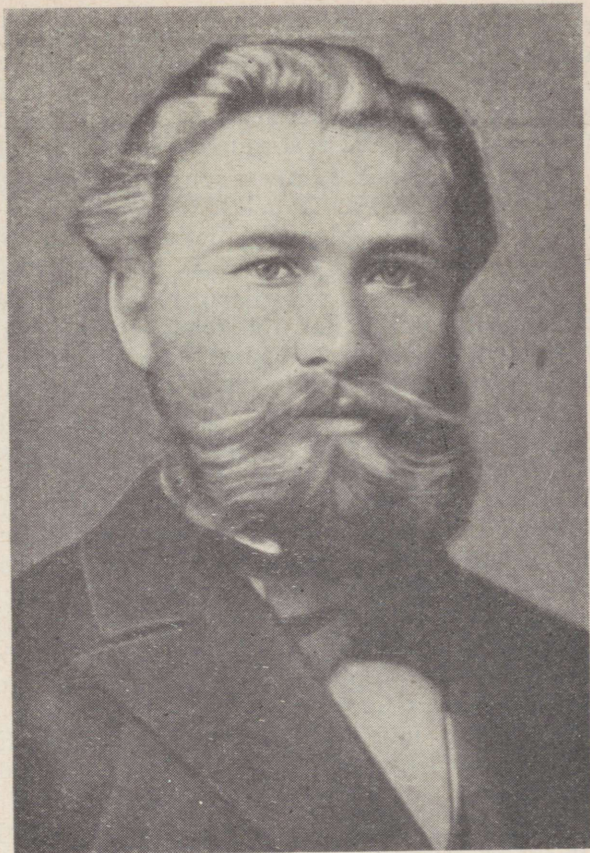
⁶ EKmSA 1877, lk. 43.

⁷ Selle kohta vt. lähemalt lk. 203—204.

⁸ EKmSA 1879, lk. 42—61.

⁹ Sealsamas, lk. 62—64.

¹⁰ Sealsamas, lk. 62.

Jakob Kõrv

kohta: «Väga kiidu väärt on niisugused murrete proovid, nagu J. Kõrv neid praeguses aastaraamatus osaval viisil annud.»¹

70-ndate aastate keskpaiku on J. Kõrvi erilise huvi objektiks olnud Kaval-Antsu ja Vanapagana lood. 1879. a. esines ta ettekandega nende juttude kohta seltsi koosolekul, rõhutades, et on neid kogunud juba neli aastat.² Kõrv on hiljemgi seda harrastust jätkanud ja koosolekutel kõnelnud Kaval-Antsu lugude kogumistest.³ Tal oli kavatsus neid ka trükkis avaldada. Eri raamatuna

¹ EKmSA 1879, lk. 64.

² Sealsamas, lk. 13 (protokollide osa).

³ Valgus 1882, nr. 14; Valgus, 1883, nr. 5.

need ei ilmunud, küll aga «Valguse» veergudel.¹ Seal olid ära toodud enamasti kõik tähtsamad rahvapärased Vanapagana ja Kaval-Antsu lood, Kõrvi enda ütluse järgi kirja pandud Kodaveri kihelkonnast. Millise osa see tema vastavast kogutud materjalist moodustas, ei ole teada, sest mingeid käsikirju pole säilinud.

1881. a. esines J. Kõrv seltsis pikema kõnega «Eesti muiste juttudest»,² 1884. a. kõneles ta eesti rahvaviisidest, selgitades nende kogumise vajadust.³ Sellega on ta folkloorialane tegevus EKMS-is piirdunudki.

Seltsi eestseisuse koosolekul 11. oktoobril 1881. a. tegi M. Veske ettepaneku anda seltsi toimetiste hulgas välja J. Kõrvi «Eesti ennemuistsed jutud».⁴ Raamat oli tegelikult juba trükitud ja toimetiste hulka võtmine toimus seega tagantjärele.

Millest selline olukord tekkis, pole teada, kuid tõenäoline näib olevat see, et kahe leeri vaheliste vastuolude teravnedes 70—80-ndate aastate vahetusel ei tulnud C. R. Jakobsoni ja M. Veske mõttekaaslaste hulka kuuluva J. Kõrvi käsikirja vastu võtmine toimetiste hulka Hurda presidendiks oleku ajal kõne alla.⁵ Meenutagem, et M. Veskegi andis oma rahvalaulude teise vihiku välja «Eesti kirjavaras»-seerias.

Kõrvi raamatu «kriitikusteks» valiti J. Kurrik ja J. Tülk.⁶ 1881. a. 3. novembri eestseisuse koosolekul võetigi raamat «kriitikuste otsuste» järgi vastu ja anti sellele toimetiste 51. number.⁷ See oli väikesformaadiline 56-leheküljeline raamat pealkirjaga «Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned. Esimene kimbukene» ja selles oli 13 juttu.⁸ 12 neist oli varem avaldatud 1879. a. aastaraamatus.

Mingit käsikirja Kõrvi kogutud rahvajuttudest pole säilinud. On teada, et aastaraamatus avaldatud jutud olid pärit Kodaverest. Lähemaid andmeid kogumiskoha, -aja ja jutustajate kohta pole. Leiame ainult Kõrvi märkuse, et «Märt Kiili, väga ärgas ja osav muisteste asjade jutustaja» Kodaverest Kuningvere külast oli see, «kelle suust ma suurema osa praegusi avaldusi lapse põlvest saadik kuulsin ja nüid üles panen...»⁹ Ka muistendi «Lausa näh-

¹ Valgus 1885, nr. 40; Valgus 1886, nr. 1, 5, 10, 11, 19, 20, 23; Valguse Lisaleht 1886, nr. 4, 6, 8.

² EKMSA 1881, lk. 25—27 (protokollide osa). Selle kohta vt. lähemalt lk. 150.

³ EKMSA 1884/1885, lk. 89; EPm 1884, nr. 47.

⁴ KM KO, F. 15, M. 1 : 1, lk. 23.

⁵ Veel 80-ndate aastate algul oli Kõrvile ja tema toimetatud ajalehele «Valgus» iseloomulik demokraatlik hoiak, kuid peagi loobus ta sellest, asudes venestuspoliitika aktiivse toetamise ja salakaebuste teele.

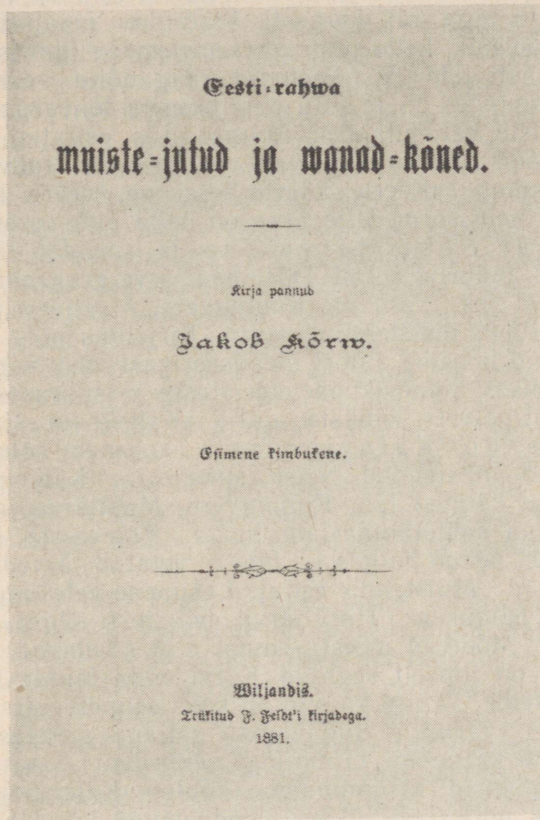
⁶ KM KO, F. 15, M. 1 : 1, lk. 23.

⁷ Sealsamas, lk. 26.

⁸ Sisukorras on märgitud 11 pealkirja, kuid «Tükikesed Kalevipojast» sisaldab tegelikult 3 iseseisvat juttu.

⁹ EKMSA 1879, lk. 46.

tud näkineiu» puhul märgib Kõrv, et seda esitab ta «kõigeenam sõna sõnalt ühe vanakese Jüri Kiili jutu järele, et Kodavere kõnekäänud võimalikult igapäevases rahva rääkimise viisis oleksivad».¹

J. Kõrvi «Eesti-rahva muiste-jutud ja wanad-kõned»

Kuidas on lugu Kõrvi juttude rahvapärasusega?

Käesoleva töö raamidesse ei kuulu nende algupära üksikasjalik väljaselgitamine, mis nõuab omaette uurimust. Küll aga ei saa mööda minna sellest, et kõige üldisemateski joontes püüda vaadelda, kuidõrd samatüübilised jutud on olnud tuntud rahvasuus, kuidõrd on Kõrv kasutanud rahvalikke jutumotiive.

Kogu algab imemuinasjutuga «Vaesemehe poeg ja Vanapagan»

¹ EKmSA 1879, lk. 54.

(Aarne, mt. 313/14, Die magische Flucht). Selle teisendeid leidub eesti rahvaluule üleskirjutustes mitukümmend. See on rahvusvaheliselt tuntud muinasjutt, mille teke ulatub tagasi kaugesse minevikku.¹ Sellise muinasjutu valik, milles esineva vanapaganast peremehe kaju taga oli kergesti äratuntav maapealne vihatud kurnaja — mõisnik, kelle julge vaesemehepoeg igaveseks hävitab, polnud kindlasti juhuslik. Feodalismi igandite vastu suunatud võitluse tingimustes oli ta jutu publitseerija tollaegsete progressiivsete vaadete väljendajaks. Muinasjutus esitatud laulunäited aga pole ehtsad rahvalaulud, vaid Kõrvi oma, rahvalauluvormi imiteeriv looming («Keerle, käärle kerakene, / veerle kallid kulda-palli, / veerle neu sörmedella, / kes on hella eide lapsi» jne.).

«Kolmest Eesti järvekesest» sisaldab lähemaid iseloomustavaid andmeid kolme Tartumaa järve geograafilisest asendist, loodusest jne. Need on Kuningvere, Mustjärvi ja Kaiujärv, millest on hiljem muistendites juttu. Kirjeldus pole antud kuivasjalikult, vaid kõneleb autori idealiseerivast käsitlusest, romantilisest suhtumisest minevikupäevade ilusse ja suurusesse, kõigesse «kaugel-vanal põlvel», «muiste ajal», «Kalevipoja ajal» olnusse.

«Tükikesed Kalevipojast» koosneb kolmest Kalevipojaga seotud muistendist. Neist esimene — «Kalevipoeg» — on lugu vägilase käigust läbi Kuningverè, Mustjärve ja Kaiujärve, kuuludes seega suhtefantaasiate hulka. Kalevipoja käigud läbi vetesügavuste, nende hulgas ka läbi nimetatud järvede, on rahvapäraselt tuntud.² Muistendis esitatud esimene vetesügavuste loend («Ise veike hoidukene / Halli-järvi, hoi mis sügav, / Kaiu-järve kaksik velje: / Mõetvad meesta rinna alta, / Katsvad poisi kaenlaasta...») on ilmselt segatud Kõrvi enda fantaasiaga, rahvapärasem on teine³, kuigi ka siin on kaks esimest värssi kahtlased («Soome-meri säärin, / Sügavamalt seljani! / Peipsi-järvi p-ni, / Kaiu puudub kaenelani, / Ema-jõgi helmedeni...»).

Teine muistend «Hundimägi» kuulub Kalevipoja kiviheitelugude hulka, milles eri rühma moodustavad jutud huntide pihta visatud kividest. Viimased on kõige enam tuntud Raplas, Kadriinas ja Põhja-Tartumaal.⁴ Kõrvi muistendiga väga sarnane teisend on üles märgitud Tormast⁵, kuid siin pole kahtlust, et tegemist on

¹ Selle monograafia: A. Aarne, Die magische Flucht. Eine Märchenstudie. FFC 92. Helsinki 1930. Autor märgib (lk. 4), et nimetatud muinasjutt on rahvasuus nii üldiselt ja laialdaselt levinud, et sellele midagi võrdset vaevalt võib muinasjuttude varakambrist leida; seda tuntakse Aasias, Euroopas ja Aafrikas, kohati ka Ameerikas ja Austraalias (Polüneesias).

² E. Laugaste, E. Norman, Muistendid Kalevipojast, lk. 362—371.

³ Vrd. A. Annist, Kalevipoeg I, lk. 72; E. Laugaste, E. Norman, Muistendid Kalevipojast, lk. 571. Viimase loendi teisend vt. sealsamas, lk. 366.

⁴ A. Annist, Kalevipoeg I, lk. 39. Vrd. E. Laugaste, E. Norman, Muistendid Kalevipojast, lk. 501.

⁵ E 47238 (24) < M. Sild (1909).

mõned liigid, nimelt pulma-, matuse-, varrude-, külvi- ja lõikuslaulud. Ka enne teda polnud keegi esitanud laulude kogumiseks üksikasjalikumat kogumisjuhust.

Kolmas alajaotus — «Kohtade nimed» — juhatas üles märkima talude, põldude, niitude, soode, mägede jne. nimetusi koos juttudega nende nimede tekkimise põhjustest. See haaraks siis praeguse mõiste järgi toponüümikat ja kohamuistendeid. Neljanda ja viienda punkti, s. o. vanasõnade ja mõistatuste osas ei sisaldanud kogumiskava lähemaid juhiseid.

Teises osas, mis haaras «Vana usu», juhtis kogumiskava tähelepanu kõigepealt meie rahvakalendri mitmesuguste tähtpäevadega seotud uskumustele ja märkis ühtlasi nende tähtpäevadega seotud juttude ja laulude üleskirjutamise vajadust. Samuti suunati siin kogujate tähelepanu vastava kombestiku kirjapanemisele, kuigi kombestiku kogumist oli käsitletud eri osas. Teine sama osa alajaotus kandis pealkirja «Pagana aja ohvrid» ja sisaldas üksikasjalisemaid küsimusi ohverdamise kohta. Kolmas alajaotus «Nõidus» ei andnud mingeid lähemaid kogumisjuhiseid, neljas — «Arsti teadus» — juhtis tähelepanu rahvameditsiinile.

Kolmandas osas, mis oli pealkirjastatud «Viisid, kombed ja pruugid», märgiti lühidalt pulmades, matmise, varrude, põllutöö jm. sündmustega seoses olevate kommete ja laulude kogumise vajadust.

Nii oli Jõgever oma kogumiskavas peale kõnekäändude esitanud kõik rahva suulis-poeetilise loomingu liigid: jutud, laulud, vanasõnad, mõistatused ja nende kõrval ka rahvausundi, kombestiku ning rahvameditsiini. Seega haaras rahvaluule ka Jõgeveri käsituses laia sisu — kogu rahva vaimse traditsioonilise loomingu. Vaadeldav kogumiskava aga kõneles veel folkloristliku materjali vähesest tundmisest. Ka Jõgever ise arvas, et «täieline tema ei ole ja ei tahagi seda olla . . . ». Hurda 1876. a. kogumiskavaga polnud Jõgever nähtavasti tuttav, sest ta märgib: «Minu teada ei ole tänini üht plaani vana vara korjamise tarvis avaldatud, või ma eksin.» Hurda kümne aasta eest avaldatud kogumisjuhendiga võrreldes oli siin tähelepanu juhitud samadele rahvaluuleliikidele, rahvaluulele laiemas mõttes. Mõnevõrra süvendatumalt oli kõneldud ainult juttudest ja lauludest ning esmakordselt ka rahvameditsiinist. Kuidas koguda ja üles märkida, sellele ei osanud ka Jõgever tähelepanu juhtida ega mingeid näpunäiteid anda.

Jõgeveri kava tõi 1886. a. ära «Saarlane» oma lisas.¹ Sellega

¹ Saarlase Lisa 1886, nr. 9. Samal aastal oli «Saarlase» tegevtoimetajaks saanud innukas rahvaluulekoguja V. Rattur, üks varasemaid EKMS-i kaastöölisi. Tema teeneks on mitme aasta jooksul «Saarlases» avaldatud üleskutsed rahvaluule kogumiseks ja rahvaluule publitseerimine sealsamas. Hüvitav on aga märkida, et mõne aasta pärast asus Rattur rahvaluule kogumise suhtes sootuks eitavale seisukohale ja seda R. Kalda mõjul. Kirjas Hurdale teatas Rattur 1890. a.: «Ma ei ole mitte nii kitsa silmaringiga et ma ei tea, mis tähtsus

koos esitati üleskutse, et kõik saarlased asuksid rahvaluulet koguma. «Kui Saarlased seda heaks arvavad, siis võtaks «Saarlase» toimetus seda oma pääle et ta korjatud vana-vara vasta võtab, terve Saaremaa kohta plaanilikult kokku seab ja Eesti Kirjameeste Seltsi kätte saadab,» kirjutas leht, abistades Jõgeveri algatatud üritust. Ühtlasi lubati «Saarlases»; et edaspidi «saab selle kohta näitusi tulema, kuidas tähtsaist kohtadest ja muust peab kirjutatud saama, ja saab ka kirjutud vana vara üle teadust antud». Ka arvati sealsamas, et õigem on «kõik kirjalikud tööd» (s. t. üleskirjutatud rahvaluule) Tartusse EKMS-ile saata, «maa seest leitud vanavara» (s. t. arheoloogilised leiud) aga Kuressaare «vana-vara korjandusse» anda.

Juba järgmistes «Saarlase Lisa» numbrites¹ ilmuski kirjutis «Kirjalikust vana-vara korjamisest», mis selgitas rahvaluule kogumise tähtsust, tõi näiteid mitmesugustest lauludest, rõhutas vii- side ülesmärkimise vajadust ja andis lühidalt näpunäiteid, kus ja kuidas vanavara koguda. Ühtlasi kõneldi sama kirjutise lõpus kogumise organisatsioonilisest küljest, millist oli EKMS-is tegutsemise perioodil asunud rakendama J. Hurt: igas vallas või kihelkonnas peaks vanavara korjaja olema.²

Peatugem järgnevalt ka teisel samal, s. o. 1886. aastal EKMS-i liinis rahvaluule kogumise virgutamiseks avaldatud kogumiskaval, mille koostajaks oli J. Kunder, tollal EKMS-i teine abipresident.

Juba 20-aastase noorukina oli J. Kunder, kes sel ajal õppis Tartu kreiskoolis, esinenud 1872. a. Viljandi Põllumeeste Seltsis kõnega «Rahva luuletuse üle»,³ milles ta pööras julge süüdistuste teraviku mõisnike, eestlaste vaimse arengu tõkestajate vastu. Selles kõnes puudutas ta põgusalt nii rahvalaulude tekke, leviku ja algriimi kui ka muinasjuttude repertuaari internatsionaalsuse küsimusi, piirdudes siiski juba Fr. R. Kreutzwaldi poolt avaldatud seerukohtade süvendamisega.⁴

Sama kõne lõpus tõstis Kunder üles hariduse ees taganeva muistse vaimuvara kiire kogumise vajaduse, et tulevased põlved

vanavara korjamisel rahvuse kohta on, aga minu praegused tundmused ei luba sellest hoolida: koolmeistritele ja muu vaimuliku seisustele ei sooviks ma, et nad vanavaraga tegu peaksivad.» — V. Rattur J. Hurdale 29. IV 1890. KM KO F. 43, M. 18 : 35. Vrd. ka R. Põldmäe, Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 409—421.

¹ Saarlase Lisa 1886, nr. 10 ja 11.

² Kuidas «Saarlane» seda tööd EKMS-i heaks organiseeris, selle kohta me hiljem lehe veergudel jälgi ei leia, kuid juba 1888. a., kui oli ilmunud Hurda «Paar palvid...», asus «Saarlane» seisukohale, et kuna Hurda plaan on kõige täielikum, peaksid saarlased rahvaluulet hakkama temale saatma. — Saarlane 1888, nr. 33.

³ KM KO F. 55, M. 4 : 22.

⁴ Selles kõnes esitatud mõtted rahvalaulude kohta leiduvad mõnevõrra muudetult ja täiendatult ka käsikirjalises «Kirjutuses Eesti rahvalaulude üle», mille kirjutamisega pole teada. — KM KO F. 66, M. 4 : 28.

Juhan Kunder

võiksid «oma surnute usku ja elu viisi raamatutest kuulda ja oma mulla põues uinuva isade vägevat vaimu nendest välja imeda».

Pärast Hurda lahkumist EKMS-ist oli J. Kunder, kes 1882. a. peale oli Veske kõrval seltsi juhtivaid tegelasi, asunud senisest innukamalt tegelema rahvaluulega, kogudes seda ise ja organiseerides ning innustades selleks ka teisi. Kunder ise kogus peamiselt rahvajutte. Oma 1882. a. peetud kõnes «Ema-armastus Eesti rahva-luuletuses»¹ oli ta kõigile südamele pannud koguda «rahvaluuletusi», märkides: «Muidugi on iseenesest mõista, et Eesti rahvaluuletuste kogumine Igamehe auu on. Korjagem neid seni, kuni nad veel rahva suus liiguvad.» Kogumiskeskusena ei kõnelnud ta tollal EKMS-ist, vaid nimetas Hurta Peterburis ja Vesket Tartus, kes tema sõnade järgi «korjanduste keskpaiigaks on kõige enne heitnud . . . ».

1886. a. oli ka Kunder jõudnud veendumusele, et EKMS peab senisest agaramalt asuma eesti rahvaluule kogumist organiseerima. 17. juunil 1886 seltsis peetud kõnes «Mõnda Eesti rahva

¹ Sakala 1882, nr. 20, 21.

luuletusest»¹ rõhutas ta, et nii rahvaluule kogumine kui ka õpetlike raamatute väljaandmine peavad olema seltsi peamiseks eesmärgiks.

Vastavalt sellele esitas ta samas hästi läbimõeldud kogumistöö plaani. Selles oli ära toodud 9 punkti: «1) Rahvalaulud 2) Muinasjutud 3) Muinaskombed, pidud, pühad, ohverdamised, nõidumise sõnad jne. 4) Mõistatused ja vanad sõnad 5) Mitmesugused sõna- ja kõnekujud 6) Rahva laulu viisid ja mängu tükid 7) Rahva rehkendus 8) Rahva muusika mängu riistadest, mängu asjadest, mängidest 9) Rahva muinasriietest ja muinasest maja pidamisest jne.»

Seega oli Hurda ja Jõgeveri kõrval Kundergi koostanud plaani rahvaluule (nii kitsamas kui laiemas mõttes) kogumiseks. Hurda ja Jõgeveri kogumiskavadega võrreldes juhtis Kunder tähelepanu ka rahvaviisidele ning -mängudele, koguni rahva muusikainstrumentide kirjeldamise ja etnograafilise ainekogu kogumise vajadusele.

Detailsemalt oli Kunder püüdnud liigitada rahvalaule ja muinasjutte. Rahvalaulude loetelus esinesid: «a) perekondlikud laulud; pulma-, nutu (soome itku laulud) b) teumehe laulud d) sõa laulud e) kiige laulud g) lusti laulud ehk nooruse laulud jne.» On õigesti rõhutatud, et selles laulude loetelus leiduvad kõik olulisemad laulurühmad peale kalendaarsete tavadega seotud laulude.² Ei tule aga ka unustada, et laulude liigitamise osas olid tollal juba arvestatava eeskujuna olemas J. Hurda ja M. Veske rahvalaulukogud. Rahvajutud olid jagatud: «a) variasse ususse puutuvad jutud ja ebausik b) perekonna elusse puutuvad jutud d) üksikutesse paikadesse ja kohtadesse puutuvad jutud e) rahva muinaskangelastesse puutuvad jutud g) tondid, pisuhänd jne.» Nagu Jõgever, nii oli ka Kunder esitanud juba kindlad temaatilised rühmad, ja nagu Jõgever, nii ei teinud ka tema veel vahet muinasjuttude ja muistendite vahel. Kunderigi liigituses on esile toodud eelkõige muistendid — rahvausundilised, koha- ja vägilasmuistendid. Mida oli mõeldud teise alaliigi all, kas imemuinasjutte või midagi muud, on teadmata. Küllalt selgepiiriline loomajuttude rühm, millele oli tähelepanu juhtinud Jõgever, Kunderil veel ei esinenud.

Seega kuuluvad meie rahvajuttude (peamiselt muistendite) süstematiseerimise esmased tagasihoidlikud katsed Jõgeverile ja Kunderile (kui mitte arvestada eespool märgitud, 1876. a. pärinevat algelist juttude rühmitamist).

Viiendas punktis — «Mitmesugused sõna- ja kõnekujud» —

¹ Kõne on avaldatud Meelejahutajas 1886, nr. 27, 28, 29.

² Ü. T e d r e, Eesti rahvaluule kogumisest XIX sajandi teisel poolel. Edasi 1953, nr. 80; K. L a i g n a, Juhan Kunderi osast eesti kultuuriloos. Looming 1956, lk. 1627.

juhtis Kunder tähelepanu rahvalaulus esinevate kõnekujundite ja mitmesuguste kõnekäändude kogumisele.

«Rahva rehkenduse» all kõneldi keerulistest mõistatusülesannetest, mistõttu see oleks pidanud tegelikult kuuluma neljanda punkti — mõistatuste alla.

Lisaks kogumiskavale esitas Kunder ka häid organisatsioonilisi ettepanekuid seltsi kogumistöö tõhustamiseks. Kõigepealt soovitas ta kogumise organiseerimine teha ülesandeks ühele kindlale isikule. Seltsi varasemal perioodil oli selleks olnud teatavasti J. Hurt. Hurda lahkudes aga polnud seltsis enam kedagi, kes oleks tõsise hoole ja innuga asunud sellele kohale. Vajadus sellise keskse isiku järele aga oli suur. J. Kunderi arvates pidi seltsi poolt nimetatud organisaatori hooleks jääma tihe kontaktipidamine (eelkõige kirjavahetuse teel) kogujate-korrespondentidega, kes oleksid omakorda kohapeal organiseerinud kogumistööle vastavaid inimesi. Seega rõhutas Kunder korrespondentide võrgu uuesti väljakujundamise hädavajalikkust. Samuti tõstis ta üles regulaarse aruannete avaldamise vajaduse: aruandeid kogumistöö kohta tuleks seltsi koosolekutel avaldada kaks korda aastas ja need laiemalt teatavaks teha ka ajalehe kaudu. Ühtlasi avaldas Kunder mõtet, et tublimaid kogujaid tuleks rahaliselt hüvitada, kogutud materjal aga seltsi kulul võimalikult peatselt trükituna välja anda. «See töö on küll seda väärt, et meie kõige jõuga tema kallale lähäme,» ütles J. Kunder oma kõne lõpus.

Seega oli läbimõeldud kogumiskava avaldatud ja üles kergitatud terve rida häid mõtteid, mis pidid kaasa aitama kogumistöö uuele tõusule. Kuid ometi puudus see keegi, kes Hurda kombel oleks rahvaluule kogumise organiseerimisse suhtunud täie tõsidusega ja võtnud selle tööloigu juhtimise seltsis enda kätte. Kunder ise siirdus 1886. a. sügisel Kaasanisse ja sealt aasta pärast edasi Peterburisse õppima. Kuigi ta 1887. a. algul uuesti seltsi eestseisusse valiti, ei saanud ta seltsi tegevusest kodumaalt eemaloleku tõttu enam kuigi palju osa võtta. Nagu eespool märgitud, jäi seltsi rahvaluule-alane töö 1880-ndate aastate teisel poolel J. Jõgeveri õlgadele.

Avaldanud 1886. a. oma kogumiskava, oli Jõgeveril juba 1887. a. kujunenud kindel kavatsus kogutud rahvaluule publitseerimiseks. 15. mail 1887 võeti seltsi koosolekul vastu tema poolt esitatud «Kirjanduse-komissiooni» asutamise projekt.¹ Kaks kuud hiljem märgiti koosoleku protokollis, et see komisjon oli oma ülesandeks seadnud ka rahvaluule kogumise ja avaldamise virgutamise.² Samas esitas Jõgever ulatusliku kava, mille järgi kavatseti seltsile saadetud rahvaluulet kohe ka avaldama hakata pealkirja

¹ EKmSA 1886 ja 1887, lk. 50—51.

² Sealsamas, lk. 59.

all «Eesti Muinasaeg».¹ Seega oli Jõgeveri kogumistöö kindel eesmärk — publitseerimine.

Mainitud komisjon aga ei osutanud rahvaluule kogumise organiseerimisel mingit initsiatiivi ning kogu töö jäi Jõgeveri õlgadele. Tema kätte saabuski 1886. a. alates rahvaluulet mitmekümnelt kogujalt.

Tolleaegsest eestseisusest oli Jõgever tõepoolest ainuke, kes üldse võis seltsi rahvaluule-alase töö juhtijana kõne alla tulla. Kuid tuleb kohe öelda, et Jõgever polnud hea organisaator, pealegi ei seadnud ta oma eesmärgikski laiaulatusliku kogumise organiseerimist. Nagu ta hiljem ise on märkinud, toimus tolleaegne kogumistöö eelkõige tema enese huvides,² kuna tal oli kavatsus asuda rahvaluule publitseerimisele ja hiljem ka uurimisele. Et selts tollal kiratses rahalistes raskustes, mille tõttu kogujatele peaaegu üldse ei saadud tasu maksta, siis kasutas Jõgever kogumist virgutava tegurina ära ka ajakirja «Oma Maa».

«Oma Maa» oli teaduslik ja kirjanduslik ajakiri, mille 1884. a. oli asutanud M. Veske, olles sel ja ka järgneval aastal ajakirja väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks. Siis läks ajakiri H. Treffneri kätte, tegevtoimetajaks aga oli 1886.—1891. a. J. Jõgever. Kuna Treffner ja Jõgever olid mõlemad EKmS-i juhtivaid tegelasi, siis oli loomulik, et kohe kerkis üles mõte muuta «Oma Maa» seltsi «organiks», s. t. seltsi ajakirjaks, ja hakata seda seniste aastaraamatute asemel välja andma.³ See mõte jäi siiski teostamata ja ka aastaraamatud jätkasid 1890. aastani (incl.) ilmumist.

«Oma Maa» sai seltsi rahvaluule kogumise organiseerimisel üsnagi oluliseks teguriks. Ajakirja ümber koondus terve rida isikuid, kes kas tasuta numbrite saamise või ainult osalise tellimisraha eest saatsid kaastööna rahvaluulet, millest osa «Oma Maas» avaldati.

Mis puutub kogumistöö propagandasse seltsi koosolekutel, siis oli see võrdlemisi tagasihoidlik. 1886. a., nagu eespoolsest selgus, olid Jõgever ja Kunder rahvaluule kogumise küsimuse tõsiselt üles tõstnud ja 1887. a. tuletati ka peaaegu igal koosolekul meelde, et kogumine toimuks «suuremal määral» kui seni. J. M. Sommer tegi ettepaneku organiseerida laulude kogumist seltsi varasema perioodi eeskujul, s. o. kihelkonniti.⁴ Ühtlasi rõhutati vajadust kirjutada kõik üles muutumatult.⁵ Seega juhiti tähelepanu kogumise nõuetele, millest seni, nagu teame, oli väga vähe räägitud. Järgnevatel aastatel aga ei kajastu kogumistöö seltsi protokollides peaaegu üldse.

1886. a. alates kokkutulnud rahvaluule moodustab 1017 numb-

¹ EKmSA 1886 ja 1887, lk. 59—60.

² J. Jõgever J. Hurdale I. XI 1893. KM KO F. 43, M. 6:38.

³ Meelejahutaja 1886, nr. 13, lk. 103.

⁴ EKmSA 1886 ja 1887, lk. 45.

⁵ Sealsamas, lk. 45—46.

rit.¹ Selle kõik on Jõgever saatnud pärast seltsi sulgemist 1893. a. Hurdale. Oma kaaskirjas arvas ta, et «Seltsi pärijatel vistist lusti ega õigust ei saa olema midagi nõudma hakata» ja kriipsutas alla enda osa selle kogu saamisloos.² Jõgeveril oli muidugi õigus rõhutada oma isiklikku tööd kogumise organiseerimisel, samuti kõnelda «Oma Maa» kaastöona laekunud materjalidest.³ Kahtlemata kandis ta kogumise huvides ka mõningaid materiaalseid kulutusi.⁴ Rahalist abi selts kogumistööle tõepoolest ei andnud, välja arvatud tasumaksmine J. Truusmanni kogu eest.⁵ Jõgever oli kogu «vanavara» lubanud seltsile jätta ainult sel tingimusel, kui see seltsi kulul publitseeritakse. Enne seltsi sulgemist aga suutis ta avaldada ainult väikese osa. Publitseerimise jätkamine seltsi abita polnud tal hiljem enam võimalik ja ta ei arvanud selleks materiaalseid võimalusi leidvat ka tulevikus. Nagu ta päevikust nähtub, oli tal küll olnud kavatsus kogutud materjali «Eesti vana vara uurimisele» kunagi tulevikus «aluseks panna», kuid ka sellest mõttest tuli loobuda, kuna ta mõistis õigesti, et niisugune uurimus peaks olema «ülepea kõige oleva vanavara peale põhjendatud...»⁶ Ühtlasi oli Jõgever aru saanud, et «vanavara» tuleks võimalikult terviklikult ühtekokku koondada. Nii on üsna arusaadav, et ta EKMS-is kogutud rahvaluule pärast seltsi sulgemist saatis tervikuna Hurdale, kelle teeneid ta kogumise organiseerimisel kõrgelt hindas.

J. Hurt võttis Jõgeveri saadetud «vanavara» röömuga vastu, olles südamest tänulik, et «hingama läinud EKMS-i korjandused mitte kaduma ei ole läinud».⁷ Jõgever oli soovi avaldanud, et Hurt saadetise kättesaamisel seltsi nime üldse ei mainiks. Oma aruandes märkiski Hurt ainult J. Jõgeveri, kes saatnud «45 post-poognat ja 188 kirjutuspögnat kõigesugust vanavara materjali...»⁸ Nii figureerib siis EKMS-i teisel perioodil kogutud materjal aruandes J. Jõgeveri isikliku koguna.

¹ Lisaks sellele leidub kõite EKS 4⁵ lõpul veel mõni numereerimata saadeti: Jõgeveri enda ümberkirjutatud pulmalaul L. ja A. Kase kogust, kaks pulmalaulu M. Leppiku kogust ning V. Jõgeverilt 2 rahvajuttu ja 3 rahvalaulu. Materjali on numereerinud J. Jõgever.

² J. Jõgever J. Hurdale 1. XI 1893. KM KO F. 43, M. 6 : 38.

³ Ka oma päevikus märkis ta, et Hurdale saadetud «vanavara» oli «Oma Maa» kaastöötajana kogutud. — J. Jõgeveri päevik, 2. XII 1893. KM KO F. 52, M. 1 : 12.

⁴ Kuivõrd neid oli, pole küll lähemalt teada, kuid mõningaid teateid siiski leidub. Nii näiteks on ta V. Mäele saatnud seltsi aastaraamatuid, «Oma Maa» numbri ja nähtavasti ka raha, sest Mägi kirjutab, et ilma rahata ta enam korjata ei saa — V. Mägi J. Jõgeverile 5. III 1888. KM KO F. 51, M. 2 : 21. — «Oma Maa» numbreid on ta hüvituseks saatnud teistelegi kogujatele.

⁵ EKMSA 1889, III vihk, lk. 72.

⁶ J. Jõgeveri päevik, 2. det. 1893. KM KO F. 52, M. 1 : 12.

⁷ J. Hurt J. Jõgeverile 9. XI 1893. KM KO F. 51, M. 1 : 19.

⁸ J. Hurt, Uheksaskümnes tõine aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1893, nr. 49.

Suurema ja olulisema osa Jõgeveri saadetud rahvaluulest on J. Hurt koondanud 901 lk. sisaldavasse kvartkõitesse, mis kannab seljakirja EKS 4° ja moodustab 10. ning viimase kõite EKMS-i rahvaluulekogus (selle 9 köidet koguti Hurda presidendiks oleku ajal). Selles leiduv materjal kannab numbreid 48—667, 873—950 ja 957—1017.¹ Algusnumbrid 1—47 leiduvad Hurda kogus foolio-kõites H I 7.² Kõites EKS 4° puuduvad vahepealsed numbrid 668—728 asuvad eriformaadilises kõites, mis kannab seljakirja «Vanavara v. Jõgever 2» (H, Jõgever 2). Sealsamas leidub ka nr. 872 (a ja b). Numbrid 729—871 on omakorda koondatud seljakirja «Vanavara v. Jõgever 3» kandvasse eriformaadilisse kõitesse (H, Jõgever 3). Numbreid 951—956 pole seni läinud korda avastada.³

EKMS-i teisel tegevusperioodil kogutud rahvaluule on seega jagatud mitmesse erinevasse kõitesse. Millisel printsibil on seda tehtud?

Nagu märgitud, on suurem osa kõnesolevaid materjale paigutatud EKMS-i kogusse kvartformaadilise kõitena. Kõites H I 7 leiduvad need saadetised, mis on kirjutatud pooleks murtud paperipoognale, seega piklikus formaadis. H, Jõgever 2 näib enamikus sisaldavat «Oma Maale» lähetatud saadetisi, kuigi selle märkusega rahvaluulet leidub ka köidetes EKS 4° ja H I 7. Selles Jõgeveri kõites esinevad üleskirjutused on enamasti kõik lühikesed, kirjutatud väikeseformaadilisele paberile. Jõgeveri teine köide (H, Jõgever 3) sisaldab ainult suuremaid kogusid: V. Mäelt 104 rahvalaulu, J. Bocki käsikirja «Eesti käasitaja ja ringmängilane», L. ja A. Kase pulmalaulud. Selle kõite lõpus leiame veel kaks H. Prantsu kirjapandud juttu.

Miks viimati nimetatud materjalid rohkem kui kõik teised sobisid asetada Jõgeveri nime kandvasse kõitesse, ei ole arusaadav. V. Mäe saadetiste enamiku leiame ju köitest EKS 4°. J. Bocki (varjunimi J. Önnela) käsikiri Pilstverest (seltsile saadetud 1887. a. lõpul), mis sisaldas kotsja- ja pulmakommete kirjeldusi koos rahvaehtsate kui ka võltsitud rahvalauludega ning 27 ringmängulaulu, oli saadetud EKMS-ile avaldamiseks seltsi toimetiste ühe numbrina. Pärast seda, kui Võru linnakooli õpetaja A. Anson oli saadetist retsenseerinud ning soovitanud selles mitmesuguseid parandusi teha, otsustas seltsi eestseisus käsikirja 15 rubla eest ära osta.⁴ Selle avaldamiseni siiski ei jõutud.

¹ Nagu eespool märgitud, on sama kõite lõpus veel mõni numereerimata saadetis.

² KM RO H I 7, 667—746.

³ Jõgeveri «Eesti Muinasajas» on ära trükitud nr. 953, mis on V. Mäe poolt Karksi kihelkonnast kirjapandud kummituslugu «Muistine jutt». EKMSA 1890, lk. 80—82 (lisa).

⁴ J. Jõgever J. Bockile I. V 1888. KM KO F. 14, M. 7 : 10.

Ka L. ja A. Kase pulmalaulude kogu, mis oli üles kirjutatud juba 1872. a., kingiti 1888. a. EKmS-ile.¹

Seega pole Jõgeveri ajal kogutud rahvaluule erinevatesse köidetesse paigutamise printsiip alati selge. Mõningal määral on lähtunud nagu püüdest eraldada «Oma Maa» saadetised, kuid seda on tehtud siiski poolikult. EKmS-i kogusse on jäänud ainult osa kogu materjalist, teise osa (H, Jõgever 2 ja 3) on Jõgever nähtavasti juba ise eri köideteks eraldanud. Seda lubab oletada asjaolu, et nimetatud kahte köidet ühendab üks lehekülgede numeratsioon (tehtud Jõgeveri poolt punase tindiga), kuna köite EKS 4°5 leheküljed kannavad omaette numeratsiooni. Kolmas osa kogutud materjalist, mis polnud kvartformaadilistel lehtedel, on paigutatud Hurda poolt foolioköitesse.

EKmS-i käsitledaval perioodil kogutud rahvaluulelaia tuleb meil vaadelda kogu seda materjali, mille Jõgever on numereerinud 1—1017-ni, ükskõik millises köites nad ka ei asuks.²

Seltsi kogumistööst a. 1886—1891 annab ülevaate tabel 6.

Ajavahemikul 1886—1891 (peale selle veel dateerimata saadetised) oli kokku 51 rahvaluulesaatjat, kes olid kogunud 41 kihelkonnast, peale selle veel Setust ja Kihnust (vt. kaart 6), kahest teadmata kihelkonnast ning Kuressaarest. Tuleb märkida, et kogujaskoond oli eelneva perioodiga võrreldes muutunud täiesti teiseks. Endistest kogujatest kohtame ainult kahte: J. Orgusaart ja A. Wahlbergi. Elukutsete järgi jagunesid kogujad järgmiselt: 17 koolmeistrit, 4 taluperemeest, müürsepp, vabadik, ajakirjanik, luuletaja, apteeker, pottsepp, raamatukaupmees, mõisakirjutaja. Naisi oli 3: J. Jõgeveri äbikaasa Veera ja õed Leena ning Ann Kase. Teadmata elukutsega kogujaid oli 19. Nagu varem, koosnes nüüdki kogujate enamik koolmeistritest. Pidevamalt olid kogunud ainult mõned üksikud. Nii on näiteks J. Orgusaarelt 11, V. Mäelt 10 ja H. Käärilt 8 saadetist. J. Meltzovi ja V. Jõgeveri nime kohtame kolmel korral, 18 isikut on rahvaluulet saanud igaüks kahel korral, ülejäänud 25 on üksiksaadetised. Ühtlasi rõhutagem käsitledavale perioodile iseloomulikuna, et enamik saadetisi olid «Oma Maa» kaastööd ning nad sisaldasid ainult vähest materjali — laulu, jutu või mõne punkti uskumusi ja kombeid.

Nagu tabelist nähtub, kõneldi koosolekutel ainult üksikutest kogujatest, ja nähtavasti üsna juhuslikult. Koosolekute protokollidest leiame andmeid ka niisuguste saadetiste kohta, mis ilmselt pole säilinud. Nii on 1888. a. ehitusmeister J. Teas saanud «9 uuema aja rahvalaulu» ja teadmata saatja «kaks uuema aja rahvalaulu».³ Mõni aeg hiljem on samal aastal E. J. Bleyerilt

¹ EKmSA 1888, lk. 77.

² Siia pole arvestatud J. Bocki «Eesti kaasitajat ja ringmängilast», kuna see moodustab omaette eesmärgiga käsikirja.

³ EKmSA 1888, lk. 77.

Rahvalaule kogumine

Aasta	Koguja nimi	Kogumiskoht	Liigid			
			rahvalaule	rahvajute	mõistatusti	vanasõnu ja kõnekäände
1	2	3	4	5	6	7
1886	*J. Bock *M. Kiisk (2X)	Pilistvere Tori	5 7			
	K. Kritt	[Keila]		1		
	A. Küng T. Lepik (2X)	[Pärnu] Kolga-Jaani	1	2		
	J. Meltzov	Põlva	3	1	12	
	J. Orgusaar (3X)	Sangaste, Kolga-Jaani, Rõngu	17	11		.66
	J. Ott (2X)	Kolga-Jaani	1	1		
	J. Plukk	[Sangaste]	1	1		
	A. Pärnamägi	Pilistvere	1	1		
	V. Pärt	Torma		1		
	Chr. Raudsepp	Torma				
1887	[J.] M. Jaanus A. Jääger J. Kenkmann (2X)	Põltsamaa [Kursi] [Puhja]		6 2 3		
	A. Kiiman H. Käär (3X)	Pilistvere [Laiuse]		1 3		
	M. Leppik H. Lindeberg- Pärnamägi	[Koeru] Pilistvere	1 13			
	J. Meltzov (3X)	Põlva	1	2		
	V. Mägi	Karja	104		1	
	J. Orav *J. Orgusaar (4X)	Rõuge Rõngu [Sangaste]		1 9		
	T. Orgusaar (2X)	Kolga-Jaani		2		
	M. Tohv *P. Varep	[Saarde] Helme				

EKMS-is a. 1886—1891

Lüügid				rahvaviise ja muud	Saadetise asukoht	Märkusi	
loodushaali	mänge	nõiasõnu	uskumusi ja kombeid				
8	9	10	11	12	13	14	
			4	teateid pühade puude ja ohvri- kivide kohta	H, Jõg. 2, 19—34 H, Jõg. 2, 11—14, 109—112 H, Jõg. 2, 125—126	Kogutud 1882/83	
			3		H, Jõg. 2, 35—41 H, Jõg. 2, 113—116, 121—124 EKS 4 ^o 5, 309—312		
5	1	1	15	9 rahvaviisi	EKS 4 ^o 5, 65—88, 187—189, 347—350		
				asustusajaloolisi teateid	EKS 4 ^o 5, 263—264, 291 H I 7, 709—711 H I 7, 703—704 H I 7, 713—714 EKS 4 ^o 5, 213—215		
		3	8	geograafilisi andmeid	EKS 4 ^o 5, 277—287 H, Jõg. 2, 149—152 H, Jõg. 2, 118—120; H I 7, 705—706 H, Jõg. 2, 95—96 H, Jõg. 2, 71—77, 91—94, 171—174 EKS 4 ^o 5, 900 EKS 4 ^o 5, 165—177		
	1		10			EKS 4 ^o 5, 230, 273—274, 313—315 H, Jõg. 3, 9—82	Kogutud 1883/86
			7			H, Jõg. 2, 175—181 H I 7, 667—700; EKS 4 ^o 5, 233—243, 333—334 H, Jõg. 2, 143—144, 187—189	
		1	4			H, Jõg. 2, 98—102 H, Jõg. 2, 7—10	
			11				

1	2	3	4	5	6	7
1 8 8 8	J. Hannus M. Kaerick *L. ja A. Kase H. Käär (4×)	Võnnu Rõngu Karksi Laiuse	13 3 37		1	
	H. Laas J. Leppik *M. Leppik Metsmann V. Mägi (3×)	[Torma] Paistu Koeru Kolga-Jaani? Karja, Kärla, Kaarma, Anseküla, Mustjala, Emmaste, Jämaja, Valjala, Püha, Põide, Muhu, Jaani, Karksi [Sangaste]	2 16 10	2 1 39		382
	*J. Orgusaar (4×)			9		
	*H. Prants *A. Rennit J. Tilk *J. Truusmann *A. Wahlberg	Vastseliina Tarvastu Tori Risti Helme	11 125 88	6 3 1 16		1
1 8 8 9	T. Kiiman	Pilistvere	47	15	201	
	H. Laas V. Mägi (2×)	[Torma] Karja, Jaani, Põide, Kaarma, Mustjala, Muhu, Valjala, Kuressaare	11	19	38	90
	H. Ostrat	Maarja-Magdaleena	3			1
1890	V. Mägi	Karja, Pühalepa, Võnnu, Mustjala, Jämaja	4	10		
1891	V. Jõgever	[Kanepi]	2			
Daatumita	H. Böckler (2×) [J.] M. Jaanus J. Jõgever V. Jõgever (2×) G. Jürgenson	[Simuna] [Põltsamaa] ? [Kanepi] ?	86 2 3		2	

8	9	10	11	12	13	14
			19	geogr.-ajalool. kirjeldus; arva- musi rahaaugu- muistenditest	H I 7, 739—746 H, Jög. 2, 15—18 H, Jög. 3, 260—326 H, Jög. 2, 43—46, 47—49, 53—60, 79—86	
	5				H. Jög. 2, 61—69 H, Jög. 2, 183—186 EKS 4 ^o 5, 413—438 H I 7, 701—702	
	8	11	153	etnograafilisi andmeid	EKS 4 ^o 5, 7—64, 335—346, 351—378	
			18		H I 7, 717—720, 731—738; EKS 4 ^o 5, 289—290 EKS 4 ^o 5, 293—299 EKS 4 ^o 5, 89—100 EKS 4 ^o 5, 191—194	
			16	4 p. rahvamedits.	EKS 4 ^o 5, 588—721	
			8	etnograafilisi and- meid; talunimesid	EKS 4 ^o 5, 443—585	
		3	111	etnograafilisi and- keelt, unenägude nägude seltusi, talunimesid	EKS 4 ^o 5, 761—818 H, Jög. 2, 87—90 EKS 4 ^o 5, 379—410, 735—758 EKS 4 ^o 5, 821—822	Kogutud 1888/89 Kog. 1888
			7		EKS 4 ^o 5, 869—892	Kogutud 1889/90
					EKS 4 ^o 5, 893—895	
		1	5 1 2		EKS 4 ^o 5, 101—148, 829—868 H, Jög. 2, 103—107 EKS 4 ^o 5, 207 EKS 4 ^o 5, 897—899, 901 EKS 4 ^o 5, 827	

1	2	3	4	5	6	7
Daatumita	V. Kiudusk (2×)	Setumaa	2	1		
	Fr. Kärner	Kodavere		2		
	H. Käär	[Laiuse]		1		
	A. Küng	Saaremaa?		1		
	J. Leppik	Paistu		2		
	G. E. Luiga (2×)	Kanepi		1		
	V. Luik (2×)	Rõuge?		6		
	A. Madisson	Tori	1		5	
	V. Mägi (3×)	Karja, Põide, Valjala, Mustjala	8	20	70	9
	K. Ott	Kolga-Jaani			1	
	[H. Pran]ts	[Vastseliina]			2	
	J. Peterson	[Vändra]	2	2		
	T. Sander	?		2		
	Saunamees	Saarde	1			4
	A. Tander	Kihnu	1			
	J. Tilk	Tori	23	4		
	?	?				
?	?		1			
Kokku:			658	222	683	1177

saadud lõppriimilised laulud «Suur Eesti sulesõda ja tema ots» ning «Eesti mehe kaebdus».¹ Järgmisel aastal on Bleyer saatnud lõppriimilise «Eesti rahva 700 aastase ajaloo kaebduse laulu» käsikirja.² 1890. a. märgitakse seltsile tulnud käsikirjade hulgas ka J. Truusmanni «Ringnänge».³

Ajavahemikus 1886—1891 kogutud rahvaluule sisaldab kokku 658 rahvalaulu, 222 rahvajuttu, 683 mõistatust, 1177 vanasõna ja kõnekäändu, 5 loodushäält, 15 mängu, 34 nõiasõna, 484 punkti uskumusi ja kombeid, 5 punkti rahvameditsiini ja 11 rahvaviisi. Peale nende leidub etnograafilisi andmeid, kultuuriloolisi teateid, keelelisi materjale, geograafilisi andmeid, talu- ja külanimesid, fraseoloogiat ja unenägede seletusi.

Iseloomustades antud perioodil toimunud kogumistööd, peatagem eelkõige silmapaistvamatel saadetistel, milleks olid V. Mäe, A. Wahlbergi, J. Truusmanni, J. Orgusaare, H. Böckleri, L. ja

¹ EKmSA 1888, lk. 90.

² EKmSA 1889, 1. vihk, lk. 21.

³ EKmSA 1890, lk. 69.

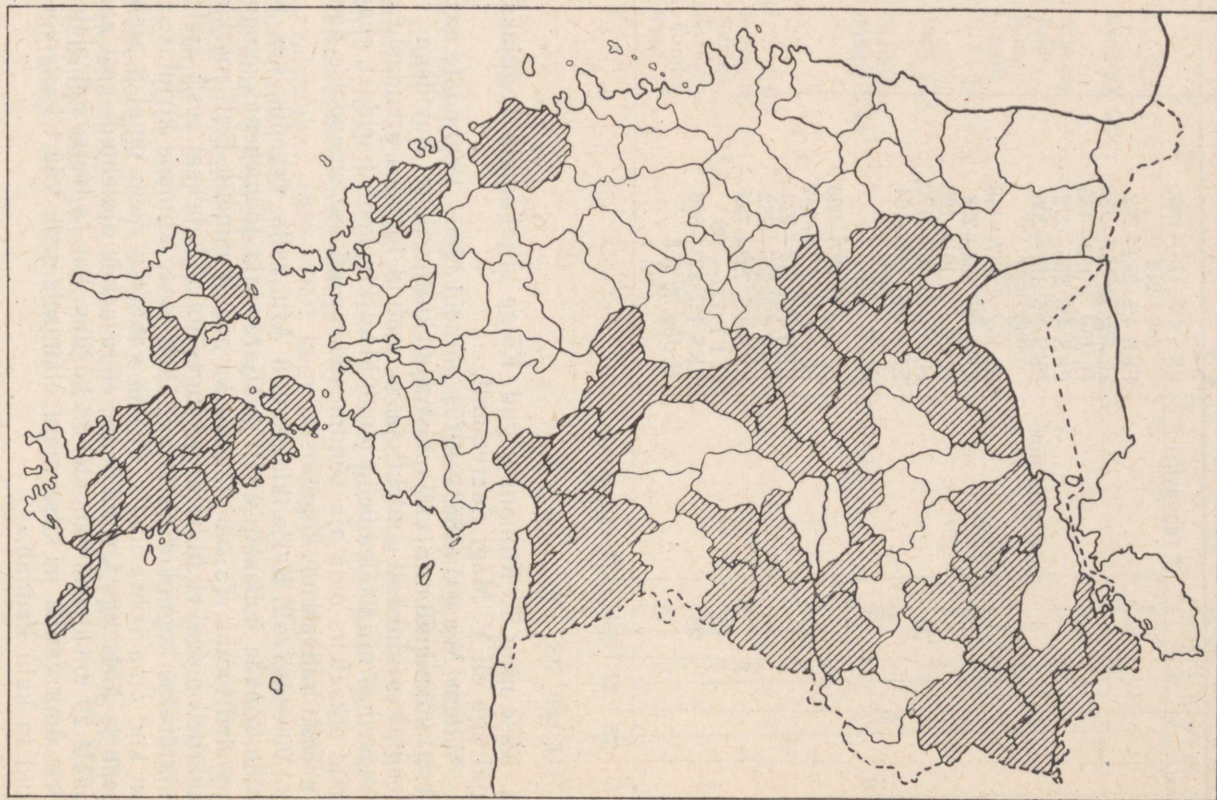
8	9	10	11	12	13	14
				2 rahvaviisi	EKS 4 ^o 5, 179—186, 209—212	
			1		EKS 4 ^o 5, 259—262	
					H, Jõg. 2, 157—159	
					H, Jõg. 2, 153—155	
			11	1 rahvameditsiini	EKS 4 ^o 5, 265—272	
					EKS 4 ^o 5, 197—206, 225—227	
					H, Jõg. 2, 147—148;	
					EKS 4 ^o 5, 253—258	
			3	24	H, Jõg. 2, 191—192	
					H, Jõg. 2, 163—170;	
					EKS 4 ^o 5, 149—164, 317—332	
					H I 7, 715	
					H, Jõg. 3, 327—330	
					H, Jõg. 2, 127—142	
					EKS 4 ^o 5, 217—223	
			1		EKS 4 ^o 5, 245—252	
					EKS 4 ^o 5, 723—729	
			13		H I 7, 721—729	
			24		EKS 4 ^o 5, 823—826	
					H, Jõg. 2, 161	
5	15	34	484	11 rahvaviisi		

A. Kase ning T. Kiimani kogud. Kõige viljakamaks kogujaks tol ajal aga oli V. Mägi Saaremaalt.

Villem M ä g i (1863—1919) oli neid 1880—1890-ndate aastate eesti külaühiskonna väljapaistvate kultuuriliste huvidega talupoegi, kes innukalt ajalehti ja raamatuid lugedes arendasid oma silmaringi ning täiendasid puudulikku külakooli haridust, reageerisid erksatena oma aja sündmustele ja andsid omapoolse panuse ka eesti rahvaluule kogumisel.

V. Mägi oli Karja kihelkonna Aru valla vabadik, kes tema enda sõnade kohaselt suviti «väljarändaja töömehena» enamasti mandril töötas. Ta on pidanud ka aednikuametit. Eriti märkimisväärne on see, et ta tellis ja luges tollal kaheksat eesti ajalehte, mis äratas koguni «Saarlase» tähelepanu. Viimane kirjutas: «See on kud oma kohta uudis, et üks vabadiku mees omal 8 ajalehte peab ja loeb, aga kui mõtleme, et ta nende ajalehtede eest aastas pääle 20 r. välja annab, siis on küsitav, kas ta loetavaist ajalehtedest oma vaimu ja kitsa maja elamisele seda väärt kasu võidab, kud ta kulu kannab.»¹

¹ Saarlane 1888, nr. 13.

Rahvaluule kogumine kihelkonniti a. 1886—1891

Villem. Mägi

V. Mägi oma vastuses teatas, et tal on pealegi olemas veel üle 200 raamatu (omaaegsetes oludes kahtlemata silmapaistev isiklik raamatukogu) ja kavatsus on seda kogu igal aastal 5 rubla väärtuses täiendada.¹ «Saarlasel» ei jäänud muud üle kui konstateerida: «Ei selle kohta või muud enam tähendada kui: kellel võimalik, tehku niisamuti.»²

Rea aastate jooksul oli V. Mägi «Saarlase» kirjasaatjaks, kes teatas lühidalt Karja kihelkonna uudistest. «Saarlases» leiame ka V. Mäe luuletusi ja tema poolt üleskirjutatud rahvalaule.³

Nagu EKMS-i kogus asuvatest V. Mäe saadetistest selgub, on ta rahvaluulet hakanud kirja panema 80-ndate aastate algul (tolal oli ta umbes 20-aastane). Näib, et 80-ndatel aastatel ongi rahvaluule kogumine kujunenud tema peamiseks huyiobjektiks.

¹ Saarlane 1888, nr. 25.

² Sealsamas.

³ Saarlane 1885, nr. 51/52; Saarlase Lisa 1886, nr. 5.

EKMS-ile on ta hakanud rahvaluulet saatma kõnesoleva kümnendi teisel poolel, tõenäoliselt «Saarlases» ilmunud Jõgeveri üleskutse mõjul. Kui J. Hurt 1888. a. alustas suurkogumist, siis aitas seda «Saarlases» propageerida K. Loiken Kärlast. Ühtlasi avaldas «Saarlane» ka teate, et Karja kihelkonnas Aru vallas olevat vanavara vastuvõtjaks V. Mägi, kes seda «sündsa kohta» saatvat.¹ J. Hurdale rahvaluule järjekindlaks saatjaks V. Mägi aga ei kujunenud. Ta peamine tähelepanu kuulus J. Jõgeveri kaudu EKMS-ile. Hurdale on Mägi rahvaluulet lähetanud vaid kahel korral 1889. a.² Hurt oli talle nende saadetiste eest südamest tänulik ja avaldas lootust, et Saaremaalt lisandub edaspidi veel teisigi kogujaid.³ Ometi piirdus Mägi Hurdale ainult nimetatud kahe kogu saatmisega. Paar aastat hiljem märkis ta ühes oma kirjutises: «Ka nüüd sest Dr. Hurti vanavara korjamisest ei taha nad (saarlased — V. M.) heameelega osavõtta, millel muidugi jälle omad põhjused on...»⁴ Kas need põhjused määrasid ka Mäe enda suhtumise Hurdasse, pole lähemalt teada, kuid rahvaluulesaatjat Hurdale temast hiljem enam ei saanud.

Siinkohal tulebki märkida, et 80-ndatel aastatel leidis tõepoolest kogujaid, kes Hurdale nimme ei saatnud rahvaluulet. Nähtavasti oli peamiseks põhjuseks ta tüli C. R. Jakobsoniga, kuid arvesse tulid kindlasti muudki Hurta ebasoodsas valguses näidatud tõsiasjad, näiteks Hurda kaebus Aleksandrikooli asjus, mis tõi kaasa selle organisatsiooni likvideerimise. Kui palju neid teadlikke mittesaatjaid võis olla, selle kohta on raske midagi arvata, ent üksikuid konkreetseid vihjeid peale eespool toodud märkuse V. Mäelt oli teisigi. Nii näiteks kirjutas J. Trull 1890. a. Hurdale endale, et «vanavara» korjamisest Mulgimaal ei võeta sellepärast osa, et Hurt oli C. R. Jakobsoni vastaline ja et kõik kahetsevad Jakobsoni taga.⁵ E. Reiman oma kirjas EKMS-ile märkis samuti, et mitmedki tublid kogujad pole Hurdale veel midagi saatnud, ja tegi õige ettepaneku teha kogumise propageerimiseks senisest paremini «laiemad ja selgemad seletust».⁶ Ei ole kahtlust, et osavama organiseerimise puhul võinuksid kogumistöö tagajärjed EKMS-is olla sootuks paremad.

Tulles tagasi V. Mäe juurde, rõhutagem, et J. Jõgever on V. Mäega olnud kirjavahetuses, samuti on ta vastanud «Oma Maa» kirjavastustes Mäe saadetiste puhul, õhutades teda edasi-

¹ Saarlane 1888, nr. 51.

² KM RO H II 18, 471—504; H II 18, 505—512. Esimene sisaldab (mõnede laulude ärajätmise ja lisamisega) samu laule, mis leiduvad KM RO H, Jõgever 3, 9—82, ja olid saadetud EKMS-ile 1887. a. Teises on etnograafilist materjali ja vanasõnu.

³ J. Hurt, Kaheskümnes kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1889, nr. 11.

⁴ V. Mägi, Soov saarlastele. Saarlane 1891, nr. 10.

⁵ J. Trull J. Hurdale 4. II 1890. KM KO F. 43, M. 23 : 39.

⁶ E. Reiman EKMS-ile 23. X 1888. KM KO F. 14, M. 5 : 2.

sele kogumistööle.¹ Uhtlasi on Jõgever V. Mäe kogumistööd mitmel viisil hüvitanud, teda kui rahvaluulekogujat kõrgelt hinnanud ja pidanud teda nii kogude suuruse kui nende tähtsuse poolest paremaks teistest, kelle saadetud rahvaluulet ilmus samuti «Eesti muinasajas».²

Võrreldes teiste toleaeagsete rahvaluulesaatjatega, on Jõgeveril kahtlemata põhjust V. Mäe kogude suurust alla kriipsutada: tema saadetisi on kokku 292 tihedakäekirjalist lehekülge. Mis puutub aga kogutu sisulisse väärtusse, siis leidub selles üsnagi rohkesti ebarahvapäraseid, võltsitud kirjapanekuid.

V. Mäe kõige suurem käsikirjaline rahvalaulude kogu on üles märgitud Karja kihelkonnast aastail 1883—1886.³ EKMS-ile on see saadetud 1887. a. palvega õige pea ära trükkida. Kogus on 104 rahvalaulu, mille hulgas leiame orjus-, töö-, vaeslapse-, nekruti-, kosja-, pulma-, nalja-, samuti ka lüro-eevilisi laule. Silmatorkavas enamuses on siin lõppriimilised ja siirdevormilised laulud. Võib veel märkida, et Mäe kirjapanud regivärsiliste laulude enamikule on iseloomulik arhailiste keelevormide, samuti parallellismide esinemise vähesus.

Seda kogu tuleb Mäe üleskirjutatud rahvalaulude hulgas pidada kõige usaldusväärsemaks. Ainult ühes laulus, mis on pealkirjastatud «Kosjakäiguks»⁴, on värsid «tulgem kangast kuduma / lõuendida lõksutama / päberida paukutama» tõenäoliselt tema enda-poolseks lisanduseks.

J. Hurt, kellele Mägi 1889. a. oli saatnud samad laulud, märkis sel puhul tunnustavalt: «Olen rõõmus, et nii kaunis kogu Saaremaalt on tulnud.»⁵

Nagu tabelist 6 nähtub, on V. Mäelt ajavahemikust 1888—1890 kuus rahvaluulesaadetist, millele lisandub kolm dateerimata saadetist. Neis pole rahvalaule palju; rohkem on rahvajutte ja eriti muistendeid — nii rahvausundilisi kui ka koha-, tekke- ja seletusmuistendeid. Arvukalt on Mägi üles märkinud uskumusi ja kombeid, samuti vanasõnu ja kõnekäande, mõistatusi mõnel määral vähem.

V. Mäe mitmeski rahvalaulus on näha ilmselt koguja enda täienduste jälgi. Näiteks lüpsilaulus⁶, mis algab küll traditsiooniliselt, tuleb lõpuvärsid «vana vaimu kosutuseks / kosutuseks kasvatuses / ihu ellu ülenduseks / väsind kiha kasvatuses» kindlasti kvalifitseerida ebarahvapärasteks. Sellised on ka «Leigule lõpe-

¹ Oma Maa 1888, nr. 2, lk. 64; nr. 3, lk. 96; nr. 5, lk. 128.

² EKMSA 1889, 2. vihk, lk. 2 ja 3 (lisa).

³ KM RO H, Jõgever 3, 9—82. Samu laule sisaldavas ja Hurdale saadetud kogus (KM RO H II 18, 471—504) on ta peale Karja üleskirjutamiskohtadena märkinud veel Valjala ja Põide kihelkonda.

⁴ KM RO H, Jõgever 3, nr. 10.

⁵ J. Hurt, Kahekskümmes kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1889, nr. 11.

⁶ KM RO EKS 4⁵, 39.

9. juunil 10.

25. Aitaga tee ääsa püüdi
Kainadagi karji karras
Ma allen alles piisibe
Piisibe ja peenike
Läcke mind kasjda eme taas
Eme taas taadi taas

30. Keena ehitus kaumberija
Eene walju wõtöpa all
Taadi pittha pitöpa all
Jus jand naeni nappokamine
Kensa naone nappokamine
illes tähemund W. Mägi

D. Laulja.

Minna aga laulan
Mõli maad laula
Minna aga laulan lauda äne
Lanta jõe lattare
Lattareje leudi taku
Tähe selga fadula
Ladulax faksja paisi
Paisi faku faksja paisi
Kakkes faksja rüüdi selga
illes tähemund W. Mägi

3. Laule

juunil 11. 4.

Leere lare laule
Kus ja kuulide piisibe.
Taga taga tume atöpa
Kus se tume jant jälle fai
1. Wana mees rajus karonne ära
Kus se wana mees jälle fai
Wana mees juri igi ära
Kus se wana mees waka maadi
Pina wälle keera wälle
2. Kus se pamee jälle fai
Atöpa kättes pamee kinni
Kus mees atöpa jälle jant
epetöpa kättes atöpa ära
Kus se netöpa jälle fai
3. Pettepididus kinn atöpa
Kus se kinni jälle fai
Wesi woredas kinni ära
Kus se kinni jälle fai wesi jälle fai
4. Must härg riidas wesi ära
Kus se must härg jälle fai
5. Tapan tapis musta härgu
Kus se tapan jälle fai
Kawasi kullatas tapani ära

tuse laulu»¹ värsid «Tarka Taara taimeke / kuku taadi annike» või «ülles ülles Taara auks / Taara auks Huku jõuks». «Lapse kii- gutamise laul»,² mille algusvärsid kõlavad «Aiiu aiiu küssu küssu / küssu küssu kallis laps / Taara armust mulle andud / Isa heaks ja ema rõõmuks . . .» ja milles kõneldakse veel «Taara telki- dest, Uku uhketest majadest, Pikse pikast õuest» jne., on Mäe omaloodud laulu iseloomulikke näiteid. Sellelaadilisi laule on tema üleskirjutuste hulgas veel teisigi («Palve püha Jürile», «Hiie laul»)³.

Ühtlasi võib märkida, et mõned rahvalaulud on V. Mägi koguni trükisõnast maha kirjutatud ja need siis enda kogutud lauludena Jõgeverile saatnud. Sellisteks on ühes ta daatumita kogus 8 rahva- laulu,⁴ mis leiduvad J. Jungi teoses.⁵ Mägi on kõnesolevad laulud ära kirjutatud võrdlemisi täpselt, muutes ainult mõningaid sõnu ja värsse; «Pere tütre tantsus» on ta aga sõna «pook» asenda- nud «polkaga», mille tõttu laul on ka sisuliselt täiesti muutunud.⁶

Kõigi üleskirjutuste üksikasjalik kriitiline analüüs ei saa mui- dugi kuuluda käesoleva töö raamidesse. Õelduga olgu vaid rõhu- tatud vajadust V. Mäe kirjapanekutesse suhtuda kriitikaga. Samal ajal aga tuleb alla kriipsutada, et tema saadetiste hulgas leidub palju häid, usaldatavalt kirjapanud rahvajutte, eriti koha- ja rahvausundilisi muistendeid.⁷ Sama võib öelda ka lühivormide ja etnograafiliste kirjelduste kohta. Samuti mainigem, et peaaegu kõikides juttudes, kus tegemist jumalaga, on Mägi selle nimeta- nud Taaraks, nagu teda tollal tunti pseudomütoloogilises termino- loogias meie muistsele usundile võõra nn. ülijumalana, isikulise pärisnimega jumalana. Üldse näib V. Mäele olevat avaldanud mõju rahvusromantiline minevikuharrastus.

Kuigi V. Mäe kirjapanekutes on võltsitud ainestikku, tuleb tema innukat tööd Saaremaa rahvaluule ulatuslikul kogumisel ja rohkete väärtuslike materjalide talletamisel tunnustavalt hinnata.

¹ KM RO EKS 4°, 39.

² KM RO EKS 4°, 372.

³ KM RO EKS 4°, 371, 739.

⁴ KM RO EKS 4°, 149—156.

⁵ J. Jung, Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. Kodu- maalt nr. 6. Tartu 1879, lk. 69, 72, 78, 85—87, 88—90, 102, 107 ja 108.

⁶ Jungil:

Kelle pooka lõõnud lokka,
Vaski harja lõõnud vätku?
See on pere tütre pooka,
Talu tütre tarviessa
Vaski harjal valmistatud!
On see pook ta oma tehtud,
Videvikul valmistatud?
Põle see pook ta oma tehtud;
Pook on küla naiste tehtud,
Vabatnaiste valmistatud.

Mäel:

Kelle polka lõõnud loka
Vaske rauda lõõnud väiku
se on pere tütre polka
talü tütre tantsimine
Vask on harjal aljaks tehtud
on se polka mis ta tantsib
videvikul veredab
polle se polka mis ta tantsip
se on vana naeste valtsi
vabat naeste labavaltsi

⁷ Saadetistes KM RO EKS 4°, 1—64; 317—332; 379—410.

EKM*S*-i käsitletava perioodi rahvaluule hulgas oli teiseks suuremaks koguks A. Wahlbergi oma. A. Wahlberg, Helme kihelkonna Patküla kooli õpetaja ning EKM*S*-i asutajaliige, oli, nagu eespoolsest teada, Hurda presidendiks oleku ajal üks tema silmapaistvamaid kaastöölisi, kes 70-ndate aastate esimesel poolel saatis Helme kihelkonnast seltsile rohkesti rahvaluulet, eriti vanaõnu, kõnekäände ja mõistatusi.

Aastal 1888, peale Wahlbergi surma, saatsid ta sugulased tema dateerimata rahvaluulekogu EK*M*S-ile.¹ Kogumisaja kohta on teada vaid niipalju, et see oli peale 1875. a. (nimelt leidub Wahlbergi enda poolt kirjutatud kokkuvõtte seltsile kuni 1875. a. saadetud materjalide kohta). Kogu suurus on 143 lehekülge.

Eespool on juba peatunud Wahlbergi varasema kogumistegevuse juures ja iseloomustatud ka tema üleskirjutuste kvaliteeti. Siinkohal peab piirduma juba varemmainituga; täiendavalt olgu sellele juurde lisatud ainult niipalju, et oma eelnevatest kirjanepanekutest erinevalt on Wahlberg osa kogus asuvaid rahvajutte üles märkinud murdekeeles (küll mõnede kirjakeelsete sugemetega), nagu näiteks «Inimese sööjad»²:

«Peremees oli sulasega lännu tied tegema ja ütelnu kodust välja minnen rahvale: kui me tied õhtus valmis ei saa tetta, siis me' ei tule kodu. Na ei ole tiega valmis saanu ja ei ole selleperast ka kodu võinu tulla. Naese ootan kodun mihi, ja viimati tullu ka tüki õhtu pääle kats tonti meeste näol tare lävest sisse. Latse jöösnu röömuge vastu, et oma esa mõtelnu olev»

Tema kirjanepanekud on kõik rahvaehtsad, omapoolsete sisuliste lisanduste-täiendusteta, ja see oligi antud perioodil kõige olulisem.

Jaan Truusmann, Risti kihelkonna Nõva valla koolmeister, oli 1888. a. kirja pannud 125 rahvalaulu ja Nõva pulmakombestikku. See on käsitledaval perioodil ainukeseks teadaolevaks saadetiseks, mille eest EK*M*S on raha maksnud.³ Hiljem on J. Truusmann kogunud ainult Hurdale.

J. Truusmanni kogu sisaldab nii regivärsilisi kui ka lõppriimilisi laule. Viimaseid on üsna rohkesti: umbes 1/4 kõigist lauludest. Truusmanni üleskirjutatud laulude rahvaehtsuses kahtlusi ei teki. Rõhutagem ainult, et selle kogu huvitava iseärasusena torkab silma vanade keelevormide suhteline vähesus regivärsilistes lauludes (vähe on vanu käändelõppe, ei kohta kusagil näiteks maievormi). Võib märkida ka parallelismide vähesust. 118 laulu, seega peaaegu kõik, on üles märgitud üheltainsalt Nõva laulikult, tollal üle 40 aasta vanuselt Miina Kõrvemannilt, kelle laulurepertuaarile ülalmärgitud jooned on seega iseloomustavad. Paljude tema lau-

¹ EK*M*SA 1888, lk. 84.

² KM RO EKS 4^o5, 447.

³ J. Truusmann sai oma kogu eest 9 rubla 26 kopikat.

lude iseärasusena märgitagu veel üht iseloomulikku võtet — sagedast värsi alustamist sõnaga «ja»:

— — — — —
heinad ette annetakse
ja kaerad ette kannetakse
isi sind tuppa viiakse
ja iste alla annetakse
ja padi sinna peale pannetakse
ja laud sul ette tõstetakse.¹
— — — — —

Silmapaistvaks rahvaluulekogujaks tol perioodil oli Jüri Orgusaar, kes tollal elas ja töötas Sangaste kihelkonnakoolis Kuigatsis. Tema kui 1870-ndate aastate ühe parema rahvalauludekoguja tegevust on samuti juba eespool lähemalt käsitletud. Siinkohal olgu märgitud, et J. Hurda äraminekuga EKMS-ist ei kaasnenud J. Orgusaare eemaldumine seltsist, nagu see sündis enamasti kõigi teiste Hurda väljapaistvamate kaastöölistega. Mingisugustel põhjustel näib Orgusaarel kui rahvaluulekogujal hilisem kontakt J. Hurdaga olevat katkenud. Orgusaare nime leiame 80-ndatel aastatel ainult EKMS-i rahvaluulekogujate hulgast. A. 1886—1888 on ta seltsile saatnud rahvaluulet 11 korda. Peale seda on ta tegevus rahvaluulekogujana nähtavasti lõppenud.

Kui 70-ndatel aastatel tundsimel Orgusaart rahvalaulude kogujana, siis 80-ndatel aastatel on ta tähelepanu olnud suunatud peamiselt rahvajuttudele. Neist on ta kirja pannud 32 teisendit.

Orgusaare üleskirjutatud rahvajutud kuuluvad tolleaegsete parimate hulka. Siin on häid naljandeid ja satiirilisi muinasjutte, kus tegelasteks on kirikuõpetajad, mõisahärrad, kõstrid, rehepapid («Õpetaja siad», «Sitane sõrm» jt.), häid imemuinasjuttude teisendeid («Imelik sõrmus», «Sinel, rahakott ja lutusarv», «Kuld-kass» jt.), olustikulisi muinasjutte («Suur Laos ja veike Laos», «Poja müümine», «Suured meistrid» jt.), loomajutte («Hundi loomine», «Vares ja harakas» jt.), kummituslugusid («Õösene nähtus kirikus», «Härra käib kodus» jt.). Esitame näitena alguse viimati mainitud jutust²:

«Pallo mõisas on väga kuri härra olnud, on kõikide teendritega väga valisti ümber käinud. Kord on tema haigeks jäänud. Mõned mehed mõisast on mõned vaod eemal olevas kõrtsis käinud ja sealt tagasi tulles on näinud, et härra käib mööda kabelit, süllapuud käes ja möödab maad. Lähavad koju, seal saavad teada, et härra juba äragi surnud. Härra maetut maha, aga hakkanud kodus käima. Olnud ka õige kõva mees säääl, klutinud teine koka ja köögitudreku läbi, rääbustand karjanaist ja veel teisi. See kord

¹ KM RO EKS 4⁵, 595.

² KM RO H I 7, 737.

olnud Pallo mõisas üks õige tugev sepp, sellel olnud hõbe varrega piip. See ütelnud: «No, kui mina temaga korra kokku trehvaks, küll ma talle kohut mõistaks.»

Muidugi ei saanud ka tollal veel juttu olla täpsest, sõnasõnalisest üleskirjutamisest. Orgusaare jututekste võib iseloomustada rahvapäraste, võltsimatute, ladusalt edasiantud kirjapanekutena. Tema juttudes on rohkesti rahvapäraseid väljendeid ning murdesõnu, linnu- ja loomahäälte imitatsioone, dialooge. Kogumisandmete osas on aga Orgusaare saadetised puudulikud, nagu see oli üldiselt iseloomulik kõigi tolelaegsete kogujate tööle.

80-ndate aastate teisel poolel jätkas Orgusaar vähesel määral ka rahvaviiside, vanasõnade, kõnekäändude, rahvalaulude, uskumuste ja kombestiku kirjapanemist.

Võiks siinkohal veel märkida, et J. Orgusaar oli ühtlasi silmapaistev deklamaator, kes EKMS-i võidupühal korraldust pälvis eesti rahvalaulude suurepärase esitajana.

Tolelaegsest kogumistööst kõneldes peatugem põgusalt veel mõningate paremate kogude juures. Nii näiteks väärib esiletõstmist 89-st rahvalaulust koosnev kogu (laulud on saadetud kahes osas).¹ Koguja nimi polnud seni teada. Käesoleva töö autor selgitas käekirju võrreldes, et nende laulude kogujaks on Simuna kihelkonna Võivere valla koolmeister H. Böckler, kes on hiljem oma üleskirjutusi saatnud mõnelgi korral J. Hurdale. Böckleri kõnesolevates saadetistes on meil tegemist heade, usaldatavalt kirjapandud rahvalauludega.

T. Kii mani (tema isiku kohta lähemad andmed puuduvad) kogu pärineb Pilistverest 1889. a. ja sisaldab laule, jutte ning mõistatusi. Kogus leidub regivärsilise rahvalaulu mitmesuguseid liike. Juttudest on rohkem kirja pandud muistendeid.

Koguja on oma tööd teinud silmanähtava hoolikusega; tema püüdest jututekste kuuldu järgi võimalikult rahvapäraselt üles märkida kõnelevad neis leiduvad rahvalikud väljendid ja murdesõnad («kes kurja teind, see kurja vastab»; «suurt saama ja jämedad jagama»; «võta mind konsale» jne.). Pikemate jututeisendite kõrval esineb tal ka lühemaid, konspektiivsemaid. Sealjuures on ta toetunud J. Kunderi soovile, «et kõik peaks üles tähendatud saama, mis vana vara moodo välja näeb, olgu paljas alustus ehk lõpetes . . . »² J. Kunder oli nimelt see, kes 1888. a. EKMS-is esimesena juhtis konkreetsemalt tähelepanu mõnede rahvajuttude kogumise nõuetele, rõhutades, «et jutt truuult saaks üleskirjutatud ning et üleskirjutajad selle peale ei vaataks, kas rahva seas terve jutt või ainult üks jagu temast elab ja poolikud jutud niisama ka

¹ KM RO EKS 4°, 101—148 ja 829—868; esimesel korral 53, teisel korral 33 laulu.

² KM RO EKS 4°, 804.

üles kirjutaksivad».¹ Seega oli siin esmakordselt kõneldud jutu-fragmentide kirjapaneku vajadusest.

Need olid kogumisnõuete formuleerimisel esimesed sammud. Nende üksikasjalisest ja järjekindlast esitamisest ning propageerimisest ei saa tollal nagu EKMS-i tegevuse esimeselgi perioodil veel kõnelda, piirduti ainult siin ja seal aeg-ajalt tehtavate üksikute märkustega. Nagu varem, nii selgitati nüüdki kogumisega seoses olevaid küsimusi kirja teel.²

Mis puutub tolleaegsetesse kogujatesse, siis on valdav enamik neist oma ülestähendusi teinud usaldatavalt. Ilmsetest võltsimistest, omapoolsest ilustamisest-täiendamisest võib juttu olla ainult mõne üksiku koguja puhul. Nii tuleb V. Mäe kõrval kõnelda veel paarist kogujast, kelle laulud pole usaldatavad. Üks nendest on A. Pärnamägi-Lindeberg Pelistverest. Enamik tema laulude üleskirjutusi on n.-ö. improvisatsioonid rahvalaulu ainetel. Toogem näiteks mõned algused: «Neiukene noorukene / sinisilma linnukene / puna palge piigakene / sina lahke lillekene / kas sa lubad mulle tulla . . . »; «Joogem, joogem vennikesed / kastkem keelta kallikesed / kunni tõuseb sõrga soosta / sõrga soosta, märga maasta . . . »; «kui on viidud neiukene / käher peaga kaunikene / neiukene noorukene / ilus õitsev lillekene . . . » jne.

Samuti on mõned J. Bocki saadetud rahvalauludest³ segatud koguja omaloodud värssidega, nagu «kuldas ei õnne ilmumassa / kuldas ei armu asumassa / kui ei Taara ehi õnne / kui ta ei armastust asuta» («Kadund laps») või «poeg läks kaugel kosjemaie / tuule turjal tuiskamaie, / pilve seljal sõitemaie» («Minija»).

J. M. Jaanus Põltsamaalt on rahvausundilist muistendit «Metshallijadest»⁴ kirjanduslikult töödelnud, toonud sisse sellised nimed, nagu Võitleja, Metsavaim, Vana Taat, Hiavaim, püüdnud stiili kirjanduslikult ilustada («Õhtu oli jälle käes; päike kummardas looja minnes kuud, kes nüid oma vahi ametit pääle hakkas; tuule õhk oli vait, ja soe kevadine öö lautas omad tiivad üle looduse»).

Kui rahvalaulude puhul võib EKMS-i käsitledavalgi perioodil kõnelda üldiselt teksti usaldatava kirjapaneku nõudest kinnipidamisest, siis rahvajuttude osas oli tollal ikka veel tavaline kirjapanek mälu järgi. Jutu täpne noteerimine suulise esitamise järgi ei tulnud ka nüüd veel kõne alla. Ühed on püüdnud üles kirjutada murdekeeles (näit. V. Kiudosk, A. Wahlberg), teised küll kirja-keeles, kuid rahvapärasele esitusele võimalikult lähedaselt (näiteks J. Orgusaar, T. Kiiman), kolmandad aga stiili kirjanduslikult

¹ Oma Maa 1888, nr. 2, lk. 58.

² Nii näiteks tahtis J. Bock «täädust saada», kuidas laule «kõige kasulikum üles kirjutada, kas Eesti kirja keeles, või Kõolaste keele murdes?» -- J. Bock J. Kurrikule 5. I 1886. KM KO F. 14, M. 4: 3.

³ KM RO H, Jõgever 2, 19—34.

⁴ KM RO EKS 4⁵, 281—284.

lihvida püüdes, nagu nägime J. M. Jaanuse puhul, neljandad lihtsalt nii, nagu nad oskasid. Olulise tegurina tuleb arvestada ka seda, et soov näha oma kaastööd trükituna «Oma Maas» on nähtavasti mõndagi kogujat ajendanud kirjapanekuid nii sisulisest kui ka vormilisest küljest ilustama-täiendama.

Mis puutub kogumisandmete lisamisse materjalide juurde, siis toimus see veel üsna lünklikult. Kõige täielikumalt on seda tolleaegsetest kogujatest teinud T. Kiiman, kes iga üleskirjutuse juurde on pannud andmed, kellelt, kust ja millal kuulnud, samuti on ta ära märkinud mõnede jutustajate-laulikute vanuse.

Kui jälgida tolleaegses kogumistöös kasutatud folkloristlikku terminoloogiat, siis oli see oluliselt sama kui eelnevalgi perioodil. Endiselt mõisteti «vanavara» all nii sõnalist folkloori kui ka «vanu asju». J. Kunder kasutas rahvaluule tähenduses tema poolt juba 1872. a. tarvitusele võetud terminit «rahva-luuletus» («Ema-armastus Eesti rahva-luuletuses»). Eri liikide terminoloogiast kõneldes tuleb märkida, et seltsi koosolekuil tarvitati nüüd rohkem mõistet «rahvalaulud»; sootuks vähemal määral kõneldi «vanadest lauludest» (ka «vanalaulud»). Mõiste «uuema aja rahvalaul» esines lõppriimilise laulu tähenduses. Rahvajuttude (nii muinasjuttude kui muistendite) osas käibisid terminid «muinasjutud», «vanad jutud», «vanajutud», «vanad kõned», «ennemuistised jutud», «muiste jutud».

Aastatel 1882—1893 EKMS-i poolt kogutud rahvaluule hulk on niisiis tunduvalt suurem, kui seda seni ainult kõite EKS 4⁵ järgi on arvatud. Sellele lisandub veel rahvaluule teistest köidetest (H I 7; H, Jõgever 2 ja 3; H II 65). Sellest hoolimata ei küüni materjali hulk eelnenud perioodil kogutule ligilähedalegi. Kui sel ajal oli rahvalaule kogutud üle 5000, siis nüüd oli neid saadud vaevalt 700, rahvajuttude osas olid vastavad arvud üle 400 ja 200, mõistatuste osas üle 1000 ja üle 600, vanasõnade ja kõnekäändude osas üle 5000 ja pisut üle 1000. Ka kogujaid oli eelmise aastakümne vastavast vähem kui pool.

Ei saa olla kahtlust, et muutunud ajaloolisest olukorrast tingitud kiire allakäik EKMS-i kogu tegevuses 80-ndate aastate teisest poolest alates avaldas mõju ka seltsi folkloorialasele tööle. Selles silmapaistvat tähtsust omanud juhtivad isikud M. Veske ja J. Kunder eemaldusid tegelikust tööst juba nimetatud aastakümne keskel. Seltsis puhkenud sisetülid, omavahelise väiklase intriigitsemise õhkkond, juhtkonna huvipuudus sisulise töö vastu, kaugene mine peaülesannetest — kõik see avaldas negatiivset mõju rahvaluule kogumise organiseerimisele. On arusaadav, et Hurda ja tema poolehoidjate lahkumine seltsist kajastus ka kogumistöös: paljudki tema kaastöölised lõpetasid kogumise või ei saanud oma kogutud materjale seltsile ning kogujate võrk lagunes. Endises ulatuses ei suutnud seda enam taastada ei Veske, Kunder ega Jõgever. Nii jäid ettepanekud ja algatatud mõtted, läbimõeldud

kogumiskavad ellu viimata või poolikult teostatuks. Soiku jäi ka rahvaviiside kogumise kiiduväärt mõte.

J. Jõgever, kelle teeneks on eespool vaadeldud rahvaluule kokkumuretsemine ja selle hoolikas säilitamine, polnud nähtavasti suuteline rakendama kõiki neidki võimalusi, mida selts oleks siiski võinud kogumise hoopis laiaulatuslikumaks organiseerimiseks pakkuda. Ta ei osanud sellele tööle kaasa tõmmata kirjanduse komisjoni ega seltsi liikmeskonda, ei kasutanud seltsi kogumise propageerimise tribüünina ega ka kogujate rahalisel hüvitamisel. Pidevamat kontakti seltsil kogujatega polnud, see kujunes Jõgeveril ainult V. Mäega. Jõgeveril folkloorialast tegevust tuleb vaadelda ikkagi rohkem isikliku huvi avaldusena.

Kuid ometi ei saa me 80-ndate aastate uutes tingimustes rääkida sellest, nagu oleks nimetatud aastatega kaasnenuid paratamatu ükskõiksus ka rahvaluule kogumise vastu. Otse vastupidi: väljaspool EKmS-i algas 1888. a.¹ J. Hurda juhtimisel rahvaluule ulatuslik kirjapanek, mis andis otse üllatavaid tulemusi. Rahvaluule kogumist polnud J. Hurt unustanud ka vahepealsetel aastatel pärast EKmS-ist lahkumist,² kuigi need olid töörikkad aastad (Hurt kirjutas nimelt doktoritööd keeleteaduse alal, mida ta 1886. a. Helsingis edukalt kaitses). 1888. a. ilmus Hurda koostatud kogumisüleskutse «Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele»³, mis pani aluse aastaid kestnud laialdasele ja viljakale kogumistööle. Esimese aasta tulemused olid rõõmustavad — rahvaluulet saadi 220-lt kogujalt, kes olid kirja pannud 5060 rahvalaulu, 533 rahvajuttu, 4226 vanasõna, 4340 mõistatust jm.⁴; seega oli kogujaid ühe aasta jooksul kaugelt rohkem, kui neid oli olnud EKmS-i kogu tegevuse ajal. Samal aastal alustas K. A. Hermann avaliku üleskutse kaudu ka eesti rahvaviiside kogumist.⁵ 1887. a. oli M. J. Eisen tähelepanu juhtinud mõistatuste kogumise vajadusele.⁶ Kõik need üleskutsed leidsid rahva laiades hulkades aktiivset vastuvõttu.

Seega polnud EKmS-il 1888. a. alates kogumiskeskusena enam mingit tähtsust. Eesti rahvaluule kogumise ajaloos algas uus periood, mis polnud enam seltsiga seotud. Kas taastärganud, ergas huvi rahvaluule kirjapaneku vastu on seletatav ainult uuesti esilenihkunud J. Hurda isikuga? Kindlasti mitte. Meenutagem näiteks teadlikku hoidumist rahvaluule saatmisest temale, samuti EKmS-i mitteküllaldast, poolikut tööd kogumise organiseerimisel,

¹ Juba 1887. a. avaldas Hurt avaliku palve «Setu-raamatu» jaoks materjali kogumiseks (Olevik 1887, nr. 21).

² Aastail 1884, 1886 ja 1887 käis ta näiteks Setumaal rahvaluulet kirja panemas; tema algatusel käisid kogumas ka mõned üliõpilased mitmes kihelkonnas.

³ Olevik 1888, nr. 8, 9, 10, 12; Postimees 1888, nr. 23, 26, 29, 32.

⁴ Postimees 1888, nr. 149.

⁵ Dr. K. A. Hermann, Tähtjas palve ja soov. Postimees 1888, nr. 97.

⁶ Postimees 1887, nr. 37.

vähem kontakti rahvaga. Huvi «vanavara» ülesmärkimise vastu oli aga rahvahulkades kasvanud aasta-aastalt¹; see säilis rahva kultuurilisest aktiivsusest kõnelevana ka 80-ndate aastate rahvusliku liikumise allakäigu olukorras, leidmata aga EKmS-i raamides endale täit rakendust. Et Hurda 1888. a. üleskutsese algusest peale elavalt reageeriti, kinnitab müidugi ka seda, et Hurt oli seltsi esimesel perioodil suutnud endale saavutada laialdase tunnustuse «vanavara» kogumise organiseerijana, kelle taolist EKmS-is 80-ndatel aastatel kahjuks ei leidunud.

Siiski suutis ka EKmS oma tegevuse teisel perioodil meie rahvaluule-varamut mitmesaja väärtusliku leheküljega hinnatavalt rikastada.

III. RAHVALUULE PUBLITSEERIMINE EKmS-is

Käsitledaval tegevusperioodil võib kõnelda kahest seltsi toimetistena publitseeritud rahvaluule-väljaandest. Need on J. Kunderi «Eesti muinasjutud», mis ilmus toimetiste 65-nda numbrina 1884. a., ja 1889. a. EKmS-i aastaraamatu 2. ja 3. vihu lisana ilmuma hakanud, J. Jõgeveri poolt koostatud «Eesti muinasaeg». Selle publitseerimine lõppes 1890. a. (seltsi viimase aastaraamatu lisana).

Lisaks nimetatutele leiame seltsi eestseisuse protokollist 16. XII 1883. a. märke veel selle kohta, et toimetiste hulka võeti 66-nda numbrina M. Veske «Korjandused Eestirahva vanast usust ja vanadest kombetest».² Juba 1883. a. augustikuu koosolekul oli Veske teatanud, et ta raamat «Eesti vanast usust» on käsikirjas valmis, ja luges sealt mõned tükid jürapäevast ette.³ Kuid veel 1885. a. oktoobris märkis ta oma kirjas Kunderile: «Mina omalt poolt katsun ka vana usu asjust midagi ilmutada. Käsi kirjad on jo valmis.»⁴ Seega oli käsikiri 1885. a. ikka veel trükki andmata. Raamat ise jäi ilmumata. Ka käsikirja ennast pole säilinud.

Tuleb veel nimetada, et 1885. a. ilmus EKmS-i toimetisena (nr. 73) J. Kunderi proosaüंबरjutustus Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipojast».⁵ See sisaldab 19 peatükki. Kokkuvõtte koostamisel on Kunder lähtunud eesmärgist anda muistsest põlvest idealiseeritud pilt. Raamat oli mõeldud noorsoole, kuid eepose populariseerijana omandas ta sootuks laiema lugejaskonna.

Piirdugem siinkohal ühtlasi veel ka selle märkimisega, et 1890. a. publitseeriti EKmS-i toimetisena (nr. 88) M. J. Eiseni

¹ Olgu siinkohal ühtlasi märgitud, et veel 80-ndatel aastatelgi tuli kogumist takistava tegurina arvestada kiriku ja usulahkude mõju.

² KM KO F. 15, M. 1 : 1.

³ EKmSA 1883, lk. 99.

⁴ M. Veske J. Kunderile 12. X 1885. KM KO F. 66, M. 3 : 14.

⁵ Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest. Välja annud J. Kunder. Tartu 1885.

tõlgitud «Kalevala» I osa. Sellega tehti hinnatav samm «Kalevala» tutvustamisel eestlastele. 1892. a. saatis Eisen ka eepose II osa käsikirja EKmS-i¹, kuid see ilmus alles pärast seltsi tegevuse lõppu 1898. a.²

1. J. Kunderi «Eesti muinasjutud»

J. Kunderi «Eesti muinasjutud», nagu eespool mainitud, oli EKmS-i publitseerimispraktikas esimeseks väljaandeks, mis ilmus seltsi enda kirjastusel. 14. XI 1883. a. koosolekul «luges president seltsi põhjuskirjast kohase paragrahvi ette, mille põhjusel selts oma kulu peale raamatuid võib trükkida. Selle peale tehti otsuseks: Selts hakkab käsikirju ostma ja oma kulu peale trükkima ja teeb seekord J. Kunderi «Muinasjuttudega» hakkatust.»³ Kuna seltsil kirjastustegevuseks vajalikku kapitali ei olnud, siis otsustati samal koosolekul, et selts laenab selleks otstarbeks raha.⁴

Kunderil endal oli «Eesti muinasjuttude» käsikiri 1883. a. sedavõrd valmis, et ta võis selle juba septembrikuus tsensori kätte saata. («Manuskripti saatsin tsensuri kätte ja palusin õige pea tagasi saata,» kirjutas ta Veskele.⁵) Samas tegi ta Veskele ettepaneku trükipoognad omapoolselt läbi lugeda ja ära parandada, kusjuures Veske pidi iga trükipoogna parandamise eest saama kaks rubla. Ühtlasi pidi Kunder neile tsenseeritud juttudele veel lisa saatma. Samuti avaldas ta soovi anda oma raamat välja seltsi toimetiste numbri all.⁶

Vastuseks Kunderile teatas Veske novembri algul, et selts ostab juttude käsikirja Kunderilt ära, maksab 25 rubla poognalt ja laseb oma kuluga trükkida, jagades ühtlasi eksemplarid seltsi liikmetele müümiseks välja.⁷ Sellele järgneski juba eespool ära toodud otsus seltsi koosolekul Kunderi muinasjuttude kirjastamiseks. Eestseisuse 1883. a. 2. detsembri koosolekul võeti «Eesti muinasjutud» seltsi toimetiste nr. 65 alla.⁸

Detsembri algul oli muinasjuttude käsikiri Veske käes, kes tegi stiililiselt ja keeleliselt mõningaid vähemaid parandusi ja arvas, et raamatu trükiarv võiks olla 2250 või koguni 2500 eksemplari.⁹ 1883. a. detsembris tulid trükist ka esimesed poognad. 1884. a. 3. jaanuari koosolekul kõneldi tutvustavalt Kunderi muinasjuturaamatust ja avaldati arvamust, et see juba järgmise koos-

¹ M. J. Eisen EKmS-ile 21. III 1894. KM KO F. 15, M. 3 : 13.

² «Kalevala» tõlget on asjatundlikult analüüsinud A. Anni (Annist) oma kirjutises ««Kalevala» eesti keeles». EKirj. 1922, lk. 113—126.

³ EKmSA 1883, lk. 103.

⁴ Sealsamas.

⁵ J. Kunder M. Veskele 4. X 1883. KM KO F. 149, M. 6 : 58.

⁶ Sealsamas.

⁷ M. Veske J. Kunderile 5. XI 1883. KM KO F. 66, M. 3 : 14.

⁸ KM KO F. 15, M. 1 : 1.

⁹ M. Veske J. Kunderile 9. XII 1883. KM KO F. 66, M. 3 : 14.

oleku ajaks võib trükistki ilmuda. Veske luges juttude korrektuur-poognaid ja teatas Kunderile kirja teel oma parandustest.² Kuid nii pea, nagu oli arvatud, raamat ometi ei ilmunud. 1884. a. septembri algul märkis Kunder, et kaks poognat on 10-poognalisest raamatust veel trükkida.³ Muinasjuttude trükkimine lõppes 1884. a.

Eesti muinasjutud.

Korjanud ja ülesse kirjutanud

J. Kunder.

Rakveres, 1885.

Trükitud G. Kuhs'i kirjadega.

J. Kunderi «Eesti muinasjutud»

septembris. Kuigi raamat ilmus 1884. a. lõpul⁴, trükiti tiitellehele aasta 1885.⁵

¹ Virulane 1884, nr. 2.

² M. Veske J. Kunderile 10. II 1884. KM KO F. 66, M. 3 : 14.

³ J. Kunder M. Veskele 5. IX 1884. KM KO F. 149, M. 6 : 58.

⁴ EKmSA 1884 ja 1885, lk. 90.

⁵ Eesti muinasjutud. Korjanud ja ülesse kirjutanud J. Kunder. Rakvere 1885.

Kunderi rahvajutukogu sisaldab 53 muinasjuttu ja muistendit, millest valdava osa moodustavad imemuinasjutud ja rahvausundilised muistendid.

Selle käsikiri pole säilinud. Ei ole ka teada täpselt, millal ja kust Kunder need jutud kogus. Igasugused selgitavad andmed raamatus puuduvad.

Arvestades seda, et käsikiri oli trükivalmis põhiliselt juba 1883. a., on muidugi selge, et juttude kirjapanek toimus enne nimeetatud aastat. 1876.—1886. a. töötas Kunder Rakveres elementaarkooli, hiljem ka kreiskooli õpetajana. Muinasjutukogu kirjutamine toimuski nähtavasti Rakvere perioodil — 70-ndate aastate lõpul, 80-ndate algul.

Alljärgnevalt on püütud vaadelda Kunderi juttude rahvapärast, seadmata eesmärgiks selle üksikasjalikku väljaselgitamist, mis peab jääma eriuurimuse ülesandeks.

Käesoleva töö autoril on õnnestunud kindlaks teha, et Kunderi kogus avaldatud juttudest on neli kirjutatud 1874. ja 1877. a. Paistust ülesmärgitud juttude alusel. Nende kirjapanijaks oli J. Kunderi täditütar Els Raudsep, kelle 1874. a. EKMS-ile saadetud rahvaluule hulgas olid jutud «Kust kägu sai loodud»¹ ja «Kudas pääsuke ilma pääle sai»,² 1877. a. saadetud materjalide hulgas — «Hundi eesõigus»³. (Viimane koosnes tegelikult kahest jutust.) Kunderi kogus esinevad nad vastavalt: «Kägu»⁴ (mt. 720), «Pääsuke»⁵ (mt. 750* + US 50), «Hundi loomine»⁶ (US 39) ja «Hundi söök»⁷ (US 40).

Peatudes imemuinasjutu «Kägu» juures, tuleb eelkõige märkida, et selle tegevustik nii käsikirjalises kui trükitud variandis on täiesti ühesugune. Õige väikese varieerimisega on jutu lõpul esitatud ainult võõrasema surm: käsikirjas lööb kivi ta kohe surnuks, Kunderil aga jääb võõrasema kivi all appi hüüdma, kuid abi tulekul vajub põlvini maa sisse ja nii jääbki igaveseks käsikivi alla. Peale ühise tegevustiku tõendavad mõlema teksti omavahelist seotust ühised iseloomulikud sõnad ja väljendid, nagu see selgub mõlema teksti võrdlusest:

E. Raudsepa tekst:

.... ja kumbas ennem veega Kumb ennem veega kodu jõuab, tagasi tuleb sellel anna ma see saab võid-leiba
võid leiba

J. Kunderi tekst:

¹ KM RO EKS 8², 475/8.

² KM RO EKS 8², 479/81.

³ KM RO EKS 8², 482/5.

⁴ J. Kunder, Eesti muinasjutud, lk. 5—8.

⁵ Sealsamas, lk. 8—10. US = Ursprungssage (tekkemuistend).

⁶ Sealsamas, lk. 20—22.

⁷ Sealsamas, lk. 29—30.

...aga oma tütrele and ta pangi ja võõral tütrele sõela kätte vet tuua...

Aga lind hakkas aiateibast laulma ja ütles — «savi sökla, savi sökla...»

...ja ema tegi nüüd ka lahke näo, ja ütles hää laps et sa nenda rutu vee ära tõid, mine nüüd vaada võileib on kirstun, võta säält isi ära, aga nenda pea kui ta leiba läks võtma, löi võõras ema kirstu kaane kinni ja tüdruk vahel surnuks.

...võtis ta tema luu ja kondi koku, sidus neid räti sisse ja pani käsikivi silma sisse...

...aga nenda pea kui sinna manu sai lendas kägu kivi silma seest välja, võtis käsi kivi kätte ja läks tare harja pääle ja hakkas kukkuma.

Tule välja mo isake!
Sul anna ma kuldse kübara,
Tule välja mo emake.
Sul ma anna helme kõrra
Tule välja mo sõtsike,
Sul ma anna suure sõle.

Ja võtis ahju argi tahtis teda tareharja päält maha lüüa, aga nenda pea kui ta argi üles tõst ja lüüa taht, — ehmatas kägu, ja kivi kukkus käest maha, ja võõra emal päha...

Anti nüüd oma tütrele ämber ja kususõsarale sõel.

Teel aga kuulis linna puu otsas healitsemat: «Savi sõela, savi sõela!»

Pajatas lahkeste tütrele: «Mine, virk tütreke, kirstule! Võta ise sealt võid-leiba! Aga niipea kui piiga oma pea ja käe kirstu pistis, löi kuri ema kaane kinni ja kasutütar leidis varajase surma ilma isa nägemata.

Kurb mees korjab kõik luukesed ja liikmekesed kokku ja siub rätikese sisse ning viib käsikivi silmase...

Rätiku alt lendab kägu välja, võtab käsikivi kaela, istub ahju peale, ja lendab sealt siis läbi lahtise akna välja talu katukesele. Sealt kuulevad nüüd pererahvas kau kukkumist:

«Tule välja, mu isake!
«Tule välja, mu emake!
«Tule välja, sõsar noori!
«Isal' annan kulda kübara,
«Emal' annan helme kõrra,
«Sõsaralle suure sõle!

Seal võtab võõras ema südame rindu ja lähäb ahju hargiga välja, sulgistunnistaja suud sulgutama. Kägu ehmatas võerast ema nähes, tõuseb lendu ning käsikivi veereb võera ema selga maha.

Käsikirjalise tekstiga võrreldes on Kunder püüdnud sündmustiku esitada loogilisemalt, selgemalt, arusaadavamalt ja ka poeetilisemalt. Kõrvutagem siin näiteks jutu algustekste.

Käsikirjas: «Ennemuiste elas üks mees, temal oli kaks tütar. — Vanem neist oli sirge keha lahke näo ja ütlemata ilusa häälega, roosilised palged, sinised ja kenad silmad tõstsid teda üle keige tõiste neiude. Ja kui ta õhtul laulis siis tulid keik rahvas teda küllema, sest ilusamad laulu lindu ei leitud keiges ilmas. — Aga noorem tütar ei olnud mitte pooltki nenda ilus. — Aga see tegi nende emal suurt südame valu, et vanemat kiideti ja nooremat tütar laideti, — sest noorem oli temal oma, ja vanem vooras tütar. Sest tema oli selle mehe tõine naene. Ja selle vanema tütre ema oli juba siis ära surnud kui temal see tütar sündis»

Kunderil:

«Ühes peres kasvis kaunis tütarlaps; sirgus nagu osi salussa, oli lahke ja virk ja vaga, nii et ümberkaudu kedagi tema taulist ei olnud. Isa ja ema hoidsivad tütrekest kui silma tera ja armastasivad teda üliväga. Seal tuli aga surm ja viis lahke eidekese ära, enne kui tütar neiu ialiseks sai. Isa ja tütreke leinasivad kaua kadund eite, ning tema haa küngas seisis alati leina lille vanikutega kaetud.

Aga kui suvi mööda läks ja talv tuli ja jälle suvi oma teed läks, tõi isa uue ema kodu, kes pidi armsale tütrekesele tueks ja talule tuluks olema.

Võeral emal oli ka tütar; aga see ei olnud misesgi isa tütrekese vastu: sest ta oli inetu näust ja paha palgest, laisk tööle ja maias magama, aga paha perele ja kuri koortele ja õel kasuõele. — Võerale emale ei olnud see ilus, vaga ja virk tütreke sugugi meelt mööda, sest tema armastas oma enese inetumat tütar.»

Nagu nähtub, pole kaks teksti kaugelki sarnased ka oma keelelt ja stiililt. Kunderi esituses näeme kunstikavatsuslikult voolitud lauseid, milles on erilist tähelepanu osutatud kõlalisessele — alliteratsioonile ja assonantsile, mitmesuguste kõnekujundite kasutamisele.

Samal kombel on Kunder talitanud ka kolme ülejäänud jutuga. Võib arvata, et töö on toimunud samuti teistegi tal kasutada olnud jutukäsikirjadega. Millised need olid, kellelt ja kust saadud, pole teada.

Osa jutte on tõenäoliselt muidugi Kunderi enda kogutud, kuigi ka selle kohta pole teada midagi täpsemat. Tema üleskirjutustest on säilinud vaid üks käsikiri, kus leidub 14 punkti rahvajutte ja uskumusi ning 13 mõistatust, kirja pandud Holstrest.¹ Kuid need kirjapanekud on pärit 1887. a., seega pole Kunder neid kõnesolevas kogus kasutanud. Nende põhjal võib saada küll ettekujutuse Kunderi ülesmärkimise laadist. Esitame siinkohal näitena jutukese «Pooja».²

«Paneb paela kaela — ei taha, pael katki. Jumal teab mis see

¹ KM RO ERA II 116, 375—384.

² KM RO ERA II 116, 375.

nüüd ometi on? Tuleb laudilt maha. Kurat võtku ka selle poomise! Mees hüüab tarepealt järele: mis sa ennem nenda ei ütelnud!»

Sündmustiku käik on noteeritud äärmiselt lakooniliselt, kontseptina. Nagu selgub ühest tema kirjast, on tal nähtavasti selliseid kontsepte olnud rohkem. Nimelt kirjutab ta M. Veskele: «Peaks see jagu teile kasu tooma, siis kirjutaks ka teise jau kontseptid puhtaks . . . »¹

Andmed üleskirjutamise koha kohta on seega teada eelkõige eespool märgitud nelja jutu osas (Paistu kihelkond). Neile lisaks võib kõnelda veel mõnedest muistenditest, mis on seotud kindlate kohtadega. Nii tuleb Virumaalt pärinevate juttude hulka arvata «Simuna metsavaht» (S. 25), «Halliad ja mardused», kuhu on koondatud tegelikult 9 rahvausundilist muistendit, millest enamik on seotud konkreetsete Virumaa kohtadega — Rakvere lähedal asuvate Karitsa valla ning Kavastu mõisaga ja Alutaguse Purtse külaga. Karitsa vallaga on seotud veel kaks rahaaugu-muistendit pealkirja all «Raha hauk». Karitsa mõisa juures kunagi asunud Sanepi külast ja selle elanikest kõneleb kohamuistend «Sanepi küla».

Paistu kihelkonna Holstre valla Nõia- ja Linajärvega on seotud «Nõia-järve» pealkirja alla koondatud kolm lühikest rahvausundilist muistendit. Sama kihelkonna kohtade nimesid leiame ka rahvausundilistes muistendites pealkirja all «Mis soos sündis». 10-nda loona on siin ära toodud muistend libahundist (S. 74), mis on üsna laialt tuntud (A. Aarne registri järgi 49 teisendit)².

Ülejäänud 43 jutu täpsema üleskirjutamiskoha kohta pole iga-suguste andmete puudumise tõttu võimalik midagi öelda. Selle selgitamine peab jääma edaspidise uurimise ülesandeks. Käesoleva töö raamides, nagu eespool juba märgitud, on piiratud vaid selle jälgimisega, kuivõrd on samatüübilised jutud tuntud ja levinud rahva hulgas. Ülevaatlikkuse mõttes on koostatud alljärgnev tabel³ (vt. lk. 259):

Nagu tabelist selgub, esinevad Kunderi kogus äratoodud rahvajutud rohkema- või vähema-arvuliste variantidena enamasti kõik rahvasuus (üksikute juttude puhul võisime täheldada neile lähedaste

¹ J. Kunderi M. Veskele (d-ta). KM KO F. 149, M. 6 : 58.

² Antti Aarne, Estnische Märchen- und Sagenvarianten. FF Communications N:o 25. Hamina 1918. S = Sage (muistend).

³ J. Kunderi rahvajuttude tüübid on 1940. a. osaliselt määranud O. Loorits (Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte 1924/25. V: Volkskunde, bearbeitet von Oskar Loorits. Tartu 1940, lk. 100). Käesolevas on kasutatud nii seda tööd kui ka A. Aarne eespool tsiteeritud tüüpregistrit, mis on koostatud J. Hurda käsikirjaliste kogude põhjal. Kui Aarne registris mõnda tüübinumbrit ei leidu, siis on teisendid otsitud KM RO käsikirjalistest kogudest ja nende šifrid esitatud märkuste lahtris. Tüübinumbri ja teisendite arvu puudumine (Aarne registris) on tabelis märgitud kolme punktiga (. . .). Leviku märkimisel (samuti Aarne järgi) on kasutatud maakondade nimetuste lühendeid; x = teadmata kohtadest või väljaspool ENSV-d saadud.

Jrk. nr.	Pealkiri	Tüüp	Teisendite arv	Levik	Märkusi
1	2	3	4	5	6
1.	Vend ja õde	Mt. 327 A	51	Vi, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
2.	Virmalised	S. 106	29	Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, x	
3.	Ahjualune	Mt. 301 A	23	Vi, Jä, Sa, VI, Ta, Võ, Se, x	
4.	Tumm naine	S. 59	79	Vi, Jä, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
5.	Hundi kimbatus	Mt. 47	15	Vi, Ha, Lä, Ta, Võ, Se, x	
6.	Huntema	S. 77 + 74	47 + 49	Vi, Jä, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
7.	Kaitseja hunt	Mt. 1148 + 1150	42 + 87	Vi, Jä, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
8.	Hundi äpardus	Mt. 122	37	Vi, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
9.	Kass ja hiir	Mt. 15	20	Vi, Ha, Lä, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
10.	Laada hobune	S. 72	9	Ha, Pä, VI, Ta, x	
11.	Nääriöösine õnne otsija	Vrd. ERA II 306, 198 (58); E 53093 (237); E 1231 (6) jt.
12.	Sauna naised	Mt. 1685	69	Vi, Jä, Ha, Lä, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
13.	Kurat loob elajaid	US. 47	7	Jä, Ha, Pä, VI	
14.	Nõiutud hobuse kere	S. 43	5	Pä, VI, Võ, Se	
15.	Hagude raiuja	Vrd. E 12348; E 4377; E 3306; E 19219 jt.

1	2	3	4	5	6
16.	Linnu keel	Mt. 672*	36	Vi, Jä, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
17.	Rehepapp ja Vanapagan	Mt. 1161	19	Vi, Ha, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
18.	Vaene laps ja talu tütar	S. 31	46	Vi, Jä, Ha, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
19.	Rüütli poeg	Mt. 222 + 313 B	4 + 7	Vi, Sa, Pä, VI, Võ, Se	
20.	Kaupmehe tütar ja karjapoiss	Mt. 461	25	Vi, Ha, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
21.	Suur Peeter ja veike Peeter	Mt. 554	60	Vi, Jä, Ha, Lä, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
22.	Südi sõsar	Mt. 451 + 511 + + 403 C* + 408*	6 + 10 + + 32 + 56	Vi, Jä, Ha, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
23.	Ilus minija	Mt. 402	16	Vi, Ha, VI, Ta, Võ, Se, x	
24.	Vanapagana Hansu vigurid	Mt. 1000 + 1012 + + 1082 + 1085 + + 1061 + 1064* + + 1063 + ... + + 1148 + 1052 + + 1150 + ... + + 1115	19 + 27 + + 8 + 9 + + 17 + 1 + + 31 + ... + + 42 + 25 + + 87 + ... + + 19	Vi, Jä, Ha, Lä, Sa, Pä, VI, Ta, Võ, Se, x	
25.	Jõe näkid	Vrd. H III 7, 637; ERA II 18, 255; ERA II 9, 205.
26.	Kiisk ja säga	Vrd. H II 40, 259; H II 49, 845; H II 21, 804.
27.	Kuldmuna	Mt. 311	28	Vi, Lä, VI, Ta, Võ, Se, x	

1	2	3	4	5	6
28.	Imelik peegel	Mt. 551	8	Vi, Võ, Se, x	
29.	Mõlemad vennad	Mt. 613	26	Vi, Jä, Lä, Pä, Ta, Võ, Se, x	
30.	Vigur rehepapp	Mt. 1135	63	Vi, Jä, Lä, Sa, Pä, Vl, Ta, Võ, Se, x	
31.	Püha Jüri kutsikad	Mt. 1150	87	Vi, Jä, Ha, Lä, Sa, Vl, Ta, Võ, Se, x	
32.	Soldat ja Vanapagan	Mt. 330 B	54	Vi, Ha, Lä, Vl, Ta, Võ, Se, x	
33.	Näkk	S. 58	8	Vi, Ha, Pä, Ta, x	
34.	Rättsepa kimbatus	Vrd. ERA I 2, 935.
35.	Vanapagan pojaga	... + Mt. 1157	... + 13	Ha, Pä, Vl, Ta, x	Vrd. H II 58, 666; H I 7, 343; H II 49, 459; ERA II 110, 579 jt.
36.	Kõnelevad linad	Mt. 1685 + S. 29	69 + 5	Vi, Jä, Ha, Lä, Pä, Vl, Ta, Võ, Se, x	
37.	Vaese mehe õnn	Mt. 822*	5	Lä, Vl, Ta, Võ, Se	
38.	Luuu tegijad	Vrd. EKS 4 ⁵ , 302; ERA II 109, 289/90 (11).
39.	Linamüia	Mt. 821 A	27	Vi, Jä, Ha, Sa, Pä, Vl, Ta, Võ, Se, x	
40.	Nõia tütar ja vaene laps	Mt. 403 C* + 408*	32 + 56	Vi, Jä, Ha, Sa, Pä, Vl, Ta, Võ, Se, x	
41.	Ihnus vend	Vrd. H I 6, 312 (2); H II 63, 605 (6); E 7442.
42.	Rikas vend ja vaene vend	Vrd. S 14129 (4); S 13265 (10) jt.
43.	Metsavahist tohter	Vrd. H III 20, 492; E 27247; E 4356.

rahvapäraste teisendite esinemist). Seega võib kõige üldisemates joontes tõestada muinasjutukogu ainestiku rahvapärasust. Kontamineerunud juttude (näiteks «Rüütli poeg», samuti «Südi sõsar», «Nõia tütar ja vaene laps») puhul kerkib muidugi üles küsimus, kuivõrd on Kunder kasutanud juba rahvasuus liitunud teisendeid, kuivõrd liitnud ise, kuid sellele saavad enam või vähem rahuldava vastuse anda alles vastavad monograafilised uurimused.

Enda või teiste poolt ülesmärgitud rahvapäraste jutusüžeede väljaarendamine, nende keeleline ja stiililine voolimine on aga jäänud Kunderi kirjanikusule ülesandeks. Muinasjutu «Kägu» puhul märkisime ta erilist hoolt kõne- ja kõlakujundite kasutamisel. Näiteid selle kohta võib leida igast jutust. Üldiselt on aga Kunderile iseloomulik napp, tihe, kokkusurutud sõnastus, millega on saavutatud elav ilmekus. Rohkesti kasutab ta oma juttudes ka dialoogi. Näiteks: «Lõuna söödud ja lõuna peale magatud veel ka.

Jällegi tööle. Virutavad, et laastud lendavad.

Veike Peeter jälle suurt Peetrit paluma: «Kõht tühi! Läheme sööma!»

Lähävad ka.

Aga suur Peeter ei lase jälle veikest leiva koti ligi, vaid tahab aga lüüa, kui veike mees keeldu ei kuula.

Veike Peeter nutma.»¹

Pikemaid ja keerukamaid kirjeldavaid või jutustavaid lauseid kohtame juttudes harva. Just taoline lakoonilisus eraldab Kunderi stiili Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsete juttude» omast.

Tuleb märkida ka rahvapäraste väljendite rohket esinemist. Näiteks: «Raius ja raius, kunni päike pruukosti jõuudis...» (lk. 38); «tegivad omale p̄avarju ülesse ja hakkasivad põldu järele katsuma» (lk. 47); «vana ruun tōnkis küll vahel sõitu» (lk. 113); «hakkasivad nüüd kõrtsis jooma ja jorutama» (lk. 144); «... tirib, et tuli sorab» (lk. 144); «üks õhtu oli vanamees jälle heaste kõrtsis märga võtnud...» (lk. 149); «mis teisel muud teha, kui — pane hõlmad vöö vahele...» (lk. 157) jne. On kasutatud ka mitmeid murdesõnu, nagu vilbus, kulst, viisrajakas, poognits, servekarp, moonats, karman, loga jt.

Kunderi kogust jääb küllaltki tugevalt vastu kõlama rõhumi-sevastase võitluse idee. Muinasjuttude kaudu oli suurepärane võimalus esile tuua rahva ootusi ja lootusi paremast homsest, tema unistusi vabaneda raskest tööst ja kurnajatest, igatsusi saavutada rikkus, õnn ja igavene noorus, aga ka tema hukkamõist kurjusele ja valele. Sama julguse ja teravusega, kui Kunder juba kreiskoolipäevil oli avaldanud balti parunite vägivallarežiimi vastu sihitud mõtteid, väljendab ta end ka oma muinasjutukogu veergudel. Märkigem eelkõige muinasjuttu «Ahjualune», milles kõige otsesemalt nähtub rahva hukkamõist kurnajatele: «Karbist tormas

¹ J. Kunder, Eesti muinasjutud, lk. 65.

väike mees välja, raud nui käes ja hakkas herrat ja kubjast vemmeldama, kunni mõlemad pool surnud maas olivad.» Või jutus «Vanapagan pojaga»: «Noh, mis ma sulle ütlesin! Teumeestega ei maksa midagi tegemist teha, olgu siis mõne kubja või kiltri, või opmanniga.» Mitmes muinasjutus kohtame sortsi või nõida, kelle varanduse on kokku kuhjanud orjade töö, ja kelles tunneme selgesti ära halastamatu rõhuja. Nende üle saavutab aga alati võidu töötav inimene, kes päästab maa-alused vangid, toob ära orjatööga loodud varanduse ja süütab põlema koguni vihatud nõia talugi («Kuldmuna»).

Leidub ka mitmeid rahvajutte, mis külaühiskonna sotsiaalsetest vastuoludest kõneldes vastandavad õelad peretütred või pereemad vaeslapsega («Kägu», «Vaene laps ja talutütar», «Kõnelevad linad», «Nõia tütar ja vaene laps») või rikka vaesega («Ihnus vend», «Rikas vend ja vaene vend», «Pääsuke»). Rikkuse võim ja südameid kalgistav ihnus saavad neis hävitava hinnangu osaliseks: «Hirmus oli see ihnuse palk küll; aga ihnus ise on veel hirmsam.» «Mine sa võerast vara püüdma, kaudad oma enese raasikegi selle juures ära. Või ülekohus kotis seisab!»

Peale selle tutvustavad Kunderi jutud meile veel rahva hulgas populaarseid loomajutte («Hundi kimbatus», «Hundi äpardus», «Kass ja hiir» jt.) ning rahva muistseid uskumusi ja tõekspidamisi rahvausundiliste muistendite näol («Virmalised», «Nõia-järv», «Jõe näkid», «Mis soos sündis», «Näkk», «Halliad ja mardused» jt.). Märkimist väärib ka rühma Vanapagana ja Kaval-Antsu lugude avaldamine («Vanapagana Hansu vigurid»). Nende kogumisele, nagu teame, oli erilist tähelepanu hakatud pöörama just EKMS-i päevil.

J. Kunderi kogu võeti kaasajal vastu kiitvate hinnangutega. Silmapaistva joonena tõsteti esile nende osa eriti noorsoo ja üldise kõlbelisuse kasvatamisel.¹ Ühine kõigis arvustuses oli tähelepanu juhtimine keelelis-stiililisele küljele. Nii kirjutas ajaleht «Valgus»: «Selle raamatu kirjutaja tööst on aga kõige ülem see, et ta nii mõnusalt iga sõna nõnda järele kirjutab, nagu see rahva suus kõlab. Just see annab ka raamatulle keele ilu ja puhtuse.»² H. Jannsen, kes avaldas osa Kunderi muinasjutte oma teoses «Märchen und Sagen des estnischen Volkes», kirjutas kiitvalt: «Die schönste estnische Form finde ich bei Kunder . . .»³ Ka V. Reiman tõstis oma arvustuses esile: «Mis iseäranis armas ja kaunis, see on jutustuse kombe; tema kõnelemine on tüse, tüvikas ja arukas, siisgi aga ka sale, lahe ja sorav, jah kerguse ja lõbu poolest otse eeskujuline.»⁴ Ühtlasi tegi V. Reiman lähemalt motiveerimata ette-

¹ Oma Maa 1884, nr. 7, lk. 162.

² Valgus 1884, nr. 50.

³ H. Jannsen J. Hurdale 29. XI 1888. KM KO F. 43, M. 6 : 13.

⁴ Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht. Tartu 1889, lk. 53. Vt. veel V. Reiman, Kivid ja killud I, lk. 65.

heite, et kogusse on võetud ka selliseid jutte, mille aine «võeralt pinnalt laenatud». Kreutzwaldi koguga võrreldes oli Kunderi oma tema arvates «tõsise rahvaliku keele ja ladusa õnneliku jutumõnu poolest» kaugel ees.

Ka hilisemad arvustajad on seda märkinud.¹ M. J. Eisen, kellelt on üsna ulatuslik kirjutis Kunderi kogu teise trüki sissejuhatuseksena² (teistest erinevalt on siin põgusalt puudutatud ka juttude kirjapaneku kohta ja aja küsimust), leiab, et Kunder on «rahvapärast paremini tabanud kui keegi muu enne teda».³ Eisen rõhub: «Ta püüab nii jutustada, kuidas ta juttu rahvasuust just kuulnud, ainult mõni väike erand välja arvatud; ise ei katsu ta lauseid ilustada ega stiili ehteid neile juure lisada.»⁴ Hiljemgi on alla kriipsutatud, et Kunderi eesmärgiks oli esitada rahvajutte «just nii, kuidas rahvas neid jutustas».⁵

Tegemist on muidugi ilmsete liialdustega, sest, nagu eespool märgitud, on Kunderi juttude väljenduslik külg pärit ikkagi temalt endalt (muidugi rahvalikku keelt ja väljendust arvestades).⁶ Ometi ei saa eitada, et ökonoomse sõnastuse, rahvapäraste väljendite ja murdesõnade, samuti alliteratsiooni-assonantsi kasutamiseega on saavutatud erilisel meeldiv ladusus, tõepoolest «õnnelik jutumõnu», mis teeb lugemise nauditavaks ja annab juttudele Kreutzwaldi ja ka Kõrvi omadega võrreldes sootuks rahvapärasema ilme. Sellisena oli Kunderi kogul oma kaasajal eriti suur tähtsus just proosakeele arendajana, selle paindlikumaks muutjana.

Pärast «Eesti muinasjuttude» esiktrüki ilmumist andis K. E. Sööt välja väikese raamatu «Eesti muinasjutud lastele» (1907), milles olid ära toodud «Virmalised», «Libahunt», «Imelik peegel», «Näkk», «Rikas vend ja vaene vend» ja «Kass ja hiir». Üksikuid jutte on trükitud hiljem ka lugemike veergudel.⁷ Tervikuna anti Kunderi kogu teistkordselt välja 1924. a. M. J. Eiseni sissejuhatusega, nagu varem mainitud. Nõukogude Eestis on ilmunud J. Kunderi muinasjuttude valimik lastele pealkirja all «Imelik peegel» (1953; 1954 ilmus sama väljaanne vene keeles), mis sisaldab 8 muinasjuttu (välja arvatud üks, on kõik imemuinas-

¹ [J. Jõgever.] Johann Kunder. EKirj. I (1906), lk. 294—300; EKirj. 1907, lk. 5—11. Jõgever on oma töös pikemalt refereerinud Kunderi rahvajuttude sisu. H. P[raants], J. Kunder. Perekonnaleht 1913, nr. 15.

² J. Kunder, Eesti muinasjutud. Teine trükk. Tartu 1924, lk. 5—8.

³ Sealsamas, lk. 5.

⁴ Sealsamas, lk. 6.

⁵ J. Kunder, Imelik peegel. Tallinn 1953, lk. 6.

⁶ J. Kunderi juttude stiliseeritusele on tähelepanu juhtinud ka E. Laugaste teoses «Eesti rahvaluule. Eesti kirjanduse ajalugu I.» Tartu 1946, lk. 30—31.

⁷ Näiteks M. Nurmik, Eesti keele õpperaamat. Tallinn 1922, lk. 124—126; M. Kammama, Eesti lugemik. Tartu 1936, lk. 76—77, 117 jm.

jutud). 1961. a. avaldati valik kogus «Tark mees taskus» 12 Kunderi juttu.¹

J. Kunderi «Eesti muinasjutud» oli Kreutzwaldi ja Kõrvi kogude kõrval meie kolmandaks silmapaistvaks jutuväljaandeks, mis jätkas eesti rahvajuttude populaarset, kirjanduslikult töödeldud, veel mitte teaduslikele nõuetele vastavat publitseerimist. Olles koostatud rahvapärastest jutusüžeedest tihedalt kinni pidades, oli see rahvaliku väljaandena määratud laiade hulkade, eriti aga noorsoo lugemisvaraks. Esivanemate suulise luuleloomingu väärilise tutvustajana ja populariseerijana, kuid ka rahva kõlbeline kasvatajana täitis ta suurepäraselt oma ülesande. Samuti nägime, et Kunder on oma juttudes teadlikult alla kriipsutanud rahva hukkamõistvat suhtumist rõhujatesse, kerkides seega ka oma muinasjutukogu veergudel esile antifeodaalse võitlejana ja Kreutzwaldi eeskuju jälgedes sammujana. Tolleaegsest nõudest — jutustada «rahva keeles ja meeles» — lähtudes on tal õnnestunud saavutada elav, ladus väljenduslik külg, millega rikastas hinnatavalt tolleaegset kirjanduslikku keelt.

2. J. Jõgeveri «Eesti muinasaeg»

Eespool on juba iseloomustatud J. Jõgeveri kui EKmS-i teise perioodi kogumistöö silmapaistvamat organiseerijat. Peatusime põgusalt ka tema huvi tekkel rahvaluulekõiguste vastu ja selle esimestel konkreetsetel avaldustel, nii palju kui sellest teada on. Jõgeveri kui kogumise organiseerija kõrval tuleb aga temast kõnelda veel kui rahvajuttude publitseerijast.

Rõhutanud 1886. a. rahvaluule senisest intensiivsema kogumise vajadust, asus Jõgever samal ajal kavandama ka ulatuslikku publitseerimisplaani. 1887. a. juunikuul koosolekul teatas president Treffner, et «Eesti Kirjameeste Selts on otsustanud võimalikult iga aasta üht vana vara kogu ilmuda lasta ja et Eestseisuse poolt selle asja toimetajaks hra J. Jõgever on arvatud».² Samal koosolekul, nagu loeme «Olevikust», on Jõgever ühtlasi märkinud, et kirjanduse komisjon kavatses tema toimetusel juba sel aastal vihu vanu rahvalaule välja anda.³ Seda ilmselt liiga ennatlikku kavatsust, mida ka ei täidetud, seltsi koosoleku protokollis pole fikseeritud. Järgmisel koosolekul esitas aga Jõgever kirjanduse komisjoni juhatajana juba ulatusliku rahvaluule publitseerimise plaani⁴, mis on alljärgnevalt ära toodud:

¹ Tark mees taskus. Eesti ennemuistseid jutte kirjanike sõnastuses. Koostanud E. Raud. Tallinn 1961, lk. 129—184.

² EKmSA 1886 ja 1887, lk. 57.

³ Olevik 1887, nr. 28.

⁴ EKmSA 1886 ja 1887, lk. 59—60.

I liik: Kirjandusline vanavara.

1. jagu: Vanad jutud.

1. number: Jutud elajatest (1. 2. 3. anne, jne. kudas materjali kokku tuleb.)

2. number: Müthoslised jutud.

3. „ : Ethoslised jutud.

4. „ : Legendad.

5. „ : Muud jutud.

2. jagu: Vanad laulud.

3. „ : Eesti rahva-viisid.

4. „ : Mõistatused ja vanad sõnad.

II liik. Usk.

1. jagu: Üleloomulised olevused.

2. „ : Tähtpäevad.

3. „ : Pagana aja palved.

4. „ : Ohvrid, ohvri kohad, preestrid.

III liik: Muinasaja teadus.

1. jagu: Arstimine.

2. „ : Nõidus.

3. „ : Ebausklikud mõtted loomuliste asjade ja looduse avalduste kohta.

4. „ : Nimed.

IV liik: pruugid ja kombes.

1. jagu: Mängud.

2. „ : Sündimise pruugid.

3. „ : Pulma pruugid.

4. „ : Matmise pruugid.

5. „ : Pruugid mitmesuguste tööde juures.

6. „ : Mitmesugused muud pruugid.

V Asjaline vanavara (Uurimised.)

1. jagu: Riided.

2. „ : Muud ehted.

3. „ : Tööriistad.

4. „ : Muud asjad.»

Nagu näeme, oli esimeses rühmas ära toodud rahva sõnalise kunstiloomingu + viiside publitseerimise plaan. Nimetamata olid jäänud ainult kõnekäänud, mis mäletatavasti puudusid ka Jõgeveri 1886. a. kogumiskavas. Järgnevad kolm rühma aga haarasid rahvausundi ja kombestiku koos rahvamängudega. Polnud unustatud ka esemelise «vanavara» — etnograafiliste kogude põhjal teostatavate väljaannete (ka uurimuste) publitseerimist.

Põhiliselt samu jaotusi (välja arvatud «asjaline vanavara») sisaldava kogumisüleskutse oli avaldanud juba J. Hurt oma 1876. a. kirjutises «Eestirahva ajaraamat» ja selline oli üldjoontes olnud ka Jõgeveri enda 1886. a. avaldatud kogumiskava.

Plaan oli vägagi ulatuslik. Ka Jõgever ise nägi ette selle teostamise pikaajalisust, nimetades seda ettevõtteks, mis «mõnda inimese põlve nõuab ja mida selle pärast ainult üks Selts toimetada jõuab...»¹ Tegelikku publitseerimistööd alustas Jõgever alles 1889. a. Sel aastal ilmus EKmS-i aastaraamatu teine vihk², mille lisana oli ära toodud 32 väikeseformaadilist lehekülge rahvajutte. Leheküljed 33—64 avaldati sama aasta aastaraamatu kolmanda vihu lisana³, leheküljed 65—96 seltsi viimse, 1890. a. aastaraamatu lisana.⁴ Need lisad olid mõeldud ühtseks raamatuks kokkukõitmiseks.

Nagu plaanis ette nähtud, nii ka Jõgever alustas rahvajuttude publitseerimisega. Eessõnas ta märkis, et on kavatsus esitada seni veel avaldamata kui ka juba avaldatud materjale. Eelkõige aga asus Jõgever selle rahvaluule publitseerimisele, mis oli saadud tema enda poolt EKmS-is organiseeritud kogumistöö tulemusena. «Esimeses raamatus ilmuva vanavara korjamise kohta on tähendada, et siin kaugelt suurem osa minu läbi, jault kaunis suurte kuludega, kokku korjatud on, mitte üles kirjutatud, sest elutingimised ei ole mulle tänini lubanud korjamise reisisi ette võtta.»⁵

Jutud olid publitseeritud nelja suurema temaatilise rühmana: «1) Elaja-jutud. 2) Sündmused taevas. 3) Maaailma loomine. 4) Vaimud.» Viimased kaks rühma jagunesid mitmeks alaosaks. Peale trükkis avaldatu oli Jõgeveril valmis veel üsna mahukas käsikiri, mis sisaldas trükkimiseks kordaseatud jutumaterjali ilmunu järjena.⁶ Selles olid jutud nr. 91—188, esitatud samuti kindlate rühmadena, mis kandsid järgnevaid pealkirju:

«5) Muinasjutulised (müthosliised) inimesed. 6) Kangelased. 7) Vanapagan ja Hans (Mõisaherra ja kaval rehepapp). 8) Kombeelulised. 9) Olulised. 10) Ajaloolised.»

J. Jõgever oli eesti folkloristika ajaloos seega esimene, kes tegi katset rahvajutte avaldada juba süstematiseeritult. Jätkates publitseerimistööd 1908. a., on ta rõhutanud vajadust korrastada jutumaterjal kindla süsteemi alusel.⁷ «Ei jää muud üle kui samm-sammult edasi astuda ja võrreldes kõige päält iseenele selgeks teha, mis leidub Eesti muinasjutu metsas,»⁸ sellisena püstitas ta

¹ EKmSA 1889, II vihk, lk. 1 (lisa).

² EKmSA 1889, II vihk.

³ EKmSA 1889, III vihk.

⁴ EKmSA 1890.

⁵ EKmSA 1889, II vihk, lk. 2 (lisa).

⁶ KM RO H, Jõgever 1. Selle käsikirja saatis J. Jõgever peale EKmS-i sulgemist koos teiste rahvaluulematerjalidega J. Hurdale.

⁷ J. Jõgever, Eesti Muinasjutud. EKirj. 1908, lk. 165.

⁸ Sealsamas.

ülesande. Seda proovis ta lahendada juba paarkümmend aastat varem, EKmS-i päevil.

J. Jõgeveri publitseeritud väljaanne äratas mitmeid küsimusi. Kõigepealt — kuidas tuli Jõgever mõttele esitada jutte juba süstematiseeritult ja miks alustas ta just loomajuttudega? Miks on edasine liigitus, mis kõneleb ilmsest mütoloogilise koolkonna mõjust, antud just sellisena? Miks on tekste, nagu hiljem näeme, esitatud juba teaduslikke nõudeid silmas pidades — nii, nagu nad käsikirjades esinesid, koos kogumisandmetega?

Tekib muidugi mõte kellegi eeskujust. Eesti folkloristikas oli seni teatavasti tegemist olnud rahvalike jutuväljaannetega, milles üheski polnud säilitatud üleskirjutaja täpset teksti, kõnelemata liigitamiskatsetest ja kogumisandmetest. Niisugused olid olnud nii Fr. R. Kreutzwaldi kui ka J. Kõrvi ja J. Kunderi kogud, niisugused olid veel teisedki enne Jõgeveri kogu ilmunud väljaanded, nagu M. Sohbergi, M. Tõnissoni, P. Kääri, M. J. Eiseni rahvajuttude raamatud. Eestipoolseid eeskujusid polnud Jõgeveril seega olemas.

Arvestades tema huvi vene folkloristika vastu ja teades, et ta oli lähemalt tuttav tuntud vene folkloristi A. N. Afanasjevi tööga «Slaavlaste poetilised vaated loodusele», millest ta on 1889. a. ühe lõigukese esitanud kõnena ka EKmS-is¹, tekib mõte viimase mõjust. A. N. Afanasjev oli XIX sajandi teisel poolel vene silmapaistvamaid natuurmütolooge, aga ka esimene vene muinasjuttude publitseerija, kelle väljaanded olid teostatud juba teaduslikel printsiipidel. 1855.—1864. a. oli Afanasjevilt ilmunud kaheksas andes ulatuslik vene muinasjuttude kogu («Народные русские сказки»), mille teine, koostaja poolt ümbertöötatud trükk anti välja 1873. a. (posthuumselt). Eri juturühmi polnud Afanasjev üksteisest vastavate pealkirjadega eraldanud, kuid juttude esitamisel oli tal ometi olemas kindel süsteem. Natuurmütoloogina oli Afanasjev arvamusel, et võimsad loodusjõud, mida muistne inimene jumalustas, kehastusid juttude varasemal arengustaadiumil lindudes ja loomades, aga ühtlasi ka inimkujudes. Tekkisid loomamuinasjutud ning jutud vägilastest, kes omandasid sama suure jõu, sama hiiglaslikud mõõtmed kui stiihilised loodusnähtusedki. Hilisemas arengus kajastus vägilasjuttudes jooni kristlike ja paganlike ideede võitlusest. Edasisel arenguetapil muutusid võimsad vägilased, muinasjutuliste hiiglaste ja paljupealiste madude võitjad üha maisemateks kangelasteks, kuni rahvajutu kõige hilisem staadium viib lugeja juba tõestisündinud lugude maailma.²

Esitades oma väljaandes jutte neist printsiipidest lähtudes, asusid tema kogus esimesel kohal loomamuinasjutud (tänapäevast

¹ Sellest on töös juttu hiljem.

² Народные русские сказки А. Н. Афанасьева под редакцией М. К. Азадовского, Н. П. Андреева, Ю. М. Соколова. Том I. [Ленинград] 1936, lk. 501—502.

terminoloogiat kasutades). Neile järgnesid muinasjutud, milles Afanasjevi kui nn. meteoroloogilise teooria pooldaja arvates kajastus valguse võitlus äikese, pilvede ja pimedusega, või kus tegelasteks olid mitmesugused mütoloogilised olevused maalt, metsast, veest ja õhust. Tegelikult olid siin publitseeritud imemuinasjutud, mis moodustasid ühtlasi ta kogu kõige ulatuslikuma osa. Järgmiseks rühmaks olid ajaloolised ja olustikulised (novellilaadilised) jutud. Viimase rühma moodustasid anekdoodid.¹

Afanasjevi kogus olid esitatud ka olemasolevad variandid, samuti kommentaarid, mis kajastasid koostaja natuurmütoloogilisi seisukohti. Samuti oli iga jutt varustatud kogumisanndmetega, kui need olid teada. Väljaandja oli seisukohal, et tekstid tuleb publitseerida muutmatult, ainult üksikjuhtudel oli tehtud redaktsioonilisi parandusi. Arvestades tolaeaegse kogumistöö taset, olid üleskirjutused muidugi erineva kvaliteediga.

Vaadeldes Jõgeveri liigitust, ei ole kahtlust, et tegemist on Afanasjevi eeskju järgimisega. Avaldada on ta jõudnud ainult väikese osa looma- ja nn. mütoloogilisi jutte, jõudmata välja veel «ajalooliste» ja «olulisten». Tuleb muidugi arvestada, et kuigi eeskju oli võetud Afanasjevilt, tuli oma liigitus siiski kohandada olemasolevale eesti materjalile. Seetõttu on Jõgever toonud eri rühmana ka näiteks Kaval-Antsu ja Vanapagana jutud. Veel hiljemgi on Jõgever truuks jäänud põhiliselt samale liigitusele.²

Kui vaadelda lähemalt EKMS-i aastaraamatute lisas publitseeritud jutte, siis näeme, et esimene, nn. «Elaja-juttude» rühm sisaldab 25 teksti, millest 14 kuulub rahvalauludele ja loodushältele. Jõgever asus nimelt omapärasel seisukohal, et loomajutte esineb nii seotud kui sidumata kõnes.³ Võrdluseks olgu märgitud, et laulutekste sisaldas samuti ka Afanasjevi kogu. Enamiku juttude tekstidest moodustavad tekke- ja seletusmuistendid («Rebane», «Mikspärast hunt haiseb?», «Hunt ja härg», «Miks koer võerast koera alati nuusutab?», «Mikspärast konn küirak, tõmmu ja kõvera jalgadega on?», «Lesta-kala»). Rahvalaulude osas on ära toodud peamiselt humoristlikke laule loomadest, kuid ka sääse laulu imitatsioon, kalalaul ja lõppriimiline «Käänu kukk». Ebarahvapärast materjali selles juturühmas ei leidu. Tekstide süstematiseerija ebarajekindlusest aga kõneleb kahe siia mittekuuluva muistendi («Vagula ja Tammula järv», «Halltõbi ja sügeline») ja torupillilugude esitamine.

Juttude teine rühm — «Sündmused taevas» — kannab veel alapealkirja «Võitlus valguse ja pimeduse vahel. Kõu ja müristamine jne.». Sellise rühma esinemise selgituseks on Jõgever hiljem

¹ Народные русские сказки А. Н. Афанасьева под редакцией М. К. Азадовского, Н. П. Андреева, Ю. М. Соколова. Том I, lk. XLIV.

² J. Jõgever, Eesti muinasjutud. Vaimud. Jurjev 1915; J. Jõgever, Eesti muinasjutud koolidele. Tartu 1924.

³ KM KO F. 51, M. 15 : 7, lk. 2.

kirjutatud: «Võiks arvata, et inimene kõige enne ennast neist looduse avaldustest ära eraldas, mis liig silmapaistvalt oma üli-võimu tema kohta avaldasivad, nagu sündmused taevas ja õhuruumis, päike ja kuu, valgus ja pimedus, soojus ja külm, müristamine ja vihma sadu.»¹ Siin on Jõgever selgesti esitanud nn. meteoroloogistidele omaseid seisukohti, kes nägid müütides äikese, pilvede, pimedusega võitleva valguse kajastust.

kõrwenud lõhn. mille läbi täna päewani teda koera kõrwal ära tunda võib, juures olewat.

(Uleskirjutaja ei ole uleskirjutamise kohta nimetanud. Wist on aga Holstre Wiljandimaal).

4. Hunt ja härg.

(Nr. 378.4. Willem Magi. 1883).

Jaani kihelkonnas Maasi wallas. Suure-Pahila küla piiris on üks suur kiwi, mida rahwas Raudsi kiwiks kutsub. Oma oleku poolest on ta kõikide Saaremaa kiwide kuningas. See kiwi on ülevalt alla nelja risti lõhki, üks pragu on nii suur, et inimene sest läbi kiwi keskele ja sealt kiwi otsa võib minna. Rahwas räägib sest nii:

Kord juhtunud hunt ja härg selle kiwi juures kokku ja wedanud kähla: kumb neist ennemine kiwi otsa saab, on teise ülem. Hunt oli kawal. Teisest küljest on kiwil kui trepid, kust kerge on üles minna. Kui härg kiwi peale karganud, olnud hunt juba seal ja murdnud härja ära. Kiwil on punane joon külje peal, mis härja werest olla jäänud. Härja üleskargamise kohas on ka härja jäljed kiwi sees weel tunda.

(Jaani kihelkonna rahwa suust Saaremaalt).

5. Kits, hunt ja wares.

(Nr. 535. Jaan Truusmann. 1838).

. Kits laks hüpates üle jõe,
Tuli siis wastu hundikene,
Hakkas kitse kauplema.

Lehekülj J. Jõgeveri «Eesti muinasajast»

Nimetatud rühmas on Jõgever publitseerinud vaid neli teksti, millest üks — A. Pärnamäe «Looja kukk» — pole pealegi rahvajutt, vaid ainult uskumus. Ülejäänud kolm teksti («Koit ja ämarik», «Kuu tõrvajad», «Vihma saabas») on V. Mäe poolt üles kirjutatud muistendid, kusjuures esimene neist on täiesti kahtlane, olles ilmselt ta enda loodud müüt Fr. R. Faehlmanni eeskujul.

¹ EKirj. 1908, lk. 200.

Juttude kolmandas rühmas — «Maa ilma loomine» — on selgesti märgatav Jõgeveri püüe esile tuua muistseid religioosseid kujutelmi, luua vanimate uskumuste pilt. Siin näeme materjali allutamist väljamõeldud skeemile. Nii kannab üks alajaotusi pealkirja «Müthosliised elajad», kuid tegemist on tavaliste tekke-, seletus- ja rahvausundiliste muistenditega hundist, ussist, rongast, sääsest, parmust ja kiilist. Näib, et siin võib jällegi arvestatav olla Afanasjevi eeskuju tema uurimuse «Зооморфические божества у славян: птица, конь, бык, корова, змея, волк»¹ päol.

Ülejäänud jutud nimetatud rühmas on tekke- ja seletusmuistendid veekogudest ja rahaaukudest. 29-st üleskirjutusest kuulub 16 V. Mäele. Seekord võib enamikust neist kõnelda kui usaldatavate teisenditest. Mida aga nähtavasti tuleb koguja omapoolseks lisanduseks pidada, see on mitmes muistendis esinev Taara nimi («Keelte keetmine», «Pädasi hallikas», «Karu järv»).

Jõgeveri poolt publitseeritud juttude viimane rühm «Vaimud» on kõige ulatuslikum, sisaldades 32 teksti. Siia on koondatud muistendid vee- ja metshaldjatest, tontidest ja kodukäijatest, mis nagu kogu eelnevi jutumaterjal pidid lahutamatu koostisosana kuuluma eesti mütoloogia üldpilti.

Välja arvatud paar teksti, on tegemist usaldatavate kirjapanekutega. Rahvalike motiivide kirjanduslikuks edasiarenduseks on M. Jaanuse «Metshallijatest». Samuti näib kirjanduslikest eeskujudest olevat mõjustatud V. Mäe saadetud «Muistine jutt». Paremate kirjapanekutena tuleb märkida A. Wahlbergi («Inimese sööjad», mis oli selle rühma ainsaks muinasjutuks; koguja nimi on Jõgeveril millegipärast jäänud märkimata) ja J. Orgusaare («Umbsumnu matmine», «Öösene nähtus kirikus», «Herra käib kodus» jt.) omi.

Tekstide redigeerimisprintsipi kohta on Jõgever märkinud järgmist: «Avaldatava materjali kirjaviisi kohta on tähendada, et lauseõpetusline külg täieste nõnda on jäätud, kudas üleskirjutaja käsikirjas, Muuteõpetuse (etymologie) poolest aga praegune kirjaviis on tarvitatud, ainult seal on käsikirja kirjutusviis muutmata alal hoitud, kus praeguse kirjaviisi tarvitamine liig palju muutmisi jutus oleks nõudnud, nagu näituseks Nr. 1 all ära trükitud Setu jutt.»² Ühtlasi lisab ta, et erinevalt EKmS-i väljaannetes pruugitavast kirjaviisist on pikk ä, õ ja ü märgitud mitte diftongilisena, vaid kahekordse tähega; b, d, g on sinna alles jäetud, kus nad muidu «kahe lühikese täishäälelise vahelt . . . välja kukuvad».³

Kuidas Jõgever redigeerijana on toiminud, selle kohta olgu toodud järgnev näide:⁴

¹ Народные русские сказки А. Н. Афанасьева под редакцией М. К. Азадовского, Н. П. Андреева, Ю. М. Соколова. Том I, lk. XXXIX.

² EKmSA 1889, II vihik, lk. 1—2 (lisa).

³ EKmSA 1889, II vihik, lk. 2.

⁴ Esitatu on T. Kiimani käsikirjalisest tekstist «Mis eest kuhjale tegemise

«Kord astus võeras (võõras) mees heinaliste juure ja palus aige (haige) naisele natukene heinu külle (külje) alla. Peremees ütles: «Võta isi (ise) nii palju kui tarvitad! Kes sulle mõõtma tuleb?» Mees tegi mõruda näo (näu) ja vastas: «Ma ei saa kätte. Kas Sa ei näe, et kuhjale vöö vööle on pandud!» Peremees andis heinu, võeras mees tänas ja kadus tule äärest. Sell sammul (samal) ajal läks üks purjus mees kõrtsist, et aga liiaks viina oli võtnud ei jõudnud ta mitte änam (enam) edasi minna, vaid võttis nõuiks mõisa rehe juures ööd puhata.»

Nagu esitatust nähtub, on teksti redigeeritud tõepoolest ainult tolleaegset kirjakeelt silmas pidades. Ühtlasi selgub, et Jõgever pole olnud päris järjekindel (näit. võeras ~ võõras samas tekstis; V. Mäe kirjapanekutes on saaremurdeline «praegus» parandatud kord «praegu», kord «praegust»; ühes ja samas tekstis («Surnu vaht», lk. 87) esineb määrsõna lõpuna kord -sti (selgesti), kord -ste (haledaste)). Üksikuid sõnu on redigeerija poolt mõnedes kirjapanekutes juurde lisatud (näiteks: «Teisel homikul (tulnud nemad) vaatama» («Kõigi järvest», lk. 40); «seda teha veel mõned (praegu)» («Karu järv», lk. 38)). Mõnikord on sõnu ka ära jäetud (näiteks «Karu järves» sõnad «veel», «kivi»; «Hundi loomises» II (lk. 30) sidesõnad «ja», «siis»). Esineb ka tekstiosa ärajätmist («Inimese sööjate» lõpul, lk. 79). Kõiki neid muudatusi pole redigeerija veel osanud ära märkida. Ainult paaril korral leiame juurdelisatud sõna sulgudes (lk. 39, 59). Üsna rohkesti aga kohtame tekstis sulgudesse pandud küsimärke mitteamusaadavalt kirjutatud sõnade (nimede) järel (lk. 14, 19, 30, 37, 38, 41, 52 jt.). Paaril korral on esitatud sulgudes ka sõnaseletusi (lk. 16, 55). Murdekeelsetena, nii nagu koguja nad kirja pannud, on ära toodud kaks juttu («Eläjide hädä päävä» ja «Inimese sööjad»). Teistes tekstides on kirjaviis ühtlustatud, seega pole üleskirjutajate erinevat keelepruuki säilitatud.

Iga äratoodud pala on varustatud: 1. numbriga, «kelle all kohaline kirjatükk Eesti Kirjameeste Seltsi vanavara kogu käsikirjas leida on»¹; 2. koguja nimega; 3. aastaarvuga ja 4. kogumiskoha nimetusega (viimased kolm muidugi juhul, kui need on olnud teada). Nii tuleb Afanasjevi muinasjutukogu eeskujust kõnelda ka siin.

Ei kaasajal ega ka hiljem pole see EKMS-i päevil publitseeritud väike kogu äratanud mainimisväärset tähelepanu. Ainsana on pisut pikemalt selle juures peatunud V. Reiman, kes kogu hindamisel on nagu Jõgever ise liialdatult esile tõstnud V. Mäe korjanduste väärtust: «Kogust leiame väga tähelepanemise väärilisi jutustusi Eesti muinsusest, iseäranis Saaremaalt, kust nimelt

aegu joon ümber aetakse»; Jõgeveri tehtud parandused on iga vastava sõna järel antud sulgudes.

¹ EKMSA 1889, II vihk, lk. 2.

Karja kihelkonna «liht töömees» Villem Mägi suure osavusega vanavara oli korjanud, kui ka vähema hinnalisi lauluriismeid. Jõgever on oma väikse koguga igatahes näidanud, et temal asja kohta rohkem arusaamist ja südit agarust oli.»¹ 1924. a. on M. J. Eisen oma kirjutises J. Jõgeveri surma puhul lühidalt kõneldud ta rahvaluule publitseerimise plaanist ja märkinud, et «liiga kaugele ulatuvast kavatsusest võidi ainelise jõu puudusel ainult esimene anne (96 lhk.) teostada ja siis jäi asi soiku».² Hiljem on Jõgeveri kogu üsna põgusalt puudutanud F. Tuglas oma «Eesti Kirjameeste Seltsis», piirdudes nagu eelminegi vaid selle mainimisega, et laiaulatuslikust kavatsusest realiseerus vaid «96 väikest lehekülge kehval paberil».³ J. Jõgeveri kogu mainitakse ka veel 1959. a. ilmunud «Eesti rahvaluule ülevaates».⁴

J. Jõgever oli eesti folkloristikas esimene, kes tegi katset publitseerida eesti rahvajutte süstematiseeritult, teaduslikest printsiipidest lähtudes. Seega oli tema kogu seniste eesti rahvajuttude väljaannetega võrreldes täiesti erinev. Juttude liigitamisel, nagu nägime, on talle tunduvat mõju avaldanud mütoloogilise koolkonna seisukohad. Jõgeveri esmasest liigitamiskatselt on hiljem püsima jäänud ainult loomajuttude temaatiline rühm.

Esimesi samme astus redigeerija tollal alles ka tekstoloogiliste küsimuste valdkonnas. Jutumaterjali veel puuduliku tundmise ja vähese kriitilise suhtumise tõttu oli avaldatud mõningaid kahtlasi, ebarahvapäraseid teisendeidki.

Jõgeveri kogu valdava enamuse moodustasid muistendid. On huvitav, et rahvajuttude jagunemist kaheks alaliigiks — muinasjuttudeks ja muistenditeks — Jõgever veel ei märganud, kuigi näiteks juba Fr. R. Kreutzwald oli 1866. a. oma «Eesti rahva ennemuistsetes juttudes» kasutanud muistendite märkimiseks terminit «paiklikud ennemuistsetes jutud». «Kohaliste muinasjuttude» nime-tust samas tähenduses tarvitas 80-ndate aastate algul oma väljaannetes ka M. J. Eisen.

Jõgever oli meie folkloristidest esimene, kelle puhul võib kõnelda vene folkloristika märgatavast mõjust.

IV. RAHVALUULE UURIMINE EKMS-is

Ka seltsi sellel tegevusperioodil jätkati rahvaluule-alaste ettekannete pidamist seltsi koosolekutel. Enamasti leidsid nad hiljem tee ka trükisõnasse — kas aastaraamatu, mõne ajakirja või aja-

¹ V. Reiman, Kivid ja killud I, lk. 73.

² EKirj. 1924, lk. 470.

³ F. Tuglas, EKMS, lk. 398.

⁴ Eesti rahvaluule ülevaade, lk. 56. Küll aga oli oluline koht (eriti koolikirjavaras) Jõgeveri 1924. a. väljaantud jutukogul, mida on nimetatud üheks paremaks sellelaadseks antoloogiaks.

lehe veergudele. Osa kõnedest jäi aga trükkimata ja kuna nende käsikirjadki pole säilinud, ei ole neid võimalik lähemalt käsitleda. Alljärgnevas peatutakse nelja EKmS-i liikme — M. Veske, J. Kunderi, J. Jõgeveri ja J. M. Sommeri ettekannete juures, mis on säilinud kas trükituna või käsikirjas.

M. Veske oli antud perioodil ainsaks autoriks, kes käsitles oma kirjutistes eesti rahvalaulude keele küsimusi. 1881. a. ilmusid temalt EKmS-is peetud ettekande põhjal¹ artiklid «Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega»² ning «Passivi potentsiaali kõneviis Eesti rahva lauludes».³

Eesti rahvalaulude keele küsimusi oli vaadeldud juba alates A. W. Hupeli grammatika ilmumisest 1780. a. Varasemates käsitlustes ei suudetud rahvalaulu keelt veel õigesti mõista (A. W. Hupel, J. Chr. Petri, O. W. Masing), piirduti pelga konstateerimisega (A. F. J. Knüpffer) või poldud võimalised rahvalauludes esinevaid nähtusi keeleajalooliselt selgitama (Ed. Ahrens).⁴

Teatavaks sammuks edasi oli juba H. Neusi tegevus; eriti käsitles ta keeleküsimusi oma kirjavahetuses Fr. R. Kreutzwaldiga ja «Ehstnische Volkslieder» eessõnas. Viimases peatus ta lähemalt mitmete käändeliste ja pöördeliste vormide juures, märkides, et need pole tingitud lauliku meelevallest, vaid et eesti rahvalaulude keeles on hästi säilinud varasemate sajandite eesti keel, mis on paljuski lähedane soome keelele. Sealjuures aga ei selgitanud Neus neid vorme veel lähemalt, kõnelemata võrdlev-ajaloolisest käsitlusest.

Rahvalaulude keele uurimisest võib kõnelda alles seoses M. Veske tegevusega. Üksikuid küsimusi oli ta käsitlenud juba 70-ndatel aastatel, peamiselt ÕES-is peetud ettekannetes, samuti kogumisreiside ülevaadetes. 1881. a. avaldatud kirjutistes peatus ta keeleküsimustel juba üksikasjalisemalt.

Artiklis «Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega» vaatles Veske lähemalt Haljala ja Lüganuse kihelkonnast kirjapandud nelja tuhulaulu keelelist külge, peatudes mitmetel vormidel. Nii kõneles ta oma töös kse-olevikust (surekse, kaukse), potentsiaalset (õlleb, oleb), mitmetest vormidest («puuvassennä»: da-tegevusnime saav kääne + possessiivsufiks; «suvista»: da-partitiiv), possessiivsufiksist ja translatiivist. Võrdlevalt esitas ta vastavaid näiteid nii eesti kui soome rahvaluulest.

Ühtlasi peatus ta ühe või teise vormi murdelisel esinemisel, assimilatsiooninähtustel ja tõi esile keeleajaloolise arengu (näiteks vormi «juuaksensa» puhul: «Sellest samast jaust (esimese konjukationi) sõna juon (joon) esimese substantivi translattiv on

¹ EKmSA 1881, lk. 33 (protokollide osa).

² Sealsamas, lk. 23—48.

³ Sealsamas, lk. 74—81.

⁴ E. Laugaste, Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. TRU Toimetised nr. 38. Ajaloo-Keeleteaduskonna töid. Tallinn 1955, lk. 99—100.

Soome keeles juodakse-nsa, ehk ara kukkunud d^{ta} juoakse-nsa, ja o eesseisva u sarnatseks, u^{ks}, muutmisega juuakse-nsa, ehk kaa juuvaksensa.»¹⁾ Peale selle seletas ta üksikutes värssides esinevaid murde- ja tundmatuid sõnu.

Oma teises kirjutises «Passivi potenciali kõneviis Eesti rahva lauludes» käsitles Veske põhjalikumalt potentsiaali umbisikulist tegumoodi. Ta tõi esile vormid «oldaneie», «käidaneie», «pelataneie», mille puhul märkis õigesti, «et neis -da ja ta-passivi märgid on nagu vormides oldama, käidama, pelatama (kardetama), ne potenciali märk nagu potenciali aktiviski . . . , -ie (ehk -ije kirjutada) kolmandama persona märk endise -he asemel, mis Soome rahvalauludes pruugitakse».² Võrdlevate näidete varal murretest ja soome keelest näitas ta veenvalt viru rahvalauludes esineva -ie (-je) keeleajaloolist arengut (-je < -he < -se) ja selgitas oleviku tunnuse (-kse, -ksi) varieerumist ning häälikute assimileerumist. Soome keele kõrval esitas ta näiteid ka vadja keelest ja selle potentsiaalset. Tuleb rõhutada, et Veske märkas juba tollal õigesti, et «Kalevipoja lauludes on passivi potenciali vormid väga sagedaste valsi koha peale pandud . . . » ja et tihtipeale on rahvalauludes kasutatud potentsiaali just seetõttu, et värsis on vajatud neljasilbilist sõna.³

Mõlemad Veske kirjutised on hinnatavad ja säilitanud oma väärtuse tänapäevani. Võrreldes eelnenuga võib öelda, et M. Veskega oli eesti folkloristikas alanud eesti rahvalaulude keele uurimisel kvalitatiivselt uus etapp, seni veel mitte käsitletud keelevormide esiletoomine ja nende võrdlev-ajalooline seletamine.

M. Veske kolmas tolle perioodi kirjutis oli mütoloogia valdkonnast ja kandis pealkirja «Vana Eestlaste palved metsa-jumalatele».⁴ Juba eespool nägime, et Veske tegeles mütoloogiaküsimustega 70-ndatelgi aastatel. Järgmisel kümnendil see harrastus jätkus. Nagu võib lugeda seltsi koosolekute protokollidest, esines ta vastavate ettekannetega üsna sageli. Nii on ta 26. veebruaril 1882. a. pidanud ettekande ««Eesti- ja Soomerahva vanast usust», nimelt õhujumalatest, nagu Jumala, Ukko, Taara, Äike, Piker»⁵, sama aasta 3. mai koosolekul — «Eesti vanast usust»⁶, 29. augustil 1883. a. — «Eesti vanast usust, nimelt ohvri paikadest».⁷ Samal aastal kõneles ta soome ja eesti metsajumalast ka OES-is.⁸ Muistse usundi küsimustega tegelemise tulemuseks oli ka nähtavasti eespool nimetatud käsikirja «Korjandused Eestirahva vanast usust ja

¹ EKmSA 1881, lk. 34.

² Sealsamas, lk. 74.

³ Sealsamas, lk. 79.

⁴ EKmSA 1884 ja 1885, lk. 3—21; selle järg EKmSA 1886 ja 1887, lk. 3—18.

⁵ EKmSA 1882, lk. 5 (protokollide osa).

⁶ Sealsamas, lk. 8.

⁷ EKmSA 1883, lk. 98.

⁸ Sb. GEG 1883, lk. 107.

vanadest kombedest» valmimine, mis juba 1883. a. seisis seltsi toimetiste nimekirjas, kuid mingil põhjusel trükist siiski ei ilmunud.

Käesoleva Veske kirjutise esimese osa analüüsitava materjali, mis ilmus 1884.—1885. a. aastaraamatus,¹ moodustasid neli rahvapärast hundiloitsu. Võrreldes neid soome metshaldjatest kõnelevate rahvalauludega, jõudis Veske järeldusele, et võib kõnelda nii eestlastele kui soomlastele ühisest muistsest «metsa jumala usust».

Kuidas see võrdlemine toimus? Eesti laulude esimestele värsidele («metsa ulpi, metsa alpi», «metsa urgu, metsa argu», «metsa ulli, metsa halli») tõi ta vastava paralleeli soome lauludest («metsän ukku, metsän akka»). Tegemist oli siin ilmsete erinevustega, nagu olid oma olemuselt erinevad võrreldavad laulud tervikunagi, kuid see ei kõigutanud Veske veendumust, et need on ühed ja samad «metsajumala laulud». H. Neusi antoloogias avaldatud hundisõnade esimese värsi «Pühha Jürri Jörgowits» asemele oli Veske arvates võimalik lihtsalt asetada värss ««Metsa kuldane kuningas», ehk mõni muu metsajumala nimetuse värss, siis näed kohe, et see laul puhas selge palve metsa jumalalle on». Artikli autori veendunud arvamuseks oli, et muudatused on toimunud unustamise tõttu sellal, kui «pagana aja jumala teenistus oli Eesti rahval risti usu ajal kangeste ära keelatud...»

Veendumust ühiste jumalate olemasollu näisid kinnitavat mõni aasta hiljem J. Saunamehelt² Halliste kihelkonnast saadud laulud, millised Veske avaldas oma kirjutise järjena 1886.—1887. a. aastaraamatus. Need laulud, milles kõneldi metsajumalast Tabowasest, metsaemandast Mirmist ja metsajumala tütardest, olid aga kõige ilmsemad võltsingud. Nad olid vastavate soome laulude tõlgeteks ja sellistena nähtavasti vastukajaks Veske tungivale palvele saata talle metsajumalatest kõnelevaid laule.

K. Krohn on oma uurimuses «Wo und wann entstanden die finnischen Zauberlieder?»³ veenvalt näidanud, et Veske artikli esimeses osas on tegemist hundiloitsudega, mille võrdlemiseks soome metsajumala-lauludega pole palju põhjust. Küll on aga ilmne nende sarnasus vastavate soome loitsudega, kuid seda sarnasust ei saa seletada soome-eesti vana loitsuluule olemasoluga, vaid tõenäolise laenuna soomlastelt Ingeri vahendusel.

Veske mütoloogiakäsitluses elas edasi Kr. J. Petersoni aegne kontseptsioon, et soome mütoloogia abil üksi on võimalik rekonstrueerida eesti oma, kuna see olevat kunagi mõlemale rahvale ühine olnud. Kuid erinevalt J. Kõrvist, kes piirdus ainult soomepoolse materjali esitamisega, tuleb Veske puhul tunnustavalt mär-

¹ Mõnevõrra täiendatult ilmus see ka saksa keeles: «Gebete an den Waldgott bei den alten Esten». Sb. GEG 1885, lk. 208—239.

² J. Saunamees oli tegelikult J. Jutt, kes töötas 1880-ndate aastate lõpul Lätis apteekrina.

³ FUF (1901), lk. 52—72, 147—181. Veske artiklit käsitletakse lk. 170—179.

kida tema püüet tugineda võrdlusmaterjalile, mis antud kirjutises oli kokku otsitud mitmelt poolt (E. Lönnroti «Suomen kansan mui- naisia loitsu-runoja», «Kalevala», «Kanteletar», F. J. Wiedemanni «Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten», H. Neusi «Ehstnische Volkslieder»). Ta ei eitanud ka laenuvõimalusi. Kuid materjali igakülgsest analüüsist ja järeldustest ei saa tema kirju- tises veel kõnelda, kuna ta lähtus tegelikult valmiskontseptsioonist. Ühtlasi puudus Veskel kriitiline suhtumine allikmaterjali, nagu seda võis märkida J. Saunamehelt saadud laulude puhul.

Veske mütoloogiakäsitlusest kõneldes peab alla kriipsutama ka selle rahvusromantilist võitlevat suunitlust. Mütoloogia abil oli võimalik pilku heita eestlaste kaugemas minevikku, mida nähti tollal veel ikka idealiseeritud valguses. «See läbi tuleb ka enam avalikumaks, et meie esivanemate hariduse järg vanal ajal nii madal ei olnudgi, nagu mõned näidata püüavad, vaid kaunis kõrge, kõrgem kui mõne teise rahva kultuura järg, mis nüüd meie päivil kõrgem on kui Eesti rahva oma. Niisugune vana vara kor- jamine ja avaldamine on ühtlasi ka meie esivanemate auu kaits- mine,» sellisele järeldusele oli Veske jõudnud oma kirjutise lõpul. 60—70-ndatele aastatele iseloomulikust mineviku romantilisest idealiseerimisest võis seega kõnelda ka veel 80-ndate aastate teise- poole eesti folkloristikas.

Teiseks isikuks, kelle ettekannete juures lähemalt peatume, oli J. Kunder. Juba eespool käsiteldust on teada, et tema töö folkloori alal aktiveerus just 80-ndatel aastatel. Muu sellealase tegevuse kõrval väärivad tähelepanu J. Kunderi kaks folklooriküsimusi käsitlevat ettekannet. 21. märtsil 1882 esines ta kõnega «Ema- armastusest eesti rahva lauludes»¹ ja 17. märtsil 1886 kõnega «Mõnda Eesti rahvalaulust».² On teada, et ta on plaanitsenud esi- neda teistegi ettekannetega,³ kuid need on siiski pidamata jäänud.

Peatudes kõigepealt tema esimesena märgitud kõne juures, toonitagem, et Kunderi rahvaluule-alaste vaadete kujunemisele on märgatav mõju olnud Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsonil ja J. Hurdal. Nende seisukohti kohtame Kunderi poolt uuesti korra- tuna või ka pikemas omapoolses edasiarenduses vaadeldavate kõnede sissejuhatuses. Ka Kunderi nimetatud ettekandes leiame mitmeid juba Kreutzwaldi poolt avaldatud mõtteid selliste küsi- muste kohta, nagu (tänapäevast terminoloogiat kasutades) rahva- luule kollektiivsus, variandilisus ning rahvuslik omapära, kõnele-

¹ EKmSA 1882, lk. 9 (protokollide osa). Kõne pealkirjaga «Ema-armastus. Eesti rahva-luuletuses» leidub «Sakala» 1882, nr. 20—21. 1883. a. ilmus kõne- eraldi brošüürina.

² EKmSA 1886 ja 1887, lk. 31. Kõne pealkirjaga «Mõnda Eesti rahva luule- tusest» ilmus «Meelejahutaja» 1886, nr. 27—29.

³ «Mis sa arvad kumb kõne on sündsam kas Vene laulikute ja luuletuste- üle rääkida ehk jälle sellest mis Eesti rahvas loodusest pidanud.» — J. Kunder- M. Veskele (daatumita). KM KO F. 149, M. 6 : 58.

mata muidugi kogu kõnet läbivast kõrgest hinnangust rahvaluulele kui «kõige elavamate mõtete ja tundmiste avaldusele».

Kunderi kõne eesmärgiks, nagu ta ise märkis, oli «Eestirahvale näidata, kuidas meie tema esivanemate lauludest ka nende hingeomadusi tundma õppida võime». Emaarmastusest kõnelevate laulude lähemal vaatlusel lähtus Kunder neis avalduva rahva mõtte- ja tundemaailma puhtuse ning ilu esiletoomisest. Ta kriiputas alla lauludes ilmnevat emaarmastuse suurust, mis kestab veel teispool hauda. Näidete toomisega libahundilugudest tahtis autor toonitada, et ema-armastusest tuleb rääkida isegi südametu soendi puhul. Erilise rõhutatusega kõneles Kunder sellest, et kodukäijate- ja surnutehirmu kujutuse olevat meie rahvaluulesse toonud katoliku preestrid, kes «määrisivad Eesti kauni luuletuse-kombe oma mudaga kinni ja näitasivad õpetamata rahvale tee-radasi oma kloostril alustesse, vaimumadaluse urkadesse». Juba 1870. a oli C. R. Jakobson oma teises kuulsas isamaakõnes avaldanud samu mõtteid, mis näivad olevat olnud eeskujuks ka Kunderile.¹ Kunderi kõnes väljendus ühtaegu ka tolleaegsele rahvaluulekäsitusele ikka veel nii iseloomulik muistse mineviku idealiseerimine («... need on hääled, mis vanast, vabast ajast meie kõrva kõlavad, hääled, mis Kalevite päevist tunnistust toovad ...»).

Ettekande lõpul tõstis Kunder üles mõtte veel edaspidigi leida vastus ka niisugustele küsimustele, nagu: «Kuidas on truudusega Eesti rahva-luuletuses lugu? Kuidas isamaa armastusega? Kuidas avaldab end viha, kuidas pilkamine, kuidas vooruslik ja vaga elu ...»

Eesti rahvaluule taoline käsitlus — vaadata lähemalt rahva psühholoogia kajastumist lauludes ja juttudes — oli meie folkloristikas esmakordseks ja hinnatavaks rahvaluule sisulise külje analüüsi katseks. Ei saa alahinnata selle kõne tähtsust rahva eetiliste arusaamade kasvatamisel.

Kunderi teine kõne jagunes oma ülesehituselt kolmeks osaks. Esimeses osas esitati üldisi seisukohti rahvalauludest kui «rahva sisemise elu kujust», kui «rahva hinge peeglipildist» ja arutleti pikemalt selle ümber, kuidas rahvalaulud kõnelevad esivanemate kunagisest «tähtsast vaimu- ja südame hariduse järjest». Selles on selgesti äratuntavad J. Hurda mõtted «Vana Kandle» sissejuhatusest. Seal lühidalt esitatud seisukohti arendas Kunder pikemalt, teravdades omapoolset suhtumist 700-aastasessa orjapõlve. Mineviku idealiseerimisest tuleb järjekordselt kõnelda ka selle Kunderi kõne puhul.

Ettekande teises osas käsitleti meie folkloristikas esmakordselt koomilist rahvaluules. Autor kõneles selles «pilkamise naljast» ja

¹ Näit.: «Meie päevil ei ole neid võõramaa ebausku kasvatajaid meie maal küll enam nii rohkesti, kui seda möödanikus leiame, sest kloostrid oma munkade ja nõiapaatritega on siit ju kadunud ...» Carl Robert Jakobson. Valitud teosed I. Tallinn 1959, lk. 351—352.

«naljast nalja enese pärast», neid mõisteid teineteisest eraldades. Illustreerimiseks esitas ta üksikuid satiirilisi kui ka humoristlikke laule («Kosilase söimamine», «Kassi lugu», «Külamehe leivakott») ja püüdis lähemalt nii ühtesid kui teisi iseloomustada, märkides.

Mõnda Eesti rahva luuletusest.

J. Kunder.

„Eesti Kirjameeste Seltsis“ 17. juunil 1886 peetud kõne.

Üksna tuli uut asja ei ole mull mitte võimalik rahva luuletuse ühe Teile, arustatud kousolejad, ette kanda. Ühe wana asja üle koguni uusi mõtteid sünnitada, ei ole wist mitte võimalik, sest asi ise määrab meie ka ühe priiuse ette, mille piires meie temast rääkida võime. Asi ise, kui tema omad mitesugused küljed meie kätte annab, annab ka teega materjali omast olust, mis niisama wana ehk uus on kui ta ise, meie arendamisets kätte. Sellepärast ei tahja ei wõidgi ma sin muud teha, kui seda otsida, mis ma rahwa laulust, laitemalt wõttes, rahwa luuletusest leidhin. Sealt aga võime meie palju leida, wõisime ütelda, kõike seda leida, mis meie ühe inimese südamest leiame. Kui üks tähtis laulit ütles: „Mu süda on mu lauludes,“ siis võime ka ütelda, et lauletaja ja laulja rahwa süda ka tema lauludes on. Rahwa laulus on siis teega rahwa kurbdus, mure, õnn, õnnetus, armatus, wihtamine, rõõm, lust, nali ja muud inimese hinge elu awaldused. Et aga kõll need rahwast sünnitajad hulgad südamed ja nende tundmised sin ühes kous töötawad, siis on ka see saadus, mis nad nähtawale toowad nende oma summaline kuu, see on: rahwa siemise elu kuu. Ja see kuu ehk rahwa hinge peeglipilt näitab meie rahwa siemist wäär.

J. Kunderi kõne «Mõnda Eesti rahva luuletusest»

et pilkelaulude eesmärgiks on pilgatavat isikut naeruväärseks tehes alandada, kuna aga naljalauludes tuuakse esile naljakaid, veidraid olukordi või on tegemist «naljalise nokkimisega». Seega võib Kunderi puhul kõnelda (muidugi tinglikult) juba koomilise kahe erineva vormi — satiiri ja huumori eraldamisest. Peab tunnistavalt märkima ka tema püüet laulude sisulist käsitlust liita väljendusliku külje vaatlusega. Muinasjuttude nali aga ei astuvat

«meile mitte enam ühtlasi keeles ja sisus kui üheskoos ette, vaid üksnes oma sisu järele, kuna vorm üleskirjutajast luuletatud...». Kahtlemata oli see tollal, mil rahvajutte ei märgitud üles veel nii täpselt kui laule, õigeks tähelepanekuks.

Kuigi koomilise käsitlus oli üsna algeline, väärib ettekanne tähelepanu, sest nii vaadeldi rahvaluulet sootuks uuest aspektist.

Kolmas ja viimane osa kõnest haaras rahvaluule kogumise organiseerimise küsimuse ja tõi ära kogumiskava, mida on vaadeldud lähemalt juba eespool, kogumist käsitlevas osas.

Veske ja Kunderi esinemised kõnes ja kirjas olid seltsi tolle perioodi rahvaluule-alases tegevuses kesksel kohal. Nende kõrval peatugem aga veel ka J. Jõgeveril. 14. novembril esines ta EKmS-is ettekandega «Vene rahva ebausku kombelistest pühadest».¹ See kujutas endast lühikest kokkuvõtet vanade slaavlaste uskumustest ja kommetest, mis olid seotud kevade algusega, võinädala, jüripäeva, lihavõtte, nelipühadega, suvise pööripäeva ning peetripäevaga. Materjalina, nagu Jõgever kõne algul ise on märkinud, oli kasutatud vene folkloristide-etnograafide töid: A. N. Afanasjevi «Slaavlaste poetilised vaated loodusele» ja A. V. Tereštšenko «Vene rahva elu-olu». Nagu eespoolsest teada, võisime Jõgeveri puhul kõnelda huvist vene folkloori vastu, mille üheks avalduseks oli ka nimetatud lühikokkuvõtte esitamise. Selles kajastusid selgesti Afanasjevi natuurmütoloogilised seisukohad, kuid ühtlasi andis see esimese tutvustava ülevaate vene tavandilise folkloori ühest lõigust, milles tuleb näha ka selle kõne tähtsust.

Käsikirja on jäänud Jõgeveri kõne «Elajajutud», mille ta pidas 14. novembril 1887. a. EKmS-is.²

1887. a. oli J. Jõgeveril valminud ulatuslikum venekeelne kandidaaditöö, milles ta võrdles slaavi ja soome loomamuinasjutte.³ Selle uurimuse eesmärgiks oli osutada vene ja soome loomajuttude väga suurele sarnasusele. Mis selle sarnasuse on põhjustanud, kas pärinemine arvatavatest ühistest kaugelest esivanematest, hilisemad laenulised sidemed või inimhinge ühetaolisus erinevate rahvaste juures — seda küsimust ei pidanud autor end võimeliseks lahendama, kuigi ta iga mainitud seisukoha suhtes püüdis lõppkokkuvõttes siiski oma arvamust avaldada. Kasutatud kirjanduse loetelust nähtub, et autor on allikmaterjalina kasutanud mitmeid nii vene kui soome muinasjuttude trükitud kogusid (Afanasjev, Krohn, Salmelainen jt.). Jutuvariantide võrdluse kõrval käsitles töö esimesena eesti folkloristikas loomajutu mõistet. Kokkuvõttes peatus autor lähemalt slaavi ja soome loomajuttude sarnasuse ja erinevuse küsimusel, väljendas oma arvamust nii mütoloogilise, migratsiooni- kui ka antropoloogilise teooria vaadete kohta muinas-

¹ EKmSA 1883, lk. 100. Ilmus samas, lk. 29—46.

² EKmSA 1886 ja 1887, lk. 62—63. Kõne käsikiri KM KO F. 51, M. 15 : 7.

³ И. Еггевель, Славянскій животный эпосъ въ сравненіи съ финскимъ. РАКА, f. 402, nim. 2, sü. nr. 10947.

jutu-uurimises, kaldudes ise ühinema J. Grimmiga, selle seisukohti omapoolselt laiendades ja täiendades.

EKmS-is 1887. a. peetud kõne «Elajajutud» oli selle huvipakuva uurimuse mõne osa populaarne tutvustamine eesti keeles. Kõneleja peatus nimelt loomajutu mõiste selgitamisel, puudutas põgusalt loomamuinasjuttude tekke küsimust, tõstis esile nende tähtsuse laste lugemisvarana (seda oli rõhutanud ka Afanasjev oma muinasjutukogu eessõnas), kõneles senisest kogumistööst ja publitseeringutest. Sellisena oli Jõgeveri ettekanne loomamuinasjuttude mõnede küsimuste esimeseks eestikeelseks põhjalikumaks käsitluseks.

Lõpuks peatume veel J. M. Sommeri kõnel «Viru Eestlaste endistest pulma pruukidest»¹, mille ta esitas 15. novembril 1882. a. EKmS-is. Pulmakommete üleskirjutused oli J. M. Sommer kui seltsi üks silmapaistvamaid rahvaluulekogujaid teinud laulude kogumisega paralleelselt. Esitatav materjal pärines kolmest Virumaa kihelkonnast: Viru-Jaagupist, Haljalast ja Kadrinast.² Autor peatus kõigepealt kosjakommetel, kõneles siis pulmapeost peiu-kodus, vastastikusest laulmisest, kahe saajarongi kohtumisest, pruudi kodust ärasaatmisest ja mitmesugustest pulmanaljadest. Oli esitatud ka kombeid saatvaid laule. Esiletõstmist väärib J. M. Sommeri tähelepanek, et kiriklikust laulatuses kui ristiusu tavast tuleb lahus hoida rahvapärane abiellumiskombestik.

Eesti pulmatavad olid kohalike saksa autorite tähelepanu kõitnud juba XVI sajandist alates. Järgnevatel sajanditel publitseeriti selleteemalisi vähema- või suuremaulatuslikke saksakeelseid kirjutisi pidevalt. Eestlastest oli Fr. R. Kreutzwald esimene, kes 1837. a. avaldas kirjutise pulmakombeist, kuid see oli veel saksa-keelne.³ Eesti keeles ilmus enne Sommerit J. Jungilt 1879. a. ülevaade eesti pulmadest.⁴ J. M. Sommeri kõne oli seega eesti pulmakommete esimesi eestikeelseid kirjeldusi.

Peale selle peeti EKmS-is veel rida mitmesuguseid ettekandeid, mis pole aga säilinud ei käsikirjas ega trükisõnas. Need olid J. Kurriku kõne «Nibelungidest» ja Ostrovi «Eesti vanast usust»⁵ (1885. a.), Jõgeveri «Kalevipoja eelkäijatest» ja «Hiiglapuudest Eesti ja Soome muinasjuttudes» (1886. a.), Ansoni «Pärnu maa pulma pruukidest» ja «Eestlaste endisest Taara usust» (1888. a.). Veel rääkis K. A. Hermann 1890. a. «Eesti vanast jumalate usust».

¹ EKmSA 1882, lk. 21 (protokollide osa). Kõne ilmus sealsamas, lk. 69–77.

² EKmSA 1882, lk. 71.

³ Fr. Kr[eutzwald,] Ueber einige festliche Gebräuche bei den Esthen. Inland 1837, nr. 12.

⁴ J. Jung, Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. Kodu-maalt nr. 6. Tartu 1879, lk. 91–105.

⁵ Selle kõne lühikesest kirjeldusest ajalehes «Valgus» 1885, nr. 48 selgub, et autor püsis veel täiesti pseudomütoloogilise käsitluse pinnal.

Samal aastal ilmus see ka «Laulu ja mängu lehes».¹ Ka selle kirjutise autor asus oma ajale iseloomulikul seisukohal soome ja eesti mütoloogia täielikust sarnasusest.

Seltsi tegevuse viimasel perioodil võis seega kõnelda mitmetest eesti folkloristikas esimest korda käsitlemist leidnud teemadest. M. Veske ettekanded eesti rahvalaulude keele küsimustest olid juba sellisel teaduslikul tasemel, et need pole oma tähtsust kaotanud tänapäevalgi. Ühtlasi tuleb alla kriipsutada jätkuvat huvi eesti mütoloogiaküsimuste vastu. Kõnedes domineeris ikka veel minevikku idealiseeriv käsitlus, mis teenis tollal feodalismi igandite vastu suunatud võitluse ülesannet.

Rahvaluule-alasest tööst väljaspool EKMS-i 1880-ndatel aastatel

Küsimusele, millises suunas arenes eesti rahvaluule kogumine, publitseerimine ja uurimine 80-ndatel aastatel väljaspool EKMS-i, saaks põhjalikult muidugi vastata alles seda ajajärku käsitlev eriuurimus, mis meil seni kahjuks veel puudub. Siinkohal on võimalik vaid kõige üldisemalt piiritleda selle arengu äärjooni. Märkigem, et 1888. a. eesti rahvaluule kogumise ajaloos väljaspool EKMS-i alanud uus tõusuperiood, nagu eespool juba mainitud, tõi kaasa EKMS-is kujunema hakanud süstemaatilise kogumistöö metoodiliste ja organisatsiooniliste printsiipide täienemise,² aasta-aastalt suureneva kogujate arvu ja kirjapanekute hulga. Kogumistöö keskseks kujuks muutus J. Hurt. Tema kõrval avaldasid samal ajal kogumisüleskutsesid ka M. J. Eisen ja K. A. Hermann. Esimesest kujunes 90-ndate aastate algul Hurdale kogumistöö alal tõsine konkurent, kelle dubleeriva tegevuse puhul pidi Hurt korduvalt väljendama oma meelepaha. Kogumistöö hargnes tõepoolest kaheks, koondudes Hurda ja Eiseni ümber.

Kuid ühtlasi ei tule unustada, et kogumise juhtimisel lähtuti

¹ [K. A. Hermann,] Natuke Soome ja Eesti vanast jumalate usust. Laulu ja mängu leht. Kuukiri Eesti muusika edendamiseks. 1890, nr. 2, lk. 9—12.

² Esmakordselt eesti rahvaluule kogumise ajaloos kõneldi 1888. a. kogumisüleskutses nõudest, et «laulusõnad täiesti ja teravaste nõnda üles kirjutatakse, kui laulikud laulavad ehk ette ütlevad; üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei maha jätma ega juure lisama. Üksnes selle läbi saab materjaal õige ja usaldusevääriline olema, teadusele kõlblik ja kasuline». Sedasama öeldi ka vanasõnade ja mõistatuste kohta, kuna rahvajuttude osas oli märgitud, et nende «üleskirjutamise juures on kirjutajal enam vabadust, sest et neil juttudel ka rahvasuus vaba vorm on, ilma kindla seaduseta. Siiski tuleb ka juttusid üles kirjutades soovida, et kõik oma ilustamine kaugele jääb ja sõnad nii paberisse pannakse, kui rahvasuu jutustab ja räägib.» [J. Hurt,] Jakob Hurda kõned, lk. 234—235. Ühtlasi väärub mainimist, et 1889. a. pöördus Hurt kogujate poole juba ka selle palvega, et iga kaastöeline teataks enda isikusse puutuvad andmed, püüaks lähemalt iseloomustada tähtsamaid laulikuid-jutustajaid ning märkida muudki, mis muidu veel korjates tähelepanuväärt. Hurdal olit nimelt kavatsus ka «korjamise loo ajaraamatut kokku seada». Olevik 1889, nr. 7 (24. aruanne).

80-ndatel aastatel ka väljaspool EKMS-i sellest, et kirja tuleb panna ainult põlvest põlve päritud «vanavara», isaisade elu valgustavat minevikuloomingut. Hurt oma aruannetes juhtis tihti tähelepanu sellele, et lõppriimilised rahvalaulud ei mahu kogumistöö raamidesse.¹ Seega süvenes eesti folkloristikas rahvaluule arengut eitav kahjulik kontseptsioon, mille tõttu jäi kirja panemata paljudi väärtuslikku.

Ka meie lähema naabermaa Soome 80-ndate aastate folkloristikas oli saavutusi eelkõige kogumistöös, mille meetodid pidevalt täienesid. Kogumine asetus seal nüüd juba kindlalt teaduslikele alustele.² Kui meil veel mitte EKMS-i kogumistöö raamides, vaid Hurda 1888. a. üleskutses esmakordselt avalikkuse ees kõneldi teaduslikele nõuetele vastavate üleskirjutuste tegemise vajadusest, siis Soomes pöörati sellele sootuks põhjalikumalt tähelepanu juba 1883. a. SKS-i initsiatiivil ilmunud kogumisüleskutses.³ Täpsemate kirjapanekute huvides rakendati seal ka meie tolleaegses kogumispraktikas mittekasutatud kiirkirja.⁴ Kui rahvaluule kogumine EKMS-i juhtimisel näitas 80-ndatel aastatel langustendentsi, siis Soomes see SKS-i organiseerimisel intensiivistus eriti. Tuleb kõnelda ka neil aastail tihenenu kontaktist eesti ja soome folkloristide vahel. Viimased saatsid korduvalt rahalist toetust eesti rahvalaulude kogumiseks.⁵ See oli seotud «Kalevala» lauluteisendeid haarava väljaande «Kalevalan tosinnot» publitseerimisega. Nagu teada, ei tuntud EKMS-is 80-ndatel aastatel erilist huvi eesti rahvalaulude («Vana Kannel» ja «Eesti rahvalaulud» olid ju alustanud ilmumist juba 70-ndatel aastatel), vaid eelkõige rahvajuttude väljaandmise vastu. EKMS-ist lahkunud, kavatses Hurt küll «Vana Kannelt» jätkata ka kolmanda köite kordaseadmisega, kuid see jäi 1888. a. alanud ulatusliku kogumistöö kui ka kirjastamisraskuste tõttu ometi seisma.⁶ Lõpule ei viidud ka eesti rahvalaulude publitseerimist ülalmainitud soome väljaandes (selle II seeriast ilmus 1888. a. ainult üks köide, mis sisaldas eesti «Loomislaulu» variandid).⁷ Seega ei ilmunud 80-ndatel aastatel väljaspool EKMS-i ühtki rahvalaulukogu (ometi ilmus ohtralt laulikuid, mis sisaldasid ka ehtsaid rahvalaule).

Küll aga avaldati mitmeid rahvajuttude väljaandeid. 1882. a.

¹ Mõnes aruandes nimetas ta konkreetselt laule, milliseid ja mille taolisi pole tema arvates vaja korjata, nagu näiteks «laul Krõmmi sõjast» või «Eesti mees ja tema sugu». Olevik 1889, nr. 10 (27. aruanne); Olevik 1897, nr. 29 (125. aruanne).

² M. Haavio, Kansanrunouden keruu, lk. 59.

³ Sealsamas, lk. 76—77.

⁴ Sealsamas, lk. 62.

⁵ J. Hurt K. Krohnile 1. VI 1889 ja 18. IV 1892. KM RO.

⁶ H. Tampere, Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 142.

⁷ Sealsamas, lk. 144.

ilmus M. J. Eiseni «Esivanemate varandus»¹ ja 1883. a. tema «Endise põlve pärandus».² Need mõlemad kuulusid samasuguste populaarsete rahvaraamatute hulka, nagu neid oli juba varemgi ilmunud rahvaluule vastu huvi tundvatelt autoritelt. Esimene väljaanne sisaldas «kohalikka juttusid» — peamiselt mitmesuguseid kohamuistendeid. Enamuses olid need võetud trükiallikatest.³ Raamat sisaldas ainult jututekste ilma igasuguste kogumisandmeteta. «Endise põlve päranduses», mis koosnes muistenditest ja muinasjuttudest, oli juba ka mõningaid andmeid, kellelt üks või teine jutt saadud. Mõlemad väljaanded esitasid tekste vabas ümberjutustuses, nagu see tollal oli üldine.

Jutuväljaannetest kõneldes väärrib märkimist veel P. Süda Suure Tõllu lugusid sisaldav raamatuke.⁴ See oli Tõllu-lugude esimeseks eestikeelseks koguks, samuti töödeldud tekstidega ja igasuguste andmeteta. Juttude all leidub küll mitmesuguseid initsiaale, kuid kas need tähistavad jutustajaid või üleskirjutajaid, pole teada.

EKMS-i toimetistena ei antud kogu seltsi olemasolu jooksul teatavasti välja ühtki rahvaluule väikeliikide kogu. Väljaspool EKMS-i ilmus 80-ndatel aastatel valimik mõistatusi Eiseni väljaandes.⁵ See sisaldas 1770 alfabeetiliselt järjestatud mõistatust ja 10 mõistatuslaulu. Esitatud olid ka mõned tähtsamad teisendid, kuigi Eisen tollal veel pidas variantide üleskirjutamist asjatuks tööks. Täpsemaid kogumisandmeid iga üksiku mõistatuse kohta raamat veel ei sisalda; on piiratud vaid kogujate nimede loeteluga eessõnas.

XIX saj. 80-ndatel aastatel ilmunud rahvajuttude ja mõistatuste publikatsioonid polnud veel teaduslikud väljaanded. Rahvajuttude väljaanded jätkasid endiselt kirjanduslikult suuremal või vähemal määral töödeldud rahvapäraste jututekstide avaldamist populaarsete rahvaraamatute tasemel, millest silmapaistvamad olid kahtlemata EKMS-i toimetistena ilmunud J. Kunderi ja J. Kõrvi kogud. Erandiks oli Jõgeveri katse välja anda teaduslikke nõudeid arvestav süstematiseeritud rahvajuttude kogu, mis jäi aga ometi veel poolele teele.

Kui 80-ndatel aastatel võis EKMS-is kõnelda suurenevast tähelepanust rahvajuttude vastu, siis võib sama märkida ka

¹ M. J. Eisen, Esivanemate varandus. Kohalised Eesti muinasjutud. Esimene anne. Tartu 1882.

² M. J. Eisen, Endise põlve pärandus. Esimene anne. Tartu 1883.

³ M. J. Eisen, Esivanemate varandus. Tallinn 1958, lk. 217, 219—220.

⁴ [P. Süda,] Väikene Vana varanduse vakk ehk Saaremaa vägimees Suur-Tõll. Eestlaste ennemuistine jutt, Saaremaa rahva suust 20ne aasta jooksul kokku korjatud. Kuresaare linnas 1883.

⁵ M. J. Eisen, Eesti rahva mõistatused. Tartu 1889. — Nagu on selgunud, pole tiitellehel olev aastaarv õige, vaid raamat ilmus 1890. a. Vt. E. Norman, M. J. Eiseni mõistatuste ja vanasõnade trüki väljaanded. Paar sammukest II, lk. 422.

meie naabermaade Soome ja Läti folkloristikas. Eelmistel kümneaditelt toimunud hoogsale rahvalaulude kogumisele järgnes sealgi arusaadav huvitõus rahvajuttude vastu. Soomes hakati 80-ndatel aastatel innukalt ette valmistama muinasjuttude ja muistendite teaduslikku väljaannet, mis tõi kaasa ka kogumisnõuete vastava täienemise ning muidugi elavneva kogumistõõ. Erinevalt meist ilmus 1886. a. soomlastel juba esimene teaduslik muinasjutukogu, mis sisaldas kõik SKS-is tollal olemasolevad loomamuinasjutud («Suomalaisia Kansansatuja. I Osa. Eläinsatuja»)¹. Peale teise vihu ilmumist 1893. a. lõppes publitseerimine.² Samuti asuti Lätis 80-ndate aastate algul korraldama rahvajutte väljaandmiseks ning jätkati kogumist, kuid esimene süstematiseeritud (kuigi küll antropoloogilise teooria seisukohtadelt lähtuv) ja kogumisandmetega varustatud ulatuslikum mitmekõiteline kogu hakkas ilmuma alles 1891. a.³

80-ndatel aastatel oli eesti folkloristikas — nii EKMS-is kui väljaspool seda — kõige olulisemaks ikkagi rahvaluule kogumine ning selle kõrval vähemal määral ka publitseerimine. Sootuks kõrvalisem oli tollal ikka veel rahvaluule-küsimuste uurimine. Kui peatuda väljaspool EKMS-i peetud ettekannetel ja avaldatud kirjutistel, siis tuleb ennekõike nimetada eesti rahvausundi ja kombestiku valdkonda, millest kõnelesid ja kirjutasid nii eesti oma kui ka siinsed saksa autorid, nagu J. Jung, M. Veske, G. Stein, E. Mickwitz, M. Stillmark jt.⁴ EKMS-i kõrval oli rahvaluule-alaste (muidugi saksakeelsete) ettekannete peamiseks triibüüniks ÕES, kelle aastaraamatutes ilmus peale eespool nimetatute veel muidki kirjutisi: rahvameditsiinist, Suurest Tõllust, näiteid eesti rahvajuttudest, tutvustavat teiste rahvaste folkloorist.⁵ Hea ülevaate eesti rahvakalendri tähtpäevadega seotud kommetest andis T. Riomar oma pikemas artiklis.⁶

Neist tutvustav-ülevaatlikest kirjutistest kerkis tunduvalt kõrgemale L. v. Schroederi pikem võrdleval meetodil teostatud uurimus eestlaste pulmakommetest,⁷ milles ta esitas rohkesti võrdlevat germaani ja soome-ugri rahvaste vastavast kombestikust. Sellisena on see uurimus säilitanud oma väärtuse tänapäevani.

¹ M. Haavio, Kansanrunouden keruu, lk. 90—91.

² Sealsamas, lk. 91.

³ O. В. Амбайнис, Некоторые проблемы художественности латышских бытовых сказок. Автореферат. Рига 1958, lk. 6.

⁴ Sb GEG 1885, lk. 145—154, 208—239; Sb GEG 1886, lk. 46—52; Sb GEG 1890, lk. 34—37, 76—83.

⁵ Sb GEG 1883, lk. 107; Sb GEG 1886, lk. 276—281, 213—240, 113—117, 210—213, 282—289; Sb GEG 1883, lk. 107—124, 133—135; Sb GEG 1889, lk. 51—68.

⁶ T. Riomar, Eesti vanad tähtpäevad. Oleviku Lisa 1886, nr. 11—15.

⁷ Dr. L. v. Schroeder, Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften, in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Verh. GEG XIII, lk. 149—408.

Teiselt poolt tuleb tollaegseis eesti mütoloogia ja kombestiku käsitlustes¹ märkida endiselt edasielavat mineviku idealiseerimist, tahet iga hinna eest «taastada» olemasolevaist kildudest muistne «kõrgem» mütoloogia, kuna oldi veendunud, et eestlastel pidi see kord olema olnud. Ebakriitiline suhtumine kasutatavasse tõestusmaterjali ei võimaldanud aga tõusta kõrgemale pseudomütoloogilisest tasemest.

Muudest tollaegsetest folkloorialastest artiklitest nimetagem veel J. M. Sommeri «Alliteratsioon Eesti rahva luuletustes».² Lihtsalt ja arusaadavalt tutvustas see eesti oma lugejat «rahvalaulu välimise koorega» — alliteratsiooni ja assonantsi esinemisega nii lauludes kui lühivormides, õpetas nägema rahvalaulude ilu, tuletas meelde ka kogumise vajadust ja puudutas põgusalt algriimi kasutamist kirjanduses. Selle kirjutise peamine tähtsus seisnes rohkem rahvaluule (vormi)ilu esiletõstmises ja väärtuse selgitamises kui algriimi-küsimuse spetsiaalses käsitlemises.

EKM*S*-i tegevuse teisel perioodil rahvaluule lühivormidest teatavasti seltsi koosolekutel ei kõneldud. Küll aga ilmus 1890. a. M. Põdderilt vanasõnade kohta vägagi tähelepandav kirjutis «Oma Maas».³ Selles ulatuslikus ja elavalt kirjutatud artiklis selgitas autor vanasõna mõistet ja teket, kõneles poetilisest küljest, laenudest ja dateerimisest keelelise materjali alusel, kujundilise külje taha peidetud sisulisest mõttest. J. Kapi 1873. a. kirjutisega võrreldes tähendas see suurt sammu edasi vanasõnade käsitlemisel sootuks mitmetahulisemast ja uudsemast aspektist.

Kui 70-ndate aastate eesti folkloristikast kõneldes võisime nentida, et kaasaegsete folkloristlike koolkondade teoreetilised seisukohad ei kajastunud meil peaaegu üldse, siis sama olukord oli iseloomulik ka 80-ndatele aastatele. Vaid üsna põgusaks ja nõrgaks vastukajaks tollal paljude teiste maade folkloristikas valitسنud nii rännu- kui ka antropoloogilisele teorialle oli 1888. a. «Postimehe» veergudel avaldatud tagasihoidlik, peaaegu märkamatuks jääv kirjutis.⁴ Autor tõstis üles küsimuse mitmesuguste rahvaste juttude sarnasusest (70-ndatel aastatel oli sama küsimus mütoloogia osas teatavasti huvitanud juba M. Vesket). Mõlemad mainitud teooriad seletasid sarnasuse probleemi erinevalt. Autor ühines siin Kreutzwaldi juba 1866. a. avaldatud mõttega rahvajuttude rändamisest ning aklimatiseerumisest. Ühtlasi arvas ta, et nii neil, kes «Indiat kõigi muinasjuttude isamaaks» tunnistavad, kui ka neil, kes «hingeteaduse najal tõendavad, et inimese vaim terves ilmas sekssamaks on loodud ja nendesamade põhjus-

¹ stud. -t, Wanade Eestlaste «neli aastapäeva»; stud. -ts, Natuke Eesti mytologiast. (Jumalate õpetusest). Mõlemad kirjutised «Postimehe lisaleht» 1886, nr. 52.

² EPM 1885, nr. 27.

³ M. Põdder, Eesti vana sõna. Oma Maa 1890, nr. 2, lk. 81—89.

⁴ V., Kirjanduse põllul. Postimees 1888, nr. 144.

seaduste najal enesele kauni luuleilma on kujutanud» (seega nii rännu- kui antropoloogilise teooria pooldajatel), on küll omajagu õigust, kuid alles «mõlemad seletuse viisid ühendatult jõudvad tõe le kõige ligimale, teevad mõistatusele otsa ja annavad küsijale rahuldava vastuse».

Kuid taoliste teoreetiliste probleemide üle ei tekkinud ei kohe ega ka hiljem enam mingit edasist mõttevahetust. Pind selleks oli veel valmimata; kesksel kohal asus ja üha suurema tähelepanu osaliseks sai 80-ndate aastate lõpul elavnev kogumistöö.

Eesti nende aastate rahvaluuleteaduse uurimuslikku taset iseloomustades märkigem võrdluseks, et samal ajal — 80-ndate aastate keskpaiku — oli Soome rahvaluuleteaduses jõutud juba geograafilis-ajaloolise meetodi põhjendamiseni ning rakendamiseni J. ja K. Krohni poolt. Selle rännuteoorial baseeruva uue folkloristliku koolkonna positiivseks küljeks oli nii teoreetilistes väidetes kui ka praktilises uurimistöös lähtumine ammendavalt kogutud ja hoolikalt süstematiseeritud materjalihulgast, negatiivseks aga formalistlik-skemaatiline, rahvaluuleteose ideelist sisu ja kunstilist külge ignoreeriv käsitlus.¹ Eesti folkloristikasse ei ulatunud selle mõju 80-ndatel aastatel veel mingil määral, kui mitte arvestada J. Hurda seisukohta «Vana Kandle» saksa-keelses sissejuhatuses laulude nn. algkuju taastamise kohta, millele on juba ka eespool viidatud. Kindla koha omandas geograafilis-ajalooline meetod eesti folkloristikas alles XX sajandist alates, kõigepealt soome teadlaste eestiainelistes töödes.

¹ Lähemalt vt. J. M. Sokolov, Folkloori olemus, lk. 78—81; V. Pino, Sotsiaalsed vastuolud eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal. Kandidaadidissertatsioon. Tartu 1954 (käskiri TRÜ raamatukogus), lk. 12—29; U. Tedre, Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus. Kandidaadidissertatsioon. Tallinn 1955 (käskiri TA Keskraamatukogus), lk. 29—35.

Kokkuvõte

Eelnevas vaatlesime EKmS-i tegevust eesti rahvaluule kogumise, publitseerimise ja uurimise alal kahe aastakümne pikkusel ajajärgul kui eesti kultuuriloo üht olulist osa. On mõisteta, et selle esimese keskse organisatsiooni tähtsamaks tegevuslõiguks kujunes algusest peale folkloorialane töö. Oli ju rahvaluule sajandite vältel olnud eesti rahva kõige olulisemaks vaimseks eneseavalduseks, tema elavaks kirjutamata kirjanduseks, tema ellusuhtumise poeetiliseks väljenduseks. Polnud midagi loomulikumat, et võitluses rahvusliku kultuuri loomise eest suunati eriline tähelepanu selle kultuuri olulisema koostisosa — rahvaluule — kokkukogumisele ja publitseerimisele ning tema tähtsuse igakülgselt selgitamisele.

Millistele tulemustele võib eespool käsitletu põhjal jõuda?

Seltsi rahvaluule-alase töö üksikasjalik käsitus ja pilgu tagasihitmine sellele eelnenud ajajärgule võimaldab kõigepealt piiritleda eesti rahvaluuleteaduse arenguperioode.

EKmS-i eelse folkloristliku mõtte areng jaguneb kahte perioodi. Esimest neist võib piiritleda umbkaudu XIX saj. algusest kuni 30-ndate aastateni, teist 30-ndatest aastatest kuni 70-ndate aastate alguseni. Kui esimesel perioodil sai juttu olla vaid eesti folkloristika tekkeks vajalike tähtsamate eelduste kujunemisest, siis teine periood tähendab aluse loomist eesti rahvuslikule folkloristikale. See sai võimalikuks XIX saj. 30—60-ndate aastate uutes ühiskondlikes tingimustes, millal kohalike sakslastest rahvaluulekogujate kõrval, kes panid kirja rohkesti väärtuslikku materjali, tõusid esile esimesed eestlased-folkloristid Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi näol. Nende rahvaluule-alane tegevus kuulus täiel määral veel rahvaluule romantilise mõistmise ajajärku, millal rahvaluulet koguti kui vajalikku materjali pilguheitmiseks rahva ajalukku ja rahvusliku kirjanduse loomiseks. Tollal valitsenud romantilise mütoloogilise koolkonna seisukohad, et rahvaluule kui meieni vaid üksikute katkendlike kildudena säilinud loomine tuleb ta endisel kujul taastada, leidsid eriti tugeva vastukõla eesti rahvusliku intelligentsi esimeste esindajate juures. Mõistame selle all Fr. R. Faehlmanni ja Fr. R. Kreutzwaldi tege-

vust eesti rahvaluule looval kasutamisel, kirjanduslikul ümber-
töötamisel, mis oli kõige vahetumalt seotud oma ajajärgu taotlus-
tega, rahva mineviku idealiseerimisega. Selle perioodi kvalitatiiv-
seks iseärasuseks on, et koostatakse ja ilmub rahvuseepos «Kalevi-
poeg», millel oli murranguline tähtsus kogumistööle üha avarama
tee rajamisel eelkõige 1860-ndatel aastatel laiemas ulatuses kaju-
nema hakanud eesti rahvusliku intelligentsi hulgas. Rahvaluule
mõistmisele aitasid omapoolselt kaasa H. Neusi rahvalaulukogu,
Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsed jutud», tema rahvaluule
väärtust ja tähtsust, rahvalaulu mõistet ja vormiküsimusi käsitle-
vad eestikeelsed kirjutised. Kõige selle mõjul hakkas ikka enam
esile kerkima rahvaluule kirjapanijaid. Ka EKMS-i hilisemate
silmapaistvate juhtide J. Hurda, M. Veske ja C. R. Jakobsoni
rahvaluule-alase tegevuse algusest võime juba neil aastatel
kõnelda. EKMS-ile eelnenud ajajärk tõstis eelkõige esile rahva-
luule kui rahvusliku väärtuse, kui rahvusliku iseteadvuse ärata-
mise vahendi ning alustas rahvaluule tähtsuse selgitamist, milleta
poleks olnud mõeldav laiemate hulkade asumine kogumistööle.
Rahvaluulest kõneldes piirduti tollal veel vaid vanade laulude ja
ennemuistsete juttude mainimisega.

Eesti folkloristika kolmandat perioodi võiks piiritleda 1870-
ndate aastate algusest kuni 1888. a. See on ajajärk, millesse lan-
geb ka EKMS-i tegevus (kuigi selts suleti küll mõned aastad hil-
jem, lõppes folkloorialane töö sisuliselt siiski juba 1888. a.). Selle
perioodi võib, lähtudes ühiskondlik-poliitilistest tingimustest, oma-
korda jaotada kaheks etapiks, millest esimene haaraks 70-ndad,
teine 80-ndad aastad. Esimesel etapil muutus EKMS juhtiva kesku-
sena eesti folkloristika arengus kõige olulisemaks teguriks. 70-
ndad aastad kui eesti talurahva hulkade rahvusliku ja poliitilise
ärkamise aeg, kui rahvusliku liikumise uus etapp, kujutaski endast
mitmete organisatsioonide tekkeaega, kelle kaudu rahvuslik tead-
vus hakkas kanduma järjest laiemale. Fr. R. Kreutzwaldi tees
rahvaluulest kui eesti rahva «aust ja ilust» leiab üha avarama
kõlapinna. Veel enam — kogu käsitledava ajajärgu folkloorialane
tegevus on eelkõige selle teesi tõestamine, rahvaluule väärtuse ja
tähtsuse selgitamine, et anda vastulöökk rahva hulgas kiriku ja
vennastekoguduse mõjul kujunenud eelarvamustele rahvaluulest
kui jumalavallatust «lorist». Võitlus rahvusliku kultuuri loomise
ja rahvusliku teadvuse tõstmise eest tähendas rahvaluule väärtuse
väsimatut põhjendamist ja kogumise pidevat populariseerimist.
Kõigeeks selleks andis esmakordselt sobiva tribüüni EKMS.
J. Hurda oskuslikul juhtimisel hakkas selts aasta-aastalt suure-
neva eduga organiseerima rahva ärksamaid jõude — nii seltsi
liikmeid kui mitteliikmeid — osavõtuks esmajoones rahvaluule kui
kadumisohus oleva minevikuaranduse kogumise üritusest. Ei tule
unustada ka seda tõsiasja, et halvustavat suhtumist rahvaluulesse
aitas mõnel määral pareerida Hurda kui pastori astumine rahva-

luule kogumise organiseerimise esiritta. Esmakordselt eesti folkloristika ajaloos võib kõnelda rahvaluule kogumise muutumisest massiliseks ja üldrahvalikuks, kuigi see jäi veel kaugemale maha sajandi lõpukümnendi kogumistöö mõõdetest.

Tõsi, 70-ndatel aastatel suhtutakse folkloori endiselt kui eelkõige ajaloolisse mälestusmärki ja nähakse temas rahva ajaloolise saatuse tunnetamise olulist elementi. Kuid õiget seletust ajaloo peegeldusele eesti folklooris ei suudetud ometi veel anda, kuna rahvaluules nähti vaid «vanavara», mida käsitleti kui minevikulist, hilisema arenguta nähtust. Selle hiljem eesti kodanlikus folkloristikas olulist osa etendanud idealistliku kontseptsiooni juured ulatuvad seega XIX sajandisse. Tollal teenis ta eesti talurahvahulkade rahvusliku ja poliitilise äratamise tähtsat ülesannet.

Ometi ei tähendanud rahva «muistse suuruse» romantiline ihalemine 70-ndatel aastatel enam varasemate seisukohtade aksepteerimist «kadunud» ja «ununenud» rahvaluule rekonstrueerimise osas. See uus, mille EKMS-i folkloristlik tegevus tõi nimeetatud aastatel endaga kaasa rahvaluule kogumise mõtte üldrahvalikuks ja massiliseks muutmise kõrval, oli teadusliku huvi äratamine rahvaluule kogumise vastu ja esimeste kogumistöö printsiipide ja meetodite kujunemine.

Esmakordselt eesti folkloristika ajaloos hakati nüüd keskse organisatsiooni kaudu ellu viima kollektiivse kogumise põhimõtet. 1872—1875 on nendeks aastateks, millal kujuneb mõte rahvaluule süstemaatilise, kihelkonnaprinsiibilise kogumise organiseerimisest, mida hakati teostama 1876. a. alates. Kogujate arv suurenes pidevalt; siia kuulusid inimesed rahva mitmesugustest kihtidest, enamasti küll koolmeistrid, kuid ka sulased, rätsepad, tislerid jt. Kogumistöö tulipunkti aetus rahvalaulude kogumine. Kerkisid esile esimesed silmapaistvad rahvalaulude kogujad, nagu J. Jagomann (Räpina khk.), J. Peet (Viljandi khk.), H. Krickmann (Viru-Nigula khk.), J. M. Sommer (Viru-Jaagupi khk.), Joosep Hurt (Sangaste khk.), J. Bergmann ja J. Orgusaar (Kolga-Jaani khk.), J. Seimann (Vändra khk.) jt., kelle kogutud laulude arv ulatus juba sadadesse numbritesse.

Sellel ajajärgul pandi EKMS-is alus kollektiivse kogumistöö organisatsioonilistele printsiipidele. Üksteise järel ilmusid kogumist propageerivad lühemad või pikemad kirjutised-üleskutsed (1871, 1876, 1877, 1878). Kui 1843. a. Fr. R. Kreutzwald eesti esimeses rahvaluule kogumise üleskutses esitas tagasihoidliku küsimuse «ennemuistsete juttude» ja «regivärsi-lugude» esinemise kohta, siis nüüd peatuti juba üksikasjalikumalt sellel, mida koguda (rahvalaulud, -jutud, vanasõnad, rahvausund ja kombestik; detailsemalt kõneldi rahvausundist ja -juttudest). Oli koostatud küsitluskava rahvaastronoomia kogumiseks; tekkisid esimesed kogumiskavad ka kogujate endi koostatuna. Kogumist propageeriti

järjekindlalt seltsi koosolekutel, kus tehti sellest tööst kokkuvõtteid ja tõsteti kogujaid nimeliselt esile. J. Hurda ja kogujate vahel kujunes tihe ja südamluk kontakt kirjavahetuse teel. Sel perioodil toimusid ka M. Veske korduvad kogumisreisid. C. R. Jakobsoni «Sakala» oli loonud kogujatega samuti kindla kontakti. Kogumine toimus vabatahtliku töö korras, kuid selle intensiivistamiseks rakendati ka tasumaksmist ja kahel korral lähetati välja koguni stipendiaadid.

Selle aja kogumistööle on iseloomulik, et kogumisinõudeid — kuidas kirja panna ja varustada kogutu andmetega — pole veel formuleeritud. Sellele veel tähelepanu ei omistatud. Võib ainult kõnelda mõnest juhuslikult ilmunud märkusest panna kogutav kirja «just nõnda», nagu see kuuldud. Tuleb rõhutada, et needki juhuslikud meeldetuletused ei lähtunud teaduslikult täpse üleskirjutuse seisukohalt, vaid ainult huvist rahva keele vastu. Küll suunas selles osas oma kogujaid kirjavahetuse teel aga Hurt, toonitades laulude «muutmata» kirjapaneku vajadust. Need küsimused hakkasid mõnel määral huvitama kogujaid endidki, kellest mõnigi märkas koguni variantide esinemist.

Juttude ja muu rahvaluule kogumine oli seltsi peamise tähelepanu tulipunktist 70-ndatel aastatel veel eemal. Lauludega võrreldes olid juttude kirjapanekud üleskirjutuse täpsuse nõudest sootuks kaugemal. Kuidas rahvas tegelikult ise jutustas, seda üleskirjutatud tekstid veel ei näita. Seega ei saa veel kõnelda rahvapärase esituse noteerimisest, vaid ainult jutusüžee ülesmärkimisest vastavalt iga koguja oskusele ja võimetele. Antud ajajärgul tähendas aga ka selle rahvaehtsana, omapoolse täiendamiseta kirjapanek eelnenuga võrreldes edusammu, milleni tööpoolest oli ka jõutud.

Kogumisinõudeile tähelepanu mittepööramine tingis selle, et tolleaegsete saadetiste enamik on igasuguste andmeteta või kui neid on, siis üsna juhuslikult (koguja nimi siiski esines, kuid mitte kaugeltki kõigil kirjapanekutel).

EKMS-i ajal astuvad eesti folkloristikas esile kollektiivse kogumistöö esimesed organisatorid. Suur tähtsus oli J. Hurdal. Sellise isiku osa oli silmapaistev just kogumise ja publitseerimise algpäevadel, kui töömeetodid olid alles väljakujunemisel. Hurda kõrval oli oluline, kuigi tagasihoidlikum koht M. Veskel ja C. R. Jakobsonil. Rahvusliku liikumise erinevate suundade esindajatena, kellel olid erinevad ühiskondlik-poliitilised vaated, erinev ajalookäsitused ja suhtumine kirikusse, hindasid nad ometi ühtviisi kõrgelt eesti rahvaluulet kui väärtuslikku kultuuriaaret ja tegid kõik selle kiireks kokkukogumiseks. Kõik nad käsitasid rahvalauluna vana ja traditsioonilist regivärssi. Valitses romantiline arusaam: laulude esteetilise ja

ajaloolise väärtuse kriteeriumiks on nende vanus. Rahvaluule kui rahva ajaloolise mälestuse väärtuse ja kogumise vajaduse selgitamine rahvale oli kaasaja antifeodaalse võitluse seisukohalt tähtis ja oluline. Sellisena oli EKMS-i folkloristlik tegevus tihedalt seotud rahvusliku liikumisega kui selle üks olulisi komponente.

80-ndad aastad ei too kogumistöö arengusse enam midagi oluliselt uut. Otse vastupidi. Kui 70-ndate aastate lõpul kulmineerub selle perioodi kogumistöö EKMS-is, siis järgmise aastakümne muutunud ajaloolistes tingimustes ja seltsi kogu tegevuse allakäigust olenevalt ei suudeta endist taset enam säilitada, kuigi ei puudunud ka püüded soikuma hakkavat kogumist ergutada ja seda suunata kogumiskavade avaldamisega. Seoses J. Hurda lahkumisega EKMS-ist katkes kihelkonnaprintsiibiline kogumistöö. Katkes ka senine kontakt enamasti kõigi eelmise aastakümne rahvaluulekogujatega. Seltsi kui kogumist organiseeriva keskuse tähtsus oli muutunud üsna väikeseks; olulisem osa oli pigem tollal J. Jõgeveri toimetatud ajakirjal «Oma Maa». Kogujate arv vähenes enam kui poole võrra. Kui enne võisime loetleda terve rea silmapaistvaid kogujaid, siis nüüd oli viljakamaks vaid V. Mägi, kelle kirjapanekute hulgas oli pealegi palju ebausaldatavat. Kogumisnõudeid ei formuleeritud ka nüüd (kuigi juhuslikke viiteid «muutmata» kirjapaneku vajadusele muidugi esines). Ei leitud enam võimalusi stipendiaatide väljasaatmiseks ega tasumaksimiseks (peale ühe juhtumi). Hoopis juhuslikumalt ja harvemini kõneldi koosolekul kogumisest ja kogujatest.

Kuid otsustada 1880-ndate aastate rahvaluulekogumise üle ainult EKMS-i järgi ja kõnelda rahvusliku liikumise kriisist tingitud üldisest ja seaduspärasest huvilangusest ka kogumistöös oleks ometi vääri. 1888. a. J. Hurda alustatud suurokogumine osutas, et rahva laiades hulkades elas ka kahekordse rahvusliku rõhumise tingimustes edasi ülddemokraatlik liikumine, suur ja tõsine huvi rahvusliku kultuuripärandi talletamise vastu, mida ei suudetud küllaldaselt rakendada EKMS-i poolt. Õigesti organiseerituna, EKMS-is juba 70-ndatel aastatel väljakujunenud kogemustele toetudes ja neid edasi arendades suunati rahva jõud sajandi lõpukümnendele asendamatu rahvaluulerikkuste kokkukandmisele, mis andis suurepäraseid tulemusi. Ent tuleb ka näha, et süvenev «vanavara»-kontseptsioon ahendas rahvaluule kogumist, suunas selle kitsastesse raamidesse, ja et sellisena oli see kontseptsioon kasulik eesti kodanlusele, keda loomulikult ei võinudki huvitada klassikihistumise kajastumine rahvaluules.

Arvuline kokkuvõte (punktides) EKMS-i kogumistöö tulemustest a. 1872—1891 on järgmine (siia pole arvestatud Veske poolt kogutut, mida ei ole võimalik arvuliselt kindlaks määrata, ja ka C. R. Jakobsonile a. 1878—1882 saadetud rahvaluulet):

rahvalaule	— 6403
rahvajutte	— 714
mõistatusi	— 2097
vanasõnu ja kõnekäände	— 6636
loodushääli	— 16
mänge	— 46
nõiasõnu	— 70
uskumusi ja kombeid	— 1801
rahvaviise	— 16,

peale selle veel rahvameditsiini, kultuuriloolisi ja etnograafilisi märkmeid, keelt, nimesid jm. Kogujaid oli 149 isikut (+ 28 anonüümset saadetist), kogutud oli 67 kihelkonnast. Kindla enamuse neist moodustasid koolmeistrid. Eriti tähelepanuväärne oli rahvalaulude arv. Võrreldes ÕES-i ja EKÜ kogudega (kokku 2621 laulu) oli see nüüd suurenenud kaugelt rohkem kui 2 korda. Vaid väga väikese osa sellest moodustasid lõppriimilised laulud. Rahvaviise oli kogutud äärmiselt vähe.

EKMS-i perioodil võisime märkida ka rahvaluule-alase terminoloogia kujunemist. Avarus ka senine Kreutzwaldi-aegne rahvaluule mõiste, mis haaras tollal ainult rahvalaule ja -jutte, nüüd aga — tänapäevast terminoloogiat kasutades — rahvaluule kitsamas ja laiemas mõttes (laulud, jutud, vanasõnad, mõistatused, rahvaviisid ja -mängud, rahvausundi ja kombestiku). Sellisena mõisteti rahvaluulet EKMS-i kogu tegevuse vältel. Rahvaluule tähenduses tarvitati terminit «rahva mälestused» ja ka «vanavara». 1878. a. tõi J. Bergmann esmakordselt esile termini «rahvaluule», mis aga tollal ei läinud veel käibele.

Uue kvaliteedi tõi EKMS endaga kaasa ka rahvaluule, eelkõige rahvalaulude publitseerimise osas. Esmakordselt avaldati konkreetne ja ulatuslik plaan publitseerimiseks (vanad laulud, vanad jutud, vanasõnad ja mõistatused, vana usk, vana komme). Selle plaani teostamist alustati rahvalaulude avaldamisega täiesti uudsel — topograafilisel printsiibil. Ühtlasi sõnastati meie folkloristikas esmakordselt rahvalaulude teadusliku publitseerimise nõuded, kuigi neid praktikas ei suudetud veel kõiki ja vajalikul tasemel teostada.

Eelnenud väärtuslikele kogemustele (H. Neus) toetudes löid EKMS-i rahvalaulude publikatsioonid «Vana Kannel» ja «Eesti rahvalaulud» aluse meie rahvalaulude klassifikatsioonile. Natuurmütoloogilised seisukohad ei tulnud nendes väljaannetes enam arvesse. Mõlemad teosed annavad hea läbilõike eesti regivärsilises laulus kajastuvast rahva mõtte- ja tundemaailmast, sotsiaalsetest vastuoludest, tööst ja puhkusest, murest ja rõõmust. Ebarahvapäraste tekstide avaldamine oli tollal muutunud juba läbikäidud etapiks; ainult paaril

üksikul juhul avaldus veel ebakriitilist suhtumist laulude ehtsuse küsimusse.

EKMS andis eesti folkloristikale seega nii teadusliku kui ka rahvaliku rahvalaulude väljaande «Vana Kandle» ja «Eesti rahvalaulude» näol, mis löid kindla aluse rahvalaulude publitseerimisele. Väljaspool seltsi avaldatust polnud tollal neile võimalik kõrvu seada midagi võrdset.

Teises järjekorras pööras EKMS tähelepanu rahvajuttude avaldamisele. Ühelt poolt oli siin tegemist rahvalike väljaannetega (J. Kõrvi ja J. Kunderi kogud). Nagu vendade Grimme ja meil Kreutzwaldi muinasjutukogu, jätkasid ka need kunstiliselt töödeldud rahvajuttude publitseerimist. J. Kõrvi kogus on selgesti märgatav autori romantiline taotlus luua avaldatud veehaldajuttude abil idealiseeritud pilt eesti mütoloogiast. Kõrvi kogust tõuseb nii rahvapärase ainekogu kasutamise kui ka kunstilise töötuse poolest tunduvalt kõrgemale J. Kunderi «Eesti muinasjutud». Mõlemad kogud paistavad silma antifeodaalse suunitluse ja kasvatustlik-eetilise külje poolest.

Teiselt poolt kuulub EKMS-i tegevusaega aga ka meie rahvajuttude publitseerimise ajaloos esmane katse anda välja süsteematiseeritud, kogumisandmetega varustatud ja juba ka tekstoloogilisi nõudeid arvestav rahvajuttude kogu. See oli J. Jõgeveri «Eesti muinasaeg», mis aga kahjuks jäi pooleli. Kui rahvalaulude väljaannetes ei tulnud enam arvesse mütoloogilise teooria mõjud, siis selles jutukogus ilmnisid need selgesti. Seetõttu ei andnud Jõgeveri kogu meie rahvajuttude publitseerimisel veel midagi püsivamat liigituse osas. Seniste rahvalike publikatsioonide kõrval tähendas ta aga ometi kui esimene juttude teadusliku väljaande katse uut kvaliteeti.

Nagu rahvalaulu-väljaanded, nii olid ka EKMS-is avaldatud rahvajutukogud selle perioodi parimateks publikatsioonideks, mida ei ületanud teised 70—80-ndate aastate jutuväljaanded kui vähenõudlikule tasemele jäänud folkloorsed rahvaraamatud. Kahjuks ei suutnud selts oma toimetiste hulgas peale laulude ja juttude publitseerida teisi rahvaluule põhilikke.

EKMS-i folkloorialase tegevuse olulisema osa moodustas kogumine ja publitseerimine. Üsna tagasihoidlikeks jäid rahvaluule üksiküsimuste läbitöötamisel, teaduslik-teoreetilise mõtte arendamisel tehtud esimesed sammud. Kui seni olid folklooriküsimuste käsitlemisel ainsaks tribüüniks olnud OES ja EKÜ, mille tööst võttis osa üsna kitsuke ring eesti haritlasi, siis nüüd oli EKMS-i koosolekute näol esmakordselt loodud foorum laiema kuulajaskonna osavõtuks eestlaste endi esitatud folkloorialastest ettekannetest. Esinejateks olid nii eesti avalikkuses üldiselt kui ka rahvaluule alal tuntud isikud, nagu J. Kapp, C. R. Jakobson, M. Veske, J. Kunder, J. Kõrv, J. Jõgever jt. On üsnagi loomulik, et esimeste käsitlustena jäid need ettekanded kirjeldav-tutvustava esi-

tuse piiridesse. Sellest tasemest kerkisid tunduvalt kõrgemale ainult M. Veske rahvalaulu keelt käsitlevad võrdlev-ajaloolised artiklid. Küllalt suurt tähelepanu osutati 70—80-ndatel aastatel eesti mütoloogiaküsimustele. Kui laule ei käsitletud tollal enam kunagise «müütilise luule» kildudena, siis usuti ometi eesti muinasusundi tegelikult olematu jumalate-maailma olemasolu. See «taastati» soome mütoloogia abil «suure mineviku» tõestamiseks. Mineviku idealiseerimine vastas rahvusliku liikumise ülesannetele, sel oli täita feodalismi igandite vastu suunatud tähtis võitlusülesanne veel 80-ndatelgi aastatel, kuid nende aastate muutunud ühiskondlikes tingimustes hakkas selle kandepind ühtlasi kaduma. Pseudomütoloogiline käsitlus eesti folkloristikas oli üheks osaks sellest üldisest pseudomütoloogilisest suunast eesti sajandilõpu kirjanduses, millest me kõneleme kui epigonismi-ajastule iseloomulikust nähtusest, kui rahvusliku liikumise aja romantismi järellainetusest, mis ühtlasi välistas ühiskondlike vastuolude kajastamise.

Tähelepanu omistamine muinasusundile ja rahvaluule arhaiseeriv-idealiseeriv käsitlus kõneleb selget keelt mütoloogilise koolkonna mõjust eesti folkloristikale. See mõju kandus siia eelkõige saksa ja soome, kuid 80-ndatel aastatel J. Jõgeveri vahendusel ka vene folkloristikast. Siinsetes oludes, kus polnud veel olemas spetsiaalselt ettevalmistatud folkloristide kaadrit, ei saa muidugi kõnelda ka selle koolkonna teoreetikutest. Teaduslike teooriate rakendamiseks või sügavamaks edasiarendamiseks polnud aeg veel küps. Nii kajastusid ka teiste folkloristlike koolkondade (antropoloogiline ja rännuteooria) seisukohad meil vaid väga põgusate vilksatustena. On arusaadav, et siinsetes kohalikes rahvusromantilistes tingimustes, rahva kunagise kõrge kultuuritaseme tõestamise püüetes leidis nii 70-ndatel kui ka 80-ndatel aastatel erilise kõlapinna mütoloogilise koolkonna rõhutatud huvi kauge muinasajapildi rekonstrueerimise vastu. See ei tähendanud aga mingit ulatuslikku müütide uurimist. Kui kõnelda mütoloogidele oma-est lähenemisest rahvajuttudele kui müütide jäänustele, siis võiks eesti folkloristika vastavaks — kuigi muidugi üsna tinglikuks — näiteks olla J. Kõrv oma «muistejuttude» koguga. Samuti pole meil sel ajajärgul enam põhjust kõnelda tervikliku eesti müütide-maailma loomisest. Üksikuid katseid meie muinasusundi «rekonstrueerimisel» — ja seda vaid kitsas lõigus, metsa- ja veehaldjate osas — tegid M. Veske ja J. Kõrv. Nende käsitlusi võib nimetada koguni omalaadseteks näideteks võrdleva meetodi rakendamisest. Sellist menetlust kasutasid mütoloogid, kuid meil tähendas see vaid soome mütoloogia mehhaanilist ülekanndmist eesti omasse, nagu seda võisime märkida eriti Kõrvi puhul. Temast tunduvalt avaramat võrdlusmaterjali (ka keelelist) otsis ja kasutas M. Veske, kuid teoreetiline piiratus ja ebakriitiline suhtumine kasutatavasse materjali ei võimaldanud temalgi oma aja tasemest kõrgemale tõusta. 80-ndatel aastatel oli eesti folkloristikas tegemist veel ka nn. «nooremate

mütoloogide», «meteorologistide» mõjuga, mis avaldus selgesti Jõgeveri «Eesti muinasajas».

Eespool öelduga on puudutatud olulisemat v ä l i s m õ j u d e s t EKMS-i aegses folkloristikas. On mõistetav, et saksa hariduse saanud rahvusliku liikumise aja haritlaskonnas olid tugevaimad saksa mõjud. Kuid küllalt olulised olid ka juba Kr. J. Petersonist saadik eesti folkloristikasse ulatunud soome mõjud, mis järjest süvenesid, omandades laiema ulatuse EKMS-is. Siin oli kõigepealt tegemist Soome Kirjanduse Seltsi kui rahvaluule kogumist ja publitseerimist organiseeriva keskuse pideva virgutava eeskujuga. Ent ühtlasi võisime kõnelda ka meie kihelkonnaprinsipiilise ja süstemaatilise kogumistöö eeskujust soome folkloristikale. 60-ndaist aastaist alates, seoses Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoja» ja «Eesti rahva ennemuistsete juttude» kirjastamisega Soomes, süvenesid vastastikused sidemed. Tekkis kontakt soome folkloristide J. ja K. Krohniga, mida 80-ndatel aastatel arendasid eriti J. Hurt ja M. J. Eisen. M. Veske ja J. Kõrvi puhul tuleb alla kriiputada M. A. Castréni mõju. Vene folkloristidest ja etnograafidest oli 80-ndatel aastatel eesti rahvaluuleteadusele otsene toime A. N. Afanasjevi ja A. V. Tereštšenko töödel. Seega ei arenenud eesti 70—80-ndate aastate folkloristika isoleeritult, omaette, vaid liikus nii-öelda samal joonel kogu kaasaegse folkloristikaga, võttes vastu välismõjutusi ja kujunedes oma konkreetsetes rahvuslikes tingimustes.

EKMS-i rahvaluule-alane tegevus on ennekõike näiteks sellest, kuidas feodaalsest tardumusest ärkav ja rahvusliku rõhumise vastu võitlev rahvas rakendas oma jõud tööks rahvusliku kultuuri põllul. Rahvaluule kogumine ühendas nii talupojad ja haritlaskonna, rahvusliku liikumise ideede lennukamad kandjad maakoolmeistrid ja eesti intelligentsi kõrgema haridusega isikud kui ka rahvusliku liikumise erinevate suundade esindajad. See rahvusliku tõusuga kaasnev huvi rahvaluule vastu meil, nagu nägime, polnud mingiks erandnähtuseks, vaid sedasama võisime märkida ka meie lähemate naabermaade Vene, Läti, Soome XIX sajandi rahvaluuleteaduses.

Kõige eelnenuga võrreldes tähendas EKMS-i folkloorialane tegevus k v a l i t a t i i v s e l t u u t a j a j ä r k u e e s t i r a h v a l u u l e t e a d u s e a r e n g u s. EKMS-i perioodil loodi tugev alus rahva enda poolt kokkukantud eesti käsikirjalistele rahvaluulekogudele, mis kuuluvad praegu maailma suurimate hulka. Uht külge pidi küll veel seotud rahvaluule romantilise käsitusega, oli eesti folkloristika välja jõudnud teadusliku aluse loomiseni, esialgu küll kogumistööle ja rahvalaulude publitseerimisele. Siitpeale võime kõnelda eesti folkloristika kui iseseisva t e a d u s a l a kujunemisest.

РОЛЬ ОБЩЕСТВА ЭСТОНСКИХ ЛИТЕРАТОРОВ В РАЗВИТИИ ЭСТОНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Резюме

В 1872 году в Тарту было создано Общество эстонских литераторов, деятельность которого, продолжавшаяся до 1893 года, была одним из значительнейших культурных начинаний эстонского национального движения. Своей главной задачей Общество ставило повышение уровня национальной культуры не только путем развития эстонского языка и литературы и издания книг на эстонском языке, но также и путем собирания и публикации материалов эстонского народного творчества. В истории эстонской культуры фольклористическая деятельность Общества эстонских литераторов охватывает период в два десятилетия. Подготовка к основанию Общества была начата еще в 60-х годах XIX века. В этот период Эстония вступила на путь капиталистического развития, чему в 60—80-х годах сопутствовало общественно-политическое движение, по своей сущности буржуазно-демократическое, направленное против пережитков крепостничества и принявшее в местных условиях национальную, антинемецкую окраску. Уже с самого начала в эстонском национальном движении стали все отчетливее вырисовываться два различных направления: буржуазно-клерикальное и буржуазно-демократическое.¹ В 70-х годах XIX века это движение благодаря ряду крупных общественных начинаний все более распространилось в народных массах, углубляя их национальное самосознание. Конец 70-х и начало 80-х годов были периодом наивысшего развития национального движения. В середине 80-х годов, в связи с классовым расслоением внутри нации и углублением классовых противоречий, оно пошло на убыль. Во второй половине 80-х годов эстонский народ, испытывавший национальный гнет прибалтийско-немецких помещиков, стал подвергать-

¹ Подробнее об эстонском национальном движении см. «История Эстонской ССР (с древнейших времен до наших дней)». Академия наук Эстонской ССР. Институт истории. Второе издание. Под редакцией Г. И. Наана. Таллин, 1958, стр. 270—280.

ся, кроме того, насильственной руссификации, проводимой царскими властями.

Деятельность Общества эстонских литераторов продолжалась с первых лет возникновения национального движения и до периода его упадка. Еще в 1865 году первым выдвинул идею основания такого общества, крайне необходимого для развития эстонской национальной культуры, выдающийся эстонский просветитель-демократ, составитель эпоса «Калевипоэг» Ф. Р. Крейцвальд. Его мысль разделяли видные представители молодого поколения эстонской интеллигенции Я. Хурт и К. Р. Якобсон, которые впоследствии играли в жизни Общества эстонских литераторов большую роль. Я. Хурт в дальнейшем возглавлял буржуазно-клерикальное направление в национальном движении, К. Р. Якобсон — буржуазно-демократическое направление. Первые практические шаги в деле основания Общества были предприняты К. Р. Якобсоном, но в конце 60-х годов инициативу взяли в свои руки представители в то время уже достаточно четко определившегося буржуазно-клерикального направления. Первым председателем Общества эстонских литераторов с 1872 по 1881 год был Я. Хурт, в то же время бывший пастором в Отепя. Большинство членов Общества составляли школьные учителя.

В деятельности этой первой национально-культурной организации с самого начала главное место заняла фольклористическая работа. Ведь для угнетенного эстонского народа фольклор на протяжении веков был основным средством отображения его духовной жизни, его живой неписаной литературой, поэтическим выражением его мировосприятия. Поэтому вполне естественно, что в борьбе за создание национальной культуры особое внимание уделялось ее наиболее существенной составной части — фольклору, его собиранию и всестороннему разъяснению его значения.

Подробно рассматривая фольклористическую деятельность Общества эстонских литераторов, а также работу по собиранию народной поэзии в предшествующий период, мы можем определить этапы развития эстонской фольклористики и проследить, как постепенно вырабатывались методы фольклористической работы. В развитии фольклористической мысли до основания Общества эстонских литераторов можно различить два периода. Первый охватывает отрезок времени примерно с начала XIX века до 30-х годов, а второй — с конца 30-х и до начала 70-х годов. Если в первый период лишь складывались главнейшие предпосылки для возникновения эстонской фольклористики, а именно — зарождение в Западной Европе науки о народно-поэтическом творчестве, оживление в собирании эстонского фольклора, появление в 1821 году эстонской псевдомифологии К. Я. Петерсона, усиленное подчеркивание историко-мифологи-

ческих элементов в народном творчестве, — то второй период знаменует собой создание основ эстонской национальной фольклористики. Это стало возможным в новых общественных условиях 30—60-х годов XIX века. До этого времени много ценных материалов народной поэзии было записано местными собирателями-немцами; они занимались собиранием фольклора, главным образом, в научных организациях, существовавших до создания Общества эстонских литераторов, — в Эстонском ученом обществе, основанном в 1838 году в Тарту, и в Эстляндском литературном обществе, учрежденном в 1842 году в Таллине. Наряду с этими собирателями в 30-х годах появились первые фольклористы-эстонцы; это были выдающиеся просветители-демократы Ф. Р. Фельман и Ф. Р. Крейцвальд. Фольклористическая деятельность Фельмана и Крейцвальда протекала еще полностью в период романтического толкования народного творчества. Фольклор тогда собирали как материал, необходимый для освещения истории народа и создания национальной литературы. Господствовавшая в то время мифологическая школа фольклористики считала, что народная поэзия — это лишь отдельные дошедшие до нас фрагменты народного творчества и что его надо восстановить в прежнем виде. Эту точку зрения разделяли и первые представители эстонской национальной интеллигенции. Мы имеем в виду деятельность Ф. Р. Фельмана и Ф. Р. Крейцвальда по творческому использованию эстонского фольклора, по его литературной переработке. Этот период характеризуется таким событием, как составление и издание народного эпоса «Калевипоэг» (1857—1861, народное издание в 1862 году). Выход в свет этого произведения имел переломное значение, он положил начало еще более широкому собиранию фольклора, особенно эстонской национальной интеллигенцией, которая стала интенсивно формироваться в 60-е годы. Лучшему пониманию народной поэзии способствовали также такие издания, как первый сборник эстонских народных песен «Ehstnische Volkslieder» (1850—1852), составленный Х. Нейсом, «Старинные эстонские народные сказки» Ф. Р. Крейцвальда (1866), его вышедшие на эстонском языке статьи о ценности и значении фольклора, о понятии народной песни и вопросах ее формы. Под влиянием всего этого стало появляться все больше собирателей фольклора. Начало фольклористической деятельности будущих выдающихся руководителей Общества эстонских литераторов Я. Хурта, М. Веске и К. Р. Якобсона также относится именно к этим годам. В период, предшествовавший созданию Общества эстонских литераторов, фольклор уже стал рассматриваться как национальное сокровище, как средство пробуждения национального самосознания народа, угнетаемого прибалтийскими баронами. Уделялось большое внимание широкому разъяснению значения фольклора, без чего было бы немислимо

привлечь народные массы к собиранию творений народной поэзии. Понятие фольклора ограничивалось в тот период лишь старинными сказаниями и народными песнями.

Третий период развития эстонской фольклористики можно ограничить временем с начала 70-х годов до 1888 года. На этот же период приходится и время деятельности Общества эстонских литераторов (хотя Общество и было закрыто несколькими годами позже, однако его фольклористическая деятельность, в сущности, прекратилась уже в 1888 году). Исходя из общественно-политических условий, этот период можно, в свою очередь, подразделить на два этапа: первый охватывает 70-е, а второй — 80-е годы. На первом этапе Общество эстонских литераторов, как руководящий центр, становится главным фактором в развитии эстонской фольклористики. 70-е годы были периодом национального и политического пробуждения эстонского крестьянства, новым этапом национального движения; как уже отмечалось выше, в это время возник ряд организаций, которые способствовали пробуждению национального самосознания у все более широких масс. Тезис Крейцвальда о народной поэзии, которую он характеризует как «славу и красу» эстонского народа, находит все более широкий отклик. Более того, вся фольклористическая деятельность в рассматриваемый период служила прежде всего доказательству этого тезиса, разъяснению ценности и значения фольклора, была направлена к тому, чтобы преодолеть сложившееся в народе под влиянием церкви и гернгутерской общины предубеждение, будто фольклор — это «богопротивное суесловие». Борьба за создание национальной культуры и подъем национального самосознания — это значило неустанно разъяснять ценность фольклора и непрерывно популяризировать его собирание. Для всего этого впервые предоставило необходимую трибуну Общество эстонских литераторов. Под умелым руководством своего председателя Я. Хурта Общество с каждым годом все успешнее организует пробуждающиеся силы народа, прежде всего — для участия в собирании фольклора, богатого поэтического наследия, находящегося под угрозой исчезновения. Не следует забывать и того факта, что бороться с пренебрежительным отношением к народной поэзии в некоторой степени помогла руководящая роль в организации собирания фольклора такого деятеля, как Хурт, который был пастором. Впервые в истории эстонской фольклористики собирание фольклора стало массовым, общенародным делом, хотя, разумеется, развитие его далеко не достигло тех масштабов, которые оно приобрело в последние десятилетия XIX века.

Правда, в 70-х годах отношение к народному устному творчеству остается прежним: на него смотрят в первую очередь как на исторический памятник и видят в нем существенный источник познания исторических судеб народа. Однако дать правиль-

ный анализ того, как история отражается в эстонском фольклоре, также еще не могли, поскольку в фольклоре видели лишь «народную старину», наследие прошлого, — явление, не имеющее дальнейшего развития. Эта идеалистическая концепция, игравшая значительную роль и в позднейшей эстонской буржуазной фольклористике, сложилась, таким образом, еще в 70-х годах. Но в тот период она служила важной задаче — делу национального и политического пробуждения эстонских крестьянских масс.

Однако в 70-е годы романтическое восхищение «древним величием» народа уже не означало согласия с прежними теориями о необходимости восстановить «исчезнувшую», «забытую» народную поэзию. Фольклористическая деятельность Общества эстонских литераторов в 70-х годах не только превратила собирание фольклора в общенародное дело — она пробудила научный интерес к этому собиранию, способствовала формированию первых принципов и методов собирательской работы. В этот период впервые в истории эстонской фольклористики стал через центральную, всеэстонскую организацию проводиться принцип коллективного собирания фольклора. В 1872—1875 годах возникает мысль о систематическом собирании фольклора по отдельным приходам, которая стала проводиться в жизнь начиная с 1876 года. Число собирателей фольклора непрерывно росло. Если в 1872—1875 годах имелось 35 поименно известных и 5 неизвестных собирателей из 24 приходов, то в 1876—1881 годах было уже 85 собирателей из 49 приходов, то есть примерно из половины общего числа приходов того времени. Кроме того, неизвестными собирателями была прислана 21 запись фольклорных материалов.

Собиранием фольклора занимались люди из самых различных слоев населения; это были преимущественно школьные учителя; но встречались в числе собирателей также и батраки, портные, столяры и др. Главное внимание было направлено на собирание народных песен. Появились первые видные собиратели народных песен, такие, как Я. Яагоман из Ряпинаского прихода (655 песен), Ю. Пээт из Вильяндиского прихода (415 песен), Х. Крикман из Виру-Нигулаского прихода (310 песен), Иоозеп Хурт из Сангастеского прихода (280 песен), Я. Бергман (268 песен) и Ю. Оргусаар (226 песен) из Колга-Яаниского прихода, Я. М. Соммер из Виру-Яагупиского прихода (218 песен), Я. Сейман из Вяндраского прихода (210 песен) и др.

В этот период в Обществе эстонских литераторов была заложена основа организационных принципов коллективного собирательства. Одна за другой публиковались статьи — воззвания, пропагандировавшие собирание фольклора (1871, 1876, 1877, 1878 годы). Если Ф. Р. Крейцвальд в 1843 году в первом эстонском воззвании относительно собирания народной поэзии лишь за-

дает вопрос о наличии старинных сказок и песен с аллитерированным стихом, то в рассматриваемый период в статьях уже более подробно указывалось, что именно следует собирать (народные песни и сказки, пословицы, народные поверья и обычаи). Был составлен вопросник для собирания материалов по народной астрономии. Собираение фольклора систематически пропагандировалось на собраниях Общества, где подводились итоги этой работы и поименно указывались собиратели. Между Я. Хуртом и собирателями установилась тесная связь путем переписки. Работа была организована на добровольных началах, но для поощрения практиковалась и выплата наград, а дважды даже были посланы на сбор фольклора стипендиаты (если пользоваться современной терминологией).

Однако в тот период требования, предъявляемые к собиранию фольклорных материалов (как записывать тексты, как снабжать записи соответствующими данными), — не были еще сформулированы. В обращениях к собирателям этим вопросам еще не уделялось внимания. Можно отметить лишь несколько случайно появившихся в печати заметок о том, что собираемые материалы нужно записывать «именно так», как они были услышаны. Следует подчеркнуть, что и эти случайные указания давались не из соображений научной точности фольклорных записей, а лишь из интереса к народному языку. Иначе относился к этому делу Хурт, который в переписке с собирателями указывал на необходимость записывать песни «без изменений». Эти вопросы в известной мере заинтересовали и самих собирателей фольклора, а некоторые из них, наиболее наблюдательные, даже отмечали наличие вариантов тех или иных песен и сказаний.

В 70-х годах собирание сказок и прочих фольклорных материалов не стояло еще в центре внимания Общества. По сравнению с песнями, записи сказок в отношении точности были очень далеки от необходимых требований. Как именно рассказывалась сказка в народе — этого записанные тексты не показывают. Таким образом, еще нельзя говорить о точном фиксировании чисто народного исполнения сказки, — в записях излагался лишь ее сюжет, в зависимости от умения и способностей каждого собирателя. Однако в данный период даже такая запись, передававшая содержание народных сказок вполне достоверно, без добавлений со стороны собирателей, означала по сравнению с предшествующим временем шаг вперед.

Большая часть присланных корреспондентами фольклорных материалов в тот период не была снабжена никакими данными (фамилия собирателя все же бывала указана, но далеко не на всех записях). Я. Хурт в большинстве случаев сам отмечал фамилию корреспондента, время и место сбора материалов.

В собирательской работе в 1872—1881 годах принимало участие 113 корреспондентов, фамилии которых известны, и 25 ано-

нимных собирателей; ими были записаны фольклорные материалы в 57 приходах, а также на территории, населенной сету. В эти годы фольклорных материалов (считая и записи без указания даты) было собрано следующее количество (в пунктах):

народных песен	— 5745
народных сказок	— 492
загадок	— 1414
пословиц и поговорок	— 5459
записей подражания голосам природы	— 11
игр	— 31
заговоров	— 36
поверий и обычаев	— 1317
народных напевов	— 5

В руководстве собиранием и публикацией материалов народного творчества в 70-х годах большие заслуги принадлежат организатору этой работы Я. Хурту. Роль такого организатора была особенно велика именно в самом начале, когда работа эта только начиналась и методы ее еще не были выработаны полностью. Наряду с Хуртом достаточно важное, хотя и более скромное место принадлежит М. Веске и К. Р. Якобсону. М. Веске был одним из видных собирателей фольклора. В 1875—1882 годах он являлся заместителем председателя Общества эстонских литераторов, а в 1878—1879 годах редактировал ежегодник Общества. В конце 70-х годов М. Веске окончательно примкнул к буржуазно-демократическому направлению в национальном движении. В 1878 и 1879 годах он при материальной поддержке Общества совершал поездки для собирания фольклора, выступал на собраниях Общества с речами и докладами о фольклоре и публиковал в изданиях Общества народные песни. Надо отметить, что фольклористическую деятельность М. Веске вел и вне рамок Общества. К. Р. Якобсон, возглавлявший буржуазно-демократическое направление в национальном движении и в 1872—1875 годах являвшийся заместителем председателя Общества эстонских литераторов¹, сам не был собирателем фольклора, однако энергично содействовал собирательской работе Общества через свою очень популярную в народе газету «Сакала», которая была основана в 1878 году. В результате разъяснительной работы, проводившейся газетой «Сакала», Якобсон в 1878—1882 годах получил ряд фольклорных материалов: 27 собирателей прислали 89 народных песен, 47 сказок, 21 загадку, 40 пословиц и поговорок, 17 описаний

¹ В 1881—1882 гг. К. Р. Якобсон был председателем Общества эстонских литераторов.

народных поверий и обычаев, 25 записей народных напевов и прочие материалы.

Представители двух разных направлений в национальном движении, имевшие различные общественно-политические взгляды и по-разному относившиеся к церкви, тем не менее одинаково высоко ценили эстонское народнопоэтическое творчество как ценное наследие прошлого и прилагали все усилия к его быстрейшему собиранию. Однако обнаруживались и неизбежные расхождения. Так, например, К. Р. Якобсону охотно посылали песни и сказки, направленные против церкви и пасторов; газета «Сакала» решалась открыто сравнивать старинные песни с церковными песнопениями, и не в пользу последних. Что касается Я. Хурта, то он, наряду с другими деятелями национального движения, несмотря на свой все углубляющийся пасторский консерватизм, внес большой вклад в сокровищницу национальной культуры, прежде всего как организатор собирания фольклора. Этой работе не могла помешать даже резкая критика со стороны сослуживцев — пасторов. В тот период уже сложился взгляд Я. Хурта, согласно которому он считал народной песней только старую песню с аллитерированным стихом.

Систематическая работа по собиранию фольклора, которой руководил Хурт и которая все шире охватывала народные массы, усиливала в народе чувство национальной общности и способствовала пробуждению крестьянства.

80-е годы не вносят в развитие деятельности по собиранию фольклора ничего существенно нового. Более того: если в конце 70-х годов эта работа в Обществе эстонских литераторов ведется наиболее интенсивно за весь данный период, то в следующем десятилетии, в изменившейся исторической обстановке и в связи с упадком всей деятельности Общества, объем собирательской работы сокращается. С уходом из Общества Я. Хурта прекратилось и собирательство по приходам. Прервалась также связь почти со всеми собирателями фольклора, занимавшимися этой работой в предшествующем десятилетии.

С 1882 по 1885 год фольклористической работой Общества эстонских литераторов руководил выдающийся фольклорист и лингвист М. Веске,¹ который, однако, как организатор собирания и хранения фольклорных материалов значительно уступает Я. Хурту. Из тех материалов, которые поступили в Общество эстонских литераторов при М. Веске, мало что сохранилось. Данные о проделанной работе — правда, неполные — мы находим в протоколах Общества (как в напечатанных, так и написанных от руки) и в переписке того времени. Эти данные показывают, что в 1882—1885 годах собиранием фольклора для Об-

¹ В 1886—1890 годах (до своей смерти) М. Веске работал в Казанском университете преподавателем финно-угорских языков.

щества эстонских литераторов занималось 25 корреспондентов. Относительно собранных за этот период фольклорных материалов сведений нет.

В 1886—1891 годах фольклористической деятельностью Общества руководили Я. Йыгевер и Ю. Кундер. Оба они пытались оживить собирательскую работу. Чтобы дать ей нужное направление, они в 1886 году опубликовали программы собирания фольклора, из которых особенно следует отметить программу, составленную Ю. Кундером. В этом же году Кундер уехал из Эстонии, и руководство работой по собиранию фольклора легло на Йыгевера. В своей деятельности Йыгевер держался твердого принципа: собранные материалы сразу опубликовывать в издании «Eesti muinasaeg» («Эстонская старина»). В значительной степени оживил собирательскую работу того времени издававшийся Йыгевером журнал «Опа Маа» («Своя страна»), в котором также печатались некоторые из присланных Йыгеверу фольклорных материалов. Однако, несмотря на все усилия, число собирателей сократилось более чем наполовину (51 человек из 40 приходов). Если раньше можно было назвать целый ряд видных собирателей, то теперь наибольшее количество материалов представлял лишь В. Мяги, к тому же, в его записях имеется много недостоверного. Требования к собиранию фольклора и теперь еще не были сформулированы (хотя случайные указания о необходимости записывать тексты «без изменений» и имели место). Не находилось больше возможностей ни для отправки стипендиатов в фольклористические поездки, ни для выплаты наград (за исключением одного случая). Гораздо реже говорилось теперь на заседаниях Общества о фольклористической работе и собирателях.

В 1886—1891 годах в Общество эстонских литераторов поступило 658 народных песен, 222 сказки, 683 загадки, 1177 пословиц и поговорок, 5 записей имитаций голосов природы, 15 игр, 34 заговора, 484 описания поверий и обрядов, 11 народных напевов. По сравнению с количеством материалов, собранных в предшествующее десятилетие, это было значительным снижением.

Однако было бы неверно судить о собирании фольклора в 80-х годах лишь по результатам деятельности Общества эстонских литераторов или же говорить о том, что в связи с кризисом национального движения вообще понизился интерес к фольклористической работе. В 1888 году собирательская работа возобновилась в больших масштабах, и это свидетельствует о том, что и в условиях кризиса национального движения в народе существовал большой, серьезный интерес к сохранению национального культурного наследия, — интерес, который Общество эстонских литераторов не сумело в достаточной мере использовать и направить. В последние десятилетия XIX века,

благодаря использованию опыта, приобретенного Обществом эстонских литераторов еще в 70-х годах, и дальнейшему развитию выработанных в эти годы принципов и методов работы, правильно организованное дело собирания фольклора, к которому были привлечены самые широкие массы, дало замечательные результаты. Но вместе с тем следует отметить, что идеалистическая концепция «народной старины» ограничивала собирательскую работу узкими рамками. Эта концепция была выгодна эстонской буржуазии, которую, разумеется, отнюдь не могло интересовать то, как в фольклоре отражено классовое расслоение и классовые противоречия.

Результаты работы по собиранию фольклора, проведенной Обществом эстонских литераторов за 1872—1891 годы, выражаются в следующих цифрах (сюда не вошли материалы, собранные Веске, поскольку невозможно установить их количество, а также фольклорные материалы, присланные К. Р. Якобсону в 1878—1882 годах):

народных песен	— 6403
народных сказок	— 714
загадок	— 2097
поговорок и пословиц	— 6636
записей подражания голосам природы	— 16
игр	— 46
заговоров	— 70
записей поверий и обычаев	— 1801
народных напевов	— 16

Кроме того, были собраны материалы о народной медицине, культурно-исторические и этнографические сведения, материалы по языку и пр.¹ Корреспондентами были 149 собирателей, известных по фамилиям, и 28 анонимных, всего из 67 приходивших. Большинство собирателей составляли учителя. Особенно много было собрано народных песен. Их число более чем вдвое превышает количество песен, находившихся в собраниях Ученого эстонского общества и Эстляндского литературного общества (вместе в этих собраниях находилась 2621 песня). Из числа народных песен, вошедших в собрания Общества эстонских литераторов, лишь незначительную часть составляют рифмованные песни. Очень мало было собрано народных напевов.

¹ Фольклорные материалы, собранные за период существования Общества эстонских литераторов, были сосредоточены Я. Хуртом в отдельном рукописном собрании фольклора, созданном Обществом эстонских литераторов. Это собрание состоит из 10 томов (5 томов в восьмую долю листа и 5 — в четвертую долю листа. См. иллюстрацию на стр. 129). Но это собрание включает в себе не все материалы. Они содержатся также в некоторых других рукописных томах фольклора. Все эти собрания хранятся в Литературном музее имени Ф. Р. Крейцвальда Академии наук Эстонской ССР в отделе фольклора.

Можно отметить, что в период деятельности Общества эстонских литераторов постепенно вырабатывалась также фольклористическая терминология. Расширилось существовавшее со времен Крейцвальда понятие народной поэзии: если он говорил в своих работах только о старинных песнях и сказках, то теперь под фольклором уже понимали песни, сказки, пословицы, загадки, народные напевы и игры, народные верования и обычаи. Такое понимание фольклора существовало на протяжении всего периода деятельности Общества эстонских литераторов. В значении фольклора употреблялся термин «народные воспоминания», а также «народная старина»; в 1878 году Я. Бергман впервые применил термин «народная поэзия», который, однако, не вошел в употребление.

Много нового внесло Общество эстонских литераторов в дело публикации фольклора, в первую очередь народных песен. В 1875 году Я. Хурт впервые опубликовал обширный и конкретный план издания фольклора (старинные народные песни, сказки, пословицы и загадки, древние верования, обычаи, напевы). Осуществление этого плана он начал с опубликования народных песен в сборнике «Vana Kannel» («Старые гусли»), вышедшем в двух томах в 1875—1886 годах. Песни были расположены в сборнике по совсем новому, топографическому, принципу (по приходам), который был подсказан практикой собирательской работы. Вместе с тем, впервые в эстонской фольклористике были сформулированы требования, предъявляемые к научной публикации народных песен; но практически эти требования в полном объеме и на необходимом уровне тогда еще не выполнялись.

Осуществленные с учетом предшествующих образцов (Х. Нейс) публикации народных песен по линии Общества эстонских литераторов — сборник Я. Хурта «Vana Kannel» и популярная антология М. Веске «Эстонские народные песни» (I—II, 1879 и 1883) — заложили основу классификации эстонских народных песен. Натурмифологические взгляды, сказывавшиеся в сборнике Нейса, в этих изданиях уже в расчет не принимались. Основанием для разбивки народных песен на тематические группы и для их систематизации служила сама жизнь народа, отраженная в песнях. Песни, заключающиеся в указанных двух сборниках, с достаточной полнотой открывают перед нами духовный мир народа, рассказывают о его труде и отдыхе, горестях и радостях, отображают социальные противоречия. Публикация псевдонародных текстов была в то время уже пройденным этапом; такие тексты можно встретить лишь в двух-трех случаях.

Таким образом, Общество эстонских литераторов, опубликовав сборники «Vana Kannel» и «Эстонские народные песни», дало эстонской фольклористике как научное, так и народное

издание народных песен, что заложило прочную основу для дальнейших публикаций. Все, что было опубликовано вне Общества, не может идти в сравнение с упомянутыми изданиями.

Во вторую очередь Общество эстонских литераторов уделяло внимание публикации народных сказок. Во-первых, это были народные издания — составленные Я. Кырвом «Старинные сказки и присловья эстонского народа» (1881) и сборник Ю. Кундера «Эстонские сказки» (1885). Так же, как и сказки братьев Grimm, а частично и сборник сказок Крейцвальда, они продолжали традицию публикации литературно переработанных народных сказок. В сборнике Я. Кырва отчетливо проявляется романтическое стремление автора посредством сказок о водяном духе создать идеализированную картину эстонской мифологии. По сравнению со сборником Я. Кырва значительно выше стоят «Эстонские сказки» Ю. Кундера — как по привлечению подлинно народных текстов, так и по их художественной обработке. Оба сборника отличаются антифеодальной направленностью; составители их преследовали также воспитательные, морально-этические цели.

К периоду деятельности Общества эстонских литераторов относится также первая в истории публикации эстонских народных сказок попытка издать систематизированный, снабженный собирательскими данными, уже учитывающий требования текстологии сборник народных сказок. Это был сборник Я. Йыгевера «Эстонская старина» (1889). Если в изданиях народных песен уже не чувствовалось влияния мифологической теории, то в сборнике Я. Йыгевера они проявляются отчетливо. Поэтому этот сборник еще не дал чего-либо постоянного в вопросе классификации эстонских народных сказок при их издании. Но все же по сравнению с более ранними публикациями народных сказок, этот сборник, как первый опыт научного издания сказок, был качественно новым явлением.

Выпущенные Обществом эстонских литераторов сборники народных сказок, так же, как и издания народных песен, были лучшими публикациями этого периода; они во многом превосходили другие вышедшие в 70—80-х годах народные фольклорные сборники, изданные на невысоком уровне. К сожалению, Общество в своих изданиях публиковало только песни и сказки, а материалы по другим основным видам народнопоэтического творчества оставались не опубликованными.

В фольклористической деятельности Общества эстонских литераторов наиболее существенным является собирание и публикация фольклора. По сравнению с этим сделанные Обществом первые шаги по разработке отдельных вопросов фольклора, развитию научно-теоретической мысли в этой области надо считать весьма скромными.

До создания Общества эстонских литераторов единственной

трибуной для освещения фольклористических вопросов были Ученое эстонское общество и Эстляндское литературное общество, в работе которых принимал участие еще очень узкий круг представителей эстонской интеллигенции. Собрания же Общества эстонских литераторов впервые создали возможность для более широкой аудитории заслушивать доклады по вопросам фольклора, с которыми выступали деятели-эстонцы. Это были люди, пользовавшиеся известностью среди эстонской общественности и как деятели культуры вообще и благодаря своей фольклористической деятельности: И. Капп, К. Р. Якобсон, М. Веске, Ю. Кундер, Я. Кырв, Я. Йыгеве и др. Они посвящали свои выступления таким темам, как эстонские пословицы, обычаи, мифология, язык народных песен, сказки о животных, юмор и сатира в эстонском народнопоэтическом творчестве, знакомили слушателей с русским фольклором и т. д. Вполне естественно, что эти доклады, впервые освещавшие вопросы эстонского фольклора, не выходили за рамки информационно-описательного изложения. Значительно превосходили уровень этих докладов сравнительно-исторические статьи М. Веске о языке народной песни. Немало внимания уделялось в 70—80-е годы вопросам эстонской мифологии. Хотя народные песни в этот период уже не рассматривались как фрагменты былой «мифической поэзии», все же исследователи считали, что когда-то в древнеэстонских верованиях якобы существовал мир богов. И этот мир был с привлечением финской мифологии «восстановлен», для того, чтобы доказать «великое прошлое». Идеализация прошлого отвечала задачам национального движения и выполняла еще и в 80-х годах важную роль в борьбе против пережитков феодализма, но вместе с тем, в связи с изменившимися в эти годы общественными условиями, почва для таких воззрений уже стала исчезать. В дальнейшем идеализацию исторического прошлого исползовала эстонская националистическая буржуазия в своей пропаганде «национального единства».

Повышенное внимание к древнеэстонским верованиям, а также отношение к фольклору как к архаике, идеализирующий подход ко всей народной поэзии — все это ясно свидетельствует о влиянии, которое оказывала на эстонскую фольклористику мифологическая школа немецкой и финской фольклористической науки; в 80-х годах через Я. Йыгевера такие же влияния проникли и из русской фольклористики. В условиях Эстонии, где не имелось еще специально подготовленных кадров фольклористов, не было, разумеется, и теоретиков этой школы. Для распространения или дальнейшего развития научных теорий еще не было нужных условий. Так, воззрения других фольклористических школ (антропологическая теория и теория миграции) также получили у нас лишь очень слабое отражение. Вполне понятно, что как в 70-х, так и в 80-х годах, в атмосфере

национального романтизма, когда существовало стремление доказать, что эстонский народ имел некогда высокую культуру, — нашел живой отклик подчеркнутый интерес мифологической школы к реконструкции картины далекой старины. Однако это не означало какого-либо широкого исследования мифов. Если говорить о характерном для мифологов подходе к народным сказкам как к остаткам мифов, то в эстонской фольклористике в качестве соответствующего — хотя, конечно, очень условного — примера можно назвать Я. Кырва с его сборником сказок. Мы также не имеем оснований говорить о том, что в эстонской фольклористике существовало стремление создать целостную картину эстонской мифологии. Отдельные попытки «реконструкции» древнеэстонских верований — да и то в узкой сфере, в сказках о лесных и водяных духах — принадлежит М. Веске и Я. Кырву. Их трактовки можно даже назвать своеобразными примерами применения сравнительного метода. Такими приемами пользовались мифологи, но у нас это означало лишь механическое перенесение элементов финской мифологии в эстонскую, как это можно заметить, в частности, у Я. Кырва. Значительно более обширные, чем Я. Кырв, сопоставимые материалы (также и по языку) нашел и использовал М. Веске, однако, и он, в силу своей теоретической ограниченности и некритического отношения к используемому материалу, не смог подняться выше уровня своего времени. В 80-е годы в эстонской фольклористике, кроме того, наблюдалось влияние так называемых «младших мифологов», «метеорологов», отчетливо проявившееся в «Эстонской старине» Я. Йыгевера.

Мы затронули выше наиболее существенные из внешних влияний в эстонской фольклористике периода деятельности Общества эстонских литераторов. Вполне понятно, что среди интеллигенции периода национального движения, получившей немецкое образование, наиболее сильными были немецкие влияния. Но немалое значение имели также финские влияния, проявлявшиеся в эстонской фольклористике еще при К. Я. Петерсоне и в более значительной степени сказавшиеся в деятельности Общества эстонских литераторов. Прежде всего надо отметить, что пример финского литературного общества, которое систематически организовывало собрание и публикацию фольклора, оказывал активизирующее воздействие на Общество эстонских литераторов. В то же время непрерывная работа эстонских собирателей фольклора, основанная на принципе сбора материалов по приходам, в свою очередь, служила примером для финских фольклористов. Еще в 60-х годах возникли связи с финским фольклористом Ю. Кроном, а позже с К. Кроном. В 80-х годах эти связи усилились, особенно благодаря Я. Хурту и М. И. Эйзену. В деятельности М. Веске и Я. Кырва следует указать на влияние мифологических воззрений М. А. Кастрена.

Из работ русских фольклористов и этнографов прямое влияние на эстонскую науку о фольклоре в 80-е годы имели труды А. Н. Афанасьева и А. В. Терещенко. Эстонская фольклористика 70—80-х годов не развивалась изолированно, сама по себе, а двигалась вперед, так сказать, на одной линии со всей фольклористикой того времени, испытывая влияния извне и в то же время формируясь в конкретных национальных условиях.

Фольклористическая деятельность Общества эстонских литераторов является, прежде всего, примером того, как народ, пробуждающийся от крепостнического оцепенения и борющийся против национального гнета, участвовал в работе на благо национальной культуры. Собрание фольклора объединяло крестьян и интеллигенцию, наиболее ревностных проводников идей национального движения — сельских учителей и представителей эстонской интеллигенции, получивших высшее образование, объединяло деятелей, принадлежащих к разным направлениям национального движения. В этом проявлялось желание народа активно содействовать начинаниям национального движения. Но следует подчеркнуть, что сопутствовавший национальному подъему интерес к фольклору в Эстонии не был каким-то исключительным явлением. Повышение интереса к народной поэзии наблюдалось и в Латвии, России, Финляндии. Развитие фольклористики, как и всякой другой науки, нельзя рассматривать в отрыве от конкретных общественно-политических условий данной страны.

Фольклористическая деятельность Общества эстонских литераторов означала качественно новый этап в развитии эстонской науки о фольклоре. В период существования Общества при участии самого народа был заложен прочный фундамент рукописным собраниям эстонского фольклора, которые в настоящее время являются одними из богатейших в мире. Эстонская фольклористика, хотя и связанная еще частично с романтическим пониманием народно-поэтического творчества, вышла на путь научного развития, создав основу для собирательской работы и публикации народных песен. С этого периода можно говорить о начале становления в Эстонии фольклористики как самостоятельной отрасли науки. В последующие десятилетия эстонская наука о народном творчестве развивалась под знаком концепций укреплявшей свои позиции буржуазной фольклористики.

KASUTATUD KIRJANDUS JA KÄSIKIRJALISED ALLIKAD KOOS LÜHENDITEGA

I. Trükitud materjale

- Lenin, V. I., Kiri I. Armandile 30. XI 1916. Teosed, 35. köide. Tallinn 1954, lk. 207—212.
- Lenin, V. I., Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta. Teosed, 20. köide. Tallinn 1953, lk. 1—33.
- Lenin, V. I., Riigist. Sverdlovi ülikoolis 11. juulil 1919 peetud loeng. Teosed, 29. köide. Tallinn 1954, lk. 434—452.
- Aarne, A., Die magische Flucht. Eine Märchenstudie. Aus dem Nachlass des Verfassers. FFC N:o 92. Helsinki 1930.
- Aarne, A., Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen mit der Unterstützung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft. FFC N:o 25. Hamina 1918.
- Aarne, mt. = Aarne muinasjututüüp (Aarne kataloogi järgi, vrd. FFC 25.)
- Афанасьев, А. Н., Народные русские сказки. Под редакцией М. К. Азадовского, Н. П. Андреева, Ю. М. Соколова. Том I—III, [Ленинград] 1936—1940.
- Album Academicum. Dorpat 1889.
- Altman, J., Beiträge zum Sprichwörter- und Rätselschatz der Ehsten. Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland. Herausgegeben v. A. Erman. Vierzehnter Band. Berlin 1855, lk. 8—42, 167—184.
- Амбайнис, О. В., Некоторые проблемы художественности латышских бытовых сказок. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Академия наук Латвийской ССР.
- Anderson, W., Studien zur Wortsilbenstatistik der älteren estnischen Volkslieder. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused nr. 2. Tartu 1935.
- Anni[st,] A., «Kalevala» eesti keeles. EKirj. 1922, lk. 113—126.
- Annist, A., Kalevipoeg I = Anni, Aug., F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Esimene osa. Kalevipoeg eesti rahvaluules. Mit einem Referat: F. R. Kreutzwalds «Kalevipoeg». I Teil. Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen. Tartu 1934.
- Annist, A., Kalevipoeg II = Annist (Anni), Aug., F. R. Kreutzwaldi «Kalevipoeg». Teine osa. «Kalevipoja» saamislugu. Mit einem Referat: F. R. Kreutzwalds «Kalevipoeg». II Teil. Die Entstehungsgeschichte des «Kalevipoeg». Tartu 1936.
- Азадовский, М. К., История русской фольклористики. Москва 1958.
- Aufruf und Bitte. An alle Freunde des estnischen Volkes. Neue Dörptsche Zeitung 1878, nr. 73.
- Avalik kiri kõigile. EPM lisaleht 1878, nr. 14; Sakala Lisaleht 1878, nr. 11; Perno Postimees 1878, nr. 16.
- Baltijas skolotāju seminārs 1870—1919. Redigējis Ed. Tomāss. Rīgā 1940.
- Baron, Kr., Iggaunu tautas dseemas. Mājas Viesis 1857, nr. 7, 8.

- Beiträge = Rosenplänter, J. H., Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache. Pernau 1813—1832.
- Bergmann, J., Sõnakene luuldest. Sakala Lisaleht 1878, nr. 3.
- Богатырев, П. Г. [toimetaja], Русское народное поэтическое творчество. Пособие для вузов. Москва 1954.
- Boubrig, J., Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck. Nach den Mittheilungen eines estnischen Altvaters. Mit einer Einleitung, die estnischen Volkssagen überhaupt betreffend. Verh. GEG II, 3, lk. 50—73.
- Bouquet from the Baltic. All the Year Round. A Weekly Journal. Conducted by Charles Dickens. 1860, nr. 80, lk. 80—83.
- Buch, M., Das Volkslied der Wotjaken, ein Beitrag zur Culturgeschichte des Liedes. Sb. GEG 1883, lk. 133—135.
- Boecler, J. W., Kreutzwald, Fr. R., Der Ehsten abergläubische Gebräuche = Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten von J. W. Boecler. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von Dr. Fr. R. Kreutzwald. St. Petersburg 1854.
- Castrén, M. A., Vorlesungen = Vorlesungen über die finnische Mythologie. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften aus dem Schwedischen übertragen und mit Anmerkungen begleitet von A. Schiefner. St. Petersburg 1853.
- Der Martinstag bei den Ehsten. Inland 1846, nr. 27, vg. 633—636.
- EBL = Eesti Biograafiline Leksikon I—IV. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused II. Tartu 1926—1929.
- EKirj. = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne (1906—1940).
- Eesti kirjanduse ajalugu I. Toimetanud E. Sõgel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1957.
- Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IV (1911). Tartu 1912.
- EkmSA = Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat. Tartu 1873—1890.
- Eesti laulu kimbukene. Oma Maa 1884, nr. 4—9; 1885, nr. 1—4.
- Eesti-ma rahva Kalender, ehk Tähtramat 1829 aasta peäle, pärrast meie Issanda Jesusse Kristusse sündimist. Tallinnas, trükkitud Gresseli kirjadega.
- EPM = Eesti Postimees 1866—1884.
- EPM lisaleht = Eesti Postimehe lisaleht 1871, 1876, 1878.
- Eesti rahvaluule ülevaade = Eesti rahvaluule ülevaade. Toimetanud R. Viidalepp. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn 1959.
- Eesti Üliõpilaste Seltsi album. Esimene leht. Tartu 1889.
- Eisen, M. J., Eesti mütoloogia. Tartu 1919.
- Eisen, M. J., Eesti rahva mõistatused. Tartu 1889.
- Eisen, M. J., Endise põlve pärandus. Esimene anne. Tartu 1883.
- Eisen, M. J., Esivanemate varandus. Kohalised Eesti muinasjutud. Esimene anne. Tartu 1882.
- Eisen, M. J., Esivanemate varandus. Koostanud ja redigeerinud H. Tampere. Tallinn 1958.
- Eisen, M. J., F. R. Faehlmann folkloristina. Friedr. Rob. Faehlmann'i album. Tartu 1929, lk. 66—88.
- Eisen, M. J., Jaan Jõgever. EKirj. 1924, lk. 465—475.
- Eisen, M. J., Näkiraamat. Tallinn 1922.
- ENSV TA Toim. ÜS. = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste Seeria.
- ERI = Veske, M., Eesti rahvalaulud. Tartu. I 1879, II 1883.
- Esopus von Burkhard Waldis. Herausgegeben und mit Erläuterungen versehen von H. Kurz. Erster Theil. Leipzig 1862.
- Etwas über die ehstnische Poesie, hauptsächlich in Beziehung auf die erste Abhandlung im vierten Hefte dieser Beiträge. Von einem Ungenannten. Beiträge VI, lk. 11—38.
- Faehlmann, Fr. R., Die Sage von Wannemuine. Verh. GEG II, 4, lk. 72—76.

- Faehlmann, Fr. R., Esthnische Sagen. Verh. GEG I, 1, lk. 38—47.
- Faehlmann, Fr. R., Koit und Ämarik. (Morgenroth und Aberndroth.) Eine Esthnische Volkssage. Verh. GEG I, 3, lk. 84—86.
- Faehlmann, Fr. R., Wie war der heidnische Glaube der alten Esten beschaffen? Verh. GEG II, 2, lk. 63—68.
- Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus = Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus. Trüki toimetanud M. Lepik. Opetatud Eesti Seltsi Kirjad IV. Tartu 1936.
- FFC = Folklore Fellows Communications. (Helsinki 1907—)
- Forsberg, V., Virolaisen kansanrunouden keräyksestä. Valvoja 1891. Helsingissä 1891.
- Frey, Ueber die Ehnische Poesie. Beiträge II, lk. 15—43.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für Finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. (Helsinki 1901—)
- g. Wana jut järvede sündimisest. EPm lisaleht 1876, nr. 19.
- Ganander, Chr., Finnische Mythologie. Aus dem Schwedischen übersetzt, völlig umgearbeitet und mit Anmerkungen versehen von Christian Jaak Peterson. Beiträge XIV (1822).
- Grimm, Brüder, Kinder- und Hausmärchen. Jubiläumsausgabe. Eingeleitet u. herausgegeben von Dr. Rob. Riemann. Dritte Auflage. Marburg 1907.
- Grimm, J., Deutsche Mythologie. Göttingen 1835.
- Haamer, H., Rudolf Kallas. Tallinn 1929.
- Haavio, M., Kansanrunouden keruu = Kansanrunouden keruu ja tutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831—1931. [Helsinki 1931.]
- Haltsonen, S., Eero Salmelaisen satujenjulkaisutyön historiaa. Virittäjä 1934, lk. 322—328.
- Hautala, J., Suomalainen kansanrunoutentutkimus. Helsinki 1954.
- Hellat, P., Einige Bemerkungen über die Volks-Medicin der Esten. Sb. GEG 1883, lk. 107—124.
- Herder, J. G. v., Stimmen der Völker in Liedern. Neu herausgegeben durch J. v. Müller. Upsala 1815.
- Hermann, K. A., Eesti kirjanõuse ajalugu = Eesti kirjanõuse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Jurjev — Tartu 1898.
- [Hermann, K. A.] Natuke Soome ja Eesti vanast jumalate usust. Laulu ja mängu leht. Kuukiri Eesti muusika edendamiseks. 1890, nr. 2, lk. 9—12.
- Hermann, K. A., Tähtjas palve ja soov. Postimees 1888, nr. 97.
- Holmberg, U., Die Wassergottheiten = Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker. Helsinki 1913.
- Holzmayr, J. B., Osiliana II = Osiliana [II]. Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche verschiedener Art, gesammelt unter den Insel-Esten. Verh. GEG VII, 2. Dorpat 1872.
- [Hurt, J.] Jakob Hurda kõned = Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toimetanud Hans Kruus. Tartu 1939.
- Hurt, J., Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen. (Aus dem Kirchspiel Pölwe). Schriften der gelehrten estnischen Gesellschaft. Nr. 2. Dorpat 1863.
- Hurt, J., Eesti astronomia. Kõne Peterburi Eesti Jaanikoguduse Noortemeeste Seltsis. Jurjev 1899.
- Hurt, J., Eesti päevaküsimused (1874). Teoses [J. Hurt,] Jakob Hurda kõned, lk. 149—170.
- Hurt, J., Eestirahva ajaraamat. EPm lisaleht 1876, nr. 13.
- Hurt, J., Hüdja heal. Linda 1894, nr. 4.
- Hurt, J., Kaheskümnes kaheksas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1889, nr. 11.
- Hurt, J., Kaheskümnes neljas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1889, nr. 7.
- Hurt, J., Kaks keelt «Vanast kandlest». EKirj. 1906, lk. 140—152.

- Hurt, J., Kalendritegija pallep Kalendri lugejit. Tartu Kalender 1872 ajastaja pääle, lk. 51—52.
- Hurt, J., Kiri auastatud ajaloo-uurijale W. Reiman'ile. Linda 1904, lk. 413—415.
- Hurt, J., Kõne Eesti vanavara korjamisest muinasaja uurijate kongressil Riias Augusti kuus 1896. Olevik 1896, nr. 50; EPm Ohtused kõned 1896, nr. 50.
- Hurt, J., Lühikene teadus ja tähtis palumine. Olevik 1887, nr. 21.
- Hurt, J., Meine Sammlung estnischer Volksüberlieferungen im Jahre 1888. St. Petersburger Zeitung 1888, nr. 353.
- Hurt, J., Mine ja tee nõndasamati! EPm lisalett 1878, nr. 43; Sakala 1878, nr. 40/41.
- Hurt, J., Mis Aleksandri-koolile vasta pannakse ja mis selle pääle kosta (1872). Teoses [J. Hurt.] Jakob Hurda kõned, lk. 106—148.
- Hurt, J., Mis lugu rahva mälestustest pidada. EPm lisalett 1871, nr. 26, 27.
- Hurt, J., Mõned vanad eesti regevärsid Wõru murdes. Tartu Kalender 1877 ajastaja pääle, lk. 35—42.
- Hurt, J., Mõni pilt isamaa sündinud asjost. EPm lisalett 1871, nr. 2.
- Hurt, J., Paar palvid... = Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. Olevik 1888, nr. 8, 9, 10, 12; Postimees 1888, nr. 23, 26, 29, 32.
- Hurt, J., Pildid isamaa sündinud asjust. Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused nr. 15. Tartu 1879.
- Hurt, J., Sada kaheksümnes viies aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1897, nr. 29.
- Hurt, J., Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega. Ezimene köide. Helsingi 1904.
- Hurt, J., Tähtis mälestus Eestirahvale. EPm 1879, nr. 11.
- Hurt, J., Vana Kannel I. Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused nr. 3. Tartu 1875—1886.
- Hurt, J., Vana Kannel II. Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetused nr. 3. Tartu 1884—1886.
- Hurt, J., Vanavara korjajatele. Postimees 1888, nr. 149.
- Hurt, J., Üheksaskümnes kolmas aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1893, nr. 50.
- Hurt, J., Üheksaskümnes tõine aruanne Eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. Olevik 1893, nr. 49.
- Инфантъев, Б. Т., Связи латышских и русских фольклористов. Автореферат на соискание степени филологических наук. Академия наук Латвийской ССР. Рига 1956.
- Inland = Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur (1836—1863).
- Itkonen, E., A. A. Borenius-Lähteenkorva, Kansanrunouden kerääjä ja tutkija. Helsinki 1936.
- J. J., Uued raamatud. EPm 1879, nr. 34.
- Jaakson, M., Kaval Hans ja Wanapagan. Tallinn 1881.
- Jaан Seiman — 70-aastane. Pävaleht 1926, nr. 268.
- Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte 1924/25. V: Volkskunde, bearbeitet von Oskar Loorits. Tartu 1940.
- Jakobson, C. R., Mardid. EKMSA 1873, lk. 67—69.
- [Jakobson,] C. R., Uraal-Altai keeleselts. EPm 1866, nr. 26.
- Jansen, E., Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860—1880-ndatel aastatel. Teoses C. R. Jakobson ja tema ajastu. Koostanud E. Jansen. Tallinn 1957, lk. 34—72.
- Jansen, E., Põldmäe, R., Carl Robert Jakobsoni elukäik ja tegevus. Teoses Carl Robert Jakobson. Valitud teosed I. Tallinn 1959, lk. 11—46.
- Jelizarova, M., Giždeu, S., Kolesnikov, B., Mihhalskaja, N., Väliskirjanduse ajalugu. XIX sajand. Tallinn 1960.
- Jordan, P., Geschichte der ehstländischen literarischen Gesellschaft für die Zeit 1842 bis 1892. Reval 1892.

- Jung, J., Eesti rahva vanast usust, kombedest ja juttudest. Kodu-maalt nr. 6. Tartu 1879.
- Jung, J., Einiges über die Setukesed. Sb. GEG 1885, lk. 145—154.
- Jung, J., Kūgelgen, C. v., Estnische Sagen. Sb. GEG 1886, lk. 210—213.
- Jõgever, J., Eesti muinasaeg. EKmSA 1889, II ja III vihk (lisa); EKmSA 1890 (lisa).
- Jõgever, J., Eesti Muinasjutud. EKirj. 1908, lk. 165—171, 197—205, 289—301, 398—407, 450—457.
- Jõgever, J., Eesti muinasjutud koolidele. Tartu 1924.
- Jõgever, J., Eesti muinasjutud. Vaimud. Jurjev 1915.
- Jõgever, J., Eesti rahva sündimine ja tema noor põlv. Eesti Kultura II. Tartu 1913, lk. 202—228.
- Jõgever, J., Hea nõu kooliõpetajatele, kooliõppijatele ja igale teaduse sõbrale. Oma Maa 1886, nr. 1; Saarlase Lisa 1886, nr. 9.
- [Jõgever, J.,] Johann Kunder. EKirj. I (1906), lk. 214—221, 225—243, 257—272, 289—300; EKirj. 1907, lk. 5—11, 17—24, 33—41, 49—55, 65—72, 81—94, 105—118.
- [Jõgever, J.,] Saja aasta eest. Rosenplänteri «Beiträge». EKirj. 1906, lk. 130—136, 163.
- Jõgever, J., Vene rahva ebausua kombelistest pühadest. EKmSA 1883, lk. 29—46.
- [Jürgenstein,] A., Jakob Kõrv. Postimees 1916, nr. 205.
- Jürgenstein, A., Jakob Kõrv. EKirj. 1916, lk. 397—400.
- Jürgenstein, A., Minu mälestused I. Tartu 1926.
- Kallas, O., Die Wiederholungslieder = Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I. Akademische Abhandlung. Helsingfors 1901.
- Kallas, O., Übersicht über das Sammeln estnischer Runen. FUF II, 1 (1902), lk. 8—41.
- K[allas,] R. G., Saaremaalt, kuidas sääl Eesti vana vaimuvara unetamise eest katsutakse hoida. EPm 1872, nr. 47.
- Камрmaa, M., Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu. Tartu 1933.
- Камрmaa, M., Eesti lugemik. Tartu 1936.
- [Kaplp, [J.,] Vana-sõna. EKmSA 1873, lk. 35—43.
- Kirjallinen Kuukauslehti 1867, 1868, 1869, 1871, 1878.
- Коккьяра, Д., История фольклористики в Европе. Москва 1960.
- Koppel, H., Dr. J. Hurda poliitilist seisukohta ja tegevust mõjutavaist asjaoludest. EKirj. 1939, lk. 289—293.
- Kreutzwald, Fr. R., Der dankbare Fürstensohn. Verh. GEG II, 3, lk. 74—93.
- Kreutzwald, Fr. R., Eestirahva Ennemuistessed jutud. Helsingi 1866.
- Kreutzwald, Fr. R., Eesti rahva ennemuistessed jutud. Tallinn 1953.
- [Kreutzwald, Fr. R.,] Eesti-rahva Ennemuistessed jutud ja Vanad laulud, noore põlvele mälestuseks korjatud ja kirja pandud. Esimene Jägu. Tallinn 1860. (Teine jägu. Tartu 1864. Kolmas jägu. Tartu 1865.)
- Kreutzwald, Fr. R., Ärjapõlvelaste riid. Uks ennemuistene jut. Maa-rahva Kasuline Kalender ehk Täht-raamat 1855 aasta peale pärast meie Issanda Jeesuse Kristuse sündimist, lk. 22—30.
- Kreutzwald, Fr. R., kirjavahetus II = Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847—1866. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Toimetaja M. Lepik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn 1956.
- Kreutzwald, Fr. R., kirjavahetus III = Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Toimetaja M. Lepik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseum. Tallinn 1953.
- Kreutzwald, Fr. R., kirjavahetus IV = Kirjad G. Schultz-Bertramile ja teistele 1859—1874. Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Toimetaja M. Lepik. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn 1959.

- Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II. Tartu 1911.
- Kreutzwald, Fr. R., Maailm ja mõnda. Tallinn 1953.
- Kreutzwald, Fr. R., Mittheilung über Volkslieder bei den im Pleskauschen Gouvernement angesiedelten Esten, nebst einer Beilage mit Liederproben. Verh. GEG II, 2, lk. 43—61.
- Kreutzwald, Fr. R., Neus, H., Mythische und magische Lieder der Ehsten. St. Petersburg 1854.
- [Kreutzwald, Fr. R.,] Sippelgas. Essimene jäggo. Tartu linnas 1843.
- [Kreutzwald, Fr. R.,] Sippelgas. Teine jagu. Tartu 1861.
- Kr[eutzwald,] Fr. Ueber einige festliche Gebräuche bei den Esthen. Inland 1837, nr. 12.
- Krohn, J., Viron Kirjamiesten Seura. Kirjallinen Kuukauslehti 1878, lk. 282—285.
- Krohn, K., Die Geographische Verbreitung Estnischer Lieder. Separat Abdruck aus den Berichten der Geographischen Gesellschaft in Finnland. Kuopio 1892.
- Krohn, K., Histoire du traditionisme en Esthonie. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsingissä 1892, lk. 101—110.
- Krohn, K., Wo und wann entstanden die finnischen Zauberlieder? FUF I (1901), lk. 52—72, 147—181.
- Krohn, K., Übersicht über die wissenschaftliche Thätigkeit des Pastors Dr. Jakob Hurt. (Отд. отискъ изъ Отчета Императорскаго Русскаго Географическаго Общества за 1904 г.). [С.-Петербургъ 1904].
- Kruusberg, A., Aadu Grenzstein †. EKirj. 1916, lk. 386—397, 409—439.
- Kunder, J., Eesti muinasjutud. Rakvere 1885.
- Kunder, J., Eesti muinasjutud. Teine trükk. Tartu 1924.
- Kunder, J., Ema-armastus Eesti rahva-luuletuses. Sakala 1882, nr. 20, 21.
- Kunder, J., Ema-armastus Eesti rahvaluuletuses. Tallinn 1883.
- Kunder, J., Imelik peegel. Tallinn 1953.
- Kunder, J., Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest. Tartu 1885.
- Kunder, J., Mõnda Eesti rahva luuletusest. Meelejahutaja 1886, nr. 27—29.
- Kõrv, J., Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned. Esimene kimbukene. Viljandi 1881.
- Kõrv, J., Jutud kolmest Eesti järvekese. EKmSA 1879, lk. 42—61.
- Kõrv, J., Kaval Ants ja Wanapagan. Osakene tervest luost. Valgus 1885, nr. 40; Valgus 1886, nr. 1, 2, 5, 10, 11, 19, 20, 23; Valguse Lisaleht 1886, nr. 4, 6, 8.
- Kõrv, J., Meie esivanemate vee-usust ja veejumalatest. EKmSA 1878, lk. 49—54.
- Kõrv, J., Muinasjutud. Laste Jututuba. Tartu 1934.
- Kõrv, J., Mõni sõna meie Eesti praeguse aja luuletustest ja Eestirahva muiste-juttudest. Sakala Lisaleht 1882, nr. 2—4.
- Kõrv, J., Näkineiu. [Tartu 1935].
- Kõrv, J., Veelused. Muinasjutt lastele. Tallinn 1944.
- Kõrv, J., Võitlemine sissikute vasta. EKmSA 1877, lk. 43—48.
- Käär, P., Eesti rahva Wanad jutud. Tallinn 1881.
- Laigna, K., Juhan Kunder. Mitmekülgne kultuuritegelane. Lühimonograafia. Tallinn 1959.
- Laigna, K., Juhan Kunderi osast eesti kultuuriloos. Looming 1956, lk. 1620—1646.
- Laugaste, E., Arhailised jooned eesti rahvalaulude keeles. TRU Toimetised nr. 38. Ajaloo-Keeleteaduskonna töid. Tallinn 1955, lk. 95—140.
- Laugaste, E., Eesti rahvaluule. Eesti kirjanduse ajalugu I. Toimetanud K. Taev. Tartu 1946.
- Laugaste, E., Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu I. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder. Tartu 1961. (Rotatsioonitrükk.)
- Laugaste, E., Fr. R. Kreutzwald folkloristina. Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn 1952, lk. 43—78.

- Laugaste, E., Jakob Hurt eesti rahvaluule kogujana ja väljaandjana. *Rahva Hää* 1957, nr. 11.
- Laugaste, E., Jakob Hurda osa eesti rahvaluuleteaduses. *Edasi* 1957, nr. 9.
- Laugaste, E., Jakob Hurt — suurim eesti rahvaluulekoguja. *Postimees* 1947, nr. 13.
- Laugaste, E., Normann, E., Muistendid Kalevipojast = Muistendid Kalevipojast. *Monumenta Estoniae Antiquae* II. Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Tartu Riiklik Ulikool. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn 1959.
- Lavi, P., Ühest Valgaga seotud näitekirjanikust. *Valga Kommunist* 1957, nr. 150.
- Leichter, K., Ülevaade rahvaviiside korjamisest Eestis. *Muusikaleht* 1932, nr. 5/6; Vanavara vallast. *Opetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu 1932, lk. 153—178.
- Lepik, M., Kristian Jaak Petersoni käskkirjad ja kirjad. Paar sammukest I. lk. 253—275.
- Lepik, M., Opetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest. *EKirj.* 1938, lk. 47—57.
- Lill, J., Rohtaedas lahke vanakeste seas. Tartu 1875.
- Lipp, M., Gross-Töll, eine Oesel'sche Volkssage. *Sb. GEG* 1886, lk. 213—240.
- Loorits, O., Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Vanavara vallast. *Opetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu 1932, lk. 7—34.
- Loorits, O., *Estnische Volksdichtung und Mythologie*. Tartu 1932.
- Loorits, O., *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II. (Häft. 1). *Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning* 18:2. Lund 1951.
- Loorits, O., Vanavara kultuuriloo teenistusse! Vanavara vallast. *Opetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu 1932, lk. 35—58.
- Merkel, G., Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Völker- und Menschenkunde. Leipzig 1797.
- Merkel, G., *Die Vorzeit Lieflands*. Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes. Berlin, I 1798, II 1799.
- Meyer, L., Ueber einige ältere estnische Volkslieder und ein finnisches Lied bei Goethe. *Verh. GEG* VIII, 4, lk. 33—46.
- Mickwitz, E., Abergläubisches aus Nordwest-Estland. *Sb. GEG* 1890, lk. 34—37.
- Mihkla, K., Tedre, Ü., Eesti kirjanduse õpik VIII—IX klassile. Tallinn 1961.
- Mohrfeldt, A., Jakob Hurt. Eesti ärkamisaja suurkujusid. *Suurmeeste elulood*. Tartu 1934.
- Mustonen, O. A. F., *Virolaisia Kansanrunoja*. Vihukene Eesti Rahva Laulsiid. Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kolmas Jakso. 7. Osa. Helsinki 1893.
- Mõtlej, C. E., *Mõistatuste raamat*. Esimene korjandus. Tallinn 1878.
- M[ägi, V.], Saaremaad ma armastan. *Saarlane* 1885, nr. 51/52.
- Mägi, V., *Soov saarlastele*. Saarlane 1891, nr. 10.
- Mälk, V., *Rahvaluule kogumine Eesti Kirjameeste Seltsis aastail 1882—1891*. ENSV TA Toim. ÜS. 1960, nr. 1, lk. 64—88.
- Mälk, V., *Ühest ärksast naisest*. *Nõukogude Naine* 1961, nr. 2.
- N[eus,] H., *Der dankbare Königssohn*. *Inland* 1847, nr. 14, vg. 307—310.
- Neus, H., *Ueber die poetischen Versuche der Deutschen in der Esthnischen Sprache*. *Inland* 1840, nr. 35, vg. 545—550.
- Neus, H., *Ehstnische Volkslieder*. *Urschrift und Uebersetzung*. I—III. Reval 1850—1852.
- Neus, H., *Ueber die Volkslieder der Esthen*. *Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands*. Fünfter und letzter Band. Leipzig 1836, lk. 217—232.
- Nirk, E., *Friedrich Reinhold Kreutzwald*. *Lauluisa elulugu*. Tallinn 1961.

- Nirk, E., Kreutzwaldi rahvalaulutööstlustest 1840-ndail aastail. Keel ja Kirjandus 1958, lk. 589—599 ja 650—664.
- Normann, E., M. J. Eiseni mõistatuste ja vanasõnade trükiväljaanded. Paar sammukest II, lk. 422—434.
- Normann, E., Valimik eesti vanasõnu. Tallinn 1955.
- Nurmik, M., Eesti keele õpperaamat. Tallinn 1922.
- Nurmik, M., Teine lugemik. Tallinn 1921.
- Озол, А. Я., Методы фольклористической работы в области латышских народных песен во II половине 19 века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Латвийский Государственный Университет. Рига 1950.
- P. P., Rahva laul. Sakala Lisaleht 1880, nr. 37.
- Paar sammukest I = Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale I. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn 1958.
- Paar sammukest II = Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale II. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tartu 1961.
- Peegel, J., Nikolai Nolcken keelemehena ja folkloristina. Emakeele Seltsi Aastaraamat IV, 1958. Tallinn 1959, lk. 48—68.
- Peterson, K. J., Vierter Brief. Beiträge XV (1822), lk. 70—71.
- Peterson, C., Bach, J., Inselberg, E., Das ritterschaftliche Parochial-lehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge 1839—1890. Allen ehemaligen Zöglingen und Förderern dieser Anstalt gewidmet. Riga 1898.
- Petri, J. Chr., Ehtland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehtland. I—II. Gotha 1802.
- P[ra]nts, H., J. Kunder. Perekonnaleht 1913, nr. 15.
- Põdder, M., Eesti vana sõna. Oma Maa 1890, nr. 2, lk. 81—89.
- Põldmäe, R., Dr. M. Veske ja rahvalaulik Epp Vasar. Edasi 1956, nr. 70.
- Põldmäe, R., Jakob Jagomann ja tema «Räpina kihelkonna ajaraamat». ENSV TA Toim. ÜS. 1957, nr. 1, lk. 65—72.
- Põldmäe, R., Kaks kirjanduslikku uudisleidu C. R. Jakobsonist. Edasi 1958, nr. 7.
- Põldmäe, R., Kirikutegelaste vastuolusid Jakob Hurda rahvaluulekogumisega. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 409—421.
- Põldmäe, R., Peatükk rahvusliku liikumise ajaloost. Keel ja Kirjandus 1959, lk. 57—61.
- Pärn, J., Vanad jutud. EKMSA 1875, lk. 47—52.
- R[e]iman, V., Eesti rahvateaduse uurimine (Le Folk-lore Esthonien). Olevik 1890, nr. 4.
- Reiman, V., Kivid ja killud I = Kivid ja killud. Esimene osa. Tartu 1907.
- Ridala, V., Eesti kirjanduse ajalugu koolidele. Tartu 1922.
- Riomar, T., Eesti vanad tähtpäevad. Oleviku Lisa 1886, nr. 11—15.
- Roos, J., Jakob Hurt. Eesti vanavara kuningas. Eesti Rahvuslikud Suurmehed. III sari, nr. 17. Tallinn 1936.
- Rosenplänter, J. H., Die Sandi-Mardid und Sandi Kadrid. Inland 1841, nr. 14, vg. 214—218.
- Rätsep, H., Mihkel Veske Tartu ülikooli päevil. Sirp ja Vasar 1953, nr. 4.
- Sb. GEG = Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat (1861—1940).
- [Schlegel, Chr. H. J.,] Etwas über Form, Geist, Charakter, Sprache, Musik und Tanz der Ehstnischen Nation. Beyläufig etwas über die Schönheit der teutschen Damen in Ehstland. An einen Freund im Jahr 1783. Der Teutsche Merkur 1788, lk. 331—347, 404—433.
- [Schlegel, Chr. H. J.,] Reisen = Reisen in mehrere russische Gouvernements I—X. Meiningen 1819—1834.
- S[ch]legel, Chr. H. J., Volksgedichte der Ehstnischen Nation. Bruchstück

- einer grössern Abhandlung über Sprache, Poesie, Charakter und Geist dieser Nation. Der Teutsche Merkur. December 1787, lk. 232—255.
- Schroeder, L. v., Die Hochzeitsbräuche der Esten und einiger andrer finnisch-ugrischer Völkerschaften, in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Verh. GEG XIII, lk. 149—408.
- Schroeder, L. v., Die Volkspoesie der Finnen in deutscher Uebersetzung. Sb. GEG 1889, lk. 51—68.
- Siilivask, K., Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil. Looming 1957, lk. 270—292.
- Simonsuuri, L., Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. FFC N:o 182. Helsinki 1961.
- Sohberg, M., Kuues Eesti juttotooja. Tartu 1877.
- Sokolov, J. M., Folkloori olemus = Folkloori olemus ja folkloristika historioograafia. Tartu 1947.
- Sommer, J. M., Alliteratsioon Eesti rahva luuletustes. EPM 1885, nr. 27.
- Sommer, J. M., Viru Eestlaste endistest pulma pruukidest. EKMSA 1882, lk. 69—77.
- Statuten der Section der Estländischen Literarischen Gesellschaft für estnische Sprache und Literatur. Reval 1868.
- Stein, G., Einige Volks-Arzneimittel in der Neuhausen'schen Gegend. Sb. GEG 1886, lk. 276—281.
- Stein, G., Ueber estnische Sagen und Bräuche. Sb. GEG 1886, lk. 46—52.
- Stein, V. I., Üks kubu Vanu-sõnu ja vanu kõnekombeid. Tartu 1875.
- Stillmark, M., Einiges vom estnischen Hausgeist «Tulihänd». Sb. GEG 1890, lk. 76—83.
- stud. -t, Vanade Eestlaste «neli aastapäeva». Postimehe lisaleht 1886, nr. 52.
- stud. -ts, Natuke Eesti mytologiast. (Jumalate õpetusest). Postimehe lisaleht 1886, nr. 52.
- [Süda, P.,] Väikene Vana varanduse vakk ehk Saaremaa vägimees Suur-Tõll. Eestlaste ennemuistine jutt, Saaremaa rahva suust 20ne aasta jooksul kokku korjatud. Kuresaare linnas 1883.
- Zelenin, D., Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig 1927.
- Tampere, H., Eesti rahvalaule viisidega II. Tallinn 1960.
- Tampere, H., Jakob Hurda rahvaluule väljaandmistööst ja selle printsiipidest. Paar sammukest I, lk. 131—170.
- Tampere, H., Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Tartu 1941.
- Tark mees taskus. Eesti ennemuistseid jutte kirjanike sõnastuses. Koostanud E. Raud. Tallinn 1961.
- Tartu Opetajate Seminar 1828—1928. Tartu 1929.
- Tedre, Ü., C. R. Jakobson ja rahvaluule. Teoses C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 144—182.
- Tedre, Ü., Eesti rahvaluule kogumisest XIX sajandi teisel poolel. Edasi 1953, nr. 79, 80.
- Tedre, Ü., Vanavara aidamees Jakob Hurt. Sirp ja Vasar 1957, nr. 2.
- Th[omson,] A., Rahva lauluviiside tähtsusest. Oma Maa 1884, nr. 8, lk. 184—186.
- Thompson, S., The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. FFC N:o 184. Helsinki 1961.
- [Tru]ll, [J.,] Kirjalikust vana-vara korjamisest. Saarlase Lisa 1886, nr. 10 ja 11.
- Tuglas, F., Eesti Kirjameeste Selts. Tegevusolud. Tegelased. Tegevus. Tartu 1932.
- Tuglas, F., EKMS = Eesti Kirjameeste Selts. Tegevusolud. Tegelased. Tegevus. Teosed, V köide. Tallinn 1958.
- Чичеров, В. И., Русское народное творчество. Москва 1959.
- Tõnisson'i Täht-raamat 1917 aasta jauks, millel 365 päeva on. Kirjutanud M. Tõnisson.

- Tõnisson, M., Ennemuistsed Luuletused, Jutud, laulud, ebausku kombed ja arstimiste sõnad. Esimene anne. Viliandi 1880.
- Urgart, O., Jakob Hurt ajakirjanikuna. EKirj. 1939, lk. 321—325.
- V., Kirjanduse põllul. Postimees 1888, nr. 144.
- Vanemuine 1865—1925. Tartu 1925.
- Verh. GEG = Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat.
- Veske, M., Bericht... = Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Verh. GEG VIII, 3, lk. 40—84; VIII, 4, lk. 1—32.
- Veske, M., Eesti rahvalaulud. Esimene anne. Tartu 1879. Teine anne. Tartu 1883. (Vt. ERI eespool.)
- [Veske, M.,] Eesti rahvalaulud! Oma Maa 1884, nr. 1, lk. 21—23.
- Veske, M., Eesti rahvalaulud nurganaisest seletavate tähendustega. EKmSA 1881, lk. 23—48.
- Veske, M., Ehnstische Volkslieder. Europa 1869, nr. 24.
- Veske, M., Gebete an den Waldgott bei den alten Esten. Sb. GEG 1885, lk. 208—239.
- [Veske, M.,] Kalevi poja juttude lisad I—IV. Oma Maa 1884, nr. 1, lk. 23—25; nr. 2, lk. 56; nr. 3, lk. 85—86; nr. 6, lk. 135—137.
- Veske, M., Kõsimised kodumaa asjadest. Beilage zu den Verhandlungen der gelehrten Estn. Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat 1875.
- Veske, M., Passivi potentiali kõneviisi Eesti rahva lauludes. EKmSA 1881, lk. 74—81.
- Veske, M., Reisi aruanne. 1879. EKmSA 1879, lk. 34—41.
- Veske, M., Vana Eestlaste palved metsa-jumalatele. EKmSA 1884 ja 1885, lk. 3—21; EKmSA 1886 ja 1887, lk. 3—18.
- [Veske, M.,] Vanast usust. Oma Maa 1885, nr. 2, 3, 4.
- Wiedemann, F. J., Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg 1876.
- Viidalepp, R., Jakob Hurda osa eesti folkloristika arengus. Nõukogude Õpetaja 1959, nr. 30.
- Viidalepp, R., Jakob Hurt. Sirp ja Vasar 1947, nr. 3.
- Viidalepp, R., Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja. EKirj. 1939, lk. 293—312.
- Viidalepp, R., Kreutzwald — eesti folkloristika rajaja. Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus. Artiklite kogumik. Tallinn 1953, lk. 93—129.
- Viidalepp, R., Statistilisi andmeid = Statistilisi andmeid eesti rahvaluulekogudest I. IV 1937. Rahvapäraste Selgitaja I. Nr. 1—7, 1936—1939. Tartu 1939, lk. 73—82.
- Viidalepp, R., Väljapaistev «vanavara» uurija. Õhtuleht 1957, nr. 11.
- Viidebaum [Viidalepp,] R., Jakob Hurda kaastöölised. ERMA IX—X = Jakob Hurda Muuseumi Aastaraamat IX—X, 1933/34. Tartu 1934, lk. 231—254.
- Winter, A., Estnische Märchen. Sb. GEG 1886, lk. 282—289.
- VK I = J. Hurt, Vana Kannel I. Tartu 1875—1886.
- VK II = J. Hurt, Vana Kannel II. Tartu 1884—1886.
- VK IV = H. Tampere, Vana Kannel IV. Karksi vanad rahvalaulud I. Tartu 1941.
- Voolaine, P., Dr. J. Hurda Röpina kaastöeline «Kassi Jakop Jaagumann, Kõnnu küla missõnäär». Postimees 1939, nr. 192.
- Õnsa «Sakala» toimetaja Jüri Peet'i elulugu ja püüded. Viljandi 1896.
- Üliõpilaslaulik. Tartu 1956.

II. Käsikirjalisi materjale

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum (KM).

Rahvaluule osakond (RO)

- E = M. J. Eiseni käsikirjaline rahvaluulekogu.
EFAM = Eesti folkloristika ajaloo materjalid.
EKS (4° ja 8°) = Eesti Kirjameeste Seltsi (EKMS) käsikirjaline rahvaluulekogu.
EKS, Veske = M. Veske käsikirjad Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogus.
EKÜ = Eestimaa Kirjandusliku Ühingu käsikirjaline rahvaluulekogu.
ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaline rahvaluulekogu.
EÜS = Eesti Üliõpilaste Seltsi käsikirjaline rahvaluulekogu.
H = Jakob Hurda käsikirjaline rahvaluulekogu.
K. Krohni reg. = K. Krohni eesti rahvalaulude käsikirjaline register (Veske, Kreutzwaldi jt. kogude kohta).
RKM = ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi käsikirjaline rahvaluulekogu.
S = Setu käsikirjaline rahvaluulekogu.
Veske = M. Veske käsikirjaline rahvaluulekogu.
Veske kad. = K. Krohni tehtud koopiad M. Veske kaotsiläinud rahvalaulude käsikirjadest.
ÕES, EK = Opetatud Eesti Seltsi eestikeelne käsikirjaline rahvaluulekogu.
ÕES, SK = Opetatud Eesti Seltsi saksaakeelne käsikirjaline rahvaluulekogu.

Käsikirjade osakond (KO)

1. Kogusid, kirjutisi, arhivaale

- Aruanne Eesti Kirjameeste Seltsi tööst aastal 1885. F. 14, M. 12 : 9.
EKMS-i arved a. 1872—1880. F. 14, M. 12 : 13.
EKMS-i protokolliraamat 1879—1887. F. 15, M. 1 : 1.
EKMS-i sissetulnud kirjad a. 1882. F. 14, M. 3 : 8.
[Hurt, J.,] Estnische Pamphlete: Nr. 1—7. F. 43, M. 32 : 4.
Hurt, J., Estnische Wörter aus dem I Gesang des Kalevi poeg, alfabetisch geordnet als Beitrag zur Herausgabe eines estnischen Lexicons im Auftrage der gelehrten estnischen Gesellschaft. Pölwe 1859. OES M. A. 172 : 5.
Hurt, J., Kirjameeste Seltsi asjust 1879 aastast pääle hakates. F. 43, M. 44 : 1-a.
[Hurt, J.,] Kirjameeste Seltsi Toimetused. F. 15, M. 3 : 22.
Hurt, J., Notizbüchlein Nr. 1. 1867. F. 45, M. 15 : 2.
[C. R. Jakobsoni käsikirjaline rahvaluulekogu.] C. R. Jakobsoni Kurgja fond.
[J. Jõgeveri kõne «Elajajutud.»] F. 51, M. 15 : 7.
[J. Jõgeveri päevik 1893—1895.] F. 52, M. 1 : 12.
[Fr. R. Kreutzwaldi käsikirjaline rahvaluulekogu.] F. 63, M. 3 : 1, M. 4 : 1—23.
[Kunder, J.,] (Kirjutus Eesti rahvalaulude üle.) II raamat. F. 66, M. 4 : 28.
Kunder, J., Rahva luuletuse üle. Villandi «Põllumeeste-Seltsis» peetud sel 19. mal Aprillil 1872, F. 55, M. 4 : 22.
Kõrv, H., Mälestused. C. R. Jakobsoni Kurgja fond.
[Kõrv, J.,] Minu elulugu. F. 66, M. 6 : 19.
Kristian Jaak Peterson's Literärischer Nachlass. Gesammelt und mit einem Register versehen von J. H. Rosenplänter. Pernaui August 1833. OES M. A. 16.
Schultz-Bertram, G. [Ettekanne Kalevipoja kohta Opetatud Eesti Seltsi koosolekul oktoobris 1839.] OES, M. A 172 : 4.

2. Kirjavahetusi (KO ja RO)

- C. Allas J. Hurdale. RO H, R 4, 13—14.
 J. Bock J. Kurrikule. KO F. 14, M. 4 : 3.
 M. J. Eisen EKmS-ile. KO F. 15, M. 3 : 13.
 EKmS J. Hurdale. KO F. 43, M. 27 : 6; F. 14, M. 7 : 8.
 J. Elken M. Veskele. KO F. 149, M. 3 : 21.
 A. Grenzstein J. Hurdale. KO F. 43, M. 3 : 40.
 J. Hurt J. Adamsonile. KO F. 2, M. 1 : 3.
 J. Hurt EKmS-ile. KO F. 15, M. 3 : 1; F. 43, M. 40 : 12.
 J. Hurt C. R. Jakobsonile. KO F. 47, M. 2 : 4.
 J. Hurt J. Jõgeverile. KO F. 51, M. 1 : 19.
 J. Hurt J. Kapile. KO F. 55, M. 1 : 15.
 J. Hurt K. Krohnile. RO
 J. Hurt J. Kölerile. KO F. 70, M. 1 : 5.
 J. Hurt V. Reimanile. KO F. 105, M. 1 : 20.
 J. Hurt Soome Kirjanduse Seltsile. SKS-i kirjakogu Helsingis.
 J. Hurt M. Veskele. KO F. 149, M. 4 : 36.
 Joosep Hurt J. Hurdale. KO F. 43, M. 5 : 27.
 C. R. Jakobson J. Hurdale. KO F. 43, M. 6 : 5.
 C. R. Jakobson J. Kölerile. KO F. 70, M. 1 : 6.
 H. Jannsen J. Hurdale. KO F. 43, M. 6 : 13.
 J. Jung J. Hurdale. KO F. 43, M. 6 : 30.
 J. Jõgever J. Bockile. KO F. 14, M. 7 : 10.
 J. Jõgever J. Hurdale. KO F. 43, M. 6 : 38.
 R. Kallas J. Hurdale. KO F. 43, M. 8 : 2.
 R. Kallas C. R. Jakobsonile. KO F. 47, M. 2 : 8.
 P. Kiviland C. R. Jakobsonile. KO, C. R. Jakobsoni Kurgja fond.
 Fr. R. Kreutzwald J. Hurdale. KO F. 43, M. 10 : 27.
 Fr. R. Kreutzwald C. R. Jakobsonile. KO, koop. 38 : 11.
 H. Krickmann J. Hurdale. KO F. 43, M. 10 : 29.
 J. Kuldkepp C. R. Jakobsonile. KO, C. R. Jakobsoni Kurgja fond.
 J. Kunder M. Veskele. KO F. 149, M. 6 : 58.
 A. Kurrikoff J. Hurdale. KO F. 43, M. 11 : 28.
 J. Köler J. Hurdale. KO F. 43, M. 12 : 16.
 H. Mett C. R. Jakobsonile. KO, C. R. Jakobsoni Kurgja fond.
 K. Moks H. Treffnerile. KO F. 51, M. 36 : 1.
 V. Mägi J. Jõgeverile. KO F. 51, M. 2 : 21.
 J. Orgusaar J. Hurdale. KO F. 43, M. 16 : 54.
 J. Peet J. Hurdale. KO F. 43, M. 17 : 20.
 V. Rattur J. Hurdale. KO F. 43, M. 18 : 35.
 Ed. Reiman EKmS-ile. KO F. 14, M. 5 : 2.
 J. Reinvald M. Veskele. KO F. 149, M. 11 : 27.
 J. Rothberg M. Veskele. KO F. 149, M. 11 : 43.
 J. M. Sommer J. Hurdale. KO F. 43, M. 21 : 27.
 J. Zupping J. Hurdale. RO EKS 4^a, lk. 2.
 J. Trull J. Hurdale. KO F. 43, M. 23 : 39.
 M. Tõnisson M. Veskele. KO F. 149, M. 13 : 36.
 A. Wahlberg J. Hurdale. RO H, R 3, lk. 495—496; KO F. 43.
 M. 24 : 37.
 M. Veske C. R. Jakobsonile. KO F. 47, M. 2 : 20.
 M. Veske J. Kunderile. KO F. 66, M. 3 : 14.
 A. H. Willigerode J. Hurdale. KO F. 43, M. 25 : 32.
 Üks Harjo vend Baltiski linnast RO
 J. Hurdale.

Eesti NSV TA Ajaloo Instituut (TA AI)

Eesti NSV ajalugu. II köide. Käsikiri.

Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut (TA KKI)

- Nirk, E., Fr. R. Kreutzwald võitluses eesti rahvusliku kirjanduse loomise eest oma varasemal tegevusjärgul. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn 1959. Käsikiri TA Keskraamatukogus.
- Ozols, A., Latviešu tautas poetiskās dailrades vēstures prospekta projekts. Käsikiri KKI rahvaluule sektoris.
- Tedre, Ü., Klassivõitluse kajastumine XIX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi saamiseks. Tallinn 1955. Käsikiri TA Keskraamatukogus.

Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA)

- Еггерверъ, И. Славянскій животный эпосъ въ сравненіи съ финскимъ. F. 402, nim. 2, säilitusühik 10947.
- [Vändra kihelkonnakooli ja Vändra Aleksandrikooli õpilaste nimestikud 1875/1876.] F. 1284, nim. 1, säilitusühikud 389 ja 379.

Tartu Riiklik Ülikool (TRÜ)

- Pino, V., Sotsiaalsed vastuolud Eesti külaühiskonnas rahvalaulu andmete põhjal. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu 1953. Käsikiri TRÜ raamatukogus.

III. Isikutelt saadud suulisi ja kirjalikke andmeid

- H. Joonuks, O. Kuningas, K. Mihkla, B. Treimann, H. Vaalma.

ISIKUNIMEDE REGISTER *

- Aadamson, H. — 91, 98.
 Aalberg, L. — 141.
 Aarne, A. — 192, 196, 258.
 Abel, P. — 61, 62, 102, 125.
 Acker, L. — 221.
 Adamson, J. — 61, 62, 74.
 Afanasjev, A. N. — 25, 268, 269, 271,
 272, 280, 281, 296, 311.
 Ahlquist, A. — 64.
 Ahrens, Ed. — 274.
 Ainson, H. — 55, 62.
 Ainson, J. — 67, 68.
 Ainson, P. — 218.
 Aisopos — 195.
 Allas, C. — 66—68, 70, 75—78, 92,
 100, 102, 105, 123, 128.
 Altmann, J. — 202.
 Anderson, W. — 195.
 Andresson, J. — 222.
 Ann — 20.
 Anni (Annist), A. — 253.
 Anson, A. — 216, 232, 281.
 Anspahl, J. — 70, 74.
 Anton, P. — 53, 61, 68.
 Arnim, A. v. — 23.
 Asor, A. — 68.

 Baron, Kr. — 26.
 Becker — 23.
 Belinski, V. G. — 5, 211.
 Benfey, Th. — 36.
 Bergmann, J. — 12, 86, 98, 100, 105,
 106, 119—121, 123, 129—131, 149,
 164, 165, 167—170, 200, 290, 293,
 301, 307.
 Bleyer, E. J. — 219, 233, 238.
 Blumberg, G. — 92.
 Bochmann — 19.
 Boecler, J. W. — 17, 22.
 Bock, J. — 232—234, 249.
 Borenius-Lähteenkorva, A. A. — 206.
 Boubrig, J. S. — 26.

 Brentano, C. — 23.
 Buschmann, F. — 216.
 Böckler, H. — 236, 238, 248.

 Carnoy, H. — 12.
 Castrén, M. A. — 52, 195, 200, 203,
 296, 310.
 Cimze, J. — 73, 221.

 Daniel, C. — 216.
 Daniel, G. — 218.
 Dickens, Ch. — 26.
 Ditmar — 19.
 Dobroljubov, N. A. — 211.

 Eglon, J. — 55, 61, 62, 84, 98, 126.
 Einer, H. — 218.
 Eisen, M. J. — 14, 48, 131, 194, 216,
 251—253, 264, 268, 273, 282, 284,
 296, 310.
 Eisenschmidt, W. — 45, 92.
 Elken, J. — 60, 62, 144, 222.
 Erlemann, J. — 100, 105, 126.
 Erm, Chr. — 68.
 Essenson, M. — 120.
 Europaeus, D. — 64.
 Everth — 19.

 Faehlmann, Fr. R. — 11, 14, 23, 25,
 26, 38, 47, 58, 204, 270, 288, 299.
 Fick — 19.
 Forsberg, V. — 12.
 Forselius-Boecler — 32.
 Freundlich, C. W. — 76, 78.

 Ganander, Chr. — 20, 21.
 Ganander-Peterson — 52.
 Germann, L. — 141, 186.
 Gerretz, H. — 100, 102, 125, 126,
 128.
 Glanström — 19.
 Goethe, J. W. — 17.

* Registrisse on võetud ainult tekstis esinevad isikunimed. Välja on jäetud joonealused allikaviited.

- Gottlund — 23.
 Grau, Kr. — 12, 98, 105, 120, 129, 164, 165, 168.
 Grenzstein, A. — 47, 48, 63, 68, 70, 71, 73, 74, 105, 107, 109, 161, 222.
 Grimm, J. — 24, 52, 281.
 Grimm'id, J. ja W. — 23, 24, 294, 308.
 Gutsclaff, J. — 11, 17, 52.
 Görres, J. — 23.
 Göseken, H. — 17, 52, 202.
 Haljala Leenu — 20.
 Hannus, J. — 236.
 Hansen (pastor) — 94.
 Hansen — 219.
 Hanson, C. — 61, 62.
 Helbi Hilip — 141.
 Helle, A. Thor — 17, 128, 202.
 Herder, J. G. — 17—19, 50.
 Hermann, K. A. — 46, 74, 213, 216, 220, 222, 251, 281, 282.
 Herms, J. — 68.
 Holzmayer, J. B. — 13, 53, 54, 76, 78, 195, 207.
 Hupel, A. W. — 17, 202, 274.
 Hurt, Ann — 53.
 Hurt, Eeva — 52, 53, 55, 160.
 Hurt, Jakob — 8—16, 37, 42—46, 48, 54, 56—60, 62—65, 67, 73, 74, 78—96, 104—107, 109—112, 114—116, 118—122, 125, 128—132, 134, 142, 144, 145, 148, 149, 152—166, 168—171, 173—178, 183—185, 190, 205, 206, 217, 218, 220, 223, 224—229, 231—233, 242, 243, 246—248, 250—252, 258, 267, 277, 278, 282, 283, 287, 289, 291, 292, 296, 298—300, 302—304, 306, 307, 310.
 Hurt, Johann — 84, 98, 100, 105, 106, 123, 160.
 Hurt, Joosep — 70, 82—84, 95, 100, 105, 106, 116—119, 123, 160, 290, 301.
 Härms, M. — 55, 84, 160, 163, 173.
 Ilmar — 151.
 Ilves, J. — 151, 152.
 Jaanus, J. M. — 222, 234, 236, 249, 250, 271.
 Jaakson, M. — 206.
 Jaanwerk, Th. — 218.
 Jagomann, J. — 100, 102, 104—108, 123, 126—129, 143, 218, 219, 290, 301.
 Jakobson, C. R. — 8—10, 16, 42, 43—45, 48, 49, 56, 86, 94, 95, 100, 102, 109, 127, 128, 134, 136, 147—154, 180, 190, 200, 202, 203, 213, 216, 217, 221, 242, 277, 278, 289, 291, 292, 294, 298, 299, 303, 304, 306, 309.
 Jannsen, H. — 102, 263.
 Jannsen, J. V. — 43.
 Janus, J. — 151.
 Janushoff, A. — 68.
 Jazōkov, N. M. — 23.
 Johannes (sulane) — 141.
 Johannson, J. — 151.
 Joonuks, H. — 112.
 J. U. — 102.
 Jukatsi Mari — vt. Kirschbaum, M.
 Jung, J. — 67, 87, 94, 102, 128, 187, 207, 218, 220, 245, 281, 285.
 Jutt, J. — vt. Saunamees, J.
 Jutus, J. — 100.
 Jõgever, J. — 8—11, 13, 16, 130, 173, 214, 216, 217, 220, 223—226, 228—233, 236, 242, 243, 245, 250—252, 264—274, 280, 281, 284, 292, 294—296, 305, 308—310.
 Jõgever, V. — 231, 233, 236.
 Jääger, A. — 234.
 Jürgens, G. — 218.
 Jürgenson, G. — 236.
 Jürgenson, J. — 98.
 Jürgenstein, J. — vt. Lill, J.
 Jürgenstein, A. — 188.
 Jürgenstein, W. — 91, 98.
 Jürmann, M. — 74.
 Jürvetson, E. — 93.
 Kadri — 20.
 Kaerick, M. — 236.
 Kaljaspolik, M. — 98.
 Kaljo, J. — 55.
 Kallas, Ed. — 63, 67, 68, 70, 75, 78.
 Kallas, M. — 75.
 Kallas, O. — 12, 13.
 Kallas, R. — 12, 42, 46, 48, 53, 55, 61—63, 66, 67, 70, 74—76, 78, 105, 120, 200, 225.
 Kallased — 77, 78.
 Kapp, J. — 46, 63, 66, 67, 76, 100, 126, 153, 200, 201, 202, 286, 294, 309.
 Kappel, J. — 221.
 Karotom, A. — 151.
 Kase, Ann — 49, 231—233, 236, 239.
 Kase, Annus — 49.
 Kase, L. — 48, 49, 126, 151—153, 231—233, 236, 239.
 Kaur, A. — 120.
 Kelch, Chr. — 12.
 Kenk, M. — 118.
 Kenkmann, J. — 234.
 Kerg, J. — 70, 74, 92, 98, 105.
 Kiil, J. — 191.
 Kiili, M. — 190.
 Kiiman, A. — 234.

- Kiiman, T. — 236, 239, 248—250, 271.
 Kiimann, M. — 151.
 Kiisk, M. — 234.
 Kikson, M. — 100, 125.
 Kill, J. — 151.
 Kipper, D. — 151, 152.
 Kirejevski, P. V. — 23.
 Kirschbaum, M. — 118.
 Kirt, K. — 151.
 Kitzberg, A. — 101.
 Kitzberg, J. — 100.
 Kiudosk, V. — 238, 249.
 Kiviland, P. — 95, 151, 152.
 Knüpfner, A. Fr. J. — 13, 19, 20, 22,
 29, 33, 181, 182, 274.
 Koeler, G. — vt. Köhler, G.
 Koidula, L. — 42.
 Koit, P. — 178, 182, 218, 219.
 Kolluk, M. — 100, 102, 105, 125, 126.
 Koodra, L. — 52.
 Kook, K. — 151.
 Koskinen, Y. — 38.
 Kotli, J. — 100, 105, 125.
 Kreutzwald, Fr. R. — 8, 11, 14, 23,
 25, 26, 28—30, 32—40, 43, 47, 48,
 52, 57—59, 89, 90, 92—94, 131, 132,
 136, 150, 153, 175, 182, 193, 199, 202,
 204—206, 226, 252, 262, 264, 265,
 268, 273, 274, 277, 281, 286, 288—
 290, 293, 294, 296, 298—301, 307,
 308.
 Kreutzwald-Boecler — 52.
 Krickmann, A. — 112.
 Krickmann, H. — 12, 92, 100, 105,
 106, 111, 112, 114—116, 123, 128,
 290, 301.
 Krieger, J. — 151.
 Krimm, K. — 219.
 Kritt, K. — 234.
 Krohn, J. — 11, 130, 159, 287, 296,
 310.
 Krohn, K. — 12, 13, 28, 129, 131,
 140—145, 179, 182, 218, 221, 276,
 280, 287, 296, 310.
 Kuhlbars, Fr. — 42.
 Kuhn, A. — 24.
 Kuhs, G. — 218.
 Kukk, J. — 68.
 Kuldkepp (Kuldkep), J. — 151, 178,
 180, 181.
 Kuldsep — 71, 77.
 Kunder, J. — 8—11, 15, 16, 35, 42,
 47, 48, 58, 63, 85, 131, 196, 199, 213,
 215, 216, 218, 219, 223, 226—230,
 248, 250, 252—258, 262—265, 268,
 274, 277—280, 284, 294, 305, 308,
 309.
 Kuningas, O. — 112.
 Kurrik, J. — 46, 92, 190, 216, 281.
 Kurrikoff, A. — 42, 47, 68, 74, 85, 92,
 98, 105, 125.
 Kustavsohn, M. — 70, 83.
 Kuus, J. — 100.
 Kõrv, H. — 199.
 Kõrv, J. — 10, 11, 16, 35, 48, 86, 90,
 150, 155, 156, 188—200, 203, 204,
 206, 213, 214, 216, 264, 265, 268,
 276, 284, 294—296, 308—310.
 Kõrvemann, M. — 246.
 Kärner, Fr. — 238.
 Käär, H. — 222, 233, 234, 236, 238.
 Käär, P. — 151, 152, 206, 268.
 Köhler, G. — 42, 67, 68.
 Köler, J. — 43, 56, 213.
 Körber, C. — 202.
 Küng, A. — 234, 238.
 Laan, H. — 219.
 Laas, H. — 236.
 Laigna, K. — 15.
 Lattik, A. — 222.
 Laugaste, E. — 15, 16, 264.
 Leichter, K. — 139.
 Lellep, H. — 100, 116.
 Lemberg, H. — 219.
 Lepik, T. — 219, 220, 234.
 Lepp, V. — 151.
 Leppik, J. — 236, 238.
 Leppik, M. — 218, 219, 220, 231, 234,
 236.
 Lepp-Viikmann, L. — 194.
 Lihtenberg, M. — 91, 98.
 Liinamägi, K. (C.) — 102, 123.
 Liiver, T. — 98.
 Lill, J. — 207.
 Lindeberg-Pärnamägi, H. — 234.
 Lindvest, G. — 151.
 Linkgreim, W. — 218.
 Loiken, K. — 242.
 Loiseleur-Deslongchamps, A. — 36.
 Lossmann, J. — 100.
 Lossmann, M. — 100.
 Loorits, O. — 13, 14, 258.
 Lossi, A. — 142.
 Luce, J. W. L. v. — 25.
 Luick, E. — 42.
 Luiga, G. E. — 238.
 Luik, V. — 238.
 Lutz, A. — 98.
 Luuberg, K. — 91, 98.
 Luukas, M. — 100.
 Lönnrot, E. — 23, 277.
 Lüdimois, J. — 84.
 Maantee, M. — 68, 77, 100.
 Macpherson, J. — 17.
 Madisson, A. — 238.
 Maeritz, J. — 218.

- Magus, M. — 69, 77.
 Maksim, J. — 222.
 Malm, C. E. — 94, 207.
 Mannteuffel, P. — 184.
 Markus, P. — 102, 125.
 Martinson — 219, 220, 222.
 Martna, M. — 151, 152.
 Masing, G. — 55, 62, 84.
 Masing, H. — 219.
 Masing, O. W. — 274.
 Matli — 141, 143.
 Matson, F. — 90, 100, 110, 123, 125—127.
 Matzon, P. — 151.
 Meiel, R. — 120.
 Meimer, J. — 91, 98.
 Meltzov, J. — 233, 234.
 Merkel, G. — 20.
 Mets, V. — 70, 77, 83.
 Metsmann — 236.
 Mett, H. — 150—153.
 Mickwitz, E. — 285.
 Middendorff, A. v. — 53.
 Mielberg — 42.
 Mihkel — 141.
 Mihkla, K. — 15, 181.
 M. L. . . — 98.
 Mohn, M. — 28, 118.
 Mohrfeldt, A. — 14.
 Moks, K. — 100, 123, 129.
 Muhly (Muhli), J. — 53, 61, 98, 100, 123, 126, 132, 218, 219.
 Murd, A. — 218, 219.
 Mustonen, O. A. F. — 206.
 Mäesepp, J. — 219.
 Mägi, J. — 68, 84, 128.
 Mägi, V. — 231—234, 236, 238, 239, 241—245, 249, 251, 270—273, 292, 305.
 Nagala Mai — 20.
 Neus, A. H. — 13, 19, 29—33, 39, 50, 55, 62, 171—175, 181—185, 202, 274, 276, 277, 289, 293, 299, 307.
 Niggol, I. — 63, 68, 75, 78.
 Niit, H. — 35.
 Nolcken, N. — 85, 102, 127, 219.
 O Bram — 53.
 Oettel, C. — 50.
 Oettingen, A. — 139, 140.
 Offe — 19.
 Oissaar, H. — 102.
 Oks, M. — 100.
 Orav, J. — 234.
 Orgusaar, J. — 12, 100, 102, 105, 106, 120—123, 128—130, 164, 167, 168, 170, 218, 219, 222, 233, 234, 236, 238, 247—249, 271, 290, 301.
 Orgusaar, T. — 234.
 Ostrat, H. — 236, 281.
 O. T. K. — 68, 77.
 Ott, J. — 218—220, 234, 238.
 Paap, J. — 151.
 Pahl, C. — 53.
 Palitser, T. — 151.
 Palmkroon, J. — 70, 98, 102, 105.
 Parrem, R. — 55.
 Parts, J. — 219.
 Paucker — 19.
 Pausk, J. — 98, 125.
 Peet, A. — 68, 74, 107.
 Peet, J. — 12, 74, 94, 102, 105—107, 109—111, 113, 122, 123, 129, 130, 290, 301.
 Percy, T. — 17.
 Pertel, K. — 98.
 Peterson, J. — 48, 98, 102, 126, 128, 238.
 Peterson, Kr. J. — 20—22, 26, 203, 276, 296, 298, 310.
 Petri, J. Chr. — 20, 274.
 Pettai, K. — 102.
 Piho, J. — 53.
 Piispa, L. — 142, 179, 181, 186.
 Pill, J. — 91, 98, 100.
 Pitsahl, J. — 218.
 Plukk, J. — 234.
 Ponomar, J. — 98.
 P. P. — 149.
 Prants, H. — 232, 236, 238.
 Puchk, H. — 218.
 Puusaar (Puusar), J. — 102, 151.
 Pödder, M. — 286.
 Pöldmäe, R. — 13, 44, 106, 107, 127, 140.
 Pärn, E. — 144.
 Pärn, J. — 68, 155.
 Pärnamägi-Lindeberg, A. = Pärnamägi, A. (vt. Lindeberg-Pärnamägi, H.) — 234, 249, 270.
 Pärermann, J. — 68.
 Pärt, V. — 234.
 Pärtel, K. — 91.
 Ratasmäe Mai — 20.
 Rattur, V. — 102, 225.
 Raudsep, E. — 63, 68, 84, 85, 100, 105, 255.
 Raudsepp, Chr. — 234.
 Rebane, H. — 151.
 Rebbane, J. — 90, 98.
 Redraia Mai — 20.
 Reiman, Ed. — 242.
 Reiman, V. — 11—13, 111, 206, 214, 220, 263, 272.
 Reinholm, H. A. — 64.

- Reinson, J. — 98, 100.
 Reinald, A. — 42.
 Reinald, J. — 114.
 Reiska, A. — 219.
 Rennit, A. — 236.
 Rezold, J. — 60, 62, 66, 68, 84.
 Ringenfeldt, K. (Ringewelt, K.) — 91, 98, 100.
 Riomar, T. — 285.
 Ristmegi, V. — 102.
 Rohke, T. — 71, 77, 78.
 Roos, J. — 14.
 Roots, J. — 100, 105.
 Rosenplänter, J. H. — 13, 18, 19, 22, 25, 202.
 Rothberg, J. — 219, 221.
 Ruhs, J. — 49, 61, 62, 70.
 Rusing — 84.
 Russov, Fr. N. — 34.

 Saadu, H. — 219, 220.
 Sacy, S. de — 36.
 Sakson, K. — 70, 74, 100, 105.
 Salmelainen, E. — 25, 280.
 Samberg, J. — 98.
 Samoïlov, L. — 107.
 Sander, T. — 151, 152, 238.
 Saunamees, J. — 238, 276, 277.
 Schiefner, A. — 34, 35.
 Schillart, A. — 102.
 Schlegel, Chr. H. J. — 18, 52, 174, 202.
 Schott, W. — 199.
 Schroeder, L. v. — 14, 285.
 Schultz-Bertram, G. — 56.
 Schwartz, W. — 24.
 Schüdlöffel, G. H. — 19.
 Seimann, J. — 102, 105, 106, 122—124, 290, 301.
 Shakespeare, W. — 17.
 Sjögren, A. J. — 23.
 Sohberg, M. — 206, 268.
 Sommer, J. M. 12, 102, 105, 106, 114—117, 123, 216, 218, 219, 230, 274, 281, 286, 290, 301.
 Soo, G. — 68.
 Stein, G. — 285.
 Stein, V. — 205, 207.
 Stern, B. — 92.
 Stillmark, M. — 285.
 Susi, K. — 118.
 Sörd, A. — 151.
 Sööt, K. E. — 219, 264.
 Süda, P. — 284.

 Zimmermann, G. — 53, 61, 62.
 Zupping, J. — 90, 94, 95, 98, 126.

 Taevere, S. — 151, 152.
 Tamm, J. — 151, 152.

 Tampere, H. — 16.
 Tander, A. — 238.
 Tanilovitš, O. — 107.
 Targa — 141, 143.
 Tarkpea — 68, 74.
 Teas, J. — 233.
 Tedre, Ü. — 15.
 Teen, K. — 100.
 Tennemann, M. — 100.
 Tereštšenko, A. V. — 280, 296, 311.
 Thomson, A. — 90, 98, 181, 216, 221, 222.
 Tilk, J. — 236, 238.
 Till, J. — 62.
 Tohv, M. — 234.
 Toots, J. — 218.
 Treffner, H. — 42, 74, 213, 223, 230, 265.
 Treimann, B. — 79.
 Treufeldt, M. — 98, 149.
 Treumann, G. J. — 67, 68, 70, 71, 79, 80, 105.
 Treumann, M. — 218.
 Trull, J. — 242.
 Truusmann, Jaan — 231, 236, 238, 246, 270.
 Truusmann, J[üri] — 213, 214.
 Tuglas, F. — 13, 155, 213, 214, 273.
 Tuuling — 71, 77.
 Töevälja, H. — 218.
 Tönisson, M. — 102, 125, 145, 182, 206, 207, 214, 268.
 Tönisson, J. — 218.
 Tänav, M. — 116, 142, 143, 179, 181—183, 186.
 Törne, G. — 100.
 Tülk, J. — 190, 216.
 Tylor, E. — 47, 208.

 Undritz, P. — 91, 92, 98.
 Unger, I. — 69, 77.
 Unne, J. — 98, 126.
 Uttendorf — 142, 178, 179, 181, 182.
 Uuehendrik, M. — 98.
 Uus, M. — 90, 98.
 Uussaar, J. — 62.
 Uussar, P. — 68, 77.

 Vaalma, H. — 80.
 Wahlberg, A. — 68, 70, 71, 80—82, 94, 106, 233, 236, 238, 246, 249, 271.
 Varblane, J. — 62.
 Vardja, A. — 100.
 Varep, P. — 234.
 Vares, M. — 222.
 Vasar, E. — 138—140, 144, 145, 182.
 Veervald, A. — 221.
 Wehlmann, J. — 144, 178, 179, 218.
 Weidermann, J. — 92, 102.

- Weitzenberg, J. — 48, 98, 152.
Vesik, A. — 70, 83.
Veske, M. — 8—11, 13, 15, 16, 42, 46,
48, 74, 85, 86, 90, 92, 106, 107, 116,
123, 134, 136—144, 147, 148,
154—156, 176—185, 188, 190, 200,
213, 216—218, 220—223, 227, 228,
230, 250, 252—254, 258, 274—277,
280, 282, 285, 286, 289, 291, 292,
294—296, 299, 303, 304, 306, 307, 309,
310.
- Vestring, S. H. — 202.
Wiedemann, F. J. — 13, 207, 277.
Viidalepp, R. — 14, 15.
Wikholm, E. — 141.
Willigerode, A. H. — 161.
Villsaar, A. — 102.
Vilmar, A. — 52.
Wuks, J. — 68, 83, 102, 105.
Väiso, P. — 160, 163, 174.
Wühner, H. — 44, 71, 74.
- Önnela, J. — vt. Bock, J.

SISUKORD

Eessõna	7
Sissejuhatus	11
I. Probleemi senine käsitlus	11
II. Folkloristika arengu põhijooni enne Eesti Kirjameeste Seltsi	16
1. Eesti rahvusliku folkloristika tekke eelduste kujunemine	16
2. Eesti rahvusliku folkloristika teke	23

I peatükk

Eesti Kirjameeste Seltsi tegevus rahvaluule kogumise, publitseerimise ja uurimise alal a. 1872—1881	41
I. EKMS-i tegevuse üldiseloostus a. 1872—1881	41
II. J. Hurda folkloristlik tegevus kuni 1872. a.	48
III. Rahvaluule kogumine EKMS-is a. 1872—1881	63
1. Kogumistöö J. Hurda juhtimisel a. 1872—1875	63
2. Kogumistöö J. Hurda juhtimisel a. 1876—1881	85
3. M. Veske ja C. R. Jakobsoni tegevus rahvaluule kogumisel	134
IV. Rahvaluule publitseerimine EKMS-is	155
1. J. Hurda «Vana Kannel» I ja II	156
2. M. Veske «Eesti rahvalaulud» I ja II	176
3. J. Kõrvi «Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned»	188
V. Rahvaluule uurimine EKMS-is	200
Rahvaluule-alasest tööst väljaspool EKMS-i 1870-ndatel aastatel	204

II peatükk

Eesti Kirjameeste Seltsi tegevus rahvaluule kogumise, publitseerimise ja uurimise alal a. 1881—1893	212
I. EKMS-i tegevuse üldiseloostus a. 1881—1893	212
II. Rahvaluule kogumine EKMS-is a. 1882—1893	217
1. Kogumistöö a. 1882—1885	217
2. Kogumistöö a. 1886—1893	223
III. Rahvaluule publitseerimine EKMS-is	252
1. J. Kunderi «Eesti muinasjutud»	253
2. J. Jõgeveri «Eesti muinasaeg»	265
IV. Rahvaluule uurimine EKMS-is	273
Rahvaluule-alasest tööst väljaspool EKMS-i 1880-ndatel aastatel	282
Kokkuvõte	288
Роль Общества Эстонских Литераторов в развитии эстонской фольклористики. (Резюме.)	297
Kasutatud kirjandus ja käsikirjalised allikad koos lühenditega	312
Isikunimedete register	325

Академия Наук Эстонской ССР
Институт Языка и Литературы
Мяльк Вайна Михкелевна

РОЛЬ ОБЩЕСТВА ЭСТОНСКИХ ЛИТЕРАТОРОВ
В РАЗВИТИИ ЭСТОНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

На эстонском языке

Оформление В. Варе

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid E. Bitter ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 3. X 1962. Trükkimisele antud
16. II 1963. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 20,75.
Arvestuspoognaid 24,24. Trükiarv 1000, MB-01560
Tellimise nr. 8161. Hans Heidemanni nimeline
trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rubl. 1.89

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00824526 0

Rbl.1.89

A

21326